

D 2643

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

LETNIK XL
JUNIJ-JULIJ 1988

DNEVNIK DUŠANA LASIČA

Erna Muser
OB STOLETNICI (1877–1977)

Radko Polič
MOJI ŽENI

Jože Gričar-Metod
SPOMINI 1935–1945

OCENJUJEMO

PISMA IZ ITALIJE

Lado Ambrožič-Novljan
ODGOVOR JOŽETU DEŽMANU

Ivan Jan
MED POUČEVANJEM ZAŠEL V LASTNO KRITIKO

Milan Brezovar
KAKŠNA JE BILA USODA FRANCIJA MILJAVCA IN MILANA PAVŠIČA?

Živa Kraigher
KAKŠNA JE BILA USODA RADA (JAKOBA) MORELA IN BRATOV PRIJATELJ?

REVIJA ZA ZGODOVINO NOB IN OHRANJANJE REVOLUCIONARNIH TRADICIJ

USTANOVITELJ REVIJE

republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

REVIJO IZDAJA

Založba Borec

Revija izhaja ob denarni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

IZDAJATELJSKI SVET

Jože Artnak, mag. Vida Deželak, France Filipič, Martin Ivanič, Albert Jakopič, dr. Božidar Jezernik, Vladimir Kavčič (predsednik), Ivan Križnar, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Bogdan Osolnik, Janez Vipotnik, dr. Miro Stiplovšek

UREDNIŠKI ODBOR

Franček Bohanec, dr. Božidar Jezernik, mag. Boris Mlakar, dr. Dušan Nečak, Božo Repe, Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNA IN ODGOVORNA UREDNICA

Milena Štrajnar

LEKTORICA

Sonja Likar

OBLIKOVANJE IN TEHNIČNA UREDITEV

Cveta Stepančič

TAJNICA

Mira Puntar

CENA

Celoletna naročnina 24.000 dinarjev, enojna številka 2.000, dvojna številka 4.000 dinarjev

ŽIRO RAČUN

50101-603-45772 (revija Borec)

DEVIZNI RAČUN

50100-620-107-257300-3105/4 (revija Borec)

NAKLADA POSAMEZNE ŠTEVILKE

1900 izvodov

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE

Revija Borec, 61001 Ljubljana, Miklošičeva 28/I – poštni predal 203, telefon 320 477

Sprejemne ure ob ponedeljkih, sredah in petkih od 7. do 12. ure

TISK

Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25a

Oproščeno prometnega davka

po pristojnem mnenju Republiškega komiteja za informiranje št. 33-316/72 z dne 2. decembra 1982

REVIJA BOREC JE BILA Z UKAZOM PREDSEDNIKA REPUBLIKE JOSIPA BROZA TITA
OB PETINDVAJSETLETNICI IZHAJANJA
ODLIKOVANA Z REDOM ZASLUG ZA NAROD S SREBRNIMI ŽARKI

REVIJA BOREC JE PREJELA ZA POSREDOVANJE IN RAZVIJANJE VREDNOT
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN REVOLUCIJE
NAGRADO VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1982,
KI JO PODELJUJE REPUBLIŠKI ODBOR ZZB NOV SLOVENIJE



100 H 24895/88

SPOMINSKO PRIČEVANJE

<i>Dušan Lasič</i>	Dnevnik	505
	<i>Za tisk pripravila Vida (Jelka) Lasič</i>	
	Pisma Dušanu, 1944	519

POEZIJA

<i>Erna Muserjeva</i>	Ob stoletnici (1877–1977)	530
<i>Radko Polič</i>	Moji ženi	533

PRISPEVEK K ZGODOVINI
NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA IN SOCIALISTIČNE REVOLUCIJE

<i>Jože Gričar-Metod</i>	Spomini 1935–1945	535
	<i>Spremno besedo napisal Ivan Križnar</i>	
	Kritičen pogled na nekatere zapise o dogajanju v litijskem okrožju	625

OCENJUJEMO

<i>Anka Vidovič-Miklavčič</i>	Napredna mladina slovenske Istre 1919–1947 (ZBORNIK)	640
<i>Anka Vidovič-Miklavčič</i>	Hiša za Gradom št. 1 (DRAGO KOŠMRLJ, ŽIVA KRAIGHER: HIŠA ZA GRADOM ŠT. 1)	644
<i>Nada Gaborovič</i>	Preteklost, trda in huda preizkušnja (CITA LOVREČIČ-BOLE: PREKOMORKE)	646
<i>Nada Gaborovič</i>	Pot, dolga tri desetletja (FRANC ŠETINC: OKOLI SVETA DO SAMEGA SEBE)	648
<i>Janez Gradišnik</i>	Bazoviški spomenik (VEKOSLAV ŠPANGER: BAZOVIŠKI SPOMENIK)	650

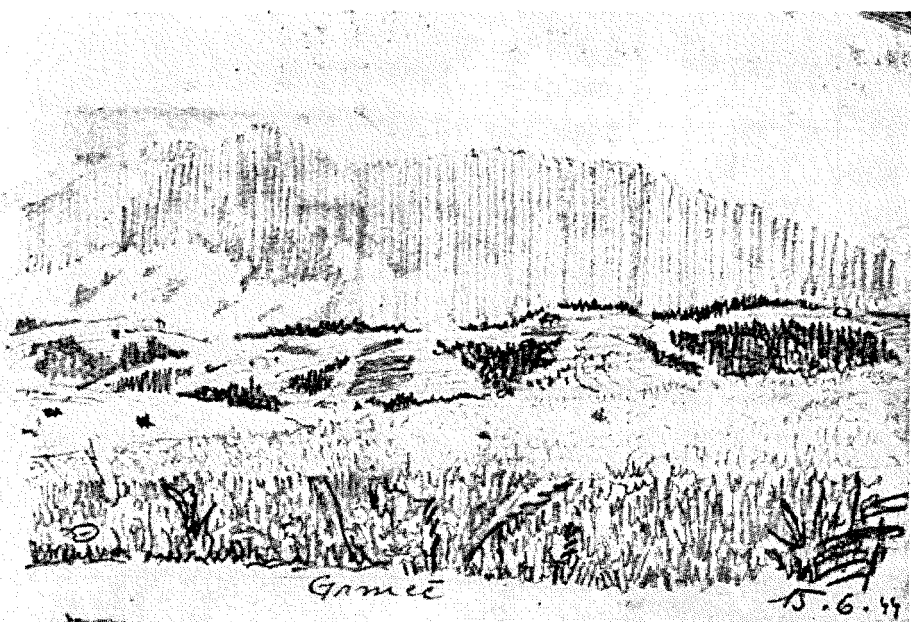
NA NAŠ NASLOV

	P i s m a iz Italije	
	<i>Dante Strona »Dumas«</i>	652
	<i>Marilena Pedrotti</i>	654
	<i>Giulio Mazzon</i>	655
	<i>Neri Pozza</i>	655
	<i>Lucia Levi</i>	656
	<i>Maria Panagia</i>	656
	<i>Giovanni Frullini</i>	657
	<i>Enrico de Vincenzi</i>	657
	<i>Tulia de Mayo</i>	659
	<i>Francesco Berti Arnoaldi Veli</i>	659
<i>Lado Ambrožič-Novljan</i>	Odgovor na pismo Jožeta Dežmana	660
<i>Ivan Jan</i>	Med poučevanjem zašel v lastno kritiko	663
<i>Milan Brezovar</i>	Kakšni sta bili usodi Francija Miljavca in Milana Pavšiča?	665
<i>Živa Kraigher</i>	Kakšna je bila usoda Rada /Jakoba/ Morela in bratov Prijatelj?	669

SPOROČILA UREDNIŠTVA

Popravek (dr. Dušan Ludvik)	672
Popravek (dr. Dušan Nečak)	672

16. Zjutraj obiral slame pri Čurjuhovi in nato
popoldne plel, sadil zelje, zalival. Nato
narišal plot na zgornjo njivo. Zalival zelje.
Milka praznarija ta zgornjo planoto. Vra
je pokrita s cvetjem. Tudi talci naprej
v rahli obliini izginjajo v dolino. Zjutraj se
temno odraža grmci. Tako se neopisna
gubkost planinske trate stika z moko razmestijo
temne gore. Toda ostro razčrtana je meja med nji-
ma, prelo nje ne smeta. Spal zmagaj v nedoumju.
17. Sel s Marjanom malo na plan. Nato. Popoldne
in popoldne žalal, sehal debila. Ko se utrudil, šel
v komando, kjer jih ostel in ultimati do srede, teden
da gremo domov. Spal v korzani.
18. Nedelja. Htutraj Komanda. Pa ni prišel Kurir od Kor-
pusa. Popoldne spal, kender. Nato jutra. Nato ponovno
v komando, kjer se zmerili, da jutra v korpus. Nazaj
gude pa me pozvala ona žena, ki mi dala slame
obžubil, da ji pišem: Milka Čurjuh Slame
Hajane. Kod Anke Hancete. Nato domov. Spal v
korzani.
19. Htutraj me pozvali: prava kava, jabolko, oreh,
jajca oarta, mleko s kruhom, žganje in pecen
krofi. Obžubil, da jutra: Milica Davidovič, Slame.
Nato v komando, ter prih. Palauki Planinske
trate, komeje njive zgomunih dimenzij, vse oblo,
jačanja krasni kamen. Vod stisnjen vrhom
je Palauka. Bohins od vrgalov hlebec naslanega
kruha, pa saj se ves čas jemlje lesi soli. Nato
pa silno blatni pot - vmes pada dež in večkrat
vedrino - pa ravni do Jelastinova. Srečamo
tuharsko ekipo z enim Toroncem. Nato po
stnem bregu, kjer jagode do Hetečega buda
kjer krasne jase med gostim gozdom. Nato planinska
planinska planota, kjer se meje, nato malo sesto-
pil. Tudi dolgo hramo dobili, toda spal v rohi, kjer
stenece kar na posilnem padu.
20. Htutraj čakamo poplava za odhod. Se pogovarjali z
naravnimi lov. kolegi. Popoldne šel se kopat, nabiral
jagode, ki jih je neizmerno. Htutraj kupil slame,
60 k. Malo skirinal.



7. dolga pota in razdalje do razpusta
Mestnega sveta. Naložili so veliko
Bankovni listi. Nato so malo dol do
sosednje skupine. Hic, kjer so pet kralj
mleto in kruh za kralje. Nato so
povikali Loderate Lavlovica - ga dobi-
na igri. Se umaknili na trato v senca
in cel popoldan preležali. Trineral opol-
dne mnogo kruha in mleka. Nato dva naša
sta nabiral stame in jih prinesla okrog
5 kg. Nato odšli večerjat v vas. Te dan
bila borba ravno tam, kjer ni morali
preiti. Hicbas. Nemci imeli izgulje. Tam
pa čakali morali, medtem večerjali.

Vodilo nas pripeljal samo do reke. Mi
se stehli, prebledeli in hitro čez. Nisimo
hotel, 7 nikomur, ampak kar sami.
Zveter pripeli v Bavari Staro Selo
Kjer k Lajsha Lajsha - Lajshate
Zopet krasen, partizanski sprejem. Toplo
mleko, kruha (ovren) in hudo mleko.
Tako od roca dajejo. Nato nas sprejmi
sami na do rari dobro Selo (1) kjer
prenočili na stani ob pohovatelcu v
rekeu sretnih (pogate)

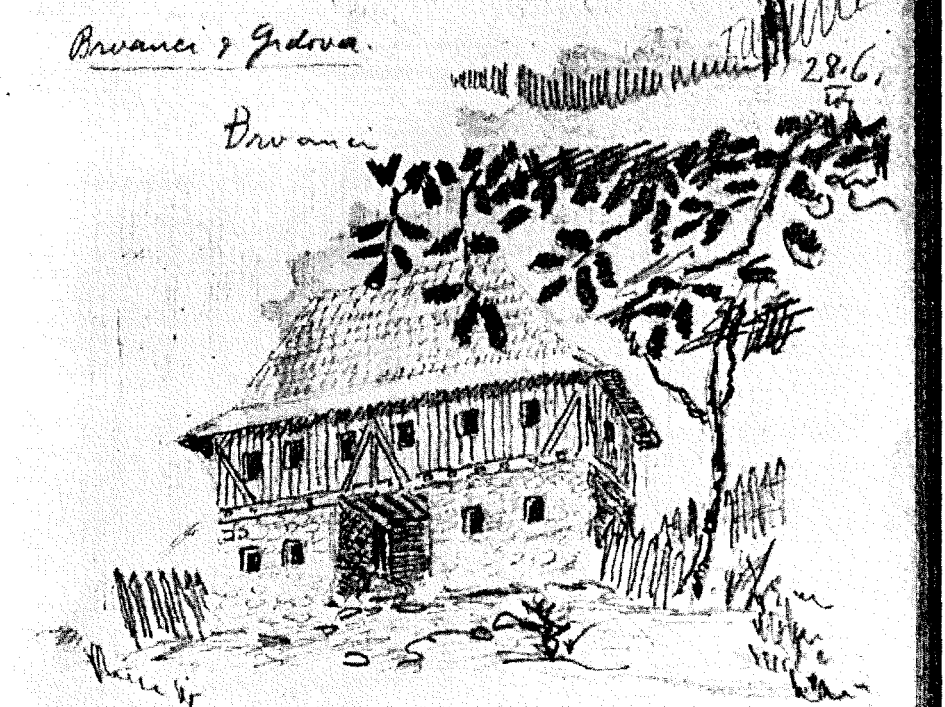
28. Hutaraj so malo dol do reke skupi-
ne huc, kjer nam dala rajih partizanska
žena, ki od roca dajeja, rehoč ta Vas se hi bi lo
ne bi bilo tudi nas. Tako ravni so, a radi
dajejo. Nato skoraj lep gozd na plan. prini k
nad Grobovom. Od tam se kjo vidi Berand
Nato stimo dol (pelo ruda? čime stindri podobne
kepe) do Kreslaka in stimo gor do Bravni, kjer jedli v
stabski kuhinji bataljona. Tam so pet sušali
porci. Marka Matka. Nato preko ~~stare~~ kresnega
goranskega terena do Hilica, ki to je na lepem
planinskih paimit. nad omračnim gozdom,
polno vode in mlina. Tam v brigadni kuhinji jedli.



Brvanci & Gdova.

Brvanci

28.6.
74



Hiša spahije v Kozluken 28.6
74



Došli bih, odločil. Povalilo na oficerstvo
mečjo, ker se mi zdelo, da me ne more
prograjati. Na to se vrnem, toda
dolga sem bil zeli ta protest ne zato, ker mi bilo
za čast, ampak zato, da trito svoj preroj
prijatelj in ustrepi, vnet gotosnem v orodje.
Da sem se odločil, da naprej, vstati. T. Korpers, čeprav
je bilo precej napaka, je bil predpisan strah
pred poveljnikom domov. Kaj naj potnem v Korošnji
kjer bom spet zagadel v stvarno mero. Tu se sa
murel nate, kot nekakšna celotna oborožje ne uga med
animalne slabi in težje. Sama teles
tjevan, da sama murel, da bi moral nemno visoko
skočiti ali kaj vstigniti, mi je oborožje poročila
bolečino. Sem popolnoma nemoren kaj čepa
misliti ali povedati. Najraje bi bil sam.

37. Dva dni dolga hrano za pot (in hudi col)
odšli ob 13. Skori odšli v Korošji na gostilni, kjer
samo za tolemita, ki oborožje, v. a. d. d. planiramo ko
nareče, pa zelo priganjo. Nato del v dolino, kjer bi
zjutraj bosta bila. Nato zelo presidno v zaklonu
če mesto. Se informiram, kaj je nekakšna kmetu
oporožje, ki del zelo različno stelo, kot v. Kmetu
tu. V servisu pa čustveno sto. Nato brez vseh ka
do Valaja, kjer par kmetu ob 12.4 mleko povetij ali
kam povedat kako prehod. Tudi, naj posimo du
ne, pridimo v bosta s. pravi, ki odšli in
ali go na čisto. 'Jaz ne naprej', je pri izhodu, ob
odbi drage na čisto razdelat kakšni kom pred
zelo 5-6 portar v merčimira. Bil sem tako pre
prijam, da bi naš, da sem dvakrat vstical
ko čamo, je vso odgovoriti. Na vseh hle, in
povedati, da nas poročam. Nato mi, da 55 in
je obenem dvakrat ustrela v nas. Pa ni
hudega. Mi pa zeli obalovati čimuni gor, karame
prej, ker radi vabljiva in čisto murel
čolov. Sestanemo se 5, eden manjši (Pelo
Balai). V debeli čabimo nek čas, nato pa vmes
pojet v Valaj, kjer vemo, da Pelo brez čepa
in torbe pridurhal in da del ogod.
Mi ga vsticalni in 5. v. a. d. drage obato



Mlin pod Dukát 1.7. 44.

V začetku junija 1944 so se trije tehniki napotili iz partizanskih radiodelavnic na Novi gori (Stare žage) v vrhovni štab. Ta se je zaradi nemškega desanta umaknil iz Drvarja, kam, tega nihče ni vedel ali ni hotel povedati. Zato se je pot slovenskih partizanov včasih bolj oddaljevala od cilja, kot se mu bližala. 235 kilometrov zračne črte se je spremenilo v 755 kilometrov dolgo hojo skozi prostrane bosanske gozdove, opustošene in izropane vasi, čez visoke gorske planote in kamnite kraške goličave. Dolgi pohodi, lakota in bolezen so izčrpavali njihove telesne moči, negotovost, čakanja in nepotrebna tavanja pa slabila voljo in grenila njihovo razpoloženje. Dušana je poleg teh nadlog težil še občutek nemoči in krivde, ker mu ni uspelo preprečiti napačne odločitve o brezžični zvezi z Ljubljano in ker ni dosegel, da bi sam opravljal to delo. Ni se mogel sprijazniti s tem, da bi še naprej kolikor toliko varno delal v delavnici, jaz pa nosila glavo na prodaj kot telegrafistka v okupiranem mestu. Odtod njegova pesimistična razmišljanja v dnevniku. Srčno si je želel med borce, da bi se v odkritem boju spopadal s sovražnikom in tudi sam več tvegaj. A se mu niti ta želja ni izpolnila. Ko je z veliko težavo (skoraj bi ga stalo glavo) končno dosegel, da so mu dovolili v brigado, je prispelo pismo iz vrhovnega štaba, da potrebujejo inženirja konstruktorja radijskih aparatov, in moral je tja. Z njim sta šla radiotehnika Branko in Marjan.

Skopi zapiski z dolge, moraste poti so se ohranili v Dušanovi beležnici, ki je bila majhna, že na pol popisana z izračuni in načrti radijskih naprav, zato je bilo le malo prostora za popotne zapiske; stiskajo se v drobno popisanih gostih vrsticah z okrajšanimi stavki. Besede, ki jih lahko uganeš, so izpuščene, da bi prihranil kakšno stran za na hitro prerinano karto ali bežno skico pokrajine, čez katero so popotovali.

Ker se nekatere vrstice v dnevniku nanašajo name, naj dodam še nekaj pojasnil.

Po kapitulaciji Italije sem odšla v partizane z nalogo, da se pogovorim s telegrafisti in poiščem med vojnim plenom primerno radijsko postajo, s katero bise vrnila v Ljubljano in vzdrževala zvezo z osvobojenim ozemljem. Nemška ofenziva je ta načrt preprečila in ostala sem v partizanski radiodelavnici. Februarja 1944 so me poklicali v glavni štab, da bi ponovno pretehtali, kako uresničiti to brezžično zvezo. Rade volje sem se odločila za vrnitev v Ljubljano, ne le zaradi tega, da bi izpolnila svojo obljubo, temveč tudi zato, ker me je delo samo veselilo. Na razpolago so mi dali ameriansko kratkovalovno postajo. Partizanski radijski tehniki so menili, da bi bilo treba vzpostaviti zvezo na ultra kratkih valovih, saj bi me Nemci na kratkih hitro ujeli. Dušan se je ponudil, da bi izdelal postajo za ultra kratke valove, in šel sam v Ljubljano organizirat zvezo. Zaradi nekaterih tehničnih zahtev pa ta predlog ni bil sprejet. Bala je vojna in tak čas, da smo marsikdaj raje verjeli v srečo in ukrepali na hitro, kot pa ubogali pamet.

Moj odhod iz partizanov se je precej zavlekel, veliko kilometrov sem prepešala zaman, dokler nisem sama poskrbela za ponarejene dokumente in se konec maja 1944 vrnila v Ljubljano. Tu sem se spopadala s težavami, ki so spremljale moje delo in zaznamovale moje življenje s tesnobo in negotovostjo. O tem pričajo pisma in zapiski iz tedanjih dni. Objavljam le tista, ki pomagajo razumeti Dušanov dnevnik, zlasti bojazen, da se bodo uresničile pesimistične napovedi tehnikov.

Vida (Jelka) Lasič

DUŠAN LASIČ

Dnevnik

18. maj

Prispel telefonski poziv, nato dva kurirja, da Jelka takoj v štab in ne čakati Urbana¹. Urban prišel ob 16^h. Se dogovorili, da pride telegrafistka tudi pred koncem tečaja, če le količkaj sposobna. Da Jelka le vzpostavi zvezo. Nato Jelka odšla ob 17^h s kurirjema. Jaz trdno odločen, da grem v brigado. Se dogovoril z Urbanom za pomenek drugi teden, nisem pa mu še povedal zakaj. Prišel Grad² in držal politično uro. Kritični večer, nič posebnega.

23. maj

Šel v glavni štab zaradi odpusta. Urban me pregovarjal, a sem rekel, da javi kom. Rudiju³.

24. maj

Prišel kom. Rudi, ki mi obljubil, da mi bo šel na roko.

25. maj

Jaz telefoniral na 31, me pozvali na razgovor. Ob 20^h Janez⁴ dovolil, da grem na Primorsko.

26. maj

Rožanc. Čakam načelnika.

Kako neizmerno mnogo zahtevamo. Čemu bi moral biti vsakdo srečen? Meni se je sreča 30 let izmikala, vsa tuja sva si, sramujeva se drug pred drugim. Ali ni čudno, če komaj čaka, da se umakne iz moje puste družbe? Pa hodi k takim, ki so ji ljubši.

27. maj

Čakam v Rožancu. Strah krotiš, če se vržeš v negotovost.

28. maj

B. nedelja, zvem, da grem z generalmajorjem Tomažem⁵, se preselim v Pako.

Hodim med travniki, polnimi ivanjščic, ki se v daljavi stapljajo z belo odejo in se izgublajo v horizont. Po tej beli poti drse moje misli in z boleščjo preskakujejo s cveta na cvet – od spomina na spomin – tja daleč, kjer me nič ne čaka.

29. maj

Zvem, da sem kapetan. Tako neprijetno mi je. Prazen je, kdor nič ne čuti ob slovesu, figovec, kdor išče pozabe v družbi, hraber, kdor jo išče v boju, a junak nad junaki, kdor zatre bolečino in dela in dela in dela...

*Odstavki v kurzivnem tisku
so bili napisani kasneje,
ko sta Dušan Lasič in Marjan Horn
po spominu
obnavljala to potovanje.*

30. maj

Vse se je podrlo. Moram v vrhovni štab.

31. maj

Poskušam jih pregovoriti, zaman. Tomaž da naredbo.

Ves moj načrt za poznejšo vzgojo mladih strokovnjakov se je podrl. Tako grozno kri-vega se čutim pred seboj. Odidem v Metliko. Popoldne prideta Branko⁶ in Marjan⁷.

1. junij

Čakamo cel dan kurirje v Metliki. Morda jutri gremo...

O NAMENU ŽIVLJENJA

Morda je beseda namen netočna, kot tudi, če bi rekli cilj, ker se zdi, kot da je človeka nekdo naredil in imel z njim poseben namen. Ne mislim tako, ampak da človek obstaja, in pojavi se vprašanje, za kaj naj izkoristi svoje življenje, kakšen cilj naj si postavi. Pri tem se ne moremo naslanjati na razne domneve ali celo mistične fantazije, temveč le na stvarnost. Kajti velik zločin je, če cilj napačno postavimo in s tem povzročimo, da mnogi narobe živijo in zamudijo svoje življenje. Mislim, da se mora pri razmišljanju o tako važnem vprašanju izhajati le iz tega, kar je. Materija ali ideja ali oboje je. Nič ne kaže, da bi znanost rešila vprašanje prvotnosti. Če materialist reče, materija je, kako je nastala, kaj jo poživlja, tega ne vem, gradim le od danih podatkov naprej, kaj je bilo prej, ne vem, je to vendarle bolj odkrita izpoved kot pa izpoved idealista, ki prav tako nerešen kompleks vprašanj zaradi enostavnosti zaveže v paket in zgoraj napiše »Bog«, ali »duh« itd. S tem ni rešil prav nič več kot znanstvenik, ki pravi »ne vem«. Bog = ne vem. Le domišljav je bolj. Če hoče on, da bi zadostil svojim mističnim nagnjenjem, vezati svoj cilj na boga, prav. Nepošteno pa je ustvariti neki sistem in ga vsiljevati ljudem, če ni baziran na absolutni gotovosti.

2. junij

Čakamo v Metliki cel dan na tov. Adlešiča. Kopanje v Kolpi.

Peklenske asociacije. Če gledam vodo, se spomnim, da se njeno ime začenja z V. Zvečer odhod do Drašiča. Za grebeni gričev se je skrilo sedlo nad Semičem. Ne bi me dosti bolelo, če bi mogel upati.

3. junij

Ob 5,20^h odhod v Vivodino, Skakavac pri Kostanjevcu, od tod ob 14^h odhod v Sv. Ano in še naprej preko Draganičke šume v Pisarevino, kamor prišli 4. junija ob 8. uri. Ponoči smo hodili preko samih ivanjščic, ure in ure, milijoni in milijoni ivanjščic. Tako iskreno sem si želel, ko smo šli čez progo, da bi se končalo vse to. Zdelo se mi je, kot da vodi moja pot v življenju prav tako v mračno temo, ob poti me bodo vedno spremljali tisoči in sto tisoči spominov v nedogled, sivih, kot so oči ivanjščic v noči, tja nekam, kjer me nič ne čaka.

4. junij

Čez Kolpo v Lasinje in Sredičko.

Ob 5,20 smo šli sami v Vivodino. Tam smo poiskali zvezo in dobili vodnika, ki nas je spremljal do Kostanjevca. Nato smo zavili z ravnine, po kateri tečeta potok in cesta, na levo v ozko dolomitno sotesko in se ustavili pri mlinu (Skakavac), kjer smo dolgo čakali. Nabralo se je kakih 10 ljudi, med njimi lepo oblečen partizan, ki je prevzel komando nad skupino. Ob 2. uri popoldne je prišel kurir, nakar smo odšli proti Sv. Jani. Pot je vodila čez pašnike, zdaj navkreber, pa spet navzdol, skozi mnoga naselja, potem po cesti skozi Balaban, Kostel in pod hribi skozi Okrug do Sv. Jane. Nanjo smo se povzpeli po zelo strmeh kolovozu, posedli po obzidju cerkve, ki leži na zelo razgledni točki, in čakali noči. V diviziji smo dobili cilj: Lasinje, komanda mesta za baniško področje, V. bosanski korpus. Kaže, da smo spremenili pot, ker so na Rožancu govorili, da bomo potovali čez Kordun in Liko in bo treba prekoračiti štiri reke, česar se je Adlešič bal. Verjetno tam ni bilo varno, zato smo krenili skozi Banijo.

Ko se je zmračilo, smo se spustili s Sv. Jane naravnost v dolino skozi vas Miladine ali Dolanjski Jarak. Bila je zelo temna noč, med enajsto uro in polnočjo smo se ustavili za kratek čas in pojedli pri nekem kmetu malo kruha in skute. Šli smo takoj naprej. Prekoračili smo cesto in železnico nekje pri Jastrebarskem, kjer sta obe blizu skupaj, pri vasi Cvetkovič. Nadaljevali smo pot čez močvirja in gozdove ob neki gozdni železnici, po nasipih med ogromnimi ribniki po Draganički šumi. Ob zori smo prišli iz gozda na ravne travnike, na nizki vzpetini pa zagledali Pisarevino. Prekoračili smo še zadnje močvirje in

prispeli na gričevnat svet in na cesto, po njej nadaljevali do Kolpe in se z brodom prepeljali na drugo stran. Ko smo prispeli v Lasinje, smo se javili na komandi mesta. Poslali so nas spat v neki stog v vas Sredičko. Od Metlike do sem smo prepešali kakih 76 km.

5. junij

Zjutraj spet v Lasinje, da dobimo voz, ker so naše noge ožuljene. Smejem se in šalim – prekleta konvencionalnost – v meni je vse črno. Zdaj delam res samo zato, da še ono malo koristim. Kot zgaran konj ali kamen, ki so mu nekoč lepši dnevi dali zalet, ker zame res ne bo plačila. Bil v sosednji vasi Jugi, kjer korito tesal. Pa pride Branko pome, da voz dobili. Zvečer ob 11^h odhod v Vrgin most.

6. junij

Ob 5^h prispeli v Vrgin most. Peš v Vojnič. Tam ves dan čakali, pa voz nazaj, ker naprej ofenziva. Prespali 3 km od Vojniča.

7. junij

Zjutraj odhod v Vrgin most, Blatušo, Milič, Topusko. Krasni in dišeči šipki ob poti... V Topuskem dobili voz. Česnje 200 K liter, vino 350 K, hlebček sira 200 K. Šli čez Gline (ZAVNOH–dir. brodske fabrike), v Glini liter vina 600 K, malo šunke 1100 K*. Spali v Klasniču, dež me prebudil.

Zjutraj smo odšli nazaj v Vrgin most (15 km), Blatušo, Topusko. Hodili smo po vzhodnih obronkih Petrove gore, kjer so nekoč površinsko kopali železno rudo. V Topuskem sem se hotel okopati, a sem pobegnil zaradi umazanije. Nato smo se odpeljali v Gline, dobili voz – lojrnik, z nami direktor železarne Brod, član ZAVNOH. Na močvirnem polju smo videli nemški avion. Zvečer smo se odpeljali z vozom po cesti, po dolini Maja. Prišli smo do Klasniča. Spali v neki hiši, jaz kar na prostem, pa me je zbudil dež. Prehodili od Sredička dalje okoli 110 km.

8. junij

Zjutraj v dežju v Žirovac in dalje v Bešlinac. Jedli na komandi mesta in nato ob 14^h odhod do Une. Čakali na zadnjem hribu, kamor prispeli v 5 urah. Nato pred vzhodom meseca odhod preko Une, Raklane, Matavaze, Dubočaja v neko vas pred Rujičko. Moje želje so zrasle v Žagah v visoko, smelo goro, toda tvoj odhod jo je pokril z meglo. Kako živalsko nizke in ponižane so zdaj, a tja gori k soncu ne upajo več.

V dežju smo se odpeljali do Žirovca in nadaljevali pot v Bešlinac, kjer so baje v železarni delali orožje. Javili smo se na komandi mesta in tam jedli. Ob dveh popoldne smo nadaljevali pot peš po dolini Žirovca v stransko dolino Čemernice in nato strmo navkreber. Po petih urah hoje smo prispeli v neko vas – hiše nanizane ob strmem kolovozu – in čakali pod kozolcem do mraka. Preden je vzšel mesec, smo se spustili po stezi do Une, se prepeljali s čolnom na drugi breg, prekoračili cesto in železnico, se vzpeli po zelo strmih pobočju in nadaljevali pot skozi vasi Raklane, Matavaze, Dubočaj do manjše vasi pred Rujičko, kjer smo prespali ostanek noči. Okoli 56 km od Klasniča.

9. junij

Zjutraj približno eno uro do vasi Rujička, kjer na hrani in se odpočivali cel dan. Grmeč se vidi na obzorju, tja nekam moramo. Toliko sonca je povsod, mislim na to, da si ti tako ljubila sonce, kot da se bojiš, da ga ne boš dolgo uživala in se ga misliš naužiti za ono dolgo črno noč.

10. junij

Zjutraj ob 6,30^h odhod preko Dubovika, Hašane do Majkič Japre. Tam čakamo na poziv. Dobimo bosanskega partizana, ki služi v Sloveniji (Franjo, Mato).

11. junij

Cel dan čakamo v komandi...

¹ Urban – Marjan Dermastia, načelnik oddelka za zveze pri glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

² Grad – Rudolf Ganzitti.

³ Rudi – Viktor Avbelj, namestnik politkomisarja glavnega štaba.

⁴ Janez – Boris Kraigher, politkomisar glavnega štaba.

⁵ Tomaž – Dušan Kveder, načelnik glavnega štaba.

⁶ Branko – Branko Cirman, tehnik v partizanski radiodelavnici.

⁷ Marjan – Marjan Horn, tehnik v partizanski radiodelavnici.

* 200 k – 200 kun (denar NDH)

Oh, kako si želim boja, niti tega mi ne daj!

12. junij

Šel do vasi, da bi kupil kruha. Pa nič dobil. Narisal cerkev v Majčki Japri. Popoldne v Slanac k Mići Davidoviću.

Pravzaprav smo bili že skoraj na cilju potovanja, takega, kot smo si ga v Metliki zamislili. Le še Grmeč bi prekoračili, pa bi prišli v dveh ali treh dneh v Drvar, kjer se je mudil vrhovni štab pred nemškim desantom. Zdaj ga ni bilo več tam, kam se je umaknil, pa nihče ni vedel ali ni hotel povedati. Le kako naj bi zaupali trem strganim partizanom, ki niso mogli dokazati svojega poslanstva drugače kot z majhnim lističem, prepustnico. Marsičke smo jih spravili v zadrego. In tako so nas kot kakšne nebodijhtreba pošiljali iz kraja v kraj, ne da bi zares vedeli, kam naj nas napotijo, da bo prav. Zdaj so nas odložili pri treh kmetih v Slancu in se nas tako odkrižali za sedem dni.

Mene je odpeljal terenec k Mići Davidoviću. Povabili so me, da bi spal v hiši, pa jim nisem hotel biti še bolj v nadlego in sem si raje poslal v krožani. To je ogromna košara s streho, kamor namečejo jeseni oličkane koruzne storže, da se sušijo. V tem letnem času je bila prazna in je čakala nove letine. Naslednjega dne sem ves dan okopaval koruzo. Nikoli si ne bi mislil, da je to delo tako naporno. Delali smo vsi: stara mati, snaha, hči, gospodar in gospodinja. Drugi moški so bili v partizanih. Ure so minevale, sonce je pripekalo bolj in bolj, in medtem ko so oni neutrudno mahali z motikami, je mene vse bolj zbadalo in skelelo v križu. Nisem hotel odnehati, vendar sem težko čakal, kdaj bomo sedli k malici in si odpočili. Po počitku mi je šlo delo bolje od rok. Zvečer sem bil zelo utrujen, komaj sem še stopil do komande in vprašal po novicah. Potem sem se zleknil v svojo krožano in skušal zaspati.

13. junij

Cel dan okopaval koruzo. Zvečer v komando po novice...

14. junij

Obiral pšenico. Skiciral Mićovo domačijo. Ležim v travi med drobcenimi spominčicami. V svoji sobi sem pustil šopek spominčic, ki si mi jih dala. Ali se spominjaš zadnje nedelje, ko sva šla k Turku⁸ in si nabirala one suhe

rožice, da bi bile trajnejši spomin? Ali imaš res tako močne slutnje? Kajti takrat se je sprožilo pero usode in zvečer so ti sporočili, da te je klical M. po telefonu. Stalno me z grozo napolnjuje spomin, da si nekoč napisala v koledar na 15. junija: drevesca ni več. Ali si tudi takrat resnično slutila? Jutri bo tvoj god. Usodni dan, bojim se bolj, kot bi si rad priznal. Na svoje življenje ne mislim več, le zate se bojim.

15. junij

Zjutraj na komando, nič izvedel. Nato popoldne šli sadit zelje. Zalivali. Popoldne, ko sem čakal na delo, sem bil spet pri tebi. Tako polno je bilo včasih vse v meni in tako lahko bi ti bil voščil h godu. Zdaj pa je v meni dolgočasno in brez svetlobe. Torej si le ti dajala vsebino. In kaj naj ti danes dam h godu? Samo še moje misli, ki se mračne znova in znova vračajo k tebi, kot krogi, ki so sklenjeni vase. Ali je pametno želeti nekaj, česar ni?

Pa naj bom danes spet sanjač. Tam na severu neke se je še zadnjič utrgalo in zabobnelo. Delo neukročene sile in sovraštva je bilo opravljeno, spet enkrat je sonce razgnalo nevihto. Utrujenega človeka vidim, z raztrganim nahrbtnikom, ko plašno ubira pot po stranskih ulicah proti sredini mesta. V tla gleda, boječ se, da bi ga spoznal znanec in bi mu morda prezgodaj povedal to, kar mu z grozo polni srce že več kot eno leto. Ne, danes noče nič pozvedovati, danes se hoče le veseliti, da je v domačem kraju. V hotel bo šel spat in tako bo možnost, da ali ne, le še malo podaljšal (pajek mi je prelezel roko). In takrat jo je srečal. S svojim deškim hitrim korakom, z aktovko pod roko, je hitela...

Oko mi zdrsrne z modrine neba, kjer se je mudilo, na umazan bosanski kolovoz, blaten in na smrt dolgočasen. Nič fantazije, tako bo tvoje bodoče življenje. V njem boš hodil, kamor hoče pot, vlačil noge iz blata, da jih boš naslednji trenutek spet položil vanj, vedno bolj truden, tja proti zahodu, proti mraku. Sam, ker ti noben ne bo sledil po tej pusti poti. Pa naj bo tako.

16. junij

Zjutraj obiral šlame** pri Čurguzih zase in zanjo. Popoldne plel, sadil zelje, zalival. Nato nesli plot na zgornjo njivo. Zalivali zelje. Prelepa je ta zgornja planota. Vsa je pokrita s cvetjem. Tam daleč naprej v rahli

oblini izginja v dolino. Zada se temno odraža Grmeč. Tako se neopisna ljubkost planinske trate stika z mrko resnostjo temne gore – toda ostro začrtana je meja med njima – preko nje ne smeta. Spal zunaj v sadovnjaku.

17. junij

Šel z Marjanom malo na planinsko trato. Popoldne in popoldne žagal, sekal debela. Ko se utrudil, šel v komando, kjer jih oštel in dal ultimatum, do srede, sicer da gremo domov. Spal v krozani.

18. junij

Nedelja. Zjutraj na komando. Pa ni prišel kurir od korpusa. Popoldne spal, ker dež. Nato južinal. Nato ponovno v komando, kjer se zmenili, da jutri v korpus. Nazaj grede pa me pogostila ona žena, ki mi dala šlame. Obljubil, da ji pišem.

Milka Čurguz, Slanac, Hašane kod Anke Marčete. Nato domov. Spal v krozani.

19. junij

Zjutraj me pogostili: prava kava, jabolka, orehi, jajca ocvrta, mleko s kruhom, žganje in pečeni krofki. Obljubil, da pisal: Mića Davidović, Slanac. Nato v komando ter proti Palanki. Planinske trate, koruzne njive ogromnih dimenzij, vse oblo. Začenja kraški kamen. Pod šiljastim vrhom je Palanka. Dobimo od vojakov hlebec neslanega kruha, pa saj že ves čas jemo brez soli. Nato po silno blatni poti, vmes pada dež in večkrat vedrimo, po ravnini do Jelušinovca. Srečamo tiskarsko ekipo z enim Torincem. Po strmem bregu, kjer jagode, do Medjedjega brda, krasne jase med gostim gozdom. Nato prostrana planinska planota, kjer se meče, potem malo sestopili. Tam dobili dobro hrano, toda spali v sobi, kjer stenice, kar na poribanem podu.

20. junij

Zjutraj čakamo poziv za odhod. Se pogovarjali s hrvaškimi kolegi. Popoldne se šel kopat, nabiral jagode, ki jih je neizmerno. Zjutraj kupili šlame po 60 K. Malo skiciral. Dež, vedno dež. Monoton izraz vsej tako lepi pokrajini. Pa saj mi je vseeno. Moje želje, ki so znale biti včasih tako žive, so zdaj v nekem

mirnem stanju, nič me ne jezi, ničesar se ne veselim. Kaj bo, mi je vseeno, ali bo kmalu konec vojne ali ne, to vprašanje je tako daleč od mene. Sem le kot pero, ki je bilo enkrat navito, sedaj pa teče.

21. junij

Zjutraj nabirali jagode. Popoldne šel na štab, da se dogovorimo o naši nadaljnji poti. Jutri potujemo dalje. Nato šel ponovno po jagode, a bil moker. Strašen dež. Ko sem šel nabirat kostanj, si me poiskala. Ali bom čul tvoj korak, kako rahlo stopa med jagodami? Ne, tako je rahel, da ga niti moja domišljija ne sliši.

22. junij

Prespal dobro ogrnjen s tremi odejami. Zjutraj odhod. Dobili kruh in konzerve. Še bolj v notranjost Bosne, še bolj daleč od tebe. Nemogoče mi je predstavljati si tebe tukaj. Se zamotili čakajoč tovariše do 1/4 na 13^h, jaz še skočil po kosilo do oficir. menze V. korpusa. Odšli s petimi konji, ki nosili nahrbtnik. Presekali progo Prijedor – Drvar, nato po ravnini do Zgor. Sanice. Kupili 2 kg češenj. Med samimi sadovnjaki. Kupili še 2 kg češenj. Nato do Ključa, ki popolnoma razrušen. Celo pot nič jedli, razen češenj (šlame). Nato pod večer prehod preko Sane po traverzah in ponoči do Ribnika, kamor ob 02,15^h zjutraj. Spal pod orehom, dež, zato se s pelerino ogrnil. Pokrajina – lepi sočni pašniki in polja med gozdnatimi hribi. Mnogo vode.

Hodili smo po cesti skozi Biljane, Puđin han, Ključ, dalje po desnem bregu Sane, čez porušen most ob sotočju Sane in Ribnika in po levem bregu Ribnika do osamljene koče nad reko, na začetku vasi Gornji Ribnik. V ozadju je Šišan, 1380 m. Od Rujičke do sem približno 107 km hoje.

23. junij

Zjutraj ob 7^h odhod do komande področja. Prehod čez Ribnik po tramovih. Jedli kruh in meso s krompirjem v čorbi. Nato prebredli Ribnik ter preko hriba (glej risbo) do doline Sane pod Dimitor. Prebredli Sano na desni breg. Sana izgine v slikoviti tesni. Silen dež cel čas poti. Strašno blato. Skozi

⁸ Turk – Rudi Jančar, radijski tehnik na postaji, ki je vzdrževala zvezo s postajo Radio Svobodna Jugoslavija v ZSSR.

** šlame – češenje

Spodnjo in Zgornjo Slatino preko neke višine spet dol v dolino Medna, kjer pitoreskna skala, pod njo pa vas Okandžija. Skala visoka kakih 20 do 30 metrov. Travertin. Nad skalo močan izvir, ki žene takoj celo vrsto mlinov. Nato strmo gor do vasi Ubaviči, kjer na zahtevo po hrani nabrali le kak liter mleka in malo čebule za 10 ljudi. Zelo siromašni, pa tudi videti četniške vasi. Branijo se dati vodnika. Nato do Antoniče glavice v komando, kjer odmor. Večerali meso, fižol, riž v čorbi. Jemo stalno neslano, razen v korpusu.

24. junij

Zjutraj malo koruznega kruha. 4 konje za sanitetni material in nas 13 (poročnik Matić, Branko, Marjan, jaz, 4 Banjalučani, Ambrož, 2 vodnika, Nikola, 4 za spremstvo). Šli preko Protića po cesti proti Gerzovu. Silna ploha. Toda ker slišali streljanje, nazaj in na Pecke pode. Tam zagledali neko vojsko. Jaz kot izvidnik naprej, ko videl, da so naši, tekkel za njimi, da ujel štab bataljona. Bili ravno na rekviziciji, in vse polno goveda in ovac. Z bacačem in mitraljezom parkrat usekal proti Gerzovu. Nato šli v Bijelovino, kjer krasni pašniki med smrekovimi gozdovi. Tam dobili prazno I. nadstropje, spali s kravo, ker hud dež. Dobili 3 ovce, zaklali, pekli in kuhali. Lepo je bilo, ko trop ovac tekkel pred nami.

25. junij

Zjutraj odšli v vojni formaciji s še 5 vojaki, 1 mitraljez, preko Podgorja – Potkrajja in Draganić Podova. Tam veliki valoviti pašniki. Lesene kože z lesami. Smrekov gozd nas je ves čas spremljal. Kako lepo bi bilo s teboj gaziti to prekrasno, pisano planinsko trato z lesketajočo se roso na cvetovih. Opol-dne prišli nad izvir Plive. Tam odpustili drugo zaščitno četo od bataljona iz Bijelovine. Prekoračili železnico in krasno jedli polento z mlekom. Nato preko Oličev in ves čas po višini spremljali klisuro Janja. Zanimiva igla se vidi ob vodi Janj. Zvečer prispeli do Vaganja. Zjutraj so nam dali s seboj dve ovci. Te tukaj zaklali. Eno skuhali zvečer, jedli po polnoči. Spal na slami, kljub riziku, da kaj staknem (uši). Nisem hotel privilegijev in spati z oficirjema Matićem in Radom.

26. junij

Zjutraj spekli pol ovce. Kapetan Rade mi dal točne podatke za prekoračenje Vrbasa. Mi naj bi šli čez z grupo 35 neoboroženih

ljudi, ki namenjeni v 10. divizijo. Zato odšli do vasi Pribjelci, in sicer do Iliče doline. Prekoračili globoko dolino s strmimi bregovi. Mlini – zelo lepo. Ko na drugi strani prispeli na vrh, videli, kako skače posadka iz poškodovanega ameriškega aviona. Avion se zale-tel v gozd in zgorel. Grupa nas ni hotela vzeti na hrano, zato se odločili, da gremo sami naprej. Hoteli najprej preko Krive Jelike na Slatino Privračo in Kopčić. Šli po karti 1 le do Rječice. Krasna hoja med samimi smrekami do 1200 metrov, nato strmo dol do silno idilične dolinice pod manjšo previsno skalo. Lep potok. Tam srečali nekega starega čiča, ki svetoval isto kot naš vodnik, da raje preko Ljuše. Zato zavili ob lepi dolinici mimo mlinov, nato povprek navzgor in po planinskih jasah do prve hiše ob robu gozda. To bila hiša predsednika Limosite Lakiterate⁹. Nas je, čeprav revščina, pogostil s kruhom iz kopriv in ovsu, uljača – koprive, plus oves ter kislino v sladko mleko. Bil prej bogat kmet v Banatu. Zelo gostoljuben. Tovariši spali v hlevu, a jaz zunaj. Krava spi v pritličju, svinje v I. nadstropju. Krasna pokrajina.

Ovsene in ječmenove njive prav ob gozdu. Ko smo šli skozi gozd, sem videl ob poti dve jelki, a sta bili posekani. Zdaj je že en mesec, odkar si prišla v Ljubljano. Strašne sanje me mučijo ponoči, podnevi pa težijo težke misli. Spotikam se ob njih. Saj tudi upanja ni več, dosegel sem nekako stopnjo utrjene živali v geplju. Imam cilj, da naredim ta krog, nato še enega in še enega. Pa pojdi v Bosno, potem domov, potem morda na univerzo, potem kamorkoli. Nisem več žalosten, toda tako prazen in top. Le to vem, da moram delati za ta naš ubogi narod. Tu v Bosni vidim, koliko dela je treba. In to najprej še razdirati. Kje je še konstruktivno delo!

27. junij

Zjutraj krasno rošno jutro. Predsednik nas vodi do Ljuše, kamor je ravno prišla karavana Jajačkega odreda, komisar Alamanović. Se domeni, da nadaljujemo pot skupaj. Najprej malo navzdol proti Vrbasu do sosedne skupine 5 hiš, kjer za kosilo spet kislino mleko in kruh. Nato šli iskat Laderate Lavloviča¹⁰ – ga dobili na njivi. Se umaknili v senco na trato in vse popoldne preležali. Prinesel opoldne mnogo kruha in mleka. Nato šla dva naša nabirat šlame, jih prinesla okrog 5 kilogramov. Potem odšli večerjat v

vas. Ta dan so bili boji prav tam, kjer bi morali mi čez Vrbas. Nemci imeli izgube. Tam počakali mraka, medtem večerjali. Vodnik nas pripeljal samo do reke. Mi se slekli, prebredli, hitro čez. Nismo hoteli z nikomer, ampak kar sami. Zvečer prispeli v Bavar, Staro selo, kjer šli k Lajoba Lespodote¹¹, spet krasen partizanski sprejem. Toplo mleko, ovsen kruh in kislo mleko. Tako od srca dajejo! Nato nas spremil sam še do vasi Dobro selo, kjer prenočili ob pokopališču v nekem seniku.

Prerisal sem dve karti. Kap. Rade mi je dal navodila, kako prekoračiti Vrbas z grupo 35 neoboroženih ljudi, ki so bili namenjeni v 10. divizijo. Po njegovem načrtu naj bi šli v Kulanko, obšli kote 1130 in 1200, prekoračili Rijeku na višini 1050 m, šli čez vrh Krive Jelike, 1390 m, nato pa navzdol ob vodi prečili v Kovac in Slatino ter dalje v Kopčič. Začeli smo res po karti 1, toda šli le do Riječice. Tam smo srečali starega moža, ki nam je svetoval isto kot naš vodnik, naj gremo raje čez Ljušo. Ubogali smo ga in nadaljevali pot po ozki dolinici ob slikovitih mlinih, potem pa po bregu navzgor in po planinskih tratih do prve hiše v naselju Bukvik, kjer nas je nadvse pristržno sprejel predsednik krajevnega odbora, tov. Simo Rakita. Pred vojno je bil bogat kmet v Banatu, zdaj pa živi v hudi revščini. Še to, kar z ženo s trudom posejta in posadita, mu uničuje divjad. In to malo, kar mu je ostalo, deli iz srca med nas sestradance. Žena je pravkar spekla pogačo iz otrobnate ovsene moke in kopriv. To, z dobroto in gostoljubnostjo obilno zabeljeno jed, razdeli med nas in zraven ponudi še mleka. Pogača je seveda brez okusa, vendar nisem še nikoli jedel s tako zbranostjo in spoštovanjem.

Naslednjega dne nas je Sima peljal do Ljuše. Tam smo naleteli na Jajački odred in skupaj nadaljevali pot. V sosednji vasi smo poiskali odbornika Radeta Pavlovića. Dobili smo ga na njivi. Umaknili smo se v senco in popoldne počivali. Prinesli so nam kruha in mleka, zvečer pa smo šli večerjat v vas Ipota. Čez dan so bili ob Vrbasu boji, prav tam, kjer bi mi morali čez. Počakali smo mraka in z

vodnikom šli do reke. Pokazal nam je plitvino in se vrnil. Slekli smo se in prebredli vodo, ki je bila zelo deroča in bi kmalu odnesla enega naših Bosancev, če ga ne bi trdno zgrabil.

Nadaljevali smo pot do Bavarja in dalje v Staro selo, kjer smo poiskali odbornika Bajo Despota. Tudi tukaj so nas po partizansko pristržno sprejeli, ponudili toplega in kislega mleka in kruha. Bajo nas je pospremil še do vasi Dobro selo, kjer smo prenočili. Od Ribnika do Ipota smo prehodili 104 km.

28. junij

Zjutraj šli malo navzdol do skupine hiš, kjer nam dala zajtrk partizanska žena, ki od srca dajala, rekoč: če vas ne bi bilo, tudi nas ne bi bilo. Tako revni so, a radi dajejo! Nato skozi lep gozd na planinski pašnik nad Grdo vim. Od tam se lepo vidi Brvance. Nato strmo dol (železna ruda? črne, žlindri podobne kepe) do Kresluka in strmo gor do vasi Brvanci, kjer jedli v štabni kuhinji bataljona. Tam zopet srečali poročnika Marka Matića. Potem preko zelo kraškega gozdnega terena do Milića, ki leži na lepih planinskih pašnikih med smrekovimi gozdovi. Polno vode in mlinov. Tu jedli v brigadni kuhinji.

Na poti od Brvancev proti Miliću smo hodili po razdejani gozdni železnici, po povsem uničenem gozdu. Potem smo prišli na sočne pašnike.

29. junij

Ker ni zveze s 1. in 10. divizijo, moramo čakati. Cel dan lenarimo, grem le pogledat in popraviti radijsko postajo.

30. junij

Ob 9^h premik do Dedićev z brigado. Najdemo si pojato*** tik nad vasjo. Zelo lep pogled na Vlašič. Zvečer se pripravljalo k nevihti, zato šli spat v drugo pojato. Krasni večerni oblaki. Ti si v Ljubljani gotovo ne predstavljaš, da se zdaj potikam po Bosni. Utruja strašno ta Bosna, zato sem vesel, da nisi z menoj. Vem, da si ti v neprimerno večji nevarnosti, toda vsaj fizično ne trpiš toliko. Včasih sem tako telesno izčrpan, da mi še misel nate ugasne. Lahko noč.

⁹ Limosite Lakiterate – Simo Rakita, iz konspirativnih razlogov popačeno vpisano.

¹⁰ Laderate Lavlovičpa – Rade Pavlović, iz konspirativnih razlogov popačeno vpisano.

¹¹ Lajoba Lespodote – Bajo Despot, iz konspirativnih razlogov popačeno vpisano.

*** pojata – koliba, stelnjak

V brigadi sem dobil navodila, ker rekel, da ne bomo več čakali na zvezo z 10. divizijo. Ponir Božikovac – Vukelje – Komar – Donji Vakuf – Jablan – Topola – Rakite – Skakavci – Čardak – Rostovo – Jagodič. Topola (Milutin Vaso), Rakite (odbornik Branko), Skakavci (predsednik občinskega odbora Pero).

Kapetan Slobodan Nakičenović, major Veljko Dragičević, šef odseka za zveze, general Arsa Jovanović, Bušatlija v transportnem redu.

1. julij

Ves dan ležimo in pasemo lenobo. Le karto Travnik sva z Brankom na kopanje v slikovito drago z dolinsko pregrado za mlin. Skiciral mlin, se pogovarjal z mlinarjem, ki prinesel kruha. Polovico sem ga dal Branku. Tobak 8000 K kilogram, mlin 100.000 K. Ker brigada še vedno ni imela zveze z 10. divizijo, smo se odločili, da jo sami poiščemo. Zato kljub riziku sklenili, da jutri odidemo. Za slovo me povabili na oficirsko večerjo, pa sem odklonil, kar so zelo zamerili. Če sem doslej jedel z borci pri kotlu, zakaj bi bil ta večer izjema? ...

2. julij

En mesec, odkar smo odšli v Bosno. Popoldne odšla z Brankom na kopanje v slikovito drago z dolinsko pregrado za mlin. Skiciral mlin, se pogovarjal z mlinarjem, ki prinesel kruha. Polovico sem ga dal Branku. Tobak 8000 K kilogram, mlin 100.000 K. Ker brigada še vedno ni imela zveze z 10. divizijo, smo se odločili, da jo sami poiščemo. Zato kljub riziku sklenili, da jutri odidemo. Za slovo me povabili na oficirsko večerjo, pa sem odklonil, kar so zelo zamerili. Če sem doslej jedel z borci pri kotlu, zakaj bi bil ta večer izjema? ...

Da sem se odločil iti naprej iskat 1. korpus, čeprav je bilo precej tvegano, je kriv predvsem strah pred povratkom domov. Kaj naj počnem v Sloveniji, kjer bom spet zapadel v strašno moro. Tu pa se misel nate kot nežna cvetka skoraj ne upa med animalične skrbi in želje. Sem tako izčrpan, da mi samo misel, da bi moral recimo visoko skočiti ali kaj vzdigniti, že skoraj povzroča bolečino. Sem popolnoma nezmožen kaj lepega misliti ali povedati. Najraje bi bil sam.

3. julij

Dopoldne dobili hrano za pot (sir, kruh, sol). Odšli ob 13^h skozi Odžak, Vitovlje na Gostilj, kjer gozdna železnica, ki okrog Vlašića. Lepo planinsko naselje, a zelo požgano. Nato v dolino, kjer bili zjutraj boji. Zato zelo previdno v zaklonu čez cesto. Se informiral prej pri nekem kmetu o položaju, je dal zelo

kritično sliko, kot vsi kmetje. V resnici pa enostavno šlo. Nato brez vodnika do Vrlaja, kjer pri kmetu okoli pol polnoči večerjali mleko. Nam povedal, kako prehod. Zabičal, naj pazim, da ne pridemo v spopad s partizani, ki odšli na akcijo na cesto. Jaz šel naprej. Že pri izhodu ozke drage na cesto zagledal kakšnih 20 metrov pred seboj 5–6 postav v mesečini. Bil sem tako prepričan, da so naši, da sem dvakrat zaklical: ko tamo? a niso odgovorili. Na njihov klic sem povedal, da smo partizani. Nato oni, da SS, in obenem že dvakrat ustrelili proti nam. Pa nič hudega. Mi po neki skalnati strmini gor, kar precej težko zame zaradi nahrbtnika in popolnoma uničenih čevljev. Sestane se nas 5, manjka Pero. V skrbah čakamo nekaj časa, nato se vrnemo v Vrlaj, kjer zvemo, da Pero brez kape in torbe pridirkal in šel v gozd. Mi ga priklicali in šli spat v neko drago.

4. julij

Zjutraj sklenemo, da poskusimo zvečer ponovno čez cesto, toda na drugem kraju. Šli nad vas Vrlaj po hrano. Tam srečali patroljo 3. bataljona. Šli po informacije k njemu. Ravno so se pripravljali, da gredo čez cesto z vso brigado. Zvečer ob 20^h odhod in nemo-teno čez cesto in železnico. Silna ploha, bil kljub pelerini moker. Nato po popolni temi z raztrganimi čevlji, po globokih lužah in blatu, med stalnim dežjem naprej do 7^h zjutraj, ko prišli v Medino (Skakavci). Bila to najbolj naporna hoja. Počen podplat, tako da noga ven uhaja, izčrpan, težak nahrbtnik, premočen, hoja skozi gozdove v popolni temi, tur pod nahrbtnikom, bolan želodec, vse se je seštel.

5. julij

Zjutraj, ko prišli v Medino, dobimo kruha in sira. Jedli češnje. Pokrajina – zelo strmi griči, sam lapor in blato, zelo rodovitno, malo bukove šume – kot Štajerska, le da vse mnogo više, 1200–1500 metrov. Zelo rodovitno.

Nato spali, jaz z žico šival odpadle podplate. Od Ipota do Medine približno 59 km.

6. julij

Ob pol štirih zjutraj zburanje in marš. Komaj prišli nad vas, na visoko planoto, opazili, da smo obkoljeni. Namestnik komandanta zgubil glavo in nas nagnal nazaj v dolino. Pa tudi tu videti, da obkoljeni. Zato

nazaj in po neki grapi, kjer na nas streljali, strmo gor. Panika. Oboroženci naprej! Jaz in Marjan sva se priključila prateči**** četi brigade, ki nesposobnega komandirja. Drugi tovariši, Branko, oba vodnika, Filip Ambrož, so se kar poskrili in jih ni bilo na spregled.

Zgoraj smo napadli neko postojanko, toda ni bilo gotovo, če niso tudi naši tam. Popolna negotovost. Ko hitim preko jase, pade nekaj tromblonov med komandanta in mene, ki sem mu sledil. Nato šla za nama le še Marjan in dva, drugi ostali v gozdu. Zato nazaj v gozd. Obšli tisto jaso po gozdu in ko prišli gor, boj že končan. Zaplenili so radijsko postajo in bacač. Nato na Kamenjak. Prosto-voljno se javil Marjan in jaz na vprašanje, če gremo reševati »Maksa« in 250 proletarcev, ki obkoljeni. Šli globoko v dolino z dvema desetinama prateče. Ko vprašali, ali imamo še kakšne tovariše, so se Branko, Josip in Filip skrili za drevo. Nič nismo opravili, toda vrh, kjer bili prej mi, Nemci s topovi obstreljevali. Mi se okoli 17^h vrnili. Bil do takrat ves čas na nogah in nosil nahrbtnik. Ob 17^h zasedli neki vrh in tu počivali. Nato večerja in premik ob 23^h. Preko visoke planote, vedno v višini okoli 1200 metrov, čez velikan-ske planinske pašnike, kjer mnogo vode (Ravno, Rostovo), obrobijene s krasnimi bukovimi gozdovi.

7. julij

Zjutraj smo se začeli vzpenjati in prispeli do Jagodičev, nato strmo navzdol v jarek, na drugi strani zopet strmo navzgor, ko se zdani-lo, šli čez travnik, poln jagod. Ko bi imel čas! Ko smo počivali, so ujeti domobranci kopali grob med potjo umrlemu partizanu. Nato na visoko sedlo. Pogačice, neke nove vrste encijan. Potem na drugo stran dol v zelo dolgo rahlo padajočo sotesko, kjer mnogo neke rude, kot rjava goba ali kot črna žlindra. Brez vode, med krasnimi bukvami. Spet kop-ljejo grob. Voda se tu in tam pokaže, pa spet izgine. Prišli do reke Bistrice. Nekaj časa po cesti, ki krasno vsekana v skale, zgoraj smre-kovi in borovi gozdovi. Nato prešli vodo in strmo v klanec do naselja. Prišli ob 10. uri. Tu ves dan počivali, jedli enkrat. Zvečer ob 20. uri premik. Strmo proti nekemu studentu. Žejni ljudje so uprizorili pravo dirko, kot za zlato se mi je zdelo. Potem šli v temi naprej

skozi krasne gluhe smrekove soteske ven na visoko planoto, kjer bivakirali 1800 m visoko. Krasno je videti toliko ognjev. Nič nam niso dali jesti od 17. ure. Prispeli gor (Uložnica) okoli 24. ure.

8. julij

Kuhali zjutraj zajtrk, a mi nič dobili. Samo košček mesa pojedel, a ga izbljuval, ker ves čas slab želodec. Zelo slab. Nato samo tisti, ki so za 1. korpus (okrog 120), skozi strmo ruševje navzgor mimo Suhega jezera, (krasna pokrajina) ob 2200 m visokih travnatih pobočjih, na Sarajevsko sedlo. Encijani, murke, zelo lepe nepoznane rože, krasne kukavice, velike plave mačeha, neke rumene anemone. Vse polno majhnih jezer. Strmo navzdol v dolino k izviru Vrbasa in po slikoviti dolini do vasi Jelići. Tu naročili večerjo, a nekdo prinesel novico, da gredo Nemci. Vsi so pobegnili v hrib, ne da bi poslali patroljo poizvedovat. Jaz dolgo opazo-val, videl 6 oseb, ki bolj podobne partizanom. Predlagal, da bi še opazovali in da grem pogledat, če jih ni več kot 6. Naš podporočnik vprašal, kdo bi šel. Se javili spet mi Slovenci. On da bo z vojsko počakal zgoraj v gozdu. Ko smo mi odšli, pa se je premislil in jo kar ucvrl. Ostali smo dolgo spodaj, potem pa odšli še mi, kaj pa smo hoteli. Se vzpenjali po hudi strmini navzgor. Jaz omagoval, čevlji čisto odprti, se mi sezuvali, hodil po nogavi-cah, jedel od večeraj opoldne nič. Toda Marjan in Korl še huje zdelana. Končno prispeli v vas Smrčevica. Šli spat. Grozno je potovati s tako skupino brez discipline, nesramno in predrzno, sicer pa brez vsake moči in korajže.

9. julij

Zjutraj skuhali zajtrk. Nato čez gozdni prelaz med sila lepimi planinskimi tratami (murke) in bukovimi gozdovi z dosti vode – v daljavi se je videla krasna veriga Prenja – dol. Med potjo lepa dolomitna stena in pod njo v strmem bregu nekaj slikovitih hišic. V neki vasi pri Črnem vrhu končno dobili 10. divizijo. Šel takoj h komandantu. Z depešo vprašal, kam z nami. Odgovorili, da v 6. divizijo na Glamoč. Prosil za boljšo hrano in nekaj dni dopusta. Dovolil. Popoldne poprav-ljal radio. Tako zbit še nikoli nisem bil.

**** prateči – spremljevalni

10. julij

Spet popravljaj radio. Ves dan, ker me boli noga in dežuje, sem ali v štabu ali ležim v umazani sobi na tleh. Kako idilična je bila Nova gora proti temu. Svetlobo in toplo baryo si ji dajala ti, a lepoto priroda. Brez tebe bi bila podobna prazni bosanski lepoti. Toda res se je zgodilo, kar sem mislil. V silnih naporih in nevarnostih je misel na izgubljeno srečo tako brez bolečin. Zdravnik mi pogledal nogo. Ne morejo popraviti čevljev. Dezorganizacija, nič ne funkcionira. Bosna ne bo nikoli zgrajena z lastno močjo, ker ljudje niso dovolj pridni. Padla je Lida, 160 km od pruske meje. Rusi drviyo.

11. julij

Poklical me načelnik štaba. V 6. divizijo, ko ozdravi noga. Pral perilo, se okopal in obril. Kupil za 100 K češenj in 100 K kruha. Sicer ležal. Zvečer Marjan aretiran in zvezan, ker pil mleko pri nekem kmetu.

12. julij

Dež. Bil na štabu. Dobil spremno pismo za 6. divizijo. Marjan čaka na zaslišanje. Doktor Črnogorec mi prerezal nogo. Nova menza...

13. julij

Zjutraj dobim opanke. Sestavim za Marjana zagovor. Ker pričakujemo premik, raje odidem. Čutim hude bolečine v nogi, ki močno zatečena. Zvečer ob 19,30^h odidemo. Komaj šantam z nahrbtnikom, konja seveda ne dobim. V dveh urah prikrevsam do Ščipe, kjer prespimo v šoli. Dobimo mleko. Sem popolnoma izčrpan, gnojna noga, bolan želodec, imam tur na »-«.

14. julij

Zjutraj ob svitu dalje. Skraja gre zelo slabo. Preko Kute, Here, Blaće, Draguša v Prozor. Pred Prozorom srečamo našo patroljo. V neki vasi nad cesto prespimo popoldne eno uro, nato nazaj na cesto v Ravne preko Štita v Proslape, kjer se javimo 7. brigadi. Spimo na komandi mesta. Želodec še slab.

Od Medine do Proslapov okoli 112 km.

15. julij

Zelo utrujen, počivam do kosila, kljub lakoti ne morem jesti pečene jagetnine! Zve-
mo, da moramo naprej. Noga je vsa gnojna, a vseeno malo lažje hodim. Ob 14^h v Kopčice, prosim zdravnika, da smem naložiti nahr-

btnik. Ob 17^h krene vsa bolnica, vsi bodo šli v Italijo. Težko hodim, tur, noga, slab želodec. Ob izviru Rame, po strmi kameniti rebri na cesto, kjer zadnja voda. Nato krasni pašniki z malo gozda vmes. Prelepa hoja, če bi bil razpoložen. Do Ravnega prišli o mraku, nato Donje Vahovsko, Kukavice, Kute, Kupreš, kamor prispeli ob svitu. Nadaljevali čez ravno Kupreško polje. Nad Kuprešom strm hrib, podoben Krimu. Naprej in okoli 9. ure v Blagaju. Vojaška hrana (meso, skrob, ovsen kruh). Silno izmučen. Misel nate, združena s predstavo lepe, tihe sobice, polne knjig, to je le kot fata morgana, ne kot daljna slika, na katero lahko vsaj upaš in šteješ dneve, temveč kot strupena tantska fantazija.

16. julij

Ponoči hodili in prispeli zjutraj ob 7^h v Kupreš, takoj naprej v Blagaj. Poležavam in se pozanimam, kako bi prišli do 6. Ličke divizije. Nič točnega ne vedo. Spimo v ostencihi hiši. Očetov god. Ali si še živ, tatek? Ne upam več na to.

Prav ta dan so ga pokopali.

17. julij

Zjutraj sklenemo, da ne čakamo več bolnice, ampak gremo sami v Glamoč. Zlasti ko zvemo, da ekonomski oddelek vrhovnega štaba že sinoči odšel. Opoldne pridemo do komande mesta Blagaj, kjer kosimo. Nato prečimo v dežju z vodnikom poševno do hribov, nadaljujemo navzgor po rahlo nagnjenih, travnatih in skalnatih, s smreko malo pogozdenih pobočjih. Pijemo kislo mleko. Hude plohe, vsi mokri, moramo vedriti. Potem se odločimo, da ne v 6. Ličko brigado, kamor nas hotel peljati vodnik, temveč v 3. Ličko brigado. Tam zvemo, da morda odpeljejo to noč zadnjikrat avioni. Zato ob 19^h odidemo. Dobimo s težavo dve dekleti, ki nas vodita od Hrbine do sosednje vasi. Od tam nas nihče noče voditi. Grobo postopamo. Neka žena, ki sem ji dal dežni plašč, nas hitro vodi do Jaruge. Tema, zelo naporno, drči, opanki strgani, hodim bos, želodec, tur, nahrbtnik, spotikam se in padam po kamniti poti navzdol (ob 22^h). Spodaj neprijazen sprejem, odbornik pobegnil, nihče nas noče voditi. Žena, ki nas bosa pripeljala do sem, sama užaljena in razočarana, nas vodi v sosednjo vas proti jugu. Tam nas skoraj aretirajo. Grejemo se ob ognju in sušimo, vsi do kraja izčrpani.

18. julij

Zjutraj se odločimo, da ne v Čošlije, ampak v Dubravo. Tam bataljon ravno pri odhodu. Gremo spet lačni naprej do Pribelja. Tam se javimo štabu 6. divizije. Pokrajina rahlo valovita, sami pašniki. Nas postregli s pšeničnim kruhom in slanino ter sladko polento. Nič določenega ne povedo o naši bodočnosti, le da so nas priključili intendanturi. Dobim čevlje. Ob 14^h odhod. Hočejo nas porabiti za konjevodce. Toda ne delamo. Ob 19,30^h do prve vasi na Blagajskem polju. Zelo neprijazno nas gledajo in hočejo takoj vpreči v delo. Povem jim, da pride v poštev le vkrcanje v avion. Zvečer ob ca 21.30^h pride Marjan povedat, da se bodo verjetno nocoj spuščali avioni. Pohitim v štab, pa nobenega tam. Letim v temi do aerodroma, ki zelo daleč. Tam naletim na komandanta aerodroma, namestnika komandanta 10. divizije. Dolgo mu prigovarjam, pomaga mi neki član angleške letalske misije. Dogovorimo se, da se lahko vkrcamo, če bo le prostor poleg ranjencev. Tečem v temi nazaj, hropem, bojim se, da bi se izgubil. Poiščem tovariše, vzamem le odejo in s tovariši takoj nazaj. Nervozni, da ne bi zamudili, ker je daleč in že slišimo avion. Pa le izvidnik. Dolgo čakamo pri ranjencih, vsi premočeni. Končno priletijo avioni ob 0,30^h.

V 6. Ličko divizijo je bil vključen bataljon, ki je skrbel za letališče na Blagajskem polju, kamor so zavezniki pošiljali opremo in odvažali ranjence. Sem je spadal tudi oddelek intendature vrhovnega štaba, prevzemal je blago, ki so ga pripeljala letala. V štabu divizije so nas priključili intendanturi, ki naj bi se premikala proti zahodni Srbiji. Ker je bilo to v nasprotju z našo nalogo, da se javimo v vrhovnem štabu, za katerega smo že vedeli, da je na Visu, smo se uprli in šli z intendantskim oddelkom le do neke vasi na Blagajskem polju z namenom, da se vkrcamo v letalo, ki bi nas odpeljalo v Bari. Pregovoril sem komandanta letališča, da nam je dovolil vkrcanje, če bo le prostor. Pri tem mi je pomagal angleški oficir, ki je skrbel za avionske zveze. Ta je tudi potrdil, da je vrhovni štab na Visu.

Pristalo je osem letal, toda ranjencev in bolnikov je bilo veliko, zato smo se bali, da bo zmanjkalo prostora za nas. Končno smo se vkrcali. Komaj smo verjeli, da je res konec našega petdesetdnevnega, 755 km dolgega is-

kanja vrhovnega štaba, tavanja in stradanja po Bosni, ki je izpilo iz nas zadnje moči. Naša shujšana telesa in upadli obrazi so si kmalu opomogli, ostal pa je spomin, težak, a kljub temu poln lepih doživetij in spoznanj. Kajti moro naših bosenskih pohodov, tavanj in iskanj ožarjajo zlata srca bosenskih kmetov, ki so z radodarno roko delili še tisto malo, kar so premogli njihovi požgani in izropani domovi – kosček neslanega ovsenega kruha, kepico polente, lonček mleka. Spoštoval sem njihovo žrtvovanje in užival te revne darove veliko bolj hvaležno kot pa pšenični kruh, slanino in marmelado v štabnih kuhinjah.

Zadnji del poti Proslap – letališče okoli 130 km.

19. julij

Pristane osem letal, nervoza, ali jih bo zadosti za 150 ranjencev in bolnikov. Ali bomo prišli notri? Pridemo do petega, pa tik pred nami zapro vrata. Tečemo k šestemu, se umikamo, nazadnje le pridemo naprej. Neki oficir me sam pokliče. Se končno vkrcamo, hvalabogu! Ali je to res odrešitev od neskončnih muk? In tako neverjetna je bila do zadnjega. Odletimo, čez cca dve uri pristanemo v Bariju. Tam bel kruh z marmelado na letališču, največjem letališču RAF in USAF. Ali smo res v svobodi? Srečam Kvedra, a ne upam nič vprašati o Jelki, nočem slišati nič slabega, o čemer sem prepričan. Nato z avtom v misijo V. Puccini. Krasna palača, tam na izbiro belega kruha, marmelade, bele kave. Vsi nas razvajajo, a mi izčrpani do smrti. Nato v urad komandanta Pehačka, ki nas že popoldne pošilja na Vis, pa sklenemo zamuditi. Gremo v Carbonaro po novo obleko. Nas lepo pogostili. Se okopamo in preoblečemo. Tako zamudili odhod na Vis, ker potrebni počitka. Zvečer večerjamo in v Auroru na spanje. Krasna vila med cedrami. Neverjetno, kako človek iz največjih naporov, dvomov in stradanja preide v predvojno razkošje velikega mesta. Rad bi čimprej in čimveč absorbiral, žal mu je vsake zamujene prilike.

20. julij

Lepo prespali v vili Aurori. Poskrbeli za opremo. Kosilo, menjava denarja. Čakamo Kmeta. Čez dan po slaščičarnah in kletih. Jemo, kot bi spustil kozle v zelenjavni vrt. Smo pa zelo izčrpani (na poti sem shujšal 15 kg, prej v delavnici pa 8 kg), telo imam

kot starec. Neizmerne vojne zaloge, angleške in ameriksanske. Strahovit avtopromet. Povsod samo angleški napisi, včasih kje spodaj še italijanski. Italijani tako majhni, tako nič jih nihče ne vpraša. Slovenci veseli to ponižanje, zlasti njihove vojske. Škode pa nimajo dosti.

21. julij

Šel v ambulanto prevezat nogo in ture. Bil skupaj s Kmetom, Čamernikom in drugimi. Samo pohajkovanje in kult želodca. Zvečer spal pri Kmetu, kjer ponočevali.

22. julij

Zopet samo ogledovanje mesta in slaščičarn. Navaden robec 60 lir, steklenica vina 10–20 lir, glavnik 100 lir, hruške 14 lir. Tudi ti si morda še v mestu, toda s čim sem jaz zaslužil, da se mi godi tako dobro, ti pa moraš trpeti nevarnosti in pomanjkanje. Usoda naju – tudi če bi se vse dobro izteklo – vse bolj ločuje, ker mi ni bilo dano, da bi si te zaslužil, in sem, čeprav proti svoji voji, zašel na pot, kjer srečujem zapečkarje, domišljavce in usne junake. Kako zelo si želim boriti se v Sloveniji na Primorskem! Tedaj bi te bil vsaj malo vreden. Revolucija v Nemčiji. Mislimo, da ne bo uspela, toda hude reperkusije bodo na vsak način. Atentat na Hitlerja. Kakšno razkošje kupiti najnovejše časopise! Radia sploh ne poslušam, kvečjemu glasbo. O, tempora, o mores! Zvečer krokamo (dva kozarca!) pri Svetlinu Janezu.

23. julij

Zjutraj peš po opravo v Auroro, nazaj z ameriškanskim avtom. Dobimo 6 konzerv in kruha za en dan. Ob 11. uri se vkrcamo na Ljubljano. Tako kot pred vojno. Odplovemo ob cca 13. uri ter prispemo ob 19. uri v Manfredonijo. Tam prespimo na krovu. Zanimive vaje z reflektorji. Letala se dvigajo za neko akcijo.

24. julij

Zjutraj ob treh odhod. Zaprt izhod, čakamo. Prispeli ob 14. uri v Komižo in nato šli v Ženo Glavo.

16. september

Grem iz Žene Glave v »Češko vilo«, Sv. Djuraj v Visu.

Delavnica v Ženi Glavi je bila zelo slabo opremljena, manjkali so vsi bistveni merilni

instrumenti razen voltmetro. Pokazalo se je tudi, da nas pravzaprav niso več potrebovali, ker so takrat zavezniki že pošiljali partizanom svoje radijske postaje in ni bilo potrebe, da bi jih sami izdelovali. Pismo, v katerem so zahtevali slovenske radiotehniko, je bilo poslano skoraj pred tremi meseci, ko je bil vrhovni štab še v Drvarju. Septembra so me premestili v šolo za zveze vrhovnega štaba, ki je bila v Visu. Predaval sem radiotehniko.

5. november

Odhod ob 24^h s trabakulo Velebit iz Ista z Visa.

6. november

Prišli ob 20. uri v Manfredonijo, prenočili v luki.

7. november

Odhod ob 6^h zjutraj iz Manfredonije, prispeli ob 17. uri v Bari. Našel tam Grahka, Zdenka in Hubmajerja. Ostal v Bariju do 17. novembra.

17. november

Odhod ob 16,45^h z letališča z Douglasom 8 z Rusi v Beograd.

Čez slaba dva meseca so me iz šole odpoklicali v Beograd, kamor se je po osvoboditvi mesta preselil vrhovni štab. Tja sem prispel 17. novembra. Vodil sem pripravljajna dela za postavitev nove radijske postaje, ki so jo pripeljali Rusi. Skupaj z njimi sem postajo montiral in postal potem, ko jo je prevzela naša posadka, njen vodja. Delala je na kratkih valovih in oddajala poročila v 14 jezikih.

19. november

Zvem, da mi je umrl oče.

25. november

Končano je. Zvem, da so prijeli Jelko. Moram tekati in misliti na beograjsko radijsko postajo, a v meni je noč. Nikjer da bi počil, niti trenutka, da bi bil sam. Edino, kar sem si ves čas želel – boja – tega mi ne dajo... Vse je prazno okoli mene in v meni in nimam niti pravice tožiti. In res nisem potočil solze, ko sem zvedel, da mi je umrl oče, niti ko sem zvedel, da si ti padla v gestapovske roke. V meni ni več življenja. Še toliko, da pomagam, kolikor morem, našemu in tvojemu cilju – morda eno leto, morda dve – potem bom samo fizično dopolnil, kar sem psihično že zdaj... Čemu to pišem? Da si pomagam preko najtežjih trenutkov.





Dušan,

Košana, 24. maja 1944

danem sem prispela na prvi cilj. Imela sem nenavadno srečo, da sem dobila tov. Štefana, ki se je te dni čisto slučajno tu okoli zadrževal, gre pa že nocoj proč. Upam, da se jutri odpeljem, roba bo šla pozneje, kakor bo pač mogoče. Ne mislim na to čakati, ker imam itak še druge opravke (pogone itd.). Sem dobre volje, verujem v srečo in svojo vrnitev, bojim se le, da se bo zakasnila, če ne bo postaja kmalu prišla ali če ne bo prostora zanjo. Bom pa vse storila, da to pospešim. Telegrafistka iz šole bo prišla za menoj, čim dobim zanjo dokumente. Ko se bom oglasila, Ti bodo gotovo iz štaba poročali.

Prvi teden mislim delati sama, da ne bova obe zgrmeli, če bo že smola, potem bom pa njo v kakih 14 dneh že vpeljala. Poti se nič ne bojim, saj hodijo vsak dan. Če bom le mogla, se bom takoj javila.

O potovanju bi Ti imela marsikaj pisati, pa bom raje ustno povedala. Hodili smo ves čas dobro, vreme je malo nagajalo, dež in burja. Sedaj sem nekje blizu Št. Petra. Vso pot trgam štiriperesne deteljice, kaj ni to znamenje, da bo veliko sreče? Vem, da si Ti še vedno v skrbeh, pa res ni potrebno.

Prvo, kar bom skušala čimprej urediti, so pogoni, potem pa še drug material nakupiti, kolikor bo šlo. Kar veseli me, da bom spet poprijela za svoje staro delo, ki mi je tako pri srcu. Mogoče mi bo tako všeč, da se še vrniti ne bom hotela. Ali se kaj bojiš? No, saj veš, da se le šalim in da mi bo mesta kmalu dovolj. Kadar se spomnim na »Jelko«¹², mi je vedno malo hudo, da nisem mogla naprej delati. Potrudi se Ti z njo, da bo kmalu gotova. Jaz bom pa potem novo sestavila, bom skušala dobiti tu material zanjo. Prepričana sem, da boste še v Žagah, ko se bom vrnila.

Dušan, saj veš, kaj bi Ti še rada povedala, pa ne bom zapisala. Kar preberi pismo iz Stične. Za Tvoje domače bom tudi pogledala in jim povedala, da si živ in zdrav in da nisi več samo njihov (če si bom upala to reči) in da jih imaš zelo, zelo rad.

Tako Dušan, zdaj sem Ti veliko napisala, pa nič povedala, Želim Ti zdravje, prosim lepo, lepo, ne ženi si k srcu, ne skrbi, da ne boš telesno propadla, saj se bom kmalu vrnila.

Jelka

¹² Jelka – propagandni oddajnik, ki so ga delali v partizanskih radiodelavnicah.

Tebi,

Ljubljana, 26. junija 1944.

sem že dvakrat pisala, a ker ne vem, če si kaj prejel, pišem še v tretje. Svojo prtljago¹³ sem dobila šele 5. VI. Še isti dan sem se lotila dela in ga s svoje strani v redu opravila. Dobila sem namreč takoj njegovo pošto¹⁴ in mu tudi takoj odgovorila, pa mislim, da on mojega odgovora ni prejel, ker mi ga ni potrdil. To se je ponavljalo 11 dni. 15. junija sem zadnjič prejela in odgovorila na pismo¹⁵ dopoldne in popoldne. Potem, no, potem pa vse tiho je bilo... in je še danes tako. Pač dobim večkrat njegova pisma, a žal niso namenjena meni. Torej je še živ, samo mene je zapustil – nehvaležnejš. 10. VI. in 15. VI. sem pisala o vsem tov. Urbanu in javila na Matijev¹⁶ naslov vse podatke. Pa še ni nobenega odgovora. Sodim, da je vzrok vse polomije neizurjenost (domnevam, da dela tisti novinec), zato sem zahtevala, da pošljejo takoj tja izurjeno moč. Pri meni je vse v redu, saj sem že četrti dan napravila preizkus na 1,5 km in je lepo uspelo. Drugače imam cca 400 mA v anteni, moralo bi zadostovati. Tisto zeleno stvar uporabljam celo, višina je 1/5 dolžine (3 m). Stanujem pa tako, da boljšega ne morem želei. Sem na tisti strani mesta, kot si Ti doma, le pol ure južneje, pa čisto na obrobju. Torej bi moralo iti. Pri delu me moti to, da sem večinoma sama v sobi. Zraven je odprto podstrešje, kjer imajo zaboje tudi spodnje stranke. Vrata na podstreho se ne dajo zakleniti, zato jih za tisti čas kar na špago privežem. Delo moram neprestano prekinjati in prisluškovati raznim šumom in hrupu zunaj. Zgodi se tudi, da vleče kdo za vrata na podstrešje itd. Torej vse prej kot prijetno. Poleg tega moram često paziti še na desetmesečnega otroka, da se ne prekucne iz koška. Povem Ti, da se naravnost nebeško počutim, kadar je moja gospodinja doma, da mi vsaj ni treba paziti na otroka in tista prekleta vrata na špagi in se izgovarjati. Tiste bojazni, ki ste jo imeli vi in tudi jaz, ko sem še bila pri vas, sploh ne občutim. Da bi le imela stanovanje, kjer bi se lahko zaprla, in ne bi trepetala, kdaj bo kdo tolkel po vratih, pa bi bila srečna. Mislim, da to, kar počenjam, ni več pogum, ampak že skrajna predrznost. Hotela sem sama k vam, da razčistimo in spravimo stvar v tek, pa me ne pustijo.

Zadnjič sem priložila tudi pismo Tvojih staršev. Pisala je mama, ker je očetu zaradi prestane pljučnice vid opešal. Drugače sta še kar zdrava, sitnosti tudi nista imela. Povedala sem očetu, kdo sem, pa je bil vesel, in mama tudi ne bo huda. Prosim, piši staršem, čeprav nisi prejel pisma. Zame se nič ne boj, dobro bom zvozila. Saj pravijo: »Kar hudič ne zmore, pa zmore baba!« Če v noben pregovor ne verjamem, v tega pa, ne le zaradi sebe, ampak zaradi drugih, ki so to dokazale.

Zelo žal mi je, da še nimate tistih deset pogonov.¹⁷ Danes grem, da jih bodo zapakirali, ampak dvomim, da jih boste kmalu videli. Prosila sem že, da bi dali stvar meni v roke, pa nočejo.

Piši mi, kaj delate, kaj potrebujete, kako je sploh pri vas, cele noči sanjam o delu zunaj – no, drugo pa itak vem, kaj želiš in kaj misliš. Zdrav ostani, ne skrbi zame, res se mi ne more nič zgoditi.

Jelka

¹³ prtljaga – radijska postaja.

¹⁴ pošta – poziv radiotelegrafista, depeša.

¹⁵ pismo – poziv radiotelegrafista, depeša.

¹⁶ Matija – Ivan Maček.

¹⁷ pogon – ročni ali nožni generator za napajanje postaj.

Tebi,

Ljubljana, 3. septembra 1944

3. september! Prvi jesenski dež in konec poletja. Tako zelo pusto je zunaj, meni pa tako tesno. Strašno me grize in boli ta nesrečna zveza.

Ko sem šla zaradi tega v Ljubljano – maja – sem vzela s seboj 6-vatno postajo. 25. maja sem prišla v Ljubljano in čakala do 5. junija, da je prišel za menoj aparat. Takrat sem imela dogovor samo s IV. cono. Že pri prvem poslušanju sem ujela klicne znake in se tudi odzvala. Pa mi telegrafist ni odgovoril na moj poziv. To se je ponavljalo 14 dni, dokler me IV. cona ni nehala klicati. Preizkusila sem svoj aparat, približno merila energijo in se prepričala, da gre res v anteno (dogovorila sem se z nekom, da me je v Ljubljani poslušal), uspeha pa ni bilo. Pisala sem večkrat ven, odgovora pa nisem prejela. Takrat sem delala na podstrešju v Štepanji vasi, torej naravnost idealno za zvezo s IV. cono. Drugače pa nič idealno. Običajno sem bila sama doma. Aparat sem imela v sobi, anteno in protiutež pa sem potegnila skozi vrata na podstrežje. Ker se podstrežje ni dalo zakleniti in sta imeli tja dostop tudi spodnji dve stranki, sem vrata na podstreho za tisti čas privežala z vrstico na žebelj. Klečala sem ob aparatu, jemala slušalke vsak hip z ušes in prisluškovala, če kdo ne tolče po vratih in vleče za tisto špago, potem je bilo treba nenadoma skočiti h košku, kjer je kobacal in vreščal otrok in ga potisniti nazaj, da se ni prekucnil, zunaj so delali hrup Nemci itd. Vidiš, prav prijetne okoliščine za tako delo... Potem ko me IV. cona ni več klicala, sem komaj dosegla, da so me pustili ven, da stvar razčistimo. 3. julija sem se odpeljala v Košano in 6. julija sem že bila v glavnem štabu (160 km peš). Tam smo se zedinili v tem, da je moj aparat prešibek, ker sem vezana na notranjo anteno, in dali so mi nov aparat, 18-vatni Tensor, ameriški izdelek z navodili v ruščini. Dogovorili smo se za direktno zvezo z glavnim štabom. Vzela sem aparat in šla s kurirji nazaj. 14. julija sem bila spet v Ljubljani, aparata pa dolgo ni bilo za menoj. Ker bi rada zvezo čimprej dobila, imela pa sem samo 6-vatno postajo, sem tvegala z zunanjo anteno dobiti zvezo s IV. cono. Ta pa me ni več klicala...

Ker sem se bala, da se je Tensor izgubil, sem sklenila narediti nov aparat z dvema stopnjama. Potem pa sva se z Bucijem¹⁸ dogovorila, da bo dodal drugo stopnjo k 6-vatni postaji...

Medtem sem končno 11. avgusta dobila Tensor. Poskusila sem najprej z notranjo anteno, pa ni šlo, potem z zunanjo, a tudi brezuspešno. Nikoli se niso odzvali na moj poziv. Največja težava je bila v tem, da nisem imela primerne stanovanj. Komaj sem si našla tri hiše, kjer sem lahko napela zunanjo anteno, ki je skrita v vrvi za perilo, uspeha pa ni bilo. Pri prvem stanovanju je šla antena nekaj metrov precej blizu zidu in nisem spravila vanjo dovolj moči (cca 300 mA). Drugje sem imela visoko anteno na smreki (450 mA), a tudi ni šlo, je ob gozdu in hrib. Čudno pa se mi je zdelo, da nisem dobila zveze z barja, ko sem vendar postavila idealno anteno, ne sicer preveč visoko, 4 do 5 metrov, pač pa čisto na prostem, proč od zidov, drevja itd. Aparat ima veliko območje in 10 m anteno s podaljševalno tuljavo in skrajševalnimi kondenzatorji v posebni škatlici. Zdelo se mi je, da bi bilo bolje vzeti daljšo anteno, in res sem tako spravila več energije ven. Potem sem šla spet na barje in 31. avgusta zjutraj vzpostavila zvezo. Delala sem v pralnici. Opoldne ni bilo napetosti, zvečer pa sem spet dobila zvezo in že hotela oddati depešo, ko je na nesrečo prišel obisk in nisem mogla delati, ker so sedli na klop pred pralnico in sem morala umakniti protiutež. Naslednjega dne pa sem aparat komaj priključila, ko je zmanjkalo napetosti in je še danes ni. Ukrenila sem vse potrebno, da se za tak primer osamosvojim, do pojutrišnjem bom imela vse – baterijo, akumulator, pretvornik – samo ne vem, kam naj vse to postavim, nimam primerne stanovanj. Spet si bom morala

kar sama pomagati. Tako bi rada, da bi me vsaj v takih stvareh kdo razbremenil, ko moram vsak dan sproti reševati dovolj tehničnih problemov. Pa sem za vse sama. Vsak dan znova si razbijam glavo s tem, kam naj grem, iščem stanovanja, poskušam in vlačim to ropotijo po mestu kot mačka mlade. Vstajam ob dveh ponoči, se plazim po drevju in ograjah, postavljam anteno in to se zavleče, ker moram silno oprezno in tiho delati, stalno prisluškovati, kdaj kdo zakašlja, in paziti, da ne zbudim sosedov, ki spe pri odprtih oknih. Potem uglasim aparat in čakam. Zaspiti si ne upam. Sicer pa sijajno obvladam svoje telo. Zbudim se, kadar hočem. Kakih deset dni sem poskušala ponoči ob pol enajstih, ob enih, štirih, petih, šestih, pa sem se vselej zbudila nekaj minut prej. Zdaj ponoči ne poslušam več, le kadar postavljam anteno, vstanem ob dveh ali treh. Potem ne zaspim več. Včasih sem zelo utrujena in še oči me skelijo. Vse to bi ne bilo nič hudega, ko bi vsaj imela uspeh. Zadnjič sem poskušala nekje, kjer stanuje domobranski oficir. No, ta me je videl, ko sem razmotavala žico za protiutež pred kozjim hlevom. Ostala sem hladnokrvna, šla proti njemu in rekla, da ga je nekdo iskal zaradi avtomobila. Čez noč sem bila v hlevčku, kjer sem delala, zjutraj so me bolele vse kosti (pograd je bil tisočkrat mehkejši in vsaj stegnil si se lahko, tu pa ni bilo prostora) in pekle oči od zaspanosti. Ampak tisti oficir pa le ni nič posumil, zjutraj je šel mimo hlevčka, ne da bi se ozrl. Hvala bogu, kajti protiutež je z okenca bingljala na tla, antena – vrv – pa je tudi bila še na smreki.

Da bi me z goniometri ujeli, se ne bojim, zdaj sem že toliko razgrajala, že 18 dni, včasih petkrat na dan po deset minut, in če bom delala, bo trajalo morda ure dnevno. Dobro, da ne veš, da imam 18-vatni oddajnik in da bo treba dolgo delati. Že zdaj bi imela depeš za par sto grup. Bolj se bojim postavljanja in podiranja antene. Zahtevala sem revolver, pa pravijo, da ga ne morejo dobiti. Res jim ne bi rada prišla živa v roke. No, saj me ne bodo ujeli.

Eno samo močno željo imam, to, da bi ta zveza, ki mi dela skrbi že več kot pol leta, pravzaprav že poldrugo leto, vsaj v teh zadnjih odločilnih dneh delala, kot je treba, da ne bi bili v kritičnih dneh odrezani. Če bi mi to uspelo, bi bila popolnoma srečna. Napela bom vse sile in tvegala res vse.

Zelo sem v teh težkih časih pogrešala Tebe, da bi mi pomagal z nasveti. Koliko truda bi si prihranila, če bi lahko koga vprašala za svet, a nisem imela nikogar. Obračala sem se skraja na Bucija, pa on tudi nima prakse v teh stvareh. Tudi drugi so me razočarali. Tako mi je ostala le lastna glava. Res je, da znam v stiski logično misliti in da pridem skoro vselej do pravih zaključkov, kljub temu pa je še polno stvari, ki jih ne znam razložiti, ki jih niti ne opazim, pa so vendarle važne, morda celo odločilne. Kakorkoli že, vselej se bom borila s težavami in vesela bom, če bo vsaj za silo šlo. Vseh tehničnih problemov pa se niti malo toliko ne bojim kot tega, da ne bom imela kje delati. Stalno iščem, a je težko kaj primernega najti, če je prostor, niso ljudje, ali sosedje, ali pločevinasta streha itd.

Vse to sem Ti napisala za primer, da Ti ne bom mogla ustno povedati, da boš vsaj malo vedel, kako je bilo z menoj in zvezo...

Jelka

Dušan,

Ljubljana, 9. septembra 1944.

1. 9. mi je na začetku zveze zmanjkalo napetosti. 2. in 3. nisem mogla delati, ker ni bilo napetosti. 4. 9. sem zjutraj imela zvezo, pa sva se potem zgubila. Po drugem klicu se mi ni več odzval. 6. 9. sem zjutraj oddala prvo depešo. 7. 9. sem zvečer oddala drugo depešo in prejela prvo. 8. 9. sem imela zvezo zjutraj, pa sva se zgubila. Potem sem imela zvezo ob 14. uri in sva delala do 20. ure, ko se je meni pokvaril aparat in sem morala tik pred koncem prenehati. Od 14. ure do 16. ure sem prejela in oddala eno depešo! Bile so hude motnje, pa sva oba po trikrat ponavljala. Od 16. do 17. ure je bil zaseden, potem sva se ob 17. uri zmenila za 18. uro in od 18. ure do 20. ure sem oddala 6 depeš. Zadnje nisem več mogla, ker se je pokvaril aparat. Ne vem, kaj je, druga stopnja skoraj nič ne dela, bojim se da je krivo to, ker je bil aparat 2 uri nepretrgoma priključen in prej tudi, pa se je preveč segrel. Dušan, če bi vedel, da delam po cele ure skupaj, in to s postajo, ki je precej močna, bi bil še tisočkrat bolj v skrbeh. Jaz pa sem optimist in nisem prav nič vznemirjena pri delu. Samo to je nerodno, ker nimam pravega prostora. Ta teden sem delala v neki kamri (ropotarnici) zraven pralnice na dvorišču. Tja stalno hodijo otroci in tako moram skozi okno neprestano opazovati, kdo prihaja. Sem sicer zaklenjena, okna pa ne morem zapreti, ker je moja antena – vrv – predebela. Tako ga samo pripremem, in če bi bil kdo pri oknu, bi seveda lahko slišal piskanje in tudi tipko. Tako se mi je že primerilo. Ali pa je kdo v pralnici in tudi skozi vrata sliši. Ljudje (gosposinja) ne vedo, kaj je moje delo, zato jih ne morem porabiti za pomoč (stražo). Mislijo, da samo poslušam važna poročila. Danes grem spet na lov za stanovanji. Moram dobiti še kak prostor, tam ne morem več ostati. Zmenila sem se le za 2 do 3 dni na 14 dni, pa sem ostala kar cel teden. Na srečo imajo velik vrt in mnogo dela, da sem lahko pomagala, in so me še kar potrpežljivo prenašali.

Tak je bil prvi teden mojega dela. Dušan, strašno rada bi Te videla in Ti vse povedala, toliko je stvari, ki jih ne morem zapisati, pa so zelo zanimive. Včasih si rekel, da sem korajžna, to, kar počnem zdaj, je pa že več kot norost... in kadar se hočem od vseh stisk in težav oddahnuti, se spomnim nate.

Jelka

Tebi,

Ljubljana, 10. septembra 1944.

danem sem postavila zvezo iz drugega stanovanja. Delam v kleti, antena pa je zunaj privezana na češnjo. Vedno bolj sem prepričana, da je bil vzrok štirinajst dnevnega brezuspešnega iskanja zunaj, ker sem na obeh stanovanjih delala že prvi teden, pa takrat ni šlo... Delo je dolgotrajno, po ves dopoldan ali tudi popoldan ali oboje. Danes sem delala zjutraj od 7. do 9. ure, potem od 12. do 13,30 in od 14. do 19. ure. Vmes še kakšna pavza, pa ne dolga, le toliko pazim, da ni aparat več kot dve uri neprekinjeno priključen. Pač za 15 minut prekinem, da se shladi.

Drugače pa gre počasi. Danes sem oddala samo dve depeši, sprejela le eno... Obupen sprejem je bil, stalno ponavljanje in še ne gre. Ko bom preko prvih težav, bo pa konec. Dela imam toliko, da ga ne zmagujem, večinoma rabim še precejšen del noči. Moram vsa vojaška poročila sama šifrirati, pa to še gre, obupno pa je dešifriranje. Od treh depeš sem le eno celo razrešila, zoprno je seštevanje in odštevanje teh kilometrskih kolon.

Med oddajo sem zelo mirna. Ne vem, če je moj optimizem upravičen, nikoli ne pomislim, da bi me utegnili Nemci zasačiti. Je že preveč proti koncu, pa imajo druge skrbi. Tako na tihem sem zdaj vendarle zadovoljna, da mi je uspelo prav zadnji hip postaviti to zvezo. Veš, to je čisto »moja« zveza, nihče drug se ni zanjo zares trudil, navezana sem bila sama nase... Zdaj sem mnogo mirnejša, ker me ne skrbi več, da bo sploh vse prepozno, potrudila se bom, da bom stvar spravila v tek tako, da bo v odločilnih trenutkih brezhibno delala. Tudi to mi mora uspeli... Vse težave se da premagati, samo hoteti je treba in ne odnehati, tudi pri trenutnih neuspehih. Preveč sem se razpisala, pa saj je namenjeno Tebi in upam, da Ti niti ne bo treba brati, ker bom sama ustno povedala. Zdaj pa moram šifrirati, imam dela za celo noč, zjutraj pa oddajo.

Jelka

Tebi,

Ljubljana, 11. septembra 1944.

res ne morem biti nikoli zadovoljna. Zdaj me muči to, da gre stvar tako počasi. Danes npr. sem delala od 6.–7,15 ure brez uspeha. Nisem mogla sprejeti depeše. Stalne motnje, klicanje, ponavljanje. Vem, da bom tudi popoldne cele ure klepala in sprejemala tistih ubogih par depeš. Bojim se, da mi bo delo zastajalo, da ne bom mogla sproti vsega oddati in sprejeti. Sicer pa bom sporočila, naj imajo eno postajo samo zame, da mi bo vsak hip na voljo. Drugače res ne bo šlo. Tu, kjer delam zdaj, mi je kar všeč. Sem v kleti, lahko se zaklenem, pa imam mir. Vsaj za čuvaja mi ni treba biti. In gospodinja tudi ve, za kaj gre. Tudi zato mi je lažje. Če se kaj zgodi, me vsaj to ne bo bolelo, da sem jo neprostovoljno tako izpostavila, ker so ji naši že prej vse povedali.

Velikokrat se sprašujem, kako gre Tebi. Prepričana sem, da se boš vrnil zdrav. Včeraj sem prejela depešo, kjer sporočajo, naj pošljejo ven ing. S. R. (mislim, da je to Tvoj prijatelj), pa je dalje ne znam rešiti. Pravim, da sem zelo mirna, pa kar poglej pisavo, kakšna je. Ves moj mir je le v tem, da se ne bojim. Drugače sem pa silno nemirna, hlastna, vedno hitim, nikjer nimam obstanka, razen pri delu. Veš, Dušan, morava se še videti, toliko stvari Ti imam povedati... Zdaj pa na delo, pa še drugič kaj, če bo treba. Zdrav ostani!

Jelka

Tebi,

Ljubljana, 17. septembra 1944.

danes je ravno en teden, kar redno delam v tem stanovanju. Več pa ne bom. Odkrili so me. Medtem ko sem jaz v kleti delala, sta bila v sosednji hiši dva agenta, Nemec z aparatom in slušalkami in en Slovenec. Hodila sta po celi hiši in prisluškovala. Potem je Nemec rekel: »Es genügt mir«. In sta odšla. Seveda sem vse to zvedela šele čez eno uro. Na srečo sem danes manj delala, to se pravi, da on ni imel zame depeš, jaz pa sem oddala eno dopoldne in eno popoldne, delala sem celo uro, od pol dveh do pol treh popoldne. Jasno, da jo moram od tod popihati, že zaradi gospodinje in otrok, in sploh ni več misliti na zvezo od tod. Že včeraj so opazili ta dva tipa postavati tod okoli, morda pa sta že prej hodila tod. Sicer sem pa res preveč delala. Zaradi motenj gre stvar zelo počasi, tako da rabim za depešo (vse so okoli 100 grup) po celo uro, le če je dober sprejem, pol ure, ker si dajeva v odlomkih po 20–30 grup naenkrat, da se preveč ne zmeša, kadar je treba ponavljati. Dušan, danes me je minil moj optimizem. Zdaj verjamem, da bo čudež, če bom odnesla celo glavo. Vedeti moraš, da ne mislim vreči puške v koruzo, samo bolj previdna moram biti, stalno menjavati kraj in čas in malo delati. Danes sem uničila Tvoji dve pismi, tisti, ki sem ju dobila pri Turku. Bilo mi je težko, ampak nočem, da bi ju dobil kdo drug v roke, moja glava pa zdaj ni veliko vredna. Če se boš vrnil, bo itak vseeno...

Nocoj moram oditi od tod. Aparat bom vzela s seboj. Upam, da ga bom srečno prenesla, saj sem ga že neštetokrat. Samo ne vem, če danes ne pazijo na okolico. Tako srečna sem bila pri tem delu, tako vesela, ko je steklo, pa samo za dober teden! Zdaj se spet začenjajo zame tiste neskončne noči brez spanja, ko si bom samo razbijala glavo s tem, kako spraviti zvezo v življenje. Ko bi mi vsaj kdo kaj pomagal! Če bi imela nekaj stanovanj, bi si že upala za silo voziti. Pa jih nimam.

Dušan, zakaj si tako strašno daleč? Ali Te bom še kdaj videla? Saj nisem malodušna, meni volje nikoli ne zmanjka, ampak danes mi je tako težko, ker moje delo ne bo šlo, kot je treba. In vendar bi tako rada, tako zelo rada! Vse bom poskušala, da bom stvar vsaj za silo uredila. Če so me že odkrili in me bodo stalno zasledovali, še ne mislim vsega opustiti. Zagrizla sem se v to stvar in moram jo izpeljati. Za en teden zveze se pač ni splačalo priti v Ljubljano in pustiti delo v delavnici. Tri mesece sem morala v Ljubljani čakati, da mi je končno uspelo postaviti zvezo, zdaj pa naj bi ob prvi težavi odnehala? Moram tudi preko tega.

Dušan, če me ne bo več, ko se vrneš, vedi, da sem vedela, zakaj sem padla in da mi ni bilo težko. Seveda bi rajši živila, lepo bi bilo ob Tebi, pa...

Jelka

Tebi,

Ljubljana, 5. oktobra 1944.

zelo sem bila presenečena, ko sem prejela Tvojo pošto.¹⁹ Res nisem pričakovala, da se boš oglasil. Pišeš, da si prejel moji dve pismi od junija. Upam, da si prejel tudi pismo od staršev, saj sem vse skupaj poslala. Jaz sem bila v začetku julija zunaj, v G. Š., in sem pošto zate, ki je nisi dočakal, dala Turku, da se ni potikala po mizi v oddelku za zveze. Šla sem ven, da bi pogledala, kaj je, da stvar ne gre. Pri meni je res bilo vse v redu. Najbolj verjetno se nam je zdelo, da je oddajnik prešibek, in dali so mi novega – Tensor, 18 vatov – gotovo ga poznaš. Je strašno pripravna reč, vse skupaj z anteno in instrumentom, z »raubarjem«, razdelilcem, podaljškom priključne žice, z izvijačem, kleščami itd. dam v svojo torbico – saj jo poznaš – in ga po mili volji prenašam. Že po treh dneh sem se vrnila v Ljubljano, tako da sem bila 14. VII. spet tu. Aparat sem vzela s seboj do vlaka, potem sem pa čakala ves mesec, do 11. VIII., da sem ga dobila v mesto. Ne morem Ti povedati, kako sem bila nestrpna, ko ni bilo aparata. Bala sem se, da bo vse skupaj prepozno, da bo prej konec vojne. Spati sploh nisem mogla. No, potem ko sem vendar dobila aparat, so se začele še hujše skrbi. 14 dni sem se trudila, da bi mi uspelo. Delala sem večinoma z zunanjo anteno, jo postavljala na vse načine, poskušala vse kombinacije, pa ni šlo. Nikoli nisem (tu sem morala prekiniti in pobegniti v shrambo, da sem se skrila pred stranko, ki je prišla na obisk. Lep čas sem v mrazu in temi čepela tam) dobila odgovor na svoj poziv, jaz pa sem jih redno sprejemala. Šele 31. VIII. se mi je prvič odzval in zveza je bila vzpostavljena. Danes, ko sem prvič uspešno delala z notranjo anteno – vse doslej sem imela le zunanjo – sem prepričana, da je bila krivda za tako dolgo iskanje zunaj. Vrag vedi, kaj so počeli in kakšnega človeka so mi dali. Čudim se, da moram stalno ponavljati svoje depeše, saj ima gotovo boljše pogoje za sprejem kot jaz.

Prvi mesec dela sem se veliko po nepotrebnem mučila, cele noči sem izgubljala, vstajala ob dveh, treh, štirih ali še prej, plezala po drevju, plotovih, brzozavnih drogovihi itd. in postavljala anteno. Zadnjih 14 dni pa delam že s precej bolj skromno anteno. Nič več se ne trudim, da bi bila čim višja, lepo napeta itd. Zdaj imam že nekak občutek, da izberem anteno tako, da je čimbolj prikrita, da pa vendar gre. Najbolj vesela sem bila v soboto, ko sem postavila zvezo z neke nove točke (zdaj sem morala spet prekiniti in pospraviti svojo ropotijo, ker kroži okoli hiše neki avto), kjer ne rabim nobene posebne antene, temveč uporabljam kamuflažni drog cca 7 metrov visok, priključim na odcep za anteno, ki ga kratko vezem s spodnjim koncem tega droga. Tam sem morala tudi instalacijo urediti, pa sem stvar res dobro prikrila. Električni vod v baraki je bil pod napetostjo – to sem kar z roko poskusila in me je streslo – luč pa ni gorela. Sklepala sem, da ničla ni ozemljena in sem jo za poskus ozemljila na vodovod v kopalnici, pa je bilo v redu. Le da nisem mogla tako pustiti, ker uporablja tisto kopalnico tudi podnajemnik, domobranski oficir z ženo. Na srečo je na vrtu bazen s pipo, prežala sem toliko časa, da sta nekoč oba odšla, in zakopala v zemljo žico od barake do bazena in jo na pipo ozemljila. Je res tako dobro prikrito, da se nič ne opazi, samo v baraki, kjer delam, moram sproti podirati svojo »instalacijo« in žico za ozemljitev pod pragom zakopljem, žico za priključek pa tudi vsakokrat posebej spojim. Vzajem kar krokodile, da je hitro opravljeno. Le še tisto kratko vez med drogom in odcepom na anteno moram prikriti, kar bo tudi šlo. Protiutež imam vso zmešano na tleh, ni prostora, da bi jo raztegnila, pa vseeno dobro dela.

Danes sem tako vesela, ker sem dobila zvezo z notranjo anteno, in to s prvega nadstropja, zdaj si bom že našla še kakšno stanovanje. Doslej sem bila res v zadregi, ker sem računala povsod z zunanjo anteno, to je pa težko dovolj dobro kamuflirati.

Mislím, da sem kar dolgo razgrajala, preden so me zasledili. Šele po 14 dneh rednega dela (prometa je bilo tri, štiri, pet, šest ur na dan) so se mi približali. Ta čas, ko sem delala, sta me dva agenta poslušala v sosednji hiši, komaj par metrov stran. Še isti večer sem se z aparatom umaknila, čez dva dni pa prišla nazaj. Danes sem iz iste hiše postavila zvezo z notranjo anteno. Drugače v tej hiši ne delam več, danes pa sem imela važno novico in sem tvegala.

Od takrat, ko so se mi neposredno približali in vem, da nadzirajo ilegalne postaje, nisem več redno delala. V glavnem pač zaradi tega, ker nisem imela nobenega stanovanja oziroma samo eno, ki pa sem ga lahko uporabljala le enkrat, kvečjemu dvakrat na teden. Bila sem prisiljena mirovati. Delala sem le vsak tretji, četrti ali peti dan. Pred tednom šele sem postavila zvezo z nove točke, tako da imam zdaj dve stanovanji. Tretjega ne morem uporabljati, imela ga bom le za skrajno silo. To je seveda malo, kvečjemu dva do trikrat na teden lahko delam. Zato praktikiram tako, da mi dajejo depeše tudi na slepo. Za silo gre, je pa vseeno nerodno. Zdaj smo npr. že nekaj dni brez toka, in to je pogosto, pa sploh ne morem poslušati, oni pa oddajajo zame.

Z delom pa nisem zadovoljna. Preveč počasi gre. Za depešo, ki jo lahko v 10 minutah odklepljem, rabim celo uro, ker moram toliko ponavljati. Ne vem, ali je res tako slab sprejem, ali pa je slab telegrafist. V splošnem se kar dobro počutim. Skrbi imam toliko, da mi dolčas res ne more postati. Vsak dan znova si razbijam glavo, kje bom naslednji dan, pogosto pa moram svoje sklepe od ure do ure spreminjati, posebno kadar ni napetosti in tekam po Ljubljani in iščem okraj, kjer imajo tok. Zdaj res okušam ilegalo, pa to predvsem zaradi svojega dela, ki je tako, da se ne smem nikjer ustaliti, ampak večno potovati. Najhujše je s stanovanji. Ni jih, pa ni. V teh štirih mesecih, kar sem spet v Ljubljani, sem spoznala, da moram tudi glede tega računati skoraj izključno nase. To mi povzroča največ skrbi in najbolj zaposluje moje misli. Sicer so pa zdaj res take prilike v mestu, da naši organizaciji ne morem zameriti, če mi, kar se tega tiče, ne more priskočiti na pomoč. Aktiv je že zelo razredčen in še ta večinoma v ilegali, tako da je res težko. Zato sem se kar sprijaznila s tem. Nikoli si ne bi mislila, da bom po osmih mesecih partizanstva v Ljubljani toliko tvegala in se toliko gibala... Delam še kljub temu precej (po več ur), samo ne redno. Ampak potrudila se bom, da si bom ustvarila toliko možnosti, da bom lahko vsaj vsak drugi dan delala. Tudi samostojen pogon (baterijo, akumulator, pretvornik) imam, zaenkrat ga še nisem nikamor postavila. To bom uporabila le v skrajnem primeru.

Moram reči, da se pri tem delu kar dobro počutim. Res je tvegano, ravno to pa mu daje poseben mik in me vselej znova, po vsakem oddajanju, napolni z nekim tihim veseljem, da vodim gestapo za nos. Nimam pojma, kako daleč je zveza razkrita, upam, da ne vedo, da je naša, ampak sumijo, da je plava ali bela. Vendar mojega telegrafista redno motijo, začno takoj zatem, ko me on začne klicati. Torej so tudi njega pogruntali, da je illegalen.

Je pa še nekaj, kar mi da bridko čutiti ilegalo. Poslušaj oziroma beri in strmi: že en mesec imam srbečico. Če to ni od vraga! Najprej je dolgo trajalo, preden sem sploh pomislila na to, da bi utegnila biti srbečica. Potem je spet dolgo trajalo, preden sem si lahko odtrgala čas, da sem šla k zdravniku. Zdaj pa že celo večnost čakam na mazilo. Kaj pa hočem? V bolnico ne morem. Kako naj se pa legitimiram? Isto je z ambulanto. Torej ne preostane drugega kot pozdraviti se doma. Je pa že obupno. Po vsem telesu, od brade do pet sem razpraskana. Že dolgo ne spim, ker me tako srbi. Še dobro, da imam toliko humorja in dobre volje, da jemljem rajši vso stvar s smešne strani (smešno je res, če si 8 mesecev v hribih brez srbečice, prideš v Ljubljano, pa jo stakneš). Samo ponoči preklinjam in se jezim. Druga slaba stran ilegale pa

je, da sem stalno bolj ali manj prehlajena, zdaj ko so že hladni in deževni dnevi. To pač od tega, ker cele ure, včasih skoraj cele dneve presedim v baraki (če tam delam), v kleti, v ropotarnici, v samih nezakurjenih prostorih. Pa bo že šlo, da bi se le te nadležne srbečice znebila! Ta je zdaj res že v obupnem stadiju, groza me je vsakega novega dneva, komaj čakam tiste žavbe. Velikokrat se spomnim na tisti lonec mazila, ki smo ga sunili lekarnarjem ob ofenzivi, saj se spominjaš? Veš, toliko, toliko stvari bi Ti imela povedati, kar žal mi je, da bom marsikaj pozabila. Kljub vsem neprilikam je vendar ilegalno življenje lepo, nekaj posebnega. Moje še celo, ker vem, da me najlaže zalotijo ravno pri delu. Prosila sem za revolver, upam, da ga bom končno dobila.

Mnogo sem Ti napisala, a vendar zelo malo. Povedati se da lepše in več. Saj se bova lahko o vsem pomenila. Zelo se že veselim tega. Žal mi je, ker vem, da nisi srečen. Sama se kar dobro počutim, hitro se sprijaznim z vsako situacijo. Seveda bi bilo lepo biti zdaj pri Tebi, a ker to ni mogoče, si pač ne želim. In kaj bi potem moja zveza? Veš, jaz ji pravim kar »moja«, ker sem zanj dala res vse svoje moči. Košček mojega življenja je in vsa moja skrb in življenje velja zdaj njej. Mora vzdržati do konca! Vem, da nihče razen Tebe, Turka in Petra ne bo dal priznanja mojemu delu, in niti vi ne veste, koliko težav je treba premagovati vsak dan znova, ampak jaz bom pa le vselej vesela, kadar se bom spomnila, kako sem delala v teh mesecih. Tebi se seveda zdi, da nima npr. krpanje, pometanje, kuhanje, luščenje fižola, pobiranje krompirja na njivi, trganje graha, paradižnikov, paprike itd. nobene zveze z mojim delom, pa Ti povem, da je presneto važno. Najbolj imenitno pa se mi zdi, če delam domobrancem tako rekoč pred nosom. Zima me malo skrbi, prsti mi že zdaj od mraza otrdevajo, ker delam v mrzlih prostorih. Pa nekako bo že.

Zdaj sem vsa v delu, pa se vendar zvečer, ko ležem, vedno spominjam Tebe in se veselim dneva, ko se boš vrnil. Takrat verjetno ne bom več opravljala tega dela, mislim se ga čimprej znebiti, ko ne bo več ilegalno. Potem bom vse svoje misli posvetila najinemu delu. Saj bo kmalu. Tudi če se še nekaj mesecev zavleče, ne bo prehudo, saj smo lahko cela leta čakali. Zdaj pa grem spat in bom mislila nate (podpisati se pa že ne upam, če bi le bila kakšna smola in dobi pismo policija).

P.S.

Napisala sem vse to zato, če bi se le meni kaj zgodilo – kar ne verjamem – da bi vsaj malo vedel, kako sem živela ta čas. Povedati bi seveda imela mnogo, mnogo več in upam, da bom lahko. Če pa vendar ne bom mogla, si res ne smeš tega gnati do živega, tako je pač zdaj življenje, glavno je, da naš boj ni zaman, da tudi žrtve niso zaman, da je bodočnost naša. Vse osebne stvari so spričo tega tako neznatne, tako brezpomembne, da niso vredne težkih in žalostnih misli. Zdrav ostani in srečo si ustvari, v tvojih rokah je in v tvoji glavi. Buci ima »arhiv« zate.

Jelka

7. 10. 1944 SO ME GESTAPOVCI MED DELOM ARETIRALI.

¹⁹ pošta – pismo je prišlo iz vrhovnega štaba na Visu.

²⁰ Peter – Ivan Gruden, prvi vodja partizanskih radiodelavnic.

ERNA MUSERJEVA

Ob stoletnici (1877–1977)

*Sto let mineva, kar si se rodila.
 Nihče ne bo ti slavospevov pel,
 nihče življenja v članku ti povzel,
 nihče se spomnil rojstnega ti dne.
 Zato naj, preden se mi čas izteče,
 ti mrtvi, česar živi znalo ni,
 srce pove!*

* * *

*Nikakor nisi lik iz leposlovja,
 ne mati Brechtova iz Pušk gospe Carrar,
 ne Čapkova ne Klopčičeva mati,
 ki jim spočetka boja nič ni mar,
 ker materinstvo jim slepi oči
 in rade v sebični bi zato ljubezni
 otrokom svojim zvezale roke,
 preden jim same vanje pušk ne polože.*

*Saj stala si v življenju, ne na odru,
 in vedela takoj, kaj terja čas,
 brez slehernih dramatičnih nastopov
 posegla v boj kot vsakdo izmed nas.*

*Nič nisi tarnala in nič se bala,
 ogorčeno samo izpraševala,
 od kod pravica jim, da po Ljubljani
 šopirijo se zdaj ti Italijani.*

*Bila osebnost si, nikogaršnji odsev!
 Če kdaj takoj bili sva istih misli,
 sva v vojnem času brez besed bili.
 Še veš, kako v šentpetrski kasarni
 si Italijančku po njegovo razložila,
 kaj s stene mu besede govorijo:
 da DANES MENI, JUTRI TEBI zanj velja.*

*Ne – jokala nisi ne tožila
 – o, pač: zajókala takrat,
 ko si prišla me obiskat,
 nas pa za pot v neznano tisti dan
 že navsezgodaj so kot tovor naložili.*

*Vse ti prevarano srce je pozabilo,
 le dvoje nikdar bolečin:
 da je umrl mlajši ti, tvoj ljubši sin,
 in da naš Trst postal je tuje mesto.*

*Jokala nisi ne tožila,
 le včasih tiho vzdihnila,
 da škoda brata je in škoda Trsta
 za črne srajce, ki so dom slovenski tam požgali,
 iz njega naše pravljice pregnali,
 ki z mlajšim bratom sva poslušat jih hodila.*

* * *

*Vendar prišel je tudi dan,
 ko iznenada spet sva stali si nasproti.
 Objeli nisva se in ne še poljubili
 – navade te med nami ni bilo –
 le v prej neznani sreči nama je srce drhtelo
 – izdajal jo je vlažni blesk oči –
 a mene hkrati bridko zbolelo,
 ko sem zagledala tvoj veli vrat.*

*Postaral se je, ko si me čakala,
 a ni postaralo srce se tvoje
 in ne pogum –
 ostal je bojeviti in mlad.*

Draga moja sota pinko,
obilo sreče Ti' želim,
In da bi porabila vse,
kar do sedaj pripetilo se Ti je.

Kajti moščevalo se bo vse,
kar kda uveljavljal, dobil bo še.

Ječi 15. okt. 1943.

Muser Amalija

RADKO POLIČ (23. 11. 1919 – 14. 7. 1988)

Moji ženi

***V teh težkih dneh, ko čutim mrzel dih,
ko vsako uro živci naši so napeti,
še le vem, da si mi ti najlepši stih,
ki bi ga mogel kdaj iz se zapeti.***

***Ko sem korakal s puško v roki v sneg,
ko sem ljudem o novem luč prižigal,
povsod si tudi ti z menoj šla v breg,
bila pri meni si, ko truden sem zasnival.***

***Najina ljubezen – kako deviško je bila spočeta,
dobila danes je polet in pravo smer,
in če po vseh viharjih teh dala nam bo sreča,
čisto nova, prekaljena odjadrava v življenja tir.***

Spoštovana tovarišica urednica!

Če bi me kdo vprašal, in spraševali so me že, ali sem napisal tudi kakšno pesem, bi brez pomisleka odgovoril, da je nisem. Te dni pa je Miljeva brskala po najinem arhivu, malce ga je urejala, malce pa se sentimentalno prepuščala daljnim spominom, in med pismi, ki sem ji jih pisal iz partizanov, naletela na tele moje verze, napisane s svinčnikom na polovici pole črtastega pisemskega papirja. Datirani so z dne 24. junija 1943.

V hipu sem se spomnil okoliščin, ko sem pesem napisal.

Tistega vročega poletnega dne smo se navsezgodaj umaknili s starotrške baze, iz gozdnega taborišča z dvema barakicama, kjer so bivali aktivisti rajona Stari trg ob Kolpi na robu hriba nad Poljansko dolino, ker so Italijani prejšnji večer zasedli vasi ob vznožju. To je sodilo med premike vseh posadk in enot enajstega armadnega korpusa med junijsko ofenzivo proti partizanom. Iz previdnosti smo prekoračili kolovoz, ki je vodil iz poljanske vasi Podgora skozi Mrzle doli do ceste Kočevje–Črnomelj, pri Miklarjih, in utonili v goščavah sosednjega hriba Zigovca. Do poznega popoldneva, ko smo se po odhodu sovražnih oddelkov vrnili v taborišče, smo ždeli v tišini poletno dehtečega gozda ob prečudovitih zvokih žužnjajočih čebel, čmrcljev in drugih žuželk. Jaz sem bil v mislih seveda pri njej, svoji ženi, v bližnjem Črnomlju; v nekem trenutku sem ji napisal pismo, ki se je sproti prelivalo v verze.

Ta moj partizanski poletni dan, 24. junij 1943, sem ovekovečil tudi v Čudežni pomladi, na strani 239 ponatisa iz leta 1979, kajpak brez omembe prvega in zadnjega vzpona na pesniški Parnas. Ko sem pisal partizanske spomine, sem očitno nanj že zdavnaj pozabil.

Znabit bi me z objavo tega pisma vendarle uvrstila med »neznane« partizanske lirike.

Prisrčen pozdrav

Radko Polič

Stražni vrh, 7. februarja 1988

Spomini Jožeta Gričarja, partizana Metoda, nas z zelo konkretnim prikazom delovanja ne popeljejo samo po njegovi življenjski poti, temveč nam slikovito predstavijo tudi razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v krajih med Zagorjem in Moravčami in nato v celjskem in mariborskem okrožju. Ko spoznavamo življenje sproletariziranega kmečkega fanta med narodnoosvobodilnim bojem, se obenem seznanjamo tudi z rastjo narodnoosvobodilnega gibanja v teh krajih. Čeprav je Jožeta Gričarja pot vodila tudi na osvobodeno ozemlje na Dolenjskem, na zbor odposlancev slovenskega naroda, kjer je preživel hude nevarnosti med nemško ofenzivo, pa tudi v partijsko šolo na Kočevskem Rogu, je ostal vse do osvoboditve »klasičen« slovenski partizan in aktivist Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije, kajti kmalu potem, ko je postala »moravska republika« nekakšno izhodišče za širjenje boja na Štajerskem, ga je vodstvo narodnoosvobodilnega boja kot izkušenega partizana in organizatorja, ki je »previharil« hude življenjske stiske, poslalo v nevarnostim še posebej izpostavljeno celjsko in nato mariborsko okrožje, kjer je onstran Drave, v Slovenskih goricah, zaslišal z bližajoče se fronte sovjetske topove in nato z nekaj tovariši pri Mariboru razoroževal umikajoče se transporte nemške armade.

Metod nam preprosto in utemeljeno pove, zakaj so meščanske stranke že pred vojno razočarale mnoge slovenske kmete. Pripoveduje nam, kako je naraščal odpor proti nemškim nacistom v štajerskih mestih in na podeželju. Posebej nazorno pokaže, kako vztrajno je pridobival zaupnike Osvobodilne fronte in kako so ti z osebnim poznavstvom in medsebojnim zaupanjem pridobivali nove somišljenike, on pa je z njihovo podporo ustanavljal prve odbore Osvobodilne fronte. Pri tem ni šlo za kako politično modrovanje, marveč za organizirane oblike osvobodilne dejavnosti, ki so rasle iz neposrednih potreb slovenskih rodoljubov, da si ohranijo svoj dom in varnost ter možnost, da v miru s trdim delom preživljajo svoje družine. Metodovi spomini govore tudi o življenju in bojih partizanskih enot med Zagorjem in Moravčami, posebej še o njihovi povezanosti s prebivalstvom in o pridobivanju novih borcev, ki so se v vse večjem številu odtegovali mobilizaciji v nemško vojsko. Seznanjamo pa nas tudi z ostrimi ukrepi nemškega okupatorja nad slovenskim življem. Ob konkretnih primerih spoznavamo iznajdljivost prvorcev in živopisne oblike delovanja narodnoosvobodilnih sil, pa tudi nemške policije in organizatorjev četništva – tako v okolici Litije v prvem letu okupacije kot v Slovenskih goricah v zadnjih mesecih pred koncem vojne.

Metodovi spomini, ki nas vodijo od začetnih preprostih oblik organiziranosti narodno-osvobodilnega gibanja k vse bolj razvejenim oblikam organiziranosti prebivalstva in narodno-osvobodilne vojske, so dokaz, da je znal opazovati in presoјati okolje, v katerem je deloval, spoznavati ljudi, njihove potrebe in navade, posebej še njihovo ravnanje v izjemnih, zanje najtežjih razmerah. Voditelj nam nikakor ne predstavi legendarno, marveč kot ljudi, ki jih je vojna skušala ugonobiti, pa so v boju za svoj in narodov obstoj in osvoboditev pokazali izjemno življenjsko moč in vztrajnost. Številne sodelavce predstavi človeško, z vsemi njihovimi dobrimi in slabimi lastnostmi. Zato kaže posebej pohvaliti Gričarjevo prizadevanje, da bi narodnoosvobodilni boj na Štajerskem predstavil stvarno, brez olepševanja, saj je bil neizprosen in trd. Nasprotuje temu, da bi udeležencem narodnoosvobodilnega boja v krajih, kjer je deloval, ne priznali tistega, kar so za osvoboditev prispevali, in se odločno postavi po robu temu, da bi se kdo bahal z dejanji, ki jih – kot sam ve ali je izvedel – ni opravil. Zato ob koncu svojih spominov kritično spregovori o začetkih osvobodilne dejavnosti v Litiji in njeni okolici.

Gričarjevi spomini, objavljeni kar triinštirideset let po osvoboditvi, so s svojo neposrednostjo takšni, kakršni so bili opisi življenja partizanov, objavljeni kmalu po osvoboditvi v knjižni zbirki Spomini na partizanska leta.

Ivan Križnar

JOŽE GRIČAR-METOD

UVODNA BESEDA

Spomini 1935-1945

V zadnjem obdobju zbiranja spominskega gradiva in oblikovanja monografije osvobodilne vojne in socialistične revolucije v litij-skem okrožju, pri tem sem sodeloval tudi sam, je v meni postopoma dozorevala misel, da bi napisal zaokrožen prispevek o svojem devetindvajsetmesečnem aktivističnem delu na tem območju.

Tako so nastali ti spomini. Po vsebini sicer ne prinašajo dosti novega, so pa po svoji zasnovi zastavljeni tako, da ponujajo nedvoumne podatke o času, dogajanju in aktivnosti ljudi, ki so v posameznih obdobjih okupacije stopali na prizorišče organiziranega upora na temeljih programa Osvobodilne fronte. Sestavni del teh spominov je tudi posebno poglavje, v katerem je kritično obdelan tisti del gradiva, ki v oris začetnega obdobja vnaša zgodovinsko nedokazane podatke.

Moji spomini v takšnem obsegu in s takšno zasnovo so torej deloma nastali tudi kot odgovor na odnose posameznikov do jedra te problematike nekako po letu 1950. V njih sem med drugim posvetil posebno pozornost orisu bistvenih dogodkov v prvih mesecih 1942, pri tem pa sem, kolikor je le bilo mogoče, upošteval točne datume. Pri tem so mi pomagali pogovori z medvojnimi sodelavci: Tonetom Pavliho (Spodnji Hotič), Janezom Batisom (Ljubljana), Ivanom Grmom (Vače), Hedo Slekovec (Vače), Hemico Učakar (Ljubljana), Gvidom Učakarjem (Ljubljana), Albinom Sušnikom (Gora pri Pečah), Angelo Požaršek, roj. Dolinar (Gora pri Pečah), Alojzom Gostičem (Moravče), Francem Podbregarjem (Zagorje ob Savi), Vinkom Kramarjem (Zagorje), Leopoldom Lovšetom (Tirna), Francem Mazovcem-Ristom (Ljubljana), Ivanom Savškom (Zgornji Log), Tincu Lavrinc (Gora pri Pečah), Izo Barle (Ljubljana), Davorinom Slaparjem (Mlinše), Francem Klopčičem (Moravče), Ivanom Mariničičem (Ljubljana) in Francko Grilc (Krasce).

Tudi pri poznejših mesecih leta 1942 so dogajanja čim bolj razvrščena po časovnem zaporedju. Do srede junija 1942 sem naredil pregled opravljenega dela. Pozneje to ni bilo več mogoče. Zaradi aretacij, pregnanstev, ustrelecev in odhodov k partizanom smo morali stalno dopolnjevati odbore Osvobodilne fronte, Slovenske protifašistične zveze, Skoja

ZA TISK PRIREDIL:
MILE PAVLIN

in Zveze socialistične mladine. V spominih sem torej zajel le osnovne tokove, značilne za drugo polovico okupacije.

Po temeljitem pogovoru z avtorjem spominov je gradivo zbiral, obdeloval, dodatno preverjal, uredil in napisal Franc Gričar. V mojem imenu se je pogovoril tudi z navedenimi tovariši, ki so osvetlili prenekatero zadevo iz medvojnega obdobja. Gradivo sva v rokopisu še enkrat temeljito pregledala, končno sem ga prebral še enkrat in ga podpisal kot svojega.

S temi spomini preklicujem vse tiste dele mojih do zdaj objavljenih prispevkov, ki so po vsebinskem in časovnem pogledu v nasprotju z njimi.

PREDVOJNA LETA

Moje življenje se je začelo 4. februarja 1910 na srednje veliki hribovski kmetiji v vasi Rovišče v sedanji občini Zagorje ob Savi, kak kilometer južneje od Zasavske gore, pred vojno Svete gore, katere najvišji vrh je Rovišček (932 m). Mati Ana se je pred poroko pisala Brodar, doma pa je bila s Seliš, zaselka Gore pri Pečah v sedanji domžalski občini. Z nami je na kmetiji živel tudi očetov starejši brat Franc. Sam sem bil drugi med šestimi otroki, ki smo preživel detinstvo.

Pri vzgoji nas otrok je imela mati prevladujoč vpliv. Bila je sicer verna kot večina kmečkih žensk v tistem času, toda s tem ni pretiravala. Do nas je bila stroga, pravična, učila nas je skromnosti, marljivosti in poštenja, pač vsega tistega, kar je odlikovalo tudi njo. Oče Jože je bil kot gospodar prepričan, da je pri kmetovanju najboljše vse tisto, kar so počeli že njegovi predniki. Do političnih strank je bil nezaupljiv, zato se ni navduševal za nobeno.

Med prvo svetovno vojno očeta ni bilo doma vsa štiri leta. Zato je morala mati sama obdelovati zemljo in skrbeti za živino, le občasno si je pomagala z najetimi delavci. Ker ni imel kdo obdelovati zemlje, smo vedno bolj občutili pomanjkanje, zlasti hrane. Nazadnje se je vojna le končala. Kmalu nato sta se skoraj ob istem času vrnila oče in stric. Tudi otroci smo odraščali in postopoma pomagali pri delu. Razmere so se začele urejati, vendar prepočasi, tako da se nam doraščajočim otrokom, ki smo živeli na vasi, ni obetalo nič dobrega.

Kot se spominjam, se je politično življenje v letih po svetovni vojni po naših hribovskih vaseh omejevalo na spore med obema takratnima glavnima strankama, klerikalc in liberalci. Poleg tega pa so moški, ki so se srečno vrnili iz vojne, med seboj velikokrat premlevali, kar so doživeli. Njihova splošna sodba, pa tudi drugih, je bila: bojevali smo se za gospodo, ki je začela vojno zato, da bi se ubogo ljudstvo med seboj pobijalo. S tem je zmanjšala ali celo odpravila brezposelnost, ki se je je najbolj bala. Prevladovalo je tudi prepričanje, da so imeli Rusi prav, ko so udarili po gospodi...

Veliko so vedeli povedati tudi o razmerah v avstroogrski vojski, zlasti na bojiščih. Po njihovem prepričanju so bili oficirji nesposobni in strahopetni, med hujšimi bitkami so enostavno izginili, tako da so z vojaki ostali le podoficirji. Po drugi strani pa so bili oficirji do vojakov naravnost nečloveško okrutni. Tudi vojaški poraz avstroogrske vojske so si razlagali po svoje. Čeprav je avstroogrska vojska potisnila rusko vojsko globoko v Galicijo, Italijane pa do Piave, je vojno vseeno izgubila, ker je tako hotel mednarodni kapital. Pri preprostih kmečkih očancih je boleče odjeknilo razkosanje Slovenije po vojni, ko so velik del njenega ozemlja dodelili Italiji, nekaj malega Madžarski, precej pa je še naprej ostalo pod Avstrijo. S predvojno Jugoslavijo, v kateri je bila večina slovenskega ozemlja, pa tudi niso bili zadovoljni, saj so živeli na robu revščine.

Med vsemi možmi, ki sem jih poznal in poslušal, je šel najdlje materin brat Janez Brodar. Podedoval je domačijo svojih staršev na Selišah. Bil je ujetnik v Rusiji in je doživel obe revoluciji ter začetno obdobje državljanske vojne. Domov pa se je vrnil leta 1919. Velikokrat je z velikim navdušenjem pripovedoval o dosežkih ruske revolucije, zlasti o tem, da so boljševiki odvzeli veleposestnikom vso zemljo. Razlagal je tudi, da je vsaka vera strup za človeštvo, ker ga poneumlja in odvrača njegovo pozornost od vsakdanjih zadev. Sam ni hodil v cerkev, otrokom pa je prepustil, da odločajo o tem sami. Doraščajoči so seveda vsi sledili očetovemu zgledu.

Stric je bil skromen in pošten, za takratne razmere napreden kmet, zato je v vsej okolici užival ugled in spoštovanje. Prav to pa je motilo župnika, saj nanj ni mogel pokazati s prstom kot na kakega »boljševiškega pokvar-

jenca«. Večkrat ga je obiskal in skušal vplivati nanj, a zaman. Predvsem je skušal doseči, da bi otroci imeli versko vzgojo tudi doma. A stric je bil nepopustljiv in je župniku povedal, naj se glede tega odločijo sami. Župnika je zelo skrbelo, da stric po okolici ne bi širil brezverske miselnosti. In tega tudi ni počel naravnost, ampak je le pripovedoval, kaj je videl, slišal ali doživel.

Med mojim odraščanjem se je gospodarski položaj v državi slabšal iz dneva v dan, zlasti med svetovno gospodarsko krizo. Ž naraščanjem brezposelnosti se je kupna moč delavcev in nameščencev hitro zmanjševala, tako da kmet kmalu ni mogel več prodati niti svojih skromnih tržnih presežkov, ki jih je lahko pridelal na nerodoviti hribovski zemlji. Ponudba je presegala povpraševanje in cene so naglo drsele navzdol.

Hribovski kmetje so se preživljali pretežno s prodajo goveje živine in lesa. Mesarji, ki so kupovali živino na sejmi, so vse bolj zbijali njeno ceno. Podobno je bilo z lesom. Ponudba je bila prav tako večja od povpraševanja. Poleg tega so trgovci in prekupčevalci sleparili kmete pri cenah, ocenjevanju kakovosti in zavlačevali s plačilom, kolikor so le mogli.

Tako je postajal položaj hribovskega kmeta enako negotov, kot je bila usoda industrijskega delavca.

Tudi v prejšnjih časih so mladi ljudje iz hribovskih krajev odhajali v dolino ali še dlje v svet. Doma na kmetiji je navadno ostal samo en sin. Tako sta iz naše družine že konec prejšnjega stoletja odšla dva strica, očetova brata Tone in Matevž, najprej v Nemčijo in od tam v Ameriko. V tridesetih letih se je zaradi gospodarske krize, ki je prizadela tudi kmete, število iskalcev zaposlitve iz njihovih vrst zelo povečalo.

Odhajali so na vse strani Jugoslavije in iskali zaposlitev, mnogi so spet odšli v tujino. Tisti, ki so se zaposlili v bližnjih industrijskih krajih, Zagorju, Hrastniku in Trbovljah, so se pogosto vračali v domače vasi. Med ljudmi so širili napredno misel, pripovedovali o svojih spoznanjih. Tako so se vzpostavljale vezi med delavci in kmeti, in to je prišlo do izraza zlasti med delavskimi stavkami v revirjih. Tedaj so kmetje s hrano podpirali stavkajoče in številne delavske družine so čas med stavkami prebile na kmetih pri sorodnikih ali znancih. Pomagale so pri kmečkem delu in

tako preživele najhujše čase. Bil je to očiten primer razredne vzajemnosti med delavci in kmeti.

Čeprav sem bil tedaj star šele štirinajst let, se živo spominjam pohoda Orjune na delavske Trbovlje 1. junija 1924. Še bolj pa so mi ostali v spominu odmevi teh dogodkov med kmečkim ljudstvom, ki je soglasno obsodilo divjanje orjunašev. Posebno so se ljudje zgražali nad mučenjem rudarja Franca Fakina, ki so ga vsega iznakaženega razkazovali po Trbovljah, mu vlivali v usta vrelo juho, nazadnje pa ga odvlekli v karnolom in ga tam ustrelili. Veselili so se moralnega poraza Orjune, ki je še pred mrakom morala zapustiti ta revolucionarni kraj, ker se je ustrašila pomoči številnih rudarjev in drugih delavcev iz Zagorja in Hrastnika, pripravljenih priti v Trbovlje in obračunati z vsiljivci.

Nekoliko bolj živahno je postalo politično življenje pred volitvami. Ob takšnih priložnostih je prišlo do razprav in prerekanj med liberalci in klerikalci, ki so bili po zaslugi župnikov v večini. Župniki so se za volitve dobro pripravili in kot vedno jemali v zaščito vero in versko življenje, čeprav ne enega ne drugega ni ogrožal nihče. Proti njim so nastopali liberalci, katerih somišljeniki so bili v manjšini, njihovo jedro je bilo praviloma sestavljeno iz mlajših in za tiste čase gospodarsko naprednih kmetov. V času volitev oziroma med pripravami nanje je bilo po vaseh veliko prerekanja in očitkov na račun enih in drugih, toda le voditeljev, ki so se menjali na oblasti. Kmečki volivci, pristaši liberalcev in klerikalcev, so imeli pomisleke tudi do voditeljev svoje stranke. Ne glede na to pa so šli volit, saj so se bali, da jim bo škodovalo, če se volitev ne bodo udeležili. Na splošno so kmečki volivci o volitvah in strankah imeli ustaljeno predstavo: vsaka štiri leta spremljajo volitve številne obljube, ki pa se nikoli niso in se tudi ne bodo uresničile. Povrh so stranke razdvajale ljudi in včasih povzročale prepire med njimi.

V letih od 1929 do 1931 sem tudi jaz skušal najti kako zaposlitev. Pri hiši nas je bilo veliko in bilo je premalo kruha za vse. Najprej sem poskusil srečo v trboveljskem premogovniku in pri železnici, vendar zaman. Leta 1930 mi je uspelo dobiti delo v rudniku svinca na Sitarjevcu pri Litiji, žal le za mesec dni. Potem je lastnik ustavil obratovanje in vsi delavci smo bili odpuščeni. Nato sem do

odhoda k vojakom priložnostno delal v gozdovih okoliških kmetov in doma pomagal očetu pri kmečkih opravilih.

Septembra 1934, ko sem odslužil vojaščino, sem dobil delo v tekstilni tovarni Zelenka v Mariboru. Tako se je imenovala po prvem lastniku in ustanovitelju. Ko sem se zaposlil v njej, je že imela drugega lastnika, nemškega Žida Schonskyja, doma iz Sudetov. Obrati, stare in zasilne zgradbe, so stali na križišču Tržaške in Linhartove ulice. Menda ni treba poudarjati, v kakšnih razmerah smo si morali služiti kruh. Čistilnih naprav sploh ni bilo, stranišč malo in še ta so bila umazana, podobno je bilo tudi z umivalnicami. Precej delavcev je bilo jetičnih zaradi slabe prehrane, naporov in nezdravega okolja v tovarni.

Tudi plače tekstilnih delavcev so bile v tistih letih naravnost borne. Ko so me vzeli v službo, sem sprva zaslužil le poldrugi dinar na uro. Kasneje, ko sem že delal pri stroju na akord, pa tudi nisem prejemal kaj dosti več zaradi izredno dognanega izkoriščevalskega sistema.

Priganjaški ritem, ki so ga nad delavstvom izvajali mojstri in obratovodje, je bil tako popoln, da ni bilo časa za skromno malico, seveda v prahu ob stroju, če si jo sploh imel s seboj. O kakem odmoru za malico ni bilo niti govora. Za vsako napako v preji ali blagu je delavec moral na zagovor k ravnatelju. Ta je nato odmerjal kazni po svojem preudarku, za enake napake je ljudi pogosto različno kaznoval. Taka kaznovalna politika je seveda imela svoj cilj: povzročiti razdor med delavci in spodbujati, da bi tožarili drug drugega, kar bi slabilo njihovo enotnost.

Zaradi neznosnih razmer v tovarni se je maja ali na začetku junija 1935 na delavski zbornici v Mariboru sestala skupina delavcev. Povabili so tudi mene. Namen sestanka je bil dogovoriti se o ukrepih, s katerimi bi dosegli zvišanje plač, izboljšanje delovnih razmer in ukinitev denarnih kazni. Vodil ga je tajnik strokovne komisije Vidovič, udeležili pa smo se ga delavci nočne izmene iz predilnice. Po kratki razpravi o razmerah v tovarni smo se soglasno odločili za stavko. Če se prav spominjam, smo se dogovorili tudi o zahtevi, da vsem delavcem zvišajo plačo za 12 do 13 odstotkov. Razdelili smo si tudi obveznosti, kaj bo kdo delal na začetku stavke in med njo. Določili so me za vodjo delavske straže ob zasedbi tovarne. Po zakonu so namreč

stavkajoči delavci lahko zasedli tovarno, vendar so odgovarjali za vse imetje. Dogovorili smo se tudi o točnem času začetka stavke in da morajo vse priprave nanjo potekati v največji tajnosti. Še dandanes se spominjam, da je bilo to na ponedeljek, ob 22. uri, ko je začela delati nočna izmena.

Žal smo imeli v naših vrstah izdajalca, ki je o vseh naših načrtih povedal tovarniški upravi. Precej smo bili presenečeni, ko smo na dogovorjeni dan malo pred 22. uro prišli pred tovarno in zagledali pri vratarju višjega mojstra Veselyja. Ta nas je čakal z obračunom plač in delavskimi knjižicami. Nihče, ki se je udeležil sestanka v delavski zbornici, ni smel v tovarno. Počakati smo morali pred vhodom. Toda Veselyja nismo ubogali. Mimo njega smo šli na svoja delovna mesta, čeprav nam je grozil, in vse navzoče seznanili s sklepom o stavki ter začeli ustavljati stroje. Popoldanski izmeni, ki se je pripravljala na odhod, prav tako pa nočni, ki je prihajala, smo razložili, zakaj smo se odločili za tak skrajni ukrep in pozvali delavce, naj se nam pridružijo. Tedaj je v tovarno vdrla policija. To je bil očiten znak, da je bila že pripravljena poseči v dogodke in nov dokaz za izdajo. S policijo je prišel tudi obratovodja predilnice Renger, ki je že pri vratih kričal, da se z nočno izmeno sploh ne namerava pogovarjati. Delavce iz popoldanske izmene je vprašal, ali so pripravljeni delati. Odgovoril mu ni nihče, vendar se je večina izmene, ki se je že pripravljala na odhod, začela vračati med stroje. Tedaj je Renger ukazal mojstrom pognati stroje, policija pa je zahtevala, da stavkajoči zapustimo tovarniške prostore, češ da nimamo pravice motiti dela voljne pri delu.

Tovarne seveda nismo hoteli zapustiti, saj smo bili prepričani, da med nočno izmeno ne bo stavkokazov. Žal smo se zmotili. Nekaj se jih je le našlo. V tovarni je bilo vse več policajev, postajali so nasilni, začeli so nas izrivati iz tovarniških prostorov, tako da smo jih stavkujoči nazadnje morali zapustiti. Zunanaj smo se na bližnjem travniku zbrali člani stavkovnega odbora in sklenili ostati čez noč v bližnji okolici tovarne ter nadaljevati stavko. V ta namen smo naredili tudi načrt, da zjutraj naslednjega dne zapremo vse dohodne poti, ki vodijo k tovarni, in delavce jutranje izmene napotimo domov z obrazložitvijo, da je stavka. Naš načrt se je v glavnem posrečil, le nekaj delavcev in delavk je skrivaj odšlo

na delo. Čeprav je večina delavcev manjkala, pa so bili v pogonu vsi motorji, kot da tovarna redno dela.

Tako sem tistega jutra nagovarjal na Tržaški cesti delavce, naj gredo namesto v tovarno domov. Tedaj je prišel na vogal tovarne obratovodja Renger in molče opazoval moje početje. Po vsej verjetnosti ga je zanimalo, kaj se dogaja zunaj, da v tovarni manjka toliko delavcev.

Okoli poldne nas je Vidovič obvestil, da je lastnik tovarne Schonsky že privolil v pogajanja. V delavski delegaciji smo bili Tone Kavšek, neki Hrvat, katerega priimka se ne spominjam več, in jaz, sindikalno strokovno komisijo je zastopal Vidovič, lastnika pa Renger in obratovodja tkalnice Karlosek; Schonsky je bil namreč v tujini. Sestali smo se na sedežu policije na Slomškovem trgu, zato je bil navzoč tudi policijski poveljnik.

Zastopnika lastnika sta večino naših zahtev zavrnila, privolila sta samo v zvišanje plač, toda le za osem odstotkov za predilce in sedem za tkalce. Zastopniki delavcev smo to zavrnilo, saj bi to pomenilo udarec po naši enotnosti. Po daljšem prerekanju sta Renger in Karlosek popustila. Dosegli smo sporazum o zvišanju plač vsem enako za sedem odstotkov in pa to, da so ponovno sprejeli na delo odpuščene člane stavkovnega odbora.

Seveda nam lastnik tovarne stavke ni odpustil. Maščeval se nam je tako, da je kmalu nato ukinil nočno izmeno v predilnici. S tem je tretjina delavcev postala odvečna in jih je nemudoma odpustil. Med njimi smo se znašli vsi člani stavkovnega odbora.

Stavka v naši tovarni je bila poučen primer, kako tvegano je bilo v stari Jugoslaviji začeti mezdno gibanje in doseči enotnost delavcev zaradi strahu pred izgubo zaposlitve. Omenim naj dva primera: delavca, ki je izdal naše načrte za stavko, in pa delavke, ki mi je obljubila, da bo stavkala, pa ni. Ko sem jo vprašal, zakaj ni držala obljube, me je šla prijaviti Rengerju, češ da jo napadam. Takoj sem moral k njemu na zagovor. Grozil mi je tudi z odpustom.

Da bi bila podoba takratnega ozračja in razmer popolnejša, še nekaj besed o lastniku tovarne Schonskyju. Medtem ko so njegovi delavci životarili v hudi revščini, je živel v največjem razkošju in si privoščil mnoge burke. Tako je nekoč v pivski družini v Veliki kavarni v Mariboru javno zažgal sveženj tiso-

čakov, češ, naj raje zgorijo kot da bi jih dal jugoslovanskim delavcem. Sežiganje denarja je bilo že tedaj kaznivo, njemu pa se ni zgodilo nič. Pogosto je menjaval avtomobile, seveda je kupoval najdražje. Nekoč se je v Zagrebu iz gole objesti zaletel z avtom v neko izložbo. Takoj je poravnal vso škodo in seveda spet ni bil kaznovan. Tik pred drugo svetovno vojno, v letih 1938–1939, je vse stare stroje iz mariborske tovarne odpeljal v Egipt, kamor se je izselil tudi sam. Imel je pač dober nos in je vedel, kaj ga čaka, če ga dobijo v roke nacisti.

Kak mesec po naši delno uspehi stavki je bil za 7. julij 1935 napovedan v Celju vseslovenski zlet delavskih kulturno-prosvetnih društev Svoboda. V Mariboru se nas je zanj prijavilo toliko, da nas je železnica sklenila v Celje odpeljati s posebnim vlakom. S celjske železniške postaje smo v sprevodu z delavsko godbo na čelu odkorakali skozi špalir policajev in žandarjev na stadion. Vso pot smo prepevali delavske pesmi in vzklikali revolucionarna gesla. Stadion je bil poln do zadnjega kotička. Med drugimi je govoril tudi Franc Leskošek. Nato je sledil krajši kulturni program.

Taka udeležba je za takratne oblastnike bila resno svarilo in opozorilo na veliko enotnost in moč slovenskih delavcev. Zato so bile kmalu zatem Svobode sodno razpuščene.

Razmeroma kmalu sem si našel novo službo v Doctor in drug v Studencih. Toda pri plači tudi tam nisem bil nič na boljšem, le delovne razmere so bile za spoznanje znosnejše, ker so bile stavbe novejše.

Naslednje leto, 20. avgusta 1936, se je v Kranju začela stavka tekstilcev, ki se je v naslednjih dneh razširila po vsej Gorenjski in v Ljubljani. Pri nas v Mariboru smo začeli stavkati 1. septembra, nehali pa 23. septembra, ko so zastopniki delavcev in delodajalcev podpisali za 42 podjetij veljavno kolektivno pogodbo.

Med stavko v naši tovarni sem bil določen, da s tremi tovariši zbiram pomoč za stavka-joče v mariborski okolici in Slovenskih goricah. Obiskovali smo kmetije in prosili lastnike za prispevke. Pri tem sem spoznaval družbeno podobo podeželja v teh krajih. Revni kmetje in viničarji denarja niso imeli, zato so nam dajali živila, večkrat pa še teh ne. Le bodrili in spodbujali so nas, naj vztrajamo pri stavki. Pri imovitejših smo pogosto

naleteli na nerazumevanje, včasih celo na izbruhe sovražstva. Posamezniki so nam očitali, da smo lenuhi, da ne maramo delati, oni pa da ne morejo dobiti hlapcev in dekel. Seveda nam niso dali ničesar, tako da smo se bogatejših kmetrov raje izogibali.

Za delavce se je stavka končala brez uspeha. Še več, po stavki so lastniki tovarn delavce ponovno sprejemali na delo in tisti, ki so se izkazali med stavko, zaposlitve niso dobili.

Bili smo nezadovoljni. Mariborski tekstilci smo se po končani stavki zbrali na dvorišču delavske zbornice, da bi protestirali zaradi neuspeha stavke. Od njenih voditeljev smo zahtevali odgovor oziroma pojasnilo, zakaj je propadla. Posamezni voditelji stavke iz Ljubljane so poskušali pojasniti neuspeh, vendar smo jih izžvižgali. Protesti so postajali vse glasnejši, zato so se nazadnje raje umaknili z balkona, od koder so nam govorili.

Za maj 1939 so bile napovedane volitve obratnih delavskih zaupnikov. Sodelavci so me pregovorili, da sprejem kandidaturu za predilnico na listi Jugoslovanske strokovne zveze, čeprav so vedeli, da nisem njen član. Ta organizacija je bila v naši tovarni najmočnejša, njene naloge so bile podobne, kot jih ima zdaj sindikat. Privolil sem, saj so mi tovariši povedali, da bodo z mojo pomočjo, seveda če bom izvoljen, dobili vpogled v dejavnost delavske zbornice, s katero smo bili vedno bolj nezadovoljni.

Potem ko sem bil izvoljen, so me začeli vabiti na razne sestanke in pogovore v delavski zbornici. Na njih sem zvedel marsikaj. Spominjam se, da bi nam moral nekoč predavati duhovnik Jože Lampret, ki pa iz meni neznanega razloga ni prišel, zato je predavanje odpadlo. Med čakanjem nanj sem se zapletel v pogovor s tajnikom Jugoslovanske strokovne zveze za Maribor Janezom Pestotnikom. Razpravljala sva o pomoči te sindikalne organizacije delavcem, ki so živeli v vedno hujših razmerah. Zagovarjal sem stališče, da bi morali vsi sindikati razen klerikalne in režimske Zveze združenih delavcev, ki smo jo prav zato delavci odklanjali, pri vsakem mezdnem gibanju delavstva nastopati enotno, saj smo vsi imeli ne glede na različno prepričanje enake cilje. Pestotnik pa mi je ugovarjal. Njegovo stališče je bilo, da naj vsaka sindikalna organizacija hodi svojo pot, čeprav imamo enake cilje. Oporekal sem mu

trdeč, da je takšna neenotnost kriva za številne delavske neuspehe, da vodi v neenotnost vsega delavstva in da zato delavci tudi ne zaupajo sindikatom. Moje mnenje je podprl Martin Kores, predsednik Jugoslovanske strokovne zveze za Maribor. Soglašal je z mojim predlogom, da bi izbrali nekaj tovarišev, ki bi se dogovorili z vodstvi drugih dveh sindikatov o enotnem nastopu na prihodnjih mezdnih gibanjih.

Vodstvo skupine pogajalcev so zaupali meni. Obiskali smo tajnika strokovne komisije na delavski zbornici in ga seznanili z našimi stališči. Ugovarjal nam sicer ni, le izgovarjal se je z malo pomembnimi razlogi, zaradi katerih naj bi težko kaj dosegli. Pozneje glede uresničitve predloga o enotnem zastopanju vseh treh sindikatov nismo več ukrepali. Začeli so nas prehitovati dogodki. Na prvem mestu naj omenim začetek druge svetovne vojne, 1. septembra 1939; vedno pogostejše so nas klicali na orožne vaje.

Omenil sem Martina Koresa, dolgoletnega predsednika Jugoslovanske strokovne zveze za Maribor. Velikokrat sem občudoval njegovo delovno vnemo in pogum, prav tako pa tudi doslednost. Vedno je podpiral stališča, ki so bila v prid vsem delavcem, ne glede na njihovo strankarsko pripadnost. Stal mi je ob strani, kadar sem se kot obratni delavski zaupnik potegoval za pravice delavcev.

V letih 1939 in 1940 smo imeli obratni delavski zaupniki zaradi vse težavnejših razmer v državi in po svetu vedno več dela in odgovornosti. Začelo je primanjkovati bombaža. Zaradi vojne je bil ustavljen izvoz iz dežel, kjer so ga pridelovali, zlasti iz Egipta in Indije. Poleg tega so prevozi po morju zaradi blokade nemških podmornic postajali vse bolj tvegani, pa tudi ladij je primanjkovalo. Tako sem nekajkrat obiskal inženirja Burgerja, obratovodjo predilnice. Prejšnja leta je bil pri delavcih dokaj osovražen zaradi brezobzirnega priganjstva in strogosti. Nekoč so ga delavke Doctor in drug odnesle iz tkalnice, zato so ga premestili v predilnico. Toda zadnja leta pred vojno se je unesel in postal dostopnejši za pogovore o izboljšanju razmer, v katerih smo bili prisiljeni delati. Naj omenim, da smo zaradi pomanjkanja bombaža delali le po tri dni na teden. To je močno okrnilo naš že tako skromen zaslužek. Draginja je nezadržno rasla, posebno cena živil.

Zanja smo dajali že skoraj vso plačo, če nismo hoteli stradati.

Junija 1940 je Jugoslavija kot ena izmed zadnjih držav na svetu priznala Sovjetsko zvezo in navezala z njo diplomatske stike. Tedaj so na pobudo Komunistične partije Jugoslavije začeli ustanavljati Društva prijateljev Sovjetske zveze. Med delavstvom naše tovarne je krožila podpisna lista, večina se nas je včlanila vanj. Razmeroma številno članstvo društev pa je pomenilo učinkovit pritisk množic na vlado, naj se tesneje nasloni na Sovjetsko zvezo.

Nisem vedel, da je v naši tovarni zaposlenih tudi nekaj članov Komunistične partije Slovenije, vse dokler me ni septembra 1940 Jože Lemut¹ povabil na sestanek v Stražunskem gozdu na Pobrežju. Poleg njega in mene se ga je udeležilo še pet drugih, med njimi tudi Jožetov mlajši brat Polde. Vodil ga je neki meni neznani tovariš, približno moje starosti.

Sestanek je trajal le kako uro in je imel le dve točki dnevnega reda. Prva je bila poročilo o opravljenih nalogah, ki so jih dobili na prejšnjem sestanku. Vodja sestanka je posameznikom zelo zameril, ker niso opravili svojih nalog. Druga točka je bil oris trenutnih političnih razmer doma in po svetu, nato pa so razpravljali o mojem sprejemu v Komunistično partijo Slovenije. Pobudnik za to je bil vodja sestanka. Po vprašanjih, ki mi jih je zastavil, sem sodil, da je bil dobro poučen o mojem delovanju v delavskem gibanju. Med drugim me je tudi naravnost vprašal, ali bi želel biti član Komunistične partije Slovenije. Odgovoril sem pritrdilno. Drugi udeleženci sestanka so se s predlogom, da me sprejmejo, strinjali. Tako sem postal član Komunistične partije Slovenije, ne da bi bil prej kandidat, kar je bilo tedaj tako rekoč obvezno.

Ko smo se nazadnje razšli, sem tovariša, ki je vodil sestanek, spremljal v mesto. Spotoma sva se pogovarjala. Po njegovem vede-

nju in izjavah sem sodil, da se najbrž skriva pred policijo ali vsaj izmika njenemu nadzoru. Prav tako sem sklepal, da opravlja kako vodilno vlogo v Komunistični partiji Slovenije v Mariboru.²

Pozneje sem večkrat razmišljal, zakaj so me sprejeli v komunistično partijo. Sklepal sem, da so k temu najbolj pripomogli Lemutovi. Družinski poglavar Jože je bil moj dober znanec, pogosto sva se skupaj vračala iz tovarne proti domu, saj sva imela precejšen kos skupne poti. Ob takšnih priložnostih sva se veliko pogovarjala o politiki in razmerah doma in po svetu, na vse skupaj sva imela enake poglede. Jože Lemut starejši me je tudi nagovoril, da sem sprejel kandidaturu za obratnega zaupnika. Naj dodam, da so v naši tovarni delali kar štirje Lemuti: oče, mati in dva sinova.

Z naglimi koraki se nam je bližal usodni april 1941, ko sta Nemčija in Italija napadli Jugoslavijo, jo zasedli in razkosali. Zadnjih pet mesecev pred vojno sem bil dvakrat na orožnih vajah, prvič novembra in decembra 1940, drugič od 6. februarja do 6. marca 1941. Zaradi odsotnosti sem izgubil stik s številnimi znanci in prijatelji iz Maribora, med drugim tudi z Jožetom Lemutom mlajšim in s celico Komunistične partije Slovenije, ki sem ji pripadal.

V tistih burnih časih je naravnost zaskrbljivo naraščala dejavnost kulturbunda. Ta je nekaj tednov pred vojno deloval skoraj javno. Tik pred nacističnim napadom na Jugoslavijo so kulturbundovci v civilu prevzemali nadzor nad važnimi ustanovami in napravami. Skrivaj so razobešali nacistične zastave. V takšnem ozračju, upošteva je tudi takratne mariborske razmere, je bilo dovolj razlogov za previdnost, ne samo za komuniste, ampak tudi za vse poštene in narodno zavedne Slovence. Zato je razumljivo, da so se mnogi komunisti umaknili iz Maribora.

Vojnega razporeda nisem imel, zato tudi nisel bil vpoklican v vojsko; lahko da se je

¹ Jože Lemut mlajši se je kot prostovoljec jugoslovanske vojske aprila 1941 umikal proti Zagrebu, kjer je dočkal njeno razsulo. Odšel je v Ljubljano, kamor so medtem iz Maribora pribežali njegov oče Jože, mati in brat. Takoj se je vključil v priprave na vstajo in še istega leta ga je centralni komite Komunistične partije Slovenije poslal na Primorsko. Po ustanovitvi prvega primorskega partizanskega bataljona Simon Gregorčič 15. avgusta 1942 je postal njegov komandant. Padel je dva dneva pozneje pri Benetovšah, zaselku Kromberk pri Novi Gorici. Med primorskimi partizani je bil znan pod partizanskim imenom Saša.

² Po vojni sem večkrat skušal ugotoviti, kdo je bil ta tovariš, vendar zaman. Zato lahko le sklepam, da je bil ali Vili Šlander ali Branko Babič. Oba sta tedaj politično delovala v Mariboru.

to zgodilo tudi zaradi zmede. Tako sem nacistično zasedbo dočakal v Mariboru.

POD NACISTIČNO PETO

Prve tedne nacistične zasedbe sem pretežno tičal doma, v mesto nisem hodil, saj se iz previdnosti nisem hotel preveč kazati nemčurjem. Delovnih mest je bilo že pred zasedbo malo, zato so nam domačini večkrat očitali, da jim odžiramo kruh; imeli so nas za prišleke. Po zasedbi so začele med ljudmi krožiti govorice, da nas bodo vse, ki nismo rojeni na Štajerskem, izselili. In res so nacisti takoj po zasedbi začeli preganjati Primorce, veliko pa jih je tudi zbežalo iz Maribora.

Kadar sem po opravkih prišel v mesto, se mi je zdelo popolnoma drugačno kot prej. Prve dni je bilo vse v zastavah, precej ljudi je bilo zelo navdušenih. Vojake, ki so korakali skozi mesto, so ženske obmetavale s cvetjem. Šele polagoma se je navdušenje poglobilo, življenje se je na videz ustalilo. Vrnili smo se na delo v tovarno. Nekaj mojstrov je bilo privrženih nacistom in to so javno kazali. Zlasti sta bila zagrizena dva, po rodu Nemca, ki sta pred vojno med seboj govorila le nemško. Nacistične oblasti so razpustile vse organizacije in društva, tudi sindikalno, njihovo premoženje pa zaplenile.

Do nas so prišle govorice, da so zaprli številne zavedne slovenske družine. Zvedeli smo, da čakajo na svojo usodo v vojašnicah v Melju. Zaporji so bili polni. Slišati je bilo o transportih Slovencev proti Nemčiji in proti jugu.

Bombaža je bilo še vedno premalo, zato smo v tovarni še vedno delali samo tri dni na teden. Temu primeren je bil tudi naš zaslužek. Začel sem razmišljati o drugi zaposlitvi, kjer bi imel boljšo plačo. Delavnice državnih železnic so sprejemale delavce. Prijavil sem se in dobil delo kot pomožni delavec. Delavnice so imele veliko naročil, zato smo delali ves teden razen ob nedeljah. Zaslužek je bil seveda večji.

Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo, 22. junija 1941, se je nasilje okupatorskih oblasti nad civilnim prebivalstvom še bolj zaostriло. V zaporih so se znašli tudi mnogi levičarji, ki so jih prej v glavnem pustili pri miru. Veliko so jih aretirali v službi. Gestapovci so v spremstvu esesovskih policistov prišli v delavnice okrog 14. ure, ko smo

prenehali delati in prijeli enega ali dva delavca, ki ju pozneje nismo več videli.

Nekega dne sem na cesti srečal Karla Reberška,³ skupaj sva delala v železniških delavnicah. Poznal sem ga še iz časa, ko sem zahajal na delavsko zbornico. Bil je podpredsednik Jugoslovanske strokovne zveze za Maribor, vendar je deloval v senci predsednika Koresa. V nekaj stavkih sva si izmenjala misli. Strinjala sva se, da bi bilo treba kaj ukreniti za organiziran odpor.

Malo pozneje sem se o tem pogovarjal tudi s Poldetom Ratajcem,⁴ ključavničarjem v železniških delavnicah. Tudi njega sem poznal še iz predvojnega delovanja v Jugoslovanski strokovni zvezi. Poleg tega sva oba stanovala v Novi vasi in sva skupaj hodila na delo ter se vračala z njega. Zato sem mu lahko brez strahu rekel, da bi se morali okupatorju upreti. Strinjal se je z menoj brez pridržkov in dogovorila sva se, da bova med dobrimi in zanesljivimi znanci pridobivala nove somišljenike in zbiral prispevke za prve pohorske partizane.

Med nekim sprehodom sem naletel na Martina Koresa.⁵ Na vogalu zgradbe, v kateri je bila pred vojno delavska zbornica, se je pogovarjal z nekim nemškim oficirjem. Kores je bil v tej hiši hišnik in kurjač, zato sklepam, da se je nemški oficir pri njem pozanimal za prostore. Približal sem se jima, se opravičil, ker ju motim in vprašal Koresa, kdaj bi se lahko sestala. Nisem še končal, ko me je naduti oficir nadrl z »maršč«, seveda sem takoj odšel.

Zavedal sem se, kako nevarno je v Mariboru iskati privrženca, ki bi se bili pripravljene vključiti v kako osvobodilno gibanje, pa tudi, da je gestapo na široko razpredel mrežo ovaduhov, zlasti med člani kulturbunda, ki jih je v Mariboru mrgolelo. Ti so seveda poznali ljudi v svoji okolici.

Najprej mi je uspelo pridobiti Ivana Mirnika,⁶ ki je delal z menoj v tovarni Doctor in drug, in Avgusta Rodovška,⁷ ki sem ga spoznal v železniških delavnicah. Začela sta mi dajati prostovoljne denarne prispevke.

Veliko smo se pogovarjali o partizanskih akcijah na Pohorju, ki so se začele že julija. Nekateri so celo slišali od tam streljanje. Nekako septembra sem po ovinkih zvedel, da me imajo kulturbundovci stalno na očeh. Bržkone zato, ker nisem kazal navdušenja nad nacizmom in se ne udeleževal vojaških

vaj vermanšafta, na katere so nas klicali. Potem ko se nekajkrat nisem odzval, je prišel na moje stanovanje v Novi vasi neki nemčur v civilu in me začel spraševati, zakaj se ne udeležujem vaj. Grozil mi je celo s pregnanstvom. Zavedal sem se, da me lahko vsak trenutek pridejo aretirati. Po temeljitem premisleku sem sklenil oditi – ali k partizanom na Pohorje, če bi dobil zvezo, ali pa prek zveze v rojstnem kraju k partizanom na Dolenjsko. Da bi svojo zamisel uresničil, bi moral neopazno zapustiti Maribor, drugače bi me lahko aretirali že med vožnjo z vlakom.

Dne 18. oktobra sem sedel na vlak in se čez Zidani most odpeljal do železniške postaje Sava, od tam pa odšel peš na Rovišče. Najprej sem se oglasil doma in nato obiskal nekdanja sošolca in vrstnika Franca Ocepka in Ivana Cirarja. Njima sem povsem zaupal. Predlagal sem jima, da bi sklicali najbolj zanesljive fante iz naše in bližnjih vasi, da bi se skupaj dogovorili, kako ukrepati zoper nacistične priprave na prisilno izseljevanje³ prebivalstva južno od Save. O tem sem veliko slišal že v Mariboru in tudi v Zasavju se je že na široko govorilo.

Omenila sta štiri fante, doma s Tirne in zaselka Selca. Zvečer smo se sestali v vasi Brezovice in se odločili, da odidemo na kozolec kmeta Antona Čebele v Selcah. Tako je predlagal Ivan Beja. Prišli so Alojz Peterlin, Leopold Lovše in Feliks Šparlek iz Tirne, Ivan Beja iz Selc, Franc Ocepek, Ivan Cirar, Franc Gričar in jaz z Rovišča.

Navzoče sem najprej seznanil z resnostjo razmer in nakazal nujnost upora. Nato sem razložil položaj na svetovnih bojiščih, seveda kakor sem ga poznal, in nazadnje poudaril,

da Nemčija in Italija nimata upanja na zmago, saj si ne moreta pokoriti vsega sveta. Pojasnil sem, da namerava nemški okupator na slovenskih tleh najprej iztrebiti slovenske izobražence in nato tudi vse druge. Povedal sem jim, kaj se dogaja v Mariboru in njegovi okolici, da gestapovci ponoči vdirajo v hiše in vozijo ljudi v vojašnice in zapore, od tam pa v zaplombiranih vagonih v Srbijo. Po nemškem napadu na Sovjetsko zvezo so zaprli veliko ljudi, mnoge od njih so brez sodnega postopka ustrelili kot talce. Nihče ni podvomil o resničnosti moje pripovedi. Tudi v naših krajih so nacisti najprej udarili po učiteljih in duhovščini. Zdaj pa so že vedeli, da bodo morali na tuje vsi po vrsti, cele vasi in občine južno od Save oziroma s Kumljanskega.

Mojo razlago so spremljali molče, a pozorno. Nato smo se pogovorili o stvarnih nalogah, to je zbiranju orožja, streliva in vojaške opreme iz zapuščine jugoslovanske vojske v naših krajih in o iskanju novih somišljenikov. Sklenili smo, da morajo mladi pobegniti v gozdove, če bi nacisti začeli preseljevati tudi vasi severno od Save, nikakor pa ne dovoliti, da jih odpeljejo na tuje. Prepričani smo bili, da se bo na pomlad 1942 partizanstvo razmaknilo tudi v naših krajih in da se bomo takrat lahko pridružili borcem.

In kakšno je bilo vzdušje med prebivalstvom prve mesece nacistične zasedbe? Sprva sta prevladovala negotovost in nezaupanje, češ, kmetje in delavci smo bili vedno prevarani. Posamezniki so nasledili nacistični propagandi, da je Nemčija razvita, bogata in napredna država na visoki kulturni ravni in da vlada v njej socialna pravičnost. Temu so verjeli zlasti starejši, ki so se spominjali sora-

³ Karl Reberšek je bil naši stvari zvest, vendar pretirano previden. Na začetku leta 1945 se je pridružil partizanom na Kozjaku. Srečala sva se šele po vojni. Bil je zelo aktiven v raznih organizacijah, več let je bil predsednik mestnega ljudskega odbora Maribor, direktor TAM in nazadnje direktor Komunalnega podjetja Maribor.

⁴ Ratajc je bil po prepričanju levi krščanski socialist. Dokler sem bil v Mariboru, sem mu izročal denarne prispevke za partizane, ki sem jih dal iz svojega žepa ali pa zbral od dveh somišljenikov. Ko sem odhajal iz Maribora, sem mu edinemu povedal, kam nameravam. Na začetku leta 1945 so me obvestili, da sta skupaj z Reberškom prišla na Kozjak in se javila Francu Zalazniku-Leonu. Zato sem mu pisal, naj ju pošlje na Pohorje, da bi ju razporedili na ustrezno delo. Toda preden je moje pismo prišlo do Zalaznika, je poslal Ratajca v Maribor, da bi opravil pomembno nalogo. Tam pa so ga prijeli in ustrelili.

⁵ Martin Kores se je udeležil ustanovnega sestanka pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte za Štajersko, 22. maja 1941 nad Šmarjeto pri Rimskih Toplicah, vendar mi o tem ni nikoli nič omenil. Zaradi izdaje so ga jeseni 1941 aretirali in ga po hudem mučenju 27. decembra istega leta ustrelili v Mariboru.

⁶ Ivan Mirnik je vojno preživel. Kot upokojenec živi v Mariboru. Tudi Avgust Rodovšek je preživel vojno. Umrl je pred nekaj leti. Njegovi svojci živijo v Studencih pri Mariboru.

⁷ Avgust Rodovšek.

⁸ Nacistične oblasti so 20. oktobra 1941 z lepaki razglasile, katere vasi in občine bodo prisilno izseljene.

zmerne blaginje za časa Avstro-Ogrske. Računali so, da se bodo z nemško zasedbo ti časi vrnili. Nekateri so imeli sorodnike, ki so pred drugo vojno odšli v Nemčijo s trebuchom za kruhom in tam živeli veliko bolje kot delavci v Jugoslaviji. Še med nacističnimi pripravami na prisilno preselitev prebivalstva južno od Save so skoraj vsi tamkajšnji kmetje naivno verjeli obljubam, da bodo dobili povrnjeno vse premoženje. Večina ljudi pa se je streznila, ko so zvedeli za prisilno izseljevanje, ustrelitve, ropanje in so občutili narodnostno zatiranje. Zlasti pa je kmečke ljudi prizadel izgon duhovščine.

Krivičen bi bil do rojakov iz domače in bližnje vasi, če bi trdil, da nas je bilo oktobra 1941 za upor le navedenih osem. Dejansko je bilo takih veliko več. To se je pokazalo zlasti v naslednjih mesecih in letih. Če bi tedaj imel več časa, bi lahko sklical več sestankov in nanje povabil več fantov, tako pa smo lahko povabili le tiste, ki smo jih najbolje poznali.

Preden smo se razšli, smo se dogovorili, da se bomo še srečali. Naslednjega dne, v nedeljo, 19. oktobra, sem se odpeljal nazaj v Maribor.

Hodil sem v službo, v prostem času pa sem se pretežno zadrževal doma. Na vojaške vaje vermanšafta se vedno nisem hodil, a tudi pozivnic zanje mi niso več pošiljali. Družil sem se le s somišljeniki, s katerimi sem delal ali pa smo imeli skupno pot na delo in nazaj. Tako nisem vzbujal posebne pozornosti pri tistih, ki so me nadzorovali.

Proti koncu novembra ali na začetku decembra 1941 je prišel domov na dopust moj brat Ivan, ki je leta 1939 odšel delat v Nemčijo. Spotoma me je obiskal v Mariboru. Na dolgo in široko sem mu pripovedoval, kaj se dogaja v naših krajih in drugje po Sloveniji in kakšen je vojaški položaj po svetu. O vsem tem ni vedel nič. Nazadnje sem ga pregovoril, naj se ne vrne v Nemčijo, ampak naj ostane doma in pomaga ostarelemu očetu pri kmetovanju, kar je tudi storil.

Božični prazniki so bili za moje načrte ugodna priložnost. Sklenil sem jih izkoristiti za ponoven obisk staršev. Vsak delavec je namreč lahko dobil nekaj dni dopusta.

Iz Maribora sem se odpeljal 24. decembra 1941, zvečer naslednjega dne pa smo se zbrali vsi, ki smo se udeležili sestanka 18. oktobra. Najprej smo se pogovorili o spodbudnih ve-

steh, ki so prihajale iz Moskve. Tam so Nemci doživeli poraz in se morali precej umakniti. Fantje so me seznanili s prvimi uspehi pri zbiranju orožja, streliva in vojaške opreme ter pri iskanju novih somišljenikov. Najbolj se je pri tem izkazal Ivan Beja. Njegov bratranec Jože Golobar z Golč mu je nekako sredi decembra zaupal, da je pri njih nekdo iz Trbovelj, da se skriva pred Nemci in da pripoveduje podobne reči, kot jih je Beja slišal na sestanku 18. oktobra. Poleg tega je Beja pridobil za sodelovanje tudi svojega starega prijatelja gostilničarja Ladka Berdajsa iz vasi Sava in ta je imel številne znance in prijatelje, ki so tudi bili pripravljeni sodelovati.

Zvedel sem marsikaj zanimivega o preselevljanjih domačinov iz krajev južno od Save. Nekateri pregnanci so kljub cenzuri pisali sorodnikom, kaj so doživeli in kako je z njimi. S seboj so vzeli samo osebno prtljago. V Šleziji, kamor so jih poslali, stanujejo v barakah, po več družin v istem prostoru, delajo pa kot težaki na veleposestvih ali kot nekvalificirani delavci v tovarnah. O kakih posestvih, ki naj bi jih dobili kot odškodnino za zaplenjeno premoženje v domačih krajih, ni bilo ne duha ne sluha. Vse obljube o tem so se izkazale za lažne.

Preden smo se razšli, sem fantom povedal, da nameravam v bližnji prihodnosti pobegniti iz Maribora, brž ko se mi bo za to ponudila ugodna priložnost. Seveda naj o tem ne govorijo, sem jim zabičal. V Maribor se bom vrnil predvsem zato, sem jim rekel, da bi zabrisal za seboj vse sledove in domačim omogočil zagovor, da ne vedo, kje sem, in da nimajo z mojim izginotjem nobene zveze.

Moj brat Ivan se sestanka ni udeležil zato, ker sem ga zjutraj 25. decembra prosil, da gre v Litijo in Šmartno in ugotovi, koliko vojaštva je tam in kakšne so možnosti za pobeg čez italijansko-nemško mejo. To sem želel vedeti, ker sem tedaj še načrtoval odhod k partizanom na Dolenjsko. Brat je takoj odšel na pot in se vrnil še istega dne. Povedal mi je, da je v Litiji in Šmartnem zelo veliko vojakov, zato ni mogel ugotoviti, kakšen je položaj ob razmejitveni črti. Tedaj sem se spomnil, da smo prejšnjega dne slišali od tiste smeri streljanje in da smo pomislili na spopad med partizani in Nemci.⁹ Ko pa sem zvečer na sestanku zvedel, da je pri Golobarju neki

Trboveljčan, sem misel na odhod na Dolenjsko opustil.

Preden sem se vrnil v Maribor, sem se z bratom Ivanom in Francetom dogovoril, da moj odhod prikrijeta pred sosedi in starši. Ne da ne bi zaupal staršema, le bal sem se, da ne bi na zagovorila, če bi ju zaslišali.

Tako sem se 26. decembra spet odpeljal v Maribor. Popoldne na novega leta dan se mi je ponudila priložnost za pobeg. Bil sem sam doma. Proti večeru sem se dobro oblekel in obul in odšel na železniško postajo Tezno, kjer sem zvedel, da v kratkem odpelje vlak proti Zidanemu mostu in Ljubljani. Kupil sem vozovnico in sedel na vlak, čeprav sem vedel, da je treba imeti posebno dovoljenje za prehod čez štajersko-koroško deželno mejo, ki je tekla mimo Zagorja. Zaradi praznika so bili uradi zaprti, zato sem upal, da bom nekako že prišel na cilj. Lahko pa bi se tudi izgovarjal, češ da nisem vedel, da je potrebno takšno dovoljenje, saj so jih uvedli šele pred kratkim.

Ko je vlak že odpeljal iz Zagorja, je prišel v vagon orožnik in začel pregledovati naše papirje. Od mene je zahteval potrdilo o zaposlitvi, na njem je bila fotografija, nisem pa imel dovoljenja za prehod čez deželno mejo. Začel sem se izgovarjati, da je oče nenadoma hudo zbolel in da pred prazniki nisem utegnil zaprositi za dovoljenje. Omenil sem tudi, da se že naslednjega dne vračam v Maribor. Orožnik me je poslušal in me molče opazoval, nato pa me je z ročno baterijsko svetilko osvetlil od nog do glave. Nazadnje je nekaj zagodrnjal in mi vrgel v naročje potrdilo o zaposlitvi.

Okrog 22. ure sem izstopil na železniški postaji Sava in jo mahnil navkreber proti domači vasi. Med potjo nisem srečal nikogar. Brata sta bila na neki zabavi v Senožetih, zato sem nekaj časa skrit čakal za skednjem. Ko sta prišla, sem potrkal na okno njune sobe. Oče in mati sta spala v kamri na drugi strani hiše, zato me nista mogla slišati.

Na kratko sem jima povedal, kako sem pobegnil iz Maribora. France mi je rekel, da je pri Golobarjevih na Golčah še vedno tisti Trboveljčan, o katerem je na sestanku pripovedoval Beja. Obljubil mi je, da bo zjutraj

stopil do Golobarjevega Jožeta in se z njim dogovoril o srečanju s Trboveljčanom.

Zadovoljen in v upanju, da bom kmalu pri partizanih, sem se preoblekel v delovno obleko, ki mi jo je posodil brat, vzel odejo in odšel spat na skedenj. Zaril sem se v seno. Zjutraj je le malo manjkalo, da me oče ni napiknil na vile, ko je prišel po seno za živino. Potuhnil sem se in se zaril še globlje. Čez dan sem tičal na skednju in dremal.

France je takoj zjutraj obiskal Golobarjeve. Ko se je vrnil, mi je povedal, da je vse urejeno. Zvečer me je pospremil prav do Golobarjevih. Golče sva obšla, tako da sva prišla naravnost h Golobarjevi kajži, kjer sta naju že pričakovala domači sin Jože in tisti Trboveljčan. To je bil Lojze Hohkraut.

Snidenje z njimi je pomenilo zame vesel in srečen dogodek. Zapletla sva se v dolg in izčrpen pogovor, predvsem o moji preteklosti. Ugotovil sem, da mu je Golobarjev Jože precej povedal o meni in moji dejavnosti v domačem kraju, s tem, kaj sem počel v Mariboru, pa sem ga seznanil sam. Povedal sem mu, kako sem živel, zakaj in kako sem se vključil v stavko in delavsko gibanje in kako so me leta 1940 sprejeli v Komunistično partijo Slovenije ter zakaj sem se odločil oditi k partizanom. Preden sva odšla spat, mi je rekel, da kar zadeva moje članstvo v partiji, veljam za kandidata, vse drugo pa da si bom uredil po vojni, če jo bom preživel. Odločil je, da ostanem skupaj z njim in mu pomagam pri delu.

ORALI SMO LEDINO

Naslednjega dne sva nadaljevala najin pogovor. Hohkrauta je najbolj zanimalo, ali vem za kakšno možnost, kako bi dobila zvezo z Litijo. Tedaj sem se spomnil na Ivana Bejo in Ladka Berdajsa ter njegove, ki so imeli zveze z Litijani. Zato sem Hohkrautu predlagal, da bi poklicala Ivana Bejo in se pogovorila z njim. Zvečer sem poiskal Bejo in obljubil mi je, da bo naslednjega dne obiskal Berdajsa kar se dogovoril z njim o najinem obisku.

Beja je prišel h Golobarju na Golče 4. januarja 1942 zvečer. Povedal nama je, da naju Ladko Berdajs pričakuje in naju pospre-

⁹ Tega dne se je na Tisju v zaselku Preske nad Kostrevnico z Nemci spopadel 2. partizanski (pozneje 2. štajerski) bataljon, zato so v Litijo poslali okrepitev.

mil na Savo. To je bilo prvo srečanje Ivana Beje in Lojzeta Hohkrauta.

Berdajs nas je prisrčno sprejel in nas odpeljal v zgornje prostore svoje domačije, kjer smo posedli in se začeli sproščeno pogovarjati. Hohkraut je Berdajsu najprej razložil cilje Osvobodilne fronte in posebej poudaril, da so v njej združeni vsi slovenski domoljubi ne glede na versko ali politično pripadnost, ki so pripravljeni bojevati se proti okupatorjem. Ni skrival, da osvobodilni boj vodijo komunisti. Na kratko je orisal vojaške in politične razmere doma in po svetu in končal z ugotovitvijo, da ne smemo čakati, da nas bodo osvobodili drugi. Nato smo govorili o pridobivanju novih somišljenikov, ki bi bili pripravljeni sodelovati z Osvobodilno fronto. Hohkrauta je zanimala predvsem Litija, zato je Berdajsa vprašal ali pozna tam koga, ki bi mu lahko zadosti zaupal in ga povabil k sebi na Savo, da bi se pogovoril z njim. Po krajšnem premisleku je Berdajs odvrnil, da jih pozna več, dva pa da bi lahko prišla na pogovor z njim. Zato se je Hohkraut z Berdajsom dogovoril, da ju povabi in prek Beje sporoči, ko bo vse urejeno.

Tega večera smo se pogovarjali tudi o zaupnih Savljanih, ki bi jih ob priložnosti povabili na pogovor. Podrobno o tem, kdo bi prišel v pošte, tedaj nismo govorili. Zdi se mi, da je Berdajs že tedaj omenil Viktorja Potokarja z južnega brega Save.

V zvezi s prvim srečanjem med Hohkrautom in Berdajsom naj omenim podrobnost, ki označuje osebnost slednjega. Berdajs je na začetku našega pogovora omenil, da so mu Nemci naložili neko funkcijo, kakšno, tega se ne spominjam več, morda je šlo za »blok-firerja«. Zanimalo ga je ali naju bo to s Hohkrautom motilo. Hohkraut ga je pomiril, da za sodelovanje z Osvobodilno fronto takšna funkcija ni ovira, marveč celo prednost, saj bo zato pri okupatorjih manj sumljiv in naj si zavoljo tega nič ne očita.

Odšli smo pozno ponoči. Kos poti naju je pospremil Beja, nato sva s Hohkrautom sama nadaljevala pot na Golče. Zjutraj sva prosila Jožeta Golobarja, da stopil v Šentlambert in tam poišče brata Vrtačnik, po domače Birtova, ter jima sporoči, da bi se rada pogovorila tako z njima kot tudi z drugimi zanesljivimi fanti iz te vasi in okolice. Kdaj in kje, to naj bi odločili sami.

Jože je svojo nalogo uspešno opravil.

Proti večeru 5. ali 6. januarja sva s Hohkrautom odšla proti Šentlambertu, kjer so naju že pričakovali na domačiji Jožeta Vrtačnika, in to on sam, njegova brata Mirko in Franc, kmet Lojze Ocepek iz Senožetov, Emil Železnik s Kolka iz zaselka Zavšenik in kmet Franc Pavšek iz Borja.¹⁰

Hohkraut je spet najprej spregovoril o ciljih Osvobodilne fronte, nato pa smo razpravljali o pridobivanju novih somišljenikov in zbiranju orožja ter streliva. Navzoči so obljubili, da bodo napravili vse kar je v njihovi moči. Nazadnje smo ustanovili odbor Osvobodilne fronte za Šentlambert, Senožeti, Kolk in Borje.

Ti naši prvi sodelavci so bili daleč naokoli spoštovani ljudje, zlasti bratje Vrtačnik. Njihov oče, ki je bil dolga leta župan občine Šentlambert in lastnik trgovine ter gostilne, je umrl januarja 1941. Tako so trgovino in gostilno vodili njegovi sinovi. V tedanjih težkih časih je ugled veliko pomenil za vključevanje ljudi v Osvobodilno fronto.

Dan ali dva po sestanku v Šentlambertu je prišel na Golče Ivan Beja in nama povedal, da je vse urejeno za srečanje z Litijanoma. Če se prav spominjam, sva zato s Hohkrautom 7. ali 8. januarja 1942 odšla k Berdajsu na Savo. Spet naju je prisrčno sprejel in nato povabil v gornje prostore. Tam sta naju čakala Franc Poglajen in Franc Gorenjc. Pogovor je potekal po ustaljenem vrstnem redu. Hohkraut se je med drugimi podrobno zanimal za razmere v Litiji, razpoloženje Litijanov in možnosti za organizirano delovanje Osvobodilne fronte. Nazadnje jima je dal nekaj nalog. Predvsem naj bi poiskala nove somišljenike, ki bi jih postopoma vključevali v Osvobodilno fronto. Nadalje naj bi se bolj organizirano lotili zbiranja orožja in streliva, za kar so bile precejšnje možnosti, saj se je mimo Litije in Šmartna aprila 1941 umikalo precej jugoslovanskega vojaštva. Poglajen in Gorenjc sta povedala, da poznata nekaj ljudi, ki bi bili pripravljeni sodelovati v organiziranem odporu, nista pa omenila, da v Litiji ali njeni okolici že obstaja kaka oblika organiziranega odpora. Razmere v Litiji in krajih proti razmejiteni črti z Italijo so bile po njunem precej težavne, saj se je okupatorski pritisk na domače prebivalstvo vse bolj krepil, postopoma so ljudem omejevali svoboščine in jih na razne načine silili k sodelovanju. Na podlagi njune ocene položaja in razmer jima

je Hohkraut dal le splošne naloge pri pridobivanju sodelavcev, ne pa tudi organizacijskih.

Tedaj sem prvič spoznal, kako preudaren človek je bil Hohkraut; zagotovo zaradi bogatih izkušenj iz predvojnega političnega dela. Nikoli ni ničesar prepustil naključju. Če se je kdaj komu preveč mudilo in je hotel v najkrajšem času ustvariti kar največ, zlasti v krajih z močnimi posadkami kot je bila v Litiji, je temu nasprotoval. Kasneje je zaradi pomembnega položaja Litije in njene okolice kot tudi košljivosti tamkajšnjih razmer osebno prevzel odgovornost za to območje in se večkrat zadrževal v okoliških krajih.

Po tem srečanju na Savi sva se s Hohkrautom spet vrnila na Golče, od koder sva naslednje dni in noči obiskovala posameznike iz že ustanovljenega odbora Osvobodilne fronte Tirna-Rovišče oziroma jih vabila na pogovor. Obiskovala sva tudi vse tiste zanesljive ljudi v domačem kraju, ki še niso bili povezani s tem odborom. Nekega večera med 9. in 12. januarjem sva se ponovno oglasila pri Berdajsju. Tokrat sva se z njim že pogovarjala o posameznih vaščanih s Save, ki bi prišli v poštev za člane odbora Osvobodilne fronte. Zelo dobro se spominjam, da je Berdajš ocenjeval vsakega posebej, s katerim bi se lahko pogovorili na njegovem domu. Iz Hohkrautovih vprašanj pa sem ugotovil, da ga najbolj zanimajo domačini na obeh straneh Save, saj bi prek njih lahko vzpostavili nemojene zveze čez reko. Predvidevali smo, da bo most pri vasi Sava prej ali slej zastražen, zato bo prehod čez reko možen le s čolni.

Nekaj pozneje, zagotovo pa še januarja 1942, sva se s Hohkrautom po posredovanju Berdajsa sestala s skupino Savljanov in ustanovila odbor Osvobodilne fronte. Poleg Berdajsa so postali njegovi člani še Jože Mohorko, Bine Ankon, Stane Knavs in Jože Drnovšek s Save ter Viktor Potokar s samotne domačije Okroge nad Spodnjim Logom južno od Save. V odbor so se pozneje vključili tudi Smuk s Spodnjega Loga, dober čolnar, in brata Jože in Slavko Kosmač, po domače Vrbanova, iz sosednega Mošenika. Na njuni domačiji je živel gluhonemi stric, ki je pred postavitvijo mostu čez Savo pa tudi pozneje

s čolnom prevažal domačine z enega brega na drugi.¹¹

Tiste dni sva s Hohkrautom vedno bolj ugotavljala, kako dragocen sodelavec je Ladko Berdajš. Pri njem v gostilni je bilo več pomembnih sestankov z domačini in Litijani, prek njega so v prvi polovici 1942 bile vzpostavljene skoraj vse povezave na severni strani Save in z Litijo ter vasmí južno od reke. Pri vsem tem je večje izkoristil vsa svoja nešteta poznanstva, ki jih je imel kot znan lovec, gostilničar in trgovec, povrhu pa naju je tudi izdatno zalagal s hrano.

Neke noči v prvi polovici januarja sva s Hohkrautom po sestanku v Tirni doživela zanimivo srečanje. Nisva vedela, kjer naj prespiva. Do Golč je bilo daleč po poti, ki se je ves čas vzpenjala. Poleg tega je tudi močno snežilo. Kraj, kjer naj bi prenočevala, bi moral biti zadosti varen, da bi tam lahko ostala tudi čez dan. Ivan Beja nama je predlagal, naj se zatečeva v kajžo k starem rudarju Ivanu Bašu v Grižah. Stala je ob robu gozdne jase nedaleč od ceste iz Tirne v Šentlambert, njen lastnik pa je bil kmet Anton Čebela iz Selc, iz zaselka Tirne.

Prišli smo do kajže in začeli klicati Baša, ki se ni oglasil. Z žepno baterijsko svetilko sem posvetil skozi okno in na peči opazil nekaj, kar bi lahko bilo speči človek. Spet smo ga začeli klicati in spet se ni oglasil, zato smo pomislili, da se mu je morda kaj pripetilo. Na enem izmed oken ni bilo šipe. Baš jo je nadomestil s papirjem, tako da smo okno zlahka odprli in skozenj zlezli v notranjost. Na še topli peči je ležal kup cunj, o Bašu pa ne duha ne sluha. Menili smo, da ne more biti daleč in da kmalu pride. Beja se je poslovil in s Hohkrautom sva legla na peč. Komaj sem zadremal, že me je prebudil Hohkraut in mi šepnil, da gre nekdo proti kajži. Prisluhnila sva in skozi okno s peči pozorno gledala, kdo je. Kmalu sva zagledala človeško postavo, ki se je opotekala, se nekajkrat prekopicnila v globok sneg in se vsakič znova s težavo postavila na noge. Ko se je približala kajži, se mi je zazdelo, da vidim sneženega moža. Bil je Baš. Očitno je preveč popil. Medtem ko je skušal odkleniti

¹⁰ Mirko Vrtačnik je umrl v enem izmed nemških taborišč, Franca Pavška pa so 1944 doma ustrelili esesovci. Jože Vrtačnik, Emil Železnik in Jože Očepek so vojno preživeli, vendar so vsi že pokojni, Franc Vrtačnik pa je še živ.

¹¹ Pozneje je pod vodstvom obeh nečakov velikokrat s čolnom prepeljal čez Savo kurirje in aktiviste.

vežna vrata, je robantil in preklinjal v raznih jezikih. Končno mu jih je le uspelo odpreti, in ko je stopil v vežo, je začel iskati vrata v izbo. Našel jih je in jih na stežaj odprl, držeč se za kljuko, da ne bi padel. Tedaj sem ga osvetlil z baterijsko svetilko.

Bil je srednje velik, debelušast in ves zasnežen. Razkoračeno je stal med vrati, pobesil spodnjo ustnico, po bradi se mu je cedila rjava slina, kakršno imajo vsi, ki žvečijo tobak. Nepremično je strmel v svetilko. Izza mojega hrbta ga je opazoval Hohkraut. Pozneje mi je večkrat rekel, da česa takega še nikoli ni videl. Ogovoril sem ga in ga povabil bliže k peči, vendar se ni niti ganil in ne spregovoril. Obrnil sem svetilko proti svojemu obrazu, da bi me prepoznal. Stal je tam kot vkopan, celo majal se ni več. Nenadoma je na ves glas zavpil:

»Ali si duh ali hudič, ali si prišel pome?«

Najbrž ni mogel verjeti, da sem na peči jaz, saj je vedel, da že dolgo živim v Mariboru. Znova sem mu rekel, naj pride bliže. Končno je izustil, naj se mu približam jaz in mu podam roko. Zlezel sem s peči, stopil k njemu in mu segel v roko, nato pa še enkrat osvetil svoj obraz, da bi me lahko prepoznal. Prijel sem ga pod pazduho in mu pomagal k peči. Pri tem sem slučajno osvetlil tudi Hohkrauta in Baš se je spet zadril, češ, hudiča, koliko pa vas je!

S Hohkrautom, ki je medtem zlezel s peči, sva mu pomagala prižgati petrolejko, sam je najbrž ne bi zmoget. Nekaj časa naju je molče opazoval, kot da ne verjame, da sva v takšni noči našla prav njegovo bajto. Čez čas se je oglasil: »Zdaj pa že vem, komunista sta. Jutri nas bodo Nemci vse tri postrelili. Naj nas kar, če vaju ni škoda, tudi mene ni!«

Vprašal naju je ali sva lačna in ne da bi počakal na odgovor, iz skrinje privlekel prekajeno svinjsko kračo. Rekel sem mu, naj jo spravi, da jo bo lahko skuhal naslednje jutro, saj bova čez dan ostala pri njemu. Potem je tudi on zlezel na toplo peč. Kljub pozni uri smo še dolgo govorili in marsikaj je želel zvedeti.

Zjutraj naju je opozoril, da naju ne sme nihče videti. Povedal je, da ga vsak dan obišče lastnik kajže Čebela; najbrž hodi gledat ali je še živ, je dodal. Res se je okoli poldneva prikazal. K sreči smo ga opazili, ko je bil še precej daleč, tako da sva se s Hohkrautom lahko še o pravem času skrila

v kamro. Toda v izbi sem v naglici pozabil kapo in Čebela jo je takoj opazil. Vprašal je Baša, kje jo je dobil, ta pa se je znašel, rekoč da jo je našel na cesti, ko se je vračal domov.

Ko smo bili spet sami, nama je postregel s kosilom, skuhal je tisto kračo. Zvečer, ko sva odhajala, naju je povabil, naj se še kdaj oglasiva. Tega prvega srečanja z Bašem sva se s Hohkrautom pozneje še velikokrat spomnila in se vsakič od srca nasmejala.

Nekega večera sredi januarja 1942 sva s Hohkrautom odšla v dolino, da bi obiskala Berdajsa. Spotoma mi je Hohkraut dajal navodila za samostojno delo. Povedal mi je, da bom nekaj časa sam, ker mora oditi na Dolenjsko. Omenil mi je, da se je z Berdajsom že dogovoril, da me poveže z nekim fantom iz vasi Konj. Najbrž je sklepal, da bom prek njega poiskal tudi druge ljudi, zato mi je svetoval, naj grem tako daleč, dokler ne naletim na že organizirana območja. Na pol v šali je dodal, da bo, če bom po njegovi vrnitvi še bolj suh kot zdaj, vedel, da sem slab organizator.

Pri Berdajsu sta že bila Jože Mohorko in Viktor Potokar. Hohkraut je govoril z nami o nekaterih nalogah odbora Osvobodilne fronte Sava. Nato mi je Berdajs razložil, da moram poiskati v vasi Konj študenta veterine Janeza Batisa in da me že pričakuje. Opisal mi je tudi hišo, v kateri je živel, da bi jo laže našel. Odločil sem se, da bom zaradi visokega snega šel do Konja kar po cesti ob Savi do graščine Ponoviče, nato pa zavil navkreber proti severu. Vedel sem, da je v graščini nemška posadka, vendar sem sklenil tvegati. Upal sem, da ne bom srečal patrolje.

Poslovil sem se od Hohkrauta in drugih in približno po dveh urah hoje srečno prispel na Konj. Brez posebnih težav sem našel Batisovo domačijo. Janez me je že čakal. Odpeljal me je v podstrešno sobo, mi prinesel večerjo, nato pa sva se pogovarjala pozno v noč. Med drugim mi je omenil, da sva si celo v daljnem sorodstvu; spomnil sem se materinega pripovedovanja o nekih naših sorodnikih na Konju.

Janez je vedel, s kakšno nalogo prihajam, zato sva se lahko pogovarjala o razmerah v njegovi domači vasi, njeni bližnji okolici in Litiji. Mene je zanimalo predvsem mišljenje ljudi, zlasti to, ali je kdo, ki mu lahko zaupamo. Omenil je nekaj sosedov in več ljudi z Gorenjega Loga. Zato sem ga prosil,

da naslednji dan odide tja in se z njimi v mojem imenu dogovori o sestanku. Z vaščani Konja, tako je obljubil, da se bo pogovoril sam.

Res je že zjutraj odšel in se vrnil okoli polдне z novico, da je vse urejeno. Zvečer me je pospremil na Gorenji Log. Tam so naju v hlevu Edvarda Kresa čakali gospodar, Ivan Savšek in Karel Simončič. Razložil sem jim cilje Osvobodilne fronte, orisal mednarodne in domače vojaške in politične razmere, potem pa smo ustanovili odbor Osvobodilne fronte, katerega člani so postali vsi navzoči. Dal sem jim nalogo zbirati orožje in strelivo ter pridobivati somišljenike. Govorili smo tudi o načinu tajnega delovanja, da bi nas okupator ne odkril.

Po tem sestanku sem se z Janezom vrnil na Konj in ostal pri njem še eno noč in en dan. Veliko sva se pogovarjala. Spominjam se, da mi je pripovedoval o opuščenem rudniškem rovu nedaleč od Konja, v katerega je skril nekaj vojaške opreme. Omenil je tudi Franca Strmljana iz Brega.

Na mojo željo, naj me seznani še s kom iz okoliških vasi, ki mu seveda zaupa, me je zvečer odpeljal v sosedno vas Spodnji Hotič h kmetu Antonu Pavlihu, po domače Klamfarju. Janez se je vrnil, jaz pa sem ostal.

Z gostiteljem sva se pogovarjala dolgo v noč in se nazadnje dogovorila, da zjutraj obišče zanesljive ljudi iz Spodnjega Hotiča in sosednjih vasi ter jih povabi na sestanek.

Poleg Pavliha in njegove žene Pavle so se ga udeležili tudi Rudolf Krištof z Bitič, Ludvik Kimovec in Slavko Osolnik iz Spodnjega Hotiča ter Herman Krhlikar iz Zgornjega Hotiča. Ustanovili smo odbor Osvobodilne fronte za Spodnji in Zgornji Hotič ter Bitiče in razdelili naloge.

Sestanka v Spodnjem Hotiču se posebej spominjam zaradi zadržanosti navzočih, ki sem jo pripisoval dejstvu, da so se ti ljudje tedaj prvič srečali s partizanom. Pozneje so

tudi drugi potrdili ta vtis, ki pa ni veljal za Janeza Batisa, Antona Pavliha in njegovo ženo Pavlo. Ti so me poznali kot domačina.

Da ne bi ponavljal vsebine vsakega sestanka, naj omenim bistvena načela, ki smo se jih aktivisti držali, ko smo ljudem razlagali vsebino osvobodilne vojne. Predvsem smo skušali s preprostimi besedami, tako na sestankih kot tudi pri pogovorih s posamezniki, seznaniti ljudi z dosledno politično usmeritvijo našega boja. Seveda smo po potrebi in tudi glede na razne okoliščine poudarjali tiste sestavine našega boja, ki so poslušalce bolj pritegnile. Sploh pa je bilo najprej treba pojasniti, kaj je Osvobodilna fronta, kdo jo sestavlja, vodi in kakšna je njena usmeritev, iz katere izhajajo neposredne naloge v boju proti okupatorjem. Te so na splošno zajemale:

Širjenje načel Osvobodilne fronte, pridobivanje somišljenikov med vsemi sloji prebivalstva in širjenje uporniške miselnosti. Naloge smo v glavnem izvajali prek odborov Osvobodilne fronte.

Zbiranje vsega, kar je potrebno za boj: orožje, strelivo in vojaška oprema; pa tudi iskanje in gradnja skrivališč, skladišč in bolnišnic.

Prizadevali smo si za kar največjo tajnost našega delovanja in obenem budno spremljali dejavnost sovražnikove obveščevalne službe oziroma ljudi, za katere smo sumili, da sodelujejo z njo. Med drugim smo naše somišljenike tudi učili, kako naj se vedejo v zaporu, kjer predvsem ne smejo ničesar priznati.

Med stiki z Batisom in Pavliho sem ugotovil, da vsi vedo, čigav sem in odkod sem. Bal sem se za svojce, zato sem ju opozoril, naj ne govorita o tem.

V skladu z navodilom Hohkrauta, naj grem tako daleč, dokler ne naletim na organizirane ljudi, sem prosil Pavliha, naj me seznani še s kom, ki mu zaupa. Omenil mi je prijatelja Jožeta Ribiča,¹³ po domače La-

¹² Pozneje so ga aretirali, vendar mu niso mogli ničesar dokazati, zato so ga izpustili. Zdaj je profesor na ljubljanski univerzi.

¹³ Kot mnogi kmetje v tistih časih je tudi Jože Ribič imel številno družino in vsa je na razne načine sodelovala s partizani. Njihova dejavnost ni ostala neopažena, zato so Ribiča 7. maja 1942 aretirali. Iz Litije so ga poslali v Begunje, kjer je bil zaprt kakih šest tednov. Kljub mučenju ni ničesar priznal, tako da so ga zaradi pomanjkanja dokazov morali izpustiti. decembra 1942 mu je vnovič grozila aretacija, zato se je z vso družino umaknil v ilegalo. S sinovi Jožetom, Ivanom in Nikom se je pridružil Zasavskemu bataljonu in bil nekaj časa njegov kuhar. Njegova žena se je z mlajšimi otroki skrivala pri znancih in sorodnikih. Sinova Niko in Jože sta padla. Po vojni se je družina znova zbrala na opustošeni domačiji in obnovila požgana poslopja. Jože Ribič-Marko je umrl 8. septembra 1962.

zovškega Pepeta, ki je živel na samotni kmetiji na Lazah, blizu vasi Hrib nad Ribčami, dobre tri ure hoda od Spodnjega Hotiča. Kljub veliki razdalji in zasneženi poti je takoj zjutraj odšel na pot, da bi ga vprašal ali se lahko oglasim pri njem. Vrnil se je nekaj čez poldne in mi sporočil, da me je njegov prijatelj pripravljen sprejeti.

Zvečer me je Pavliha odpeljal mimo hribovskih vasi Jesenje, Zapodje, Dešen in Zgornji Prekar. Na cilj sva prispela precej pozno, zelo utrujena in vsa preznojena. Pavliha me je predstavil Ribiču in ta je bil od tega večera naprej moj prvi sodelavec v teh krajih. Moj prvi vtis je bil, da me je vesel in da je srečen, da je prišel v stik z nami.

Takoj mi je dal vedeti, da sem prvi ilegallec, gošar, kot je dejal, ki se je oglasil pri njem, in nato z nagajivim nasmeškom in pogrkvajajoč pripomnil:

»Če ne bi bilo Toneta, bi opravil s teboj zelo na kratko.«

Postregli so nama kot svojima najboljšima prijateljskima. Po krajšem počitku se je Tone poslovil in se odpravil proti domu. V enem dnevu je prehodil kar dvanajst ur po zasneženih in strmih poteh, ne da bi pokazal kanček nejevolje; to je že samo po sebi bilo dokaz za njegovo veliko privrženost osvobodilnemu gibanju.

Ostal sem v Ribičevi hiši. Z gospodarjem sva se skoraj do jutra pogovarjala o razmerah v okolici in naših bodočih nalogah. Zjutraj naslednjega dne je začel po vrsti obiskovati znance, ki so se mu zdeli zadosti zanesljivi. Ko se je vrnil, mi je povedal, pri kom vse je bil in kdo vse je privolil v sodelovanje. To so bili Jože Grošelj iz Zgornjega Prekra in Pavla Čebela ter Tončka Trdin iz Dešna. Z Ribičem sva sklenila, da odbora Osvobodilne fronte ne ustanovimo, dokler ne pridobi več ljudi in dokler se ne vrnem. Ribič mi je tudi zaupal, da ve za nekaj skritega orožja pri posameznikih v sosesčini.

Po teh zelo obetavnih pogovorih z Ribičem sem sklenil vrniti se na Golče, da bi Hohkrautu poročal, kako sem opravil. Pred odhodom mi je Ribič pokazal, na katero okno pri hiši naj potrkam, ko se bom vrnil. Izbral si je ilegalno ime Marko – obdržal ga je tudi pozneje v partizanih – in mi zabičal, da se mi bo oglasil samo pod tem imenom.

Proti Golčam sem se vračal mimo Vač, vendar sem se jim izognil v velikem loku po

južni strani, saj so bili v vasi nemški orožniki. Zaradi mokrega snega sem hodil počasi. Na Golče sem prispel šele proti jutru, menda 21. januarja. Hohkrauta sem našel v Golobarjevi kajži. Zbudil sem ga in mu povedal, kako sem opravil. Pozorno me je poslušal in zdelo se mi je, da sproti razmišlja ali sem ravnal prav ali ne. Priznanja mi ni izrekel, po njegovem vedenju pa sem sklepal, da je z mojim delom zadovoljen, saj ni imel nobenih pripomb. Skromen in zahteven je bil do sebe in tudi do drugih. Le ko sem omenil Franca Strmljana s Konja, je postal pozoren in nekoliko zaskrbljen, o tem več pozneje.

Nato me je seznanil z novicami. Po njegovih besedah sem sklepal, da je bil medtem na nekakšnem posvetovanju v Ljubljani, kjer se je sestal z našimi najvišjimi voditelji. Vrnil se je šele dan ali dva pred menoj. Glede razmer v Ljubljani je bil nadvse zadovoljen. Zanj so bile velika spodbuda. Zadovoljen pa sem bil tudi jaz, saj mi je iz Ljubljane prinesel nove gojzarje, kot nalašč narejene za zimo in naše hribe.

Povedal mi je tudi, da je z njim iz Ljubljane prišla v naše kraje neka tovarišica, bila je Lojzka Šlander-Vera, vendar je nemudoma odšla naprej proti revirjem, zato je nisem srečal.¹⁴

Naslednje dni naju je k sebi na dom povabila moja sestrična Milka Grošelj, doma s Seliš, iz zaselka Gore pri Pečah, po domače Pirčeva. Njen mož Jože, po domače Šerganov z Golč, je bil moj vrstnik in sošolec. Jože Golobar mu je povedal, da sva pri njem. Čeprav Joževi starši niso smeli vedeti, da sva pri njih, sva se vendar precej pogosto zadrževala v Milkini in Jožetovi podstrešni sobi. Tako so Golobarjevi imeli pri hiši dvojne lačnih ust manj, poleg tega je njihova domačija postala že preveč znana, saj je bila na njej tudi kurirska javka, prek katere so vzdrževali zvezo med Štajersko in Dolenjsko.

Da bi mojo in Hohkrautovo bivališče ostalo tajno, Hohkraut ni dovolil, da bi v Grošljevo hišo zahajali po opravih v zvezi z Osvobodilno fronto. Zgovarjal se je na majhen prostor in visoko Milkino nosečnost ter nezanesljivost Jožetovih staršev. Milka v takem stanju ne bi mogla nikamor, če bi Nemci odkrili njeno dejavnost, še huje pa bi bilo, če bi se znašla v ječi. Kmalu se je pokazalo, kako pravilno je ravnal.¹⁵

Pri sestrični Milki sem se tiste dni srečal

tudi s stricem Janezom Brodarjem, Milkinim očetom. Hohkraut se je z njim brž zapletel v pogovor o razmerah v Rusiji. Oba sta namreč bila tam: stric kot vojni ujetnik med prvo svetovno vojno in še nekaj časa po njej, Hohkraut pa v tridesetih letih v politični šoli. Seveda se je njun pogovor končal s stričevo obljubo, da bo sodeloval z nami. Preden se je vrnil domov, sva se dogovorila, da kak dan ali dva pozneje pridem k njemu na obisk, vendar ponoči, da me kdo ne bi videl. Medtem naj bi stric razmislil, koga vse naj povabi na sestanek. Sestanek naj bi vodil jaz.

Tako sem zvečer 24. januarja odšel na pot in se mimogrede oglasil doma, da bi pozdravil starše. Našel sem mater samo. Začudila se je, ko me je zagledala. Bila je precej zaskrbljena zaradi mene, zato sem sklepal, da ve, da sem pri partizanih. Po kratkem pogovoru sem se poslovil od nje, zaželela mi je srečno pot in mi položila na srce, naj se varujem. To je bilo moje edino srečanje z materjo v času mojega partizanstva. Očeta nisem videl več.

Nato sem šel mimo Cveteža, zaselka Vovš in čez hrib Slemšek pri Vačah, kjer sem zašel, saj v snegu ni bilo nobenih sledov ali gazi. Taval sem okrog cerkve, dokler nisem ugotovil prave smeri. Tako sem k stricu prispel šele proti jutru, ves premražen in hudo utrujen. Dogovorila sva se, da se bo še istega dne povezal z nekaterimi zanesljivimi domačini in jih povabil na večerni pogovor. Kam, to izbiro sem prepustil njim. Stric je takoj odšel na pot in se kmalu vrnil. Svojo nalogo je opravil uspešno.

Počival sem ves dan, zvečer pa sem se podal h kmetu Ferdinandu Bolskarju, po domače Dolarju iz Dol, zaselka Gore pri Pečah. Tam so me že čakali brata Jože in Albin Razpotnik, Avgust Dolinar (po domače Dolinski Gustl) z Doline, Albin Sušnik (po domače Dajnovčev Albin) z Gore pri Pečah ter Ivan Grm z Vač. Ustanovili smo odbor Osvobodilne fronte za vasi in zaselke, iz katerih so bili udeleženci sestanka; vsi so postali tudi njegovi člani. Pozneje so delovali tudi izven svojih vasi.

Po sestanku v Dolu sem se vrnil k stricu in ga prosil, naj me poveže z zanesljivimi ljudmi iz Moravč. Privolil je. Naslednjega dne zjutraj se je odpravil v Moravče in se najprej oglasil pri nečaku Avgustu Klopčiču, po domače Jurkovemu. Ta ga je napotil k peku Renatu Jeriču. Naslednjega dne, bilo je 27. januarja, sta prišla k meni na stričevo domačijo. Dogovorili smo se o sodelovanju in obljubila sta, da bosta pridobila še nekatere ljudi, nato pa naj bi sklicali sestanek.

Privrženost osvobodilnemu gibanju ljudi iz Moravč in okolice ni bila slučajna, ampak posledica dolgoletnega razvoja in postopne krepitve naprednega mišljenja. Že med vojnama so bili ti kraji zelo razgibani v političnem življenju, kulturnoprosvetni dejavnosti in športu. Seveda so si bili klerikalci pod vodstvom bojevitih kaplanov in župnikov in naprednjaki, zbrani okrog Sokola, ves čas hudo v laseh.

Jedro Sokola so bili predvsem mladi ljudje. Njihov duhovni vodja je bil Janko Toman, šolski upravitelj v Moravčah. Kot ustanovitelj Sokola je postal tudi njegov starosta. Poleg tega je ustanovil tudi pevsko, gasilsko in tamburaško društvo in bil dirigent tamburaškega zbora. Bil je pobudnik za ustanovitev dramskega krožka in bralnega društva. Poleg tega je deloval tudi na gospodarskem področju. Ustanovil je prvo posojilnico v teh krajih in mlekarsko zadrugo. Po njegovi zaslugi so Moravče dobile vodovod in elektriko in izsušili so zamočvirjene travnike ob potoku Drtiščici. Zato ni čudno, da si je Toman pridobil velikanski ugled in priljubljenost, celo med političnimi nasprotniki. Predvsem mu je zvesto sledila mladina, ki jo je vzgajal v šoli in zunaj nje. Sadovi njegovega delovanja so se pokazali med zadnjo vojno, ko se je mladina skoraj v celoti vključila v Osvobodilno fronto.

Tudi Toman je že od začetka podpiral Osvobodilno fronto in doma skrivaj učil otroke slovenščine. Leta 1941 se je zaradi starosti in velike priljubljenosti med prebivalstvom namreč izognil splošnemu izgonu vseh slovenskih učiteljev. Vendar so ga kljub temu 1942 zaprli, a ga kmalu izpustili zaradi pomankanja dokazov.

¹⁴ Pozneje sem zvedel, da je bila to Vera Šlander-Lojzka, sekretarka Skoja za Štajersko. V okolici Podlipovice in Kolovrata je skupaj z nekaj tovariši preživel najhujše zimske dni na začetku leta 1942.

¹⁵ Dne 20. aprila 1942 je s stražarskega mesta pobegnil partizan Albert Bernav-Hugo iz Trbovelj. Med drugimi je izdal Golobarjeve, Grošljeve na ne, saj ni vedel za njihovo dejavnost.

Nemška zasedba je v Moravčah in okolici naredila konec strankarski razcepljenosti in razprtij. Prebivalstvo se je vsak dan bolj zavedalo, da vsem Slovincem grozi huda nevarnost. Prišlo pa je do nove delitve; na eni strani se je znašla velika večina zavednih Slovencev, nekdanjih pripadnikov obeh glavnih političnih strank, na drugi pa peščica odpadnikov, ki so se navduševali za nacizem.

Zanimiva je bila usoda moravškega župnika Jerneja Hafnerja, enega izmed redkih duhovnikov, ki jih 1941 niso poslali v pregnanstvo. Nekoč pred vojno je namreč vodil na izlet v Nemčijo skupino Slovencev in zato tam dobil neko nacistično odlikovanje. Od vsega začetka je podpiral Osvobodilno fronto s prispevki, s številnimi posamezniki govoril v njen prid, celo v spovednici. Najbrž so nacisti nekaj zaslutili, zato so ga dvakrat hoteli aretirati, se je obakrat rešil tako, da jim je pokazal tisto Hitlerjevo odlikovanje. Ostal je v Moravčah, vso vojno tik pred njenim koncem pa je z domobranci odšel na Koroško. Pretentali so ga, češ da ni varno počakati partizanov. Umrli je nekje v tujini.

Avgusta ali septembra 1942 sem se na njegovo pobudo sestal z njim. Na dolgo in široko mi je pripovedoval o svoji dejavnosti in mi zatrjeval, da je z vsem srcem na partizanski strani. Na vprašanje, kako gleda na belo gardo, ki se je takrat na italijanskem zasedbenem območju že spajdašila z okupatorjem, mi je odgovoril, da obsoja takšno početje.

Žal sem pozneje zvedel, da ni bil povsem iskren. Nekemu svojemu dobremu znancu je namreč zaupal, da so partizani za to obdobje sicer potrebni, ker se bojujejo proti nacistom, da pa imajo svoje posebne cilje. Nekomu drugemu pa, ki ga je vprašal ali naj sodeluje s komunisti, je dejal, da lahko, vendar da bo ob koncu vojne komunistov le kakih dvajset odstotkov, vseh drugih pa osemdeset, zato bodo kot večina z njimi zlahka opravili in prevzeli oblast.

Toda naj se vrnem v zadnje dni januarja 1942. Jerič in Klopčič sta se s sestanka vrnila domov v Moravče, jaz pa sem ostal pri stricu. Komaj sta bila dobro odšla, že je po cesti, ki je peljala mimo stričeve hiše iz Moravč proti Vačam, pripeljal osebni avto s štirimi policisti in se ustavil sredi klanca pred njo. Policisti so izstopili in eden od njih je stopil proti hlevu, iz katerega je prihajal stric. Ta se je,

ko ga je ugledal, seveda hudo ustrašil in to policistu ni ušlo. Začel ga je tolažiti, češ, saj ga niso prišli seliti, le prosit, da jim pomaga potisniti avto, ki je obstal na poledenem klancu. Seveda mu je stric pohitel na pomoč, da bi se čimprej otresel nevarnih obiskovalcev. Medtem sem dremal na postelji v kamri in niti slutil nisem, kaj se dogaja zunaj. O vsem tem mi je povedal stric, ko je prišel ves prepaden k meni v kamro. Zato sem se iz varnostnih razlogov odselil k Avgustu Dolinarju na Dolino, v zaselek Gore nad Pečami. Hiša je stala daleč proč od cest, zato obiskov, kakršnega je doživel stric, tu ni bilo pričakovati.

Spet sem sklenil oditi na Golče, da bi poročal Hohkrautu o mojem delu. Tja sem prišel po polnoči 28. ali 29. januarja. Hohkrauta sem našel pri sestrični. Povedal mi je, da sva dobila pomoč, tovariša, ki je za zdaj pri Golobarju v kajži. Pozneje sem zvedel, da mu je ime Ladislav Eberl-Polde. Čez dan se s Hohkrautom nisva hotela kazati v vasi, zato sva se z Eberlom srečala šele zvečer.

Tako sem spoznal tega izjemnega človeka. Bil je nekaj starejši od mene, srednje postave, skromno oblečen in zdelo se mi je, da ne preveč trdnega zdravja. Med pogovorom sem ugotovil, da je zelo razgledan in prijeten sobesednik¹⁶

Z Eberlom sva se takoj lotila dela na Golčah, v Tirni in bližnji okolici. Imela sva več pogovorov s posamezniki. Med drugim sva se s posredovanjem Jožeta Golobarja povezala z Jožetom Mohorjem, po domače Blažetovim iz Leš nad vasjo Sava. Z njim je bil Eberl v daljnem sorodstvu. Pri njih sva enkrat ostala tudi čez dan. Mohor nama je povedal imena nekaj zanesljivih ljudi iz vasi, vendar si sestanka z njimi nisva upala sklicati, saj je bil njegov sosed Lovšetov Tone zagrizen nemčur in mu to zagotovo ne bi ušlo.

Zvečer 3. ali 4. februarja 1942 sva z Eberlom odšla k Avgustu Dolinarju na Dolino in ostala pri njem nekaj dni. Na najino prošnjo je povabil na pogovor zanesljive ljudi iz okolice. Nekateri so s seboj pripeljali tudi nove somišljenike. Tako je Ivan Grm, če se prav spomnim, pripeljal kovača Filipa Juvana z Vač. Prišli so tudi Albin Sušnik, Ferdinand Bolskar iz sosednjega Dola, iz Moravč pa Renato Jerič.

Z njimi sva se Eberl in jaz pogovarjala o novih nalogah, predvsem o pridobivanju so-

delavcev, oni pa so se zelo zanimali za dogajanje po svetu in pri nas. O razmerah jim je pretežno govoril Eberl. Poudaril je, da Nemčija in Italija nimata upanja na zmago, toda tudi mi sami moramo prispevati svoj delež k njenem porazu. Zato pa jamči Osvobodilna fronta pod vodstvom Komunistične partije Slovenije. Obiskovalci so nama pozorno prisluhnili, marsikaj je bilo zanje povsem novo, vendar razumljivo. V naslednjih dneh in tednih so potem pridobivali nove somišljenike in s stališči, ki sva jim jih posredovala, pobijali okupatorsko propagando.

Pogovori, ki sva jih imela v tistem času so že sodili v obdobje utrjevanja naših že pridobljenih postojank in obenem pridobivanja novih. Čutili je že bilo kakovosten premik v zavesti sodelavcev. Ti so naju začeli opozarjati na ovire in nevarnosti pri širjenju osvobodilnega gibanja, na posameznike, ki so se navduševali nad nacizmom. Med njimi so bili nekateri nevarni ovaduhi. Nemčurje so pošteni Slovenci sicer prezirali in jih onemogočali na razne načine, vendar to nikakor ni spametovalo vseh. Zato so nekateri naši ljudje celo predlagali, da bi tiste najbolj nevarne neusmiljeno odstranili, druge pa s prepričevanjem odvrnili od pogubnega sodelovanja z okupatorjem in jih skušali celo pridobiti za nas. Pozneje smo res postopali tako in dosegli uspehe.

Pri iskanju novih somišljenikov se je posebej izkazal Ivan Grm. Navezal je stike s Hedo Slekovec, uradnico na nemški občini na Vačah in Jožetom Barletom, nekdanjim jugoslovanskim orožnikom, ki je služboval na nemški orožniški postaji Vače. Pridobil je tudi kolarja Ivana Pestotnika pa Martina Krhlikarja iz

Hrastja pri Vačah in Jako Kimovca s Spodnje Slivne. Vsi so privolili v sodelovanje z Osvobodilno fronto in nekateri od njih so se pozneje celo zelo izkazali.

Ferdinand Bolskar se je obrnil na svojo sestro Ano, poročeno Mrvar. Z možem sta živela na Vačah. Z njenim posredovanjem je navezal stike s Hemico Rogelj¹⁷, ki je bila zaposlena na občini Vače. Ta se je nato povezala z Izo Barle, ženo orožnika Jožeta Barleta. Nekaj tednov ne mož ne žena nista drug o drugem vedela, da sodelujeta v osvobodilnem boju. Nato se je Iza opogumila in povedala možu, kaj počne in tedaj se ji je tudi on razkril.

Z Eberlom sva posebej nadaljevala pogovor z Jerničem, ki sem ga začel z njim in Avgustom Klopčičem, ko smo se sestali pri mojem stricu. Jerič je prevzel nalogo, da po lastnem preudarku in priporočilih drugih zanesljivih ljudi zbere več naših privrženecv iz Moravč in okolice in se z njimi dogovori za čas in kraj sestanka in tudi o njegovem zavarovanju. Okvirno sva se z njim dogovorila le za dan, o vsem drugem pa naj bi odločali sami.

Zvečer 7. februarja 1942¹⁸ je Jerič prišel pome in po Eberla na Dolino in naju odpeljal na kraj sestanka o Zgornji Tustanj. Moravče smo obšli po severni in vzhodni strani. V Armonovi kajži so nas pričakovali: brata Tone in Ciril Cerar, brata Avgust in Rudi Klopčič,¹⁹ vsi iz Moravč, Miha in Jože Pirnat ter Peter Kokalj iz Zgornjega Tustanja in neki Kokalj iz Vrhpolja.²⁰ Poleg njih so bili med našimi prvimi sodelavci iz teh krajev tudi Janez Pestotnik iz Češnjic, Jože Napokoj,

¹⁶ Ladislav Eberl je bil rojen 13. novembra 1899 v Šentjurju, v zaselku Tabora, v sedanji občini Žalec. Izučil se je za strojnika. Živel pa je v Zagorju ob Savi. Ker ni dobil dela v svojem poklicu, se je več let preživljal kot rudar. Bil je član sindikata, ki je bil pod vplivom Komunistične partije Jugoslavije in nekaj časa tudi član glavnega odbora Bratovske skladnice, predvojne organizacije zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja delavcev. Leta 1928 je bil sprejet v Komunistično partijo Jugoslavije. Potem ko se je 26. junija 1941 izognil aretaciji, se je skrival do ustanovitve Revirske čete, ko je postal njen partizan. Ker je bil slabega zdravja in je težko hodil so ga jeseni 1941 iz čete poslali na politično delo v revirje, od tam pa je prišel pomagat Hohkrautu in meni. Po konferenci na Dešno februarja 1943 so ga imenovali za sekretarja okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Mežiško dolino. Umrl je pod Uršljo goro 7. novembra 1943. O vzroku njegove smrti sta dve razlagi. Takoj po njej in še vrsto let po vojni se je govorilo, da se je zastrupil z medom, namenjenim Koroški četi, ki ga je gestapo poslal prek svojih ljudi. Mirko Fajdiga pa v svoji knjigi Pohorski partizani zastopa stališča, da je Eberl umrl zaradi srčne kapi med nemško očiščevalno akcijo, in pravi, da je že prej bolehal na srcu.

¹⁷ Po vojni poročena Učakar.

¹⁸ Po dnevniku Toneta Cerarja.

¹⁹ Pozneje sta se odvrnila od Osvobodilne fronte.

²⁰ Žal sem njegovo ime pozabil. Vrhpolje je pozneje prišlo pod kamniško okrožje.

nadučitelj iz Moravč, in njegova hči Vojka ter Stane Cerar iz Krasce (kasneje partizan Julij).

Krivičen bi bil, če ne bi omenil tudi treh fantov, ki so stražili, medtem ko so bili njihovi starejši bratje na sestanku. To so bili Slavko Kokalj, oprezal je proti Česnjicam, odkoder nam je grozila največja nevarnost zaradi Grilovih fantov in njihovega očeta, nacističnih ovaduhov, Jože Pirnat, stal je pred kajžo, v kateri smo sestankovali in France, ki je nadziral smer proti Moravčam in Krascam.

Sestanek je bil podoben vsem drugim v tistem času. Med drugim smo se pogovarjali tudi o možnosti, da koga od udeležencev zapro in mučijo ter kako naj se vede v takšnem primeru. Predvsem ne sme ničesar priznati, smo poudarjali. Najvažnejša in nujna naloga pa je bila zbiranje orožja in streliva ter vključevanje fantov v partizanske enote in temu smo namenili največ časa.

Nad številom udeležencev in njihovo pripravljenostjo za sodelovanje z Osvobodilno fronto je bil Eberl prijetno presenečen. Obenem pa ga je tudi skrbelo, da nas je preveč in nam je to tudi povedal. Po njegovem je bila nevarnost, da sestanka ne bi mogli obdržati v tajnosti. Navzoči so ga potolažili, da je njegov strah prazen, češ, saj so vsi neomajno zvesti, pošteni in trdni ljudje, ki si med seboj zaupajo. Vsaj takrat so še bili...

Nazadnje smo ustanovili odbor Osvobodilne fronte za Moravče in okolico. Njegovi člani so postali vsi navzoči. Takoj nato sva z Eberlom odšla, vesela zaradi takega uspeha in navdušenja ljudi nad našo stvarjo. Odpravila sva se čez Grnač k Jožetu Ribiču na Laze in brez težav našla njegovo domačijo. Poklical sem ga z ilegalnim imenom Marko, kakor sva se bila dogovorila med najinim prvim srečanjem. Takoj se nama je oglasil in nama povedal vesele novice. Odkar sem bil zadnjič pri njem je pridobil za sodelovanje nekaj ljudi. Dogovorili smo se, da jih zvečer 8. februarja povabi k Nolimalom v Ribčeh.

Zbrali smo se v čebelnjaku nad Nolimalo domačijo. Navzoči so bili gospodar Tone Nolimaj, Jože Ribič-Marko, Tone Mihalčič iz Zaloga, Jože Grošelj in Jože Kokalj iz Zgornjega Prekra ter Jože Kraševac s Hriba nad Ribčami (kasneje partizan Matuška). Prišli naj bi tudi Pavla Čebela in Tončka Trdin iz Dešna, a sta se ustrašili teme in dolge poti. Pozneje sta postali naši zvesti sodelavki.

Med drugimi za tisti čas pomembnimi stvarmi smo govorili tudi o orožju in strelivu, ki so ga nekateri skrivali od aprila 1941. Pogovorili smo se, kako ga je treba mazati, da ne zarjavi in kako ga varno skriti tako, da je vedno možno priti do njega. Čez dobra dva meseca smo precej tega orožja oddali partizanom 1. Štajerskega bataljona. Nazadnje smo ustanovili odbor Osvobodilne fronte, katerega člani so postali vsi navzoči.

Po sestanku je Jože Grošelj Eberla in mene povabil k sebi na dom. Med potjo smo se ves čas pogovarjali in pozneje v hiši pogovor nadaljevali. Grošelj je bil pred vojno funkcionar Jugoslovanske strokovne zveze in je torej že nekaj vedel o delavskem gibanju ter politiki nasploh, zato je bil pogovor z njim za naju zanimiv. Zlasti se spominjam, da ga je zanimal odnos med komunisti in krščanskimi socialisti v Osvobodilni fronti. Z Eberlom sva prenočila pri Ribiču in tam ostala tudi čez dan. Zvečer sva odšla v Spodnji Hotič k Antonu Pavlihu in se z njim temeljito pogovorila. Ostala sva pri njem čez noč in šele naslednjega dne zvečer odšla proti Golčam. Tja sva prispela verjetno 10. februarja priti jutru, poiskala Hohkrauta in mu takoj na kratko povedala o sestankih, ki sva jih imela. Zjutraj pa sva ga z vsem seznanila podrobneje.

Hohkraut, Eberl in jaz smo že tedaj predvidevali, kako važni so kraji, v katerih smo organizirali Osvobodilno fronto, za naslednje mesece in leta osvobodilne vojne in socialistične revolucije. Po zaslugi organiziranih domačinov v vaseh med Prekrom, Ribčami in Dešnom so nastale ugodne razmere za delovanje štajerskega političnega vodstva, ki se je leta 1942 in 1943, torej v času največjih težav na Štajerskem, pogosto zadrževalo v teh krajih. Prek teh krajev in okolice Moravč je peljala glavna pot med Štajersko in Koroško ter Dolenjsko. Naši pogumni sodelavci z obeh bregov Save so skupaj s kurirji pomagali vzdrževati tudi zvezo čez štiri nevarne in dobro zastražene ovire: razmejitevno črto med Italijo in Nemčijo, cesto, železnico in reko. Brez njihovega sodelovanja ta zveza sploh ne bi bila možna, saj so okupatorji vedeli zanje in zaostrovali nadzor nad celotnim območjem. Toda kar zadeva podrobnosti, so vse do konca vojne tavalj v temi.

V zvezi z mojo dejavnostjo v Lazah, Ribčah, Grmačah in Zgornjem Tustanju naj

omenim, da smo s tem zakoličili razmejitev med bodočima litijskim in kamniškim okrožjem. Zahodno od teh krajev namreč nisem deloval.

Zvečer 13. februarja sva s Hohkrautom odšla proti vasi Sava in tam prek nezastraženega mosta prekoračila reko Savo. Namenjena sva bila k Viktorju Potokarju na kmetijo Okroge na Spodnjem Logu. Zaradi košate brade se ga je prijelo ilegalno ime Bradač.

Med potjo me je Hohkraut učil, kako naj naslednjega dne opravi dokaj kočljivo in nevarno nalogo. Od Potokarja naj bi odšel proti vasi Breg pri Litiji in malo pred vasjo počakal človeka, ki bi me pospremil v dokaj oddaljeno vas Gozd nedaleč od razmejitvene črte med Italijo in Nemčijo. Tam naj bi me seznanil z zanesljivo družino, ki naj bi mi posredovala zvezo z našimi ljudmi onkraj razmejitvene črte. Prek njih naj bi se dogovoril o rednih prehodih čez mejo oziroma o kanalu, kakor smo rekli skrivnim ustaljenim potem in zvezam. Človeka, ki naj bi me čakal, nisem poznal. Prepoznala naj bi se po geslu.

S Hohkrautom sva brez težav prispela k Potokarju in pri njem prespala preostanek noči. Dopoldne 14. februarja sem odšel proti Litiji. Hodil sem po cesti ob reki Savi in malo pred Bregom zagledal mladega fanta, Albina Rozine iz Ustja pri Šmartnem, ki je ob cesti očitno čakal nekoga. Za vsak primer sem ga nekaj vprašal, nato pa sem mu povedal prvi del gesla. Odgovoril mi je z drugim in to je pomenilo, da je pravi. Odšla sva proti Šmartnem in tam srečala policiste, ki so s pušicami pobirali denar za svojo zimsko pomoč. Moj spremljevalec je vrgel vanjo nekaj drobiža, da ne bi bila sumljiva, jaz pa sem se jim komaj opazno nasmehnil. Zavedal sem se, da z ničimer ne smem zbuditi njihove pozornosti. Fant me je odpeljal na svoj dom, ki je ležal malo proč od Šmartnega v smeri proti Ustju. Domači so nama postregli s kosilom, nato pa sva odšla po dolini Reke mimo Sitarjevca proti Štangarskim Poljanam. Na cestnem odcepu sva zavila proti jugu in kmalu nato prispela do prve hiše v vasi Gozd. Moj spremljevalec je vstopil prvi. Očitno so naju pričakovali. Ponudili so nama večerjo in prenočišče. Fant, ki me je pripeljal, se je po krajšem počitku poslovil in se vrnil proti domu.

Ko se je zmračilo, sem domačim sinovom predlagal, da se pogovorimo. Odšli smo v kletne prostore in pridružil se nam je tudi sosedov sin. Posebej smo preučili razmere ob razmejitveni črti. Pri pridobivanju novih sodelavcev in zvez na obeh straneh črte so mi bili pripravljeni pomagati, odklonili pa so, da bi me povezali z zanesljivimi domačini iz Male Štange in sosednjih vasi. Povedali so mi, da ob razmejitveni črti stalno križarijo nemške patrulje in da tudi preiskujejo sumljive hiše. S tem so mi po ovinkih dali vedeti, da se pri njih dolgo ne morem zadrževati, zato sem se odločil, da se čimprej vrnem.

Naslednjega dne, 15. februarja, je bila pustna nedelja. Na pot sem se podal sredi dopoldneva. Šel sem po ozki gazi in nato po dobro spluženi cesti proti Šmartnemu. Naenkrat sem za ovinkom zagledal osebni avto, poln Nemcev. Nisem se mu mogel več umakniti in tudi bi se ne imel kam zaradi visokega snega, zato sem na videz brezbrizno nadaljeval pot, požvižgavajoč si pesmico. Niti zmenili se niso zame. Pošteno sem si oddahnil, ko so se odpeljali mimo. Če bi zahtevali moje papirje, bi mi trda predla, saj sem imel le delovno potrdilo iz Maribora. Oborožen sem bil, a samo z italijansko ročno bombo, ki bi me le izdala.

Srečno sem prispel do Šmartnega in tam poiskal hišo mojega spremljevalca. Čeprav sem prišel nenajavljen, so me domači gostoljubno sprejeli in me zadržali na kosilu. Nato me je spremljevalec povabil v Potokarjevo gostilno na Bregu, kjer je imel Hohkraut, tako je rekel, sestanek. V gostilni je bila pustna veselica. Hohkrauta sva našla v posebni sobi v družbi kakih petih ali šestih fantov, med katerimi sem poznal le Poglajena in Gorenjca iz Litije. Prisedla sva in Hohkraut je nadaljeval pogovor. Medtem je v drugih gostilniških prostorih postajalo vse glasneje. Hohkraut je seveda poskrbel za izgovor, če bi koga že zanimala, kaj počnemo. Med gosti je bil namreč tudi znani nemčur Anton Gorše, doma iz ene okoliških vasi. Kot zanesljivemu so mu Nemci dovolili celo nositi orožje. Pred vsakim od nas so na mizi ležale karte; v hipu bi se lahko prelevili v kvartaško družino. Po gostilni pa sta se sukala naš sodelavec Viktor Potokar-Bradač in gostilničarjeva hči Danica, pozneje partizanka Vera. Bradač je opazoval goste, zlasti Goršeta, Danica, ki je stregla gostom, pa je vlekla na ušesa, kaj se pogovar-

jajo. Tako bi nas lahko o pravem času posvarila na nevarnost.

Hohkraut je na kratko razložil vojaške in politične razmere doma in po svetu in poudaril nekaj najvažnejših nalog: širiti krog privržencev in sodelavcev osvobodilnega gibanja v Litiji, Šmartnem in drugih okoliških vaseh, navezati stike z našimi ljudmi na občini in s protifašisti med vojaštvom. Med vojaki je bilo precej Luksemburžanov, ki so večkrat javno izražali svoje nezadovoljstvo. Še naprej naj bi zbirali orožje, strelivo in vojaško opremo. Čeprav je 2. partizanski bataljon v dneh boja na Tisju pobral precej orožja, ga je še ostalo skritega po vaseh. Vzpostavili naj bi tudi zanesljive in stalne zveze prek razmejitvene črte, pridobili mlajše moške za partizansko vojsko in se povezali s kakim zanesljivim zdravnikom.

Razprava je bila živahna, posebno še v zvezi z nalogami partizanske vojske, ki naj bi predvidoma kmalu spet prišla v naše kraje. Sploh pa nismo razpravljali o organizacijskih zadevah, zato tudi nismo imenovali poveljstva narodne zaščite za Litijo in okolico; toda več o tem v posebnem poglavju.

Razšli smo se še pred večerom. Razen naju s Hohkrautom so vsi drugi še ostali, tudi moj spremljevalec Rozina iz Šmartnega.²¹ Midva pa sva odšla proti Spodnjemu Logu, brez težav prekoračila most čez Savo v vasi Sava in se vrnila na Golče.

Dva ali tri dni pozneje smo v opuščeni Ramšljevi hiši na Golčah sklicali posvet vseh sodelavcev Osvobodilne fronte iz bližnjih krajev. Hiša je bila last kmeta Miha Ocepka, po domače Trznarja iz Tirne. Nekaj tovarišev je hišo pred posvetom pospravilo in zakurilo peč, da bi bili na toplem. Za varnost je odgovarjal Alojz Peterlin (pozneje partizan Peregrin).

Posveta so se udeležili skoraj vsi člani odborov Osvobodilne fronte iz teh krajev in nekateri zaupniki iz vasi, kjer odborov še nismo ustanovili. Hohkraut je bil odsoten, zato je posvet vodil Eberl. Kot se spominjam, je obširno razložil politične in vojaške razmere doma in po svetu. Ko je nehal, so ga navzoči začeli spraševati o tem in onem. Razvila se je živahna razprava in med njo so se posamezniki znebili tudi kake smešne, tako da smo se sproščeno nasmejali. O neposrednih nalogah nismo kaj dosti govorili. Pred posvetom smo se namreč Hohkraut,

Eberl in jaz dogovorili, da se v pristojnosti odborov in zaupnikov ne bomo vtikali in da bo posvet namenjen predvsem krepitvi politične razgledanosti prvih sodelavcev Osvobodilne fronte v teh krajih. Pozneje se je pokazalo, da smo ravnali prav in da smo s takšno usmeritvijo posveta dosegli, kar smo hoteli. Njegovi udeleženci so svoja spoznanja uspešno posredovali širšemu krogu somišljenikov.

Kot se spominjam, so se posveta udeležili bratje Mirko, Jože in Franc Vrtačnik iz Šentlamberta, Jože Ocepek iz Senožet, Emil in Viktor Železnik iz Zavšenika, zaselka Kolk, Franc Pavšek iz Borja, brata Leopold in Franc Lovše, Feliks Šparlek, Lojze Peterlin in Franc Kovač iz Tirne, Ivan Beja iz Sele, zaselka Tirne, in brata Ivan in Franc Gričar pa Franc Ocepek, Ivan Cirar in Lojze Ocepek z Rovišča ter Jože Golobar z Golč. zdi se mi, da sta bila navzoča tudi Viktor Lovše iz Tirne, pozneje je postal raztrganec, in Ivan Peterlin, tudi iz zaselka Tirne, ki je postal gestapovski agent.

Tiste dni sem obiskal tudi Gašperja Jurjevca, po domače Žibertovega, iz Podbukovja pri Vačah. Privolil je v sodelovanje z nami in pozneje mu je pri tem pomagala vsa družina. Oglasil sem se tudi pri Francu Lukaču, po domače Kuharju, iz vasi Široka set. Postal je naš zaupnik. Pozneje mu je pri delu za Osvobodilno fronto pomagala tudi hči Angela.

Februarja sem po posredovanju brata Franca povabil na pogovor Franca Obidiča, oskrbnika planinske kočice na Sveti gori, primorskega begunca. Poznala sva se že pred vojno, saj smo si bili skoraj sosedje, in nekoč me je celo obiskal v Mariboru. Brez ugovora je bil takoj pripravljen sodelovati z nami.²²

Proti koncu februarja 1942 smo imeli pri Berdajsu na Savi več sestankov z Litijani in domačini iz bližnje okolice. Tam sva se s Hohkrautom sestala tudi z Ignacem Strlekarjem-Jožetom, inštruktorjem pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Gorenjsko. Kot se spominjam, smo se pogovarjali le o tem, kje kdo od nas dela, nič pa o sodelovanju, saj za to takrat še ni bilo nobene potrebe. Smo pa v grobem zakoličili razmejitve med poznejšima kamniškim in litijskim okrožjem. Meja je tekla po črti Grmače-Spodnji Prekar-Zalog-Ribče. Strlekar je namreč takrat še delal v okolici Kam-

nika. Kako je prišel k Berdajsu in kam je od tam odšel, ne vem.

Zadnje dni februarja ali na začetku marca sva se z Eberlom odpravila v Cirkuše. Tam sva se oglasila pri Cirarjevih, po domače Olaufovih. Sinove in očeta sem poznal že od prej. Oče me je seznanil s sosedom Ivanom Prestorjem, po domače Piškovim Johanom, ki je z družino živel v mlinu. Z njim sva se Eberl in jaz sestala v bližnjem gozdu, kot je predlagal Cirar. Piškovega Johana sem poznal še iz predvojnega časa in zaupala sva drug drugemu. Zato ni nič omahoval, ko sem ga vprašal ali je pripravljen sodelovati z nami.

Zvečer istega dne sva z Eberlom odšla na Ržišče in tam poiskala Franca Požarška (kasneje si je nadel partizansko ime Vid). Tudi z njim sva se hitro dogovorila o sodelovanju. Med drugim nama je obljubil, da bo poskušal pridobiti za sodelovanje nekaj sosedov. Ko se je zmračilo, sva nadaljevala pot na Konj k Janezu Batisu. Pogovorili smo se o novicah in možnostih za sklic sestanka, ki bi se ga udeležilo več zanesljivih ljudi iz okolice. Od Batisa sva še istega večera odšla v Spodnji Hotič k Antonu Pavlihu in pri njem ostala nekaj dni, da bi skupaj pripravili sestanek. Do njega je prišlo v gozdu Grivec nad Spodnjim Hotičem, čeprav je bilo še hladno in so ponekod ležale zaplate snega. Vse potrebno za sestanek sta ob podpori drugih članov odbora Osvobodilne fronte uredila Anton Pavliha in Janez Batis. Sestanka so se udeležili Herman Krhlikar, Anton Pavliha, Franc

Končar in Anton Zupančič iz Spodnjega Hotiča, Ludvik Kimovec, Slavko Osolnik, Valentin Učakar in Franc Južnik iz Zgornjega Hotiča, Janez Batis s Konja in Rudol Krištof z Bitič.²³

Govoril je Eberl. Namen sestanka je bil krepiti zaupanje v narodnoosvobodilno gibanje in Osvobodilno fronto, tako kot pred štirinajstimi dnevi na Ramšljevi domačiji na Goličah. Na koncu sestanka sva z Eberlom odločno zahtevala, da sestanka nihče ne prijavljuje nemškim oblastem. In res ga ni. Odmevnost sestanka je bila precejšnja, uporniška miselnost se je kljub vse hujšemu okupatorjevemu pritisku krepila.

Po tem sestanku sva se z Eberlom vrnila na Golče poročat Hohkrautu. Tam sva ostala kak dan ali dva. Medtem sem obiskal Milana Garantinja in njegovo ženo Rozo s Selc, iz zaselka Tirne. Roza je bila doma z Dola, zaselka Gore pri Pečah. Tam sta živelja njena brata Jože in Albin Razpotnik, že člana odbora Osvobodilne fronte. Tudi zakonca Garantini sta privolila v sodelovanje z Osvobodilno fronto in se povezala z drugimi iz vasi, zlasti z Ivanom Bejo.

Z Eberlom sva spet odšla na pot čez hribe. Oglasila sva se pri Gustlju Dolinarju. Od tam sva namreč imela največ možnosti za delovanje na Vačah in v Moravčah ter okolici. Res sva hitro našla nove ljudi iz okolice Peč in z južnih pobočij Limbarske gore, ki so bili pripravljeni pomagati našemu narodnoosvobodilnemu boju. Pri tem so nama pomagali

²¹ Vrsto povojnih let sem zamenjal skušal ugotoviti, kdo je bil ta fant. Šele na začetku osemdesetih let mi je uspelo zvedeti, kdo je bil. Stane Vovk iz Šmartnega mi je povedal, da se je pisal Albin Rozina. To je ugotovil po njegovem osebnem opisu. Za sodelovanje s partizani ga je pridobil njegov bratranec Slavko Židanec, predvojni član komunistične partije. Z njim je navezal stike nekaj dni pred bojem na Tisju. Leta 1943 se je Rozina iz neznanih razlogov odzval vpoklicu v nemško vojsko. Nazadnje je služil pri policiji v Ribnici na Pohorju. Po vojni se je vrnil v domače kraje in se v Litiji prijavil našim oblastem, nato pa je za njim izginila vsaka sled.

²² Obidič je kmalu postal eden od naših najbolj koristnih sodelavcev. Kot oskrbnik planinske kočje je imel številne znanje v raznih krajih in zaselkih in od njih je zvedel marsikaj važnega za nas. V Osvobodilno fronto je pritegnil vso svojo družino. Hčerki Elza in Silva sta se izkazali zlasti kot kurirki. Silva je opravljala važnejše naloge tudi za komandanta Zasavskega bataljona Franca Poglajna-Kranjca. Konec 1943 je v planinski dom na Sveti gori pridrla policija in našla doma le očeta. Aretirali so ga in ga nekaj tednov mučili v gestapovskem zaporu, nato pa poslali v koncentracijsko taborišče Dachau. Tam je dočkal konec vojne. Sin Franc Obidič je bil med vojno zaposlen kot odpravnik vlakov na železniški postaji Dovje-Mojstrana, kmalu po vstaji v Gornjesavski dolini, decembra 1941, pa premeščen na delo v Avstrijo, od koder je poleti 1944 pobegnil k partizanom. Hči Elza je med vojno delala v nekem pletilskem obratu v Litiji, Silva pa v nekem tekstilnem obratu v Zagorju ob Savi. Ob pomoči drugih delavk sta iz obratov odnašali pletenine in blago za partizansko vojsko. Ker je bil dom na Sveti gori požgan, se je Silva pred aretacijo umaknila v ilegalo. Mati Antonija Obidič je do aretacije živelja v vasi Rovišče, po izpustitvi iz zapore pa pri hčerki Elzi in po vaseh južno od Sv. gore. Vsi člani družine so vojno preživeli.

²³ Po pričevanju Antona Pavliha.

najin gostitelj in Renato Jerič ter Albin Sušnik. Slednji je poznal veliko ljudi v bližnji in daljni okolici, saj se je spoznal na zdravljenje živine in je rad pomagal kmetom, kadar so imeli težave v hlevu.

Neko noč²⁴ sva z Eberlom odšla na sestanek v Zgornje Koseze. Hodila sva precej hitro, saj se nama je mudilo. Bala sva se, da ne bova zamudila začetka sestanka. Dobro sva se zavedala, kako pomembna je točnost pri ilegalnem delovanju. V temi je Eberl na kolovozu pod Goričanami, pod zaselkom Peč, padel in tako nesrečno udaril z ного ob kamen, da si jo je zlomil v gležnju. Ni mi preostalo drugega, kot da sem si ga oprtal na hrbet in ga odnesel nazaj proti Dolini, odkoder sva malo prej odšla na pot. Oba sva hudo trpela, on zaradi bolečin, jaz pa zaradi breme. Čez kako uro sem ga prinesel do Judežvega mlina, ki stoji v samotni grapi. Skril sem ga v skedenj, ne da bi obvestil gospodarja, in ga pokril s senom, da bi ga ne zeblo. Nato sem odšel iskati zaupne ljudi, ki bi mi pomagali odnesti ponesrečenca h Gustlju Dolinarju. Računal sem, da se bo tam lahko zdravil in da ga bo obiskal kak zdravnik.

Ljudi sem kmalu našel in našli smo tudi nosila (kmetje jih uporabljajo pri zakolu prašičev). Nanja smo naložili Eberla in ga v trdi temi odnesli po strmini navzgor. Hudo je trpel bolečine, vendar jih je junaško prenašal in ni niti črnil.

Ko smo ga namestili pri Gustlju Dolinarju v sobici nad velikim, zidanim svinjakom, sem začel razmišljati, kje in kako bi našli zanesljivega zdravnika. Do tedaj take zveze še nismo imeli. V tiski sem se spomnil Albina Sušnika. Pomislil sem, da če je lahko dokaj uspešno zdravil živino, bo morda pomagal tudi človeku. Vrh tega druge izbire tudi nismo imeli. Vsekakor se je Sušnik bolj kot mi vsi skupaj razumel na zdravljenje. Poleg tega je bil Dolinarjev sosed. Odšel sem torej ponj. Vendar se ni upal lotiti zdravljenja Eberlove zlomljene noge. Bolj kot jaz je vedel, da lahko naredi napako, zaradi katere bi ponesrečenec čutil posledice vse življenja. Zato se je odločil, da bo odšel v Litijo k zdravniku Leopoldu Ukmarju. Bila sta dobra znanca.

Vendar si Ukmar ni upal osebno priti na Dolino. Izgovarjal se je, da ga policija nadzoruje. Sušnika je poučil, kako naj se loti zdravljenja zlomljene noge, da potem, ko se bo kost zarasla, ne bo krajša od druge. Dal

mu je tudi potrebna zdravila, obveze in mavec.

Sušnik se je, takoj ko je prišel iz Litije, lotil dela. Eberlov zlomljen gleženj je utrdil z mavčno oblogo, da ga ne bi mogel premikati. Ponesrečenca noga ni več tako hudo bolela, vendar je bilo treba počakati, da se kost za silo zaraste. Zato sva sklenila, da bo pri Dolinarju ostal tako dolgo, dokler ne bo sposoben za prenos na Golče.

Po tej nezgodi sem moral delati za dva, saj sem poleg okolice Moravč in Vač imel na skrbi tudi vasi v Zasavju. Zato sem pogosto premeril dokaj dolgo in naporno, pa tudi nevarno pot čez hribe, kjer je ponekod še vedno bilo precej snega.

V tistem času smo imeli sestanek nad Urankarjevo domačijo, v vasi Sava. Udeležilo se ga je več Litijanov in nekaj domačinov s Save in iz bližnje okolice. O političnih in vojaških razmerah doma in po svetu je govoril Hohkraut. Namen sestanka je bil širiti politično razgledanost in utrjevati zavest o nujnosti narodnoosvobodilnega boja podobno kot pri Ramšeljnu na Golčah in v gozdu Grivec nad Spodnjim Hotičem.

Hohkraut mi je povedal, da se je pri Berdajsu na Savi ponovno srečal s Strlekarjem, ni pa me seznanil s vsebino njunega pogovora. To bi zanesljivo storil, če bi tema pogovora bilo sodelovanje med nami in njim, saj sem deloval na meji kamniškega okrožja, katerega sekretar je bil Strlekar. Zato sodim, da sta le vzdrževala stike.

Med nekim pohodom v okolico Vač sem na priporočilo Avgusta Dolinarja in Albina Sušnika obiskal brata Jerneja in Jožeta Vidergarja iz Kosez. Najprej sem se oglasil pri Jerneju in nato pri Jožetu. Obljubila sta mi pomoč in sodelovanje pri iskanju novih somišljenikov, ki bi jih nato ob primerni priložnosti povabili na sestanek. Med prvimi sta omenila Franca Razorška iz Hrastnika pri Moravčah, po domače Tapolškovega. Z njim sem se sestal že konec marca ali na začetku aprila 1942. Tudi on mi je obljubil, da bo sodeloval in nam pomagal pridobivati zanesljive fante iz domače vasi.

Ivan Grm mi je priporočil Jako Kimovca s Slivne pri Vačah. Če se prav spominjam, ga je celo pripeljal k Bolskarju na Dole k meni na pogovor. Tudi on je privolil k sodelovanju. Malo pozneje sta se vključili v Osvobodilno fronto tudi njegovi hčerki. Podobno

sem se srečal in se dogovoril o sodelovanju tudi s Stanetom Cerarjem iz Krasc pri Moravčah, kasneje partizanom Julijem, pa Jožetom Napokojem in njegovo hčerko Vojko iz Moravč ter še z nekaterimi drugimi, za katere so mi povedali posamezni člani prvega odbora Osvobodilne fronte za Moravče in okolico. Napokoj in Cerar sta v naslednjih tednih in mesecih pridobila vrsto ljudi, ki smo jih povezali v odboru Osvobodilne fronte.

Kadar sem bil v okolici Moravč, sem vzdrževal stalne stike z Eberlom, saj sem imel pri Dolinarju nekakšen sedež. Pazljivo sem spremljal njegovo okrevanje. Domači so lepo skrbeli zanj, zlasti gospodarjeva sestra Angela. Zlom se mu je lepo zaraščal, zato sva sredi druge polovice marca ugotovila, da bi ga lahko brez tveganja spravili na Golče. V Tirni in okolici sem zbral zanesljive krepke fante za dve izmeni nosačev. Odpeljal sem jih na Dolino in še iste noči smo Eberla na zasilnih, doma narejenih, nosilih prenesli h Golobarju na Golče.

Tiste dni je prišel na Golče h Hohkrautu moški srednjih let, z ilegalnim imenom Urban. Sprva ni imel posebne naloge, le občasno je spremljal Hohkrauta na kak sestanek ali pogovor. Pozneje sem zvedel, da je Vili Vresk iz Trbovelj.²⁵

Okrog 20. marca se je na pobočju Svete gore na planoti Pleše utaboril 1. Štajerski bataljon. Poveljeval mu je Rudi Knez-Silas, politični komisar je bil Boris Čizmek-Bor. Bataljon je štel približno sto partizanov. Tu je ostal skoraj tri tedne. V bližini planote Pleše je več vasi, do Zagorja, kjer je bila močna nemška posadka, pa le kako uro hoda. Vse to je od partizanov zahtevalo največjo previdnost. Njihovo premikanje je bilo omejeno, niso se smeli gibati po jasah, kuhali so si lahko le ponoči, čeprav je bil tabor v dokaj globoki in z drevjem obrasli kotanji. Po raznih opravkih v okolico so odhajali le ponoči. Skoraj vsako noč so šle patrolje po prostovoljce na dogovorjene kraje v okolici Trbovelj, Zagorja in Hrastnika. Za vstop v partizansko vojsko jih je pridobil revirski okrožni komite Komunistične partije Slovenije. Pri tem je pogosto prišlo do nespo- razumov, tako da so po posameznike ali skupinice morali dvakrat ali celo večkrat.

Največ prostovoljcev je bilo iz Zagorja, najmanj pa iz Trbovelj.

Kje tabori bataljon, so vedeli le redki, najbolj zaupni ljudje iz bližnje okolice, vendar tja ni smel nihče od njih. Le midva s Hohkrautom sva prihajala skoraj redno, zgodaj zjutraj ali zvečer. Hohkraut je imel večkrat politično uro. S štabom je snoval načrte za razne akcije.

Sam sem imel veliko dela z zbiranjem živil za toliko ljudi. Zbiranje je seveda moralo ostati v največji tajnosti. Pomagali so mi člani Osvobodilne fronte po vaseh. Med drugim smo od bratov Vozel z Golč za partizane kupili ovna, kmet Lojze Ocepek z Rovišča pa je sam podaril okrog 200 kg težkega junca. Ponj je ponoči prišla patrolja, v kateri je bil tudi Hugo Hernavs iz Trbovelj. Pozneje je postal izdajalec. Na srečo ni poznal krajev, zato ni vedel, pri katerem kmetu in v kateri vasi so dobili živinče. Zato pa je izdal Franca Vozla, ki je imel domačijo zunaj Golč. Nemci so Vozla aretirali in ga poslali v Dachau, odkoder se je zelo izčrpal vrnil tik pred koncem vojne.

Tiste čase je kmet, ki je partizanom prodal ali podaril kako žival, veliko tvegal. Nemške oblasti so namreč točno popisale vso govejo živino in prašiče, da bi preprečile črne zakole. Pogosto pa niti družinski člani niso smeli vedeti, kam je izginila žival.

Zbrano hrano so naši ljudje vozili na določene skrite kraje, kamor so jo ponoči hodili iskat partizani. Podobno smo jim pošiljali tudi orožje, strelivo in vojaško opremo. Vse to smo zbirali na obeh straneh Save. Na južni strani Save se je vse to zbiralo pri Viktorju Potokarju-Bradaču. Savljani so potem zbrani material tihotapili čez Savo, železnico in cesto do skrivališča v gozdu nedaleč od Tirne.

Severno od Save je bilo zbirališče nedaleč od domačije Jožeta Ribiča-Marka. Tja je neke aprilske nedelje po vse, kar je bilo zbranega, odšla skupina zanesljivih fantov iz Tirne. Njihovo dejanje zasluži podrobnejši opis.

Iz Tirne so odšli na železniško postajo Sava, kjer so sedli na vlak in se odpeljali do Litije. Od tam so šli peš ob reki Savi in med Zgornjim in Spodnjim Hotičem zavili proti severu v hribe. Mimo Jesenja in Zapodja so

²⁴ Kot se spominja Albin Sušnik, si je Eberl zlomil nogo na nedeljo ponoči, 8. marca 1942.

²⁵ Padel je proti koncu vojne pri prehodu čez Dravo, na Polenšaku v Slovenskih goricah. Bil je izdan.

prišli do Zgornjega Prekra, kjer sem jih čakal, kakor smo se bili dogovorili. Sam sem odšel na pot že prejšnji večer, saj sem bil kot ilegalec navezan le na svoje noge in skrivne poti.

Med potjo so fantje spraševali kmete ali ima kdo naprodaj kako govedo, in se s posamezniki celo pogajali za nakup, kot je v navadi ob takšnih priložnostih. Tako naj bi prikriili pravi namen svojega pohoda. V gozdu nad vasema Hrib nad Ribčami in Zgornji Prekar so nas čakali fantje iz bližnje okolice. Prinesli so zbrano orožje, strelivo in vojaško opremo in nam pripravili tudi prigrizek z domačo pijačo.

Ostal sem v teh krajih, fantje iz Tirne pa so precej otovorjeni prek hribov odšli proti Golčam. Tja so prispeli pozno ponoči in vse, kar so prinesli, izročili Jožetu Golobarju. Naslednjo noč so po material prišli partizani.

Partizani so izvedli tudi nekaj manjših akcij. Predvsem so udarili po privržencih nacizma. Omenim naj poskus kaznovanja Ignaca Rebolja, po domače Bedeniščevega, z Raven pri Mlinšah. Prve mesece po nacistični zasedbi je vodil tečaje nemščine za odrasle na Mlinšah in javno hvalil nemški red. Veljal je za zagrizenega nemčurja. Prve dni aprila 1942 ga je ob poti z Raven proti Mlinšam čakala partizanska patrulja, vendar je bila zaradi neizkušenosti precej nespretna. Rebolj je izkoristil temo in se pogal v beg po strmem pobočju navzdol. Kmalu po tem dogodku je zapustil naše kraje in se preselil nekam v Nemčijo, kjer je ostal tudi po vojni.

Prvo polovico aprila sem se pretežno zadreževal pri Gustlju Dolinarju na Dolini. Nekoga dne me je poiskal Strlekar. Dolgo sva se pogovarjala o zadevah in razmerah v okolici in si izmenjala novice. Nazadnje pa me je povabil, naj grem z njim v gozd, kjer tabori Kamniška partizanska četa. Kajpak sem vabilo z veseljem sprejel, saj sem si prav želel spet enkrat videti partizane in se pogovoriti z njimi, zlasti ker so bili z Gorenjske.

V četi je bilo kakih dvajset partizanov. Vsi so imeli puške, eden pa mitraljez. Med njimi je vladalo zgledno tovarištvo, vsi so kaj delali, se pogovarjali o bodočih akcijah. Tudi red v četi je bil občudovanja vreden. Nasploh je bilo to značilno za prve partizanske enote, v katerih so bili izključno prostovoljci.²⁶

Kdo je komandir in kdo politični komisar, nisem mogel ugotoviti, zato sem prosil ne-

kega partizana, da mi ju je pokazal. Stopil sem k njima in začel pogovor.²⁷

Po obisku Kamniške čete sem se sestal s člani moravškega odbora Osvobodilne fronte. Med pogovorom z njimi sem se spomnil, da bi lahko pripravili kako akcijo v tem kraju. Eden od navzočih je predlagal, da bi spraznili moravško mlekarno, ki jo je strokovno vodil član odbora Tone Cerar. Z načrtom smo se strinjali. Dogovorili smo se za čas in izvedbo akcije. Pri tem so sodelovali Renato Jerič, brata Tone in Ciril Cerar, brata Avgust in Rudi Klopčič in Vojka Napokoj. Tone Cerar se je zavezal, da bo poskrbel za kar največjo založenost mlekarne in da bodo vrata le na pol zaklenjena. Partizani naj bi obkolili orožniško postajo in postavili zasedi na cestah proti Domžalah in Lukovici. Glavnina naj bi medtem izpraznila mlekarno in uničila stroje. Dogovorili smo se tudi kdo bo vodil posamezne skupine partizanov. Takoj po sestanku sem pisal štabu 1. Štajerskega bataljona o načrtu za akcijo v Moravčah in jih prosil, da če se strinjajo, pridejo v bližino kraja do 19. aprila, kakor je bilo dogovorjeno z domačini.

V noči na 19. april je bataljon res prispel v gozd ob vznožju hriba Murovec, kjer sem ga proti jutru obiskal. S štabom sem se dogovoril še o nekaterih podrobnostih.

V skoraj enem mesecu, kar je bataljon taboril na Plešah in v okolici, ni prišlo niti do najmanjšega izdajstva. Postojanki v Zagorju se še sanjalo ni, da so partizani tako blizu. Ves ta čas so dokaj nerodovitni hribovski kraji prehranjevali bataljon, saj ta zaradi konspirativnosti ni mogel izvesti v bližini nobene akcije. Vse to je dokaz za zavednost domačinov in trdnost organizacije Osvobodilne fronte.

V tem času se je bataljonu pridružilo od 40 do 45 prostovoljcev. Orožje zanje smo iz revirjev zbrali mi.

Čez dan, 19. aprila, so partizani počivali, ko pa se je stemnilo, sem jih odpeljal do travnika ob potočku nedaleč od Zgornjega Tustanja, kamor so jim zanesljivi domačini prinesli večerjo, kuhano mleko in kruh. Za to je poskrbel Peter Kokalj skupaj z bratoma Pirnat in njunimi svojci. Tja so prišli tudi vsi, ki so bili določeni za vodnike partizanom. Ves dan so opazovali orožniško postajo v Moravčah, da bi, če bi se v njej dogajalo kaj nenavadnega, o tem takoj obvestili partizane.

Najpomembneje pa je bilo vedeti, ali so zvečer vsi orožniki na postaji.

Ko smo dobili obvestilo, da je v Moravčah vse v redu, smo odpeljali vsak svojo skupino partizanov na dogovorjeni kraj.

Potem ko so bile zasede in straže na svojih mestih, je prišla na vrsto mlekarna. Tone Cerar je uredil, da se nismo preveč trudili z odpiranjem vrat. Poskrbeli smo le, da so bili vidni sledovi vlamljanja. Tako naj bi namreč odvrnili sum, da je bilo osebje povezano z nami.

Bil sem v skupini, ki je izpraznila skladišče in mlekarno. Partizani so prišli s praznimi nahrbtniki. Do vrha so jih napolnili s sirom, maslom, sladkorjem, testeninami, moko, z vsem, kar smo našli. Česar nismo mogli odnesti, smo uničili. Onesposobili smo tudi vse stroje, tako da mlekarna ni več mogla obratovati. Težko otovorjena se je nato kolona partizanov in aktivistov povzpela na hrib Les. Plen smo skrili v gozdu nedaleč od domačije našega aktivista Gustlja Dolinarja. Bataljon se je utaboril v bližini.

Akcija se je popolnoma posrečila. Niti en strel ni bil sprožen. Orožniki niso poskušali posredovati in težko je reči, ali so sploh kaj opazili. Toda že zjutraj so, podobno kot ob takih dogodkih, v bližnji in daljni okolici krožile govorice. Ljudje so na splošno Nemcem privoščili škodo in se veselili našega uspeha.

Naše veselje nad uspešno akcijo je skalil pobeg partizana Alberta Hernavs-Huga. Dan po akciji, 20. aprila, je okrog poldne ušel s straže in se z orožjem prijavil orožnikom v Moravčah oziroma gestapu v Kamniku. Potem pa začel izdajati vse po vrsti, kar je pač vedel.

Kakor hitro je štab bataljona zvedel za Hernavsov pobeg, je okrepil straže in poslal v okolico več patrolj. Del plena, ki so ga partizani zasegli v akciji, so prenesli v dvojce novih skričališč, del pa so ga odnesli s seboj na Sveto goro, kamor so se odpravili zvečer.

Že 21. aprila je na Dolino prišla večja skupina nemških policistov in se napolnila naravnost na Les, kjer je še prejšnjega dne taboril 1. Štajerski bataljon. Očitno jih je

vodil pobegli Hernavs. Našli so eno od obeh skričališč s plenom. Dolinarju so ukazali, naj zapreže konja v voz in vse, kar so našli, odpelje do ceste, kjer je čakal tovorni avto. Ko so tovor preložili, so Dolinarja aretirali in ga odpeljali proti Kamniku, voz in konja pa izročili nekemu domačinu, da ga odpelje k Dolinarjevim.

Policisti so se z Doline vračali v Kamnik prek Moravč. Tam so spotoma nameravali prijeti Avgusta Klopčiča in njegovega leto dni mlajšega brata Rudija, po domače Jurkova, vendar ju niso našli doma. Avgust je bil odsoten po naključju, Rudi pa se je skrival pred Nemci že od 27. marca, ko je dva dneva po aretaciji pobegnil skupaj z dvema sojetnikoma iz zapore v Kamniku.

Nove aretacije, ki so sledile tem dogodkom, je posredno ali neposredno zakrivil Hernavs. Dne 25. aprila so policisti prišli Franca Klopčiča, Avgustovega in Rudijega očeta, in njegovega sedemnajstletnega sina Franca ter Cirila Cerarja. Vse tri so odpeljali v Kamnik. Nato so 7. maja zaprli Toneta Cerarja in njegovo ženo Slavko, Alojza Cerarja, po domače Kavko, Stanislava Kara, Jožeta Napokoja, Albina Sušnika, najbližjega soseda Avgusta Dolinarja z Doline, brata Petra in Stanislava Kokalja in brata Miho, Jožeta in Benjamina Pirnata, vsi so bili iz Tustanja, pa brata Franca in Toneta Požarja iz Vrhpolja, Ivana Kokalja iz Stegen, Jožeta Ribiča-Marka s Hriba nad Ribčami in Jožeta Grošlja iz Zgornjega Prekra ter še nekatere druge. Iskali so tudi Renata Jeriča, a mu je uspelo pobegniti. Junija so Nemci začeli pošiljati družine aretiranih v taborišča za izgnance, med prvimi Klopčičevo, po domače Jurkovo iz Moravč. Premoženje vseh izgnanih družin pa so zasegli.

Kar zadeva ljudi, ki so s partizani sodelovali pri akciji na mlekarno v Moravčah, je gestapo sicer sumil prave, vendar o njihovi udeležbi v akciji ni imel nobenih trdnih dokazov. Hernavs namreč o pripravah in poteku akcije ni vedel nič točnega, bržkone pa je od koga slišal, da so pri njej sodelovali tudi domačini, toda nikogar ni mogel prav videti. Zato smo sklepali, da je gestapo zaprl naše

²⁶ Kamniško četo sem obiskal 15. aprila 1942. Datum sem ugotovil šele po vojni. Spomnil sem se namreč, da so partizani pripovedovali, da so prejšnji večer obstreljevali orožniško postajo na Vačah. Po ohranjenih dokumentih je to bilo 14. aprila.

²⁷ Komandir je bil Matija Blejc-Matevž, tudi Plamen, politični komisar pa Jakob Molek-Mohor.

sodelavce po podatkih, ki jih je dobil od moških članov družine Gril iz Češnjic. Edini, o katerem je gestapo vedel nekaj več, je bil Avgust Dolinar. Pa še to predvsem zato, ker je bila njegova domačija najbližje partizanskemu taborišču in kraju, kjer so Nemci našli del plena iz Moravč. Obtoževal pa ga je tudi brat Franc, trgovec iz Peč.

Aretirani so se kljub mučenju, grožnjam in slabemu ravnanju z njimi držali dobro. Ostali so trdni in čez nekaj tednov so jih zaradi pomanjkanja dokazov izpustili. Ciril Cerar in Avgust Dolinar pa sta svojo privržnost osvobodilnemu boju plačala z življenjem. Ciril Cerar je že pri prvih zaslišanjih v Kamniku pokazal izjemno kljubovalnost in ponos. To gestapovcem ni ušlo. V noči na 1. maj so naši ljudje v Kamniku razobesili slovenske zastave, kar je naciste silovito razjarilo, saj so tudi oni slavili ta praznik. Naslednjo noč, na 2. maj, so trije opiti gestapovci prišli v zasliševalnico v zaporu in poslali po Cirila Cerarja. Med zaslišanjem so ga pretepali, mu grozili in ga žalili. Ni jim ostal dolžan. Planil je nadnje in jih drugega za drugim pometal po tleh; bil je dober športnik, zelo močan. Nazadnje je skočil k vratom, da bi ušel, bila so zaklenjena. Gestapovci so ga zgrabili in ga pobili na tla, kjer je obležal nezavesten. Še isto noč je podlegel poškodbam. Njegov brat Tone, ki je pozneje poizvedoval o okoliščinah bratove smrti, je zvedel tudi, da je imel strelno rano v prsih.

Veliko hudega je pretrpel Avgust Dolinar. Pretepali so ga najprej v Kamniku in nato tudi v Begunjah, kamor so prepeljali vse aretirance iz Moravč in okolice. Žalostno je, da je gestapovce pri tem naravnost spodbujal Dolinarjev brat Franc, češ naj ga dobro privijejo, saj dosti ve. Toda Avgust je s svojo trdnostjo premagal gestapo. Niti enega našega človeka ni izdal. Albin Sušnik se še vedno spominja, kakšnega je zadnjič videl. Sušniku je nekako uspelo priti v ambulanto begunskega zapora in tam je videl Avgusta Dolinarja. Prepmično je ležal na postelji. Na njem ni bilo niti zaplate cele kože, tako je bil pretepen. Avgusta Dolinarja so 16. julija 1942 skupaj z devetimi sotrpini ustrelili pri Kovorju nedaleč od Tržiča. Verjetno so ga za talca izbrali zato, da bi maščevali smrt njegovega izdajalskega brata Franca, ki je dan prej padel pod partizanskimi streli. Toda o tem pozneje.

Potem ko je kamniški gestapo od Hernavs zvedel vse, kar je vedel o ljudeh z območja pod njegovo pristojnostjo oziroma okolice Moravč in dela Zasavja, ga je prepustil trboveljskemu gestapu, ki je imel glavni sedež v Celju. Med obema območjema, kamniškimi in celjskim, je tekla deželna meja. V Trbovljah je Hernavs nadaljeval svoje izdajalsko početje. V ječo je spravil precej naših ljudi iz revirjev. Dokazi o tem so v ohranjenih gestapovskih in policijskih dokumentih.

Kakšne so bile razmere v revirjih in delu Zasavja, da je tam bila večina ljudi na strani Osvobodilne fronte in da je delovalo več odborov in zaupnikov Osvobodilne fronte, je Hernavs zvedel, ko je 1. Štajerski bataljon taboril na Plešah. Vedel je, da se je v tem času pridružil partizanom 40 do 45 prostovoljcev iz revirjev, med njimi je bil tudi on in da smo jim priskrbeli orožje terenci.

Kakor hitro smo Hohkraut, Eberl in jaz zvedeli za Hernavsov pobeg in izdaje, smo začeli ukrepati. Eberla, ki še vedno ni mogel stopiti na zlomljeno nogo, smo iz Golobarjeve kajže na Golčah preselili v votlino nad Roviščem v gozdu Draga. Za bivanje jo je pripravil moj brat Franc. Jožeta Golobarja smo posvarili, naj bo skrajno previden. Preselili smo se pod šotor v gozd vzhodno od Selc. Da naša previdnost ni bila odveč, smo ugotovili kmalu. Dne 28. aprila²⁸ so policisti prišli po prvega Hohkrautovega sodelavca Jožeta Golobarja z Golč. Že doma, na vrtu pred hišo, so ga vpričo staršev in sester neusmiljeno pretepali in zahtevali od njega, naj prizna krivdo in pove, kdo vse je sodeloval z njim. Kljub mukam je molčal. Nato so ga zamotali v mrežo, kakršno kmetje uporabljajo za prevoz sena in stelje in ga obesili na drevo ter ga pretepali s puškinimi kopiti. Nazadnje, ko so ga gnali v dolino, je moral na hrbtu nesti tako težko breme, da se je med potjo nekajkrat zgrudil pod njim.

Poleg Golobarja so prijeli tudi njegova sosedja Janeza Rožanca in Antona Pograjca, vendar so slednja čez kaka dva tedna izpustili. Iz Vežnice, zaselka na Golčah, so odpeljali Janeza Razpotnika in njegovega nekaj let mlajšega polbrata Bernarda. Jožeta Golobarja so najprej odgnali v Trbovlje, od tam pa v Maribor. Kljub mučenju ni izdal ničesar. Dne 13. maja 1942 so ga na dvorišču sodnih zaporov ustrelili skupaj z Janezom Razpotnikom in osemnajstimi drugimi. Bernarda Raz-

potnika so poslali v neko taborišče, kjer je umrl.

Hernavs je izdal tudi sedem naših družin iz vasi Podlipovica, Kolovrat in iz okolice Trojan. Podrobnosti o usodah njihovih članov ne poznam, saj so ti kraji sodili v območje revirskega okrožnega komiteja.

Kljub preplahu zaradi aretacij, ki so jih zakrivila Hernavs in Grilovi iz Česnjic pri Moravčah, je naše delo moralo teči naprej. Takoj potem ko smo naš sedež prenesli z Golč pod Selce in spravili Eberla na varno v votlino na Rebri, sem se vrnil v okolico Moravč. Tam so me nekateri naši ljudje opozorili, da se je treba pogovoriti s člani štirih družin na Gori nad Pečami pod cerkvijo sv. Florijana. Slišati je bilo namreč, da nekateri s teh domačij preveč govorijo o neznanih, ki ponoči hodijo mimo. Bali smo se, da govorice ne bi prišle na ušesa Nemcem.

Oglasil sem se torej pri Francu Povirku, po domače Goršku, se mu predstavil in mu povedal, zakaj sem prišel. Prosil sem ga, naj skliče vse sosesde, da se bomo v njegovi hiši pogovorili. Goršek me je ubogal in kmalu so bili vsi zbrani pri njem. Spregovoril sem jim najprej o partizanskih uspehih in dogajanju po svetu in nadaljeval z bolj vsakdanjimi in neposrednimi zadevami. Precej na dolgo sem jim govoril o varnosti, češ da k njej lahko največ prispevajo prav oni. In to predvsem z molkom. Zabičal sem jim, da ne smejo ničesar in nikogar prijaviti Nemcem. Ne partizanov, če so ti kje v bližini, še manj njihovih sodelavcev. Tudi o pogovoru, ki so se ga udeležili, in o meni ne smejo niti črhiniti. To je bilo treba posebej poudariti, saj so Nemci od vseh zahtevali, da takoj prijavijo partizane in druge sumljive osebe, če jih vidijo. Kdor tega ni storil, je namreč tvegala smrtno kazen. Mnogi so to naredili iz strahu. Razšli smo se kot prijatelji. Poslej so vsi prebivalci tega zaselka zvesto sodelovali z nami in nam vsestransko pomagali; opozarjali so nas tudi na nevarnosti. Posebno pridna so bila pri tem Gorškova dekleta. Zdaj nam ni bilo treba več hoditi po dolinah, kjer je bilo tveganje, da se srečamo z Nemci veliko, lahko smo hodili prek veliko bolj varnega hribovja, Svete gore, Slivne, Katarije do Grmač, Cicilja, Murovice in naselij severno in južno od teh krajev.

Pogovore sem potem nadaljeval s somišljeniki, ki so bili pripravljeni sodelovati z Osvobodilno fronto. Na priporočilo Milana Garantinija sem obiskal njegova bratranca, čevljarja na Kleniku pri Vačah. Bila sta pripravljena aktivno sodelovati z nami. Zlasti pozneje sta nam veliko pomagala s šivanjem in popraviljem čevljev.

Po zaslugi Avgusta Dolinarja sem za sodelovanje z Osvobodilno fronto pridobil tudi Martina Rebolja in njegovo sestro Tinco, po domače Rebolškova iz Goričan, iz zaselka Peč. Z njima se je Dolinar pogovoril tik pred svojo aretacijo. Renato Jerič me je napotil k družini Stenka, po domače Gregovim iz Peč. Najprej je z nami začel sodelovati starejši sin Ivan, malo pozneje pa tudi njegove sestre.

Po posredovanju Ferdinanda Bolskarja sem obiskal Ivana Strmljana, po domače Mlekarjevega iz Kandrš. Ta me je povezal s Francem Lavtarjem, po domače Maličevim, Ivanom Obrezom, po domače Vrbkovim Johanom, in Petkovim očetom in njegovima sinovoma Francem in Maksom, svojimi sovaščani.

V času, ko sem se zadrževal v okolici Vač in Moravč, sem večkrat odšel poročat Hohkrautu. Ob takšni priložnosti sem navadno prenočeval v kočici iz smrekovih vej v gostem mladem smrečju nad robom senožeti Krače pod Roviščem. Postavila sva jo skupaj z bratom Francem, ki je tudi pogosto prespal v njej, saj se je bal, da bi ga doma presenetili in prijeli Nemci.

Konec aprila smo prenesli Eberla iz votline v Dragi nad Roviščem v votlino na Rebri pod Selcami. Za to votlino so nam povedali domačini. Bila je na hudi strmini in težko dostopna, pa še to le od zgoraj. Od spodaj se zaradi prepada ni dalo priti do nje. Votlina je bila precej prostorna, suha in varna, čeprav je bila komaj kak kilometer oddaljena od železnice in Mošenika. Tudi Hohkraut se je veliko zadrževal v votlini. Hrano so jima prinašali enkrat na dan domačini iz Selc, največkrat Milka Peterlin, po domače Plavčeva in Milan Garantini.

Eberl je živel v votlini vse do izdaje, prve dni septembra 1942. Od srede junija je lahko že sam, opirajoč se na palico hodil sprva na krajše, nato pa na vedno daljše izlete. V

²⁸ Po nemških dokumentih.

votlino so sicer hodili le kurir Jelen, Garantini in Peterlinova, vendar so domačini kmalu nekako zvedeli, da se partizan Polde skriva v neki votlini ali jami, v kateri, tega pa niso vedeli točno, saj je bilo v okolici več votlin. Tako se ga je najprej v šali prijel vzdevek Jamski, pozneje pa je povsem spodrinil njegovo ilegalno ime Polde.

V dneh pred 20. majem je v okolico Moravč prišel z manjšo skupino partizanov komandant 1. Štajerskega bataljona Rudi Knez-Silas. Počakal naj bi 2. grupo odredov, ki bi morala mimo Jevnice čez Savo in jo odpeljal proti Štajerski. Zvedel sem za njegov prihod in ga poiskal. Z nekega hriba nedaleč od Vrha sv. Miklavža, najbrž z 817 metrov visokega Ciclja, sva skupaj poslušala močno streljanje onkraj Save. Nisva dvomila, da se tam bojuje 2. grupa odredov. Sklepala sva, da je bil načrt o njenem prehodu čez Savo izdan. Kmalu smo zvedeli, da so se partizani 2. grupe odredov bojevali z Nemci v okolici Janč in da so se zaradi sovražnikove premoči morali vrniti čez razmejitveno črto na italijansko zasedbeno območje. Namesto 2. grupe odredov je dva dneva pozneje blizu Beričevega povsem neovirano prestopila Savo ena izmed njenih čet z okrog trideset partizani, ki jim je poveljeval Franc Mazovec-Risto, politični komisar pa je bil Jože Babič-Vojteh. Njena naloga je bila pospremiti na Štajersko sekretarja pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo Sergeja Kraigherja.

Potem ko se je četa znašla na severni strani Save, je čez dan ostala skrita v bližini vasi Vinje, zvečer pa je nadaljevala pot mimo Vrha sv. Miklavža proti Grmačam, odkoder se je spustila v moravško dolino in mimo Drtije prispela v bližino Kandrš. Tam je naletela na nemško zasedo in se po kratkem spopadu umaknila na enega izmed bližnjih hribov v smeri proti Sveti gori. Utaborila se je nad Cvetežem, nad zaselkom Vovš. Bila je izdana in zvečer ponovno napadena. Toda Nemci so morali zbežati. Komandir Risto je med spopadom zgrabil za cev zbrojovke, ki jo je odvrget bežeči nemški mitraljezec, in se hudo opeknel, saj je bila od streljanja vsa razbeljena. Po spopadu se je večina partizanov samovoljno vrnila na Dolenjsko. Poleg komandirja in političnega komisarja so ostali le Janez Anžič-Jazbec, Anton Zajc-Cveto, Ivan Golmajer-Špiro, Gabrijel Armeni-Miha

in Sergej Kraigher. Zaplenjeno zbrojovko je vzel Jazbec.³⁰

Tiste dni sem v Zgornjem Tustanju po naključju srečal nekega člana pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Gorenjsko.³¹ Dejal je, da si želi sestati s člani pokrajinskega komiteja za severno Slovenijo, da bi se z njimi dogovoril o sodelovanju. Srečali naj bi se 30. maja ob treh zjutraj pri Pirnatovi graščini v Zgornjem Tustanju.

Takoj sem odšel proti Zasavju, da bi o tem pravočasno obvestil Hohkrauta, saj iz komiteja nisem nikogar poznal. Našel sem ga 24. ali 25. maja. Datuma se spominjam, ker so bili tedaj binkoštni prazniki. Kak dan ali dva sem se zadrževal v okolici domače vasi in se dogovarjal z našimi sodelavci. Skupaj smo poslušali streljanje iz smeri Cveteža, kjer se je Ristova četa spopadala z Nemci. Seveda nismo vedeli, da so partizani prestopili Savo, zato smo, ko je streljanje pojenjalo, poslali tja nekoga poizvedovat. Še istega večera je pripeljal k nam partizane. Sestali smo se v gozdu Vrhe pod Roviščem. Tedaj sem prvič videl Sergeja Kraigherja. Partizani so se zadržali tam nekaj dni. Obiskali so jih Hohkraut, Vresk in celo Eberl, čeprav s palico. Kraigher in Hohkraut sta se več ur pogovarjala na samem, o čem, tega nisem nikoli zvedel. Dogovorili smo se, kdo bo šel na srečanje z Gorenjci: Kraigher, Hohkraut in jaz, saj sem edini poznal pot.

Na pot smo odšli zvečer 29. maja iz gozda Vrhe pod Roviščem. Močno je deževalo, zato je bilo zelo temno. Ko smo iz hoste stopili na pot, ki pelje proti Vačam, sem sopotnika opozoril, da je najkrajša pot skozi Vovše in zaselek Cvetež, nad katerim se je pred dnevi Ristova četa spopadla z Nemci. Večer prej sta naša kurirja tam naletela na zasedo. Ne Kraigher ne Hohkraut nista nič pripomnila, zato smo nadaljevali pot po bližnjici. Če bi ubrali kako drugo, bi zanesljivo zamudili sestanek v Zgornjem Tustanju. Malo pred Cvetežem sem se ustavil in ju opozoril, da smo tik pred krajem, kjer je bila napadena Ristova četa. Odločili smo se, da zaselek za vsak primer obidemo po južni strani. Stopili smo s poti in se znašli v visoki, gosti, mokri travi. Hodili smo tesno drug za drugim, da se kdo ne bi izgubil v temi. Naenkrat je proti nam izpod nekega kozolca, iz neposredne bližine počilo več strellov. Vsi trije smo se nagnosko vrgli na tla. Kmalu sem zaslišal, da

Kraigher in Hohkraut tečeta po bregu proč od strellov, zato sem jima sledil, toda ne v isto smer, marveč proti gozdu, za katerega sem kot domačin vedel, kje je. Tedaj se je zablskalo. V kratkotrajni svetlobi sem se vrgel na tla, izpod kozolca pa je spet usekalo proti nam nekaj strellov, zato sem se naprej plazil po trebuhu. Zdelo se mi je, da je eden od mojih sotovarišev blizu; bolj čutil, kot slisal sem, da se nekdo premika. Čez čas, ko za nami niso več streljali, sem vstal in stekel. Nekaj korakov in padel sem čez teraso med njivama. Ustavil sem se na robu hoste, stopil za smreko in čakal, da Hohkraut in Kraigher prideta za menoj. Poklicati se ju zaradi sovražnikove bližine nisem upal. Zdi se mi, da sem ostal tam kake četrte ure. Medtem se je spet močno zablskalo. Zaslišala sta se še dva strela in potem je vse utihnilo.

Med čakanjem sem spoznal, da se tam, kjer sem, najbrž ne bomo mogli zbrati, saj je bilo pretemno. Zato sem jo ubral po strmini skozi gozd proti Lazam in nato skozi Podbukovje v gozd Vrhe pod Roviščem. Obvestil sem Rista, da smo naleteli na zasedo in se izgubili. Nato sem odšel v Rovišče, v upanju, da sta Kraigher in Hohkraut že tam in da se bomo končno le našli. Obenem sem nameraval opozoriti naše ljudi na nevarnost. Najprej sem prebudil brata Franca, ki je tisto noč spal v čebelnjaku. Dogovorila sva se, da takoj zjutraj pride v taborišče Ristove čete; lahko, da ga bodo potrebovali. Nato sem se napotil k sosеду Alojzu Ocepku-Španu. Ko sem se približal hiši, se je že daniło in že od daleč sem zagledal, da nekdo meče kamenčke v okno in skuša priklicati domače. Ko sem prišel še bliže, sem spoznal Kraigherja, zavitega v šotorsko krilo. Ves presenečen me je vprašal, kje je Hohkraut. Jaz pa sem mu odvrnil, da ne vem, da ga odkar smo naleteli na zasedo, nisem več videl. Nato sem mu pojasnil, v katero smer sem se umikal in da sem ves čas upal, da ju najdem skupaj. Za Hohkrauta naju je vedno bolj skrbelo, čeprav sva upala, da se je rešil. Morda se je zatekel k Ristovim partizanom, sva si dopovedovala. Navsezadnje sva sklenila oditi tja. Toda Hohkrauta tam ni bilo. Nekaj časa smo še čakali,

nato pa sklenili, da pošljemo proti Cvetežu poizvedovat Ivana Golmajerja-Špira in mojega brata Franca. Ta je medtem že prišel v taborišče. Franc je bil civilist, Golmajer pa pustil pri tovariših vse, kar bi ga utegnilo izdajati, da je partizan. Franc naj bi ga popeljal po skrivnih poteh.

Nestrpno smo čakali njune vrnitve. Prišla sta šele malo pred poldnem in povedala, da so Nemci našli Hohkrautovo truplo nekaj deset metrov proč od kozolca, pod katerim je tičala zaseda. Kozolec je bil last kmeta Janeza Groboljška. Ta je pred kratkim Hohkrautovo truplo odpeljal na Vače.

O Hohkrautovi smrti sem pozneje velikokrat razmišljal. Vse bolj se je v meni izoblikoval vrstni red dogodkov in okoliščin. Bilo je verjetno takole: potem, ko je zaseda dvakrat užgala proti nam, se je močno zablskalo in Nemci so zagledali bežečega človeka ter proti njemu sprožili dva strela. Hohkrauta je krogla zadela v koleno, zato ni mogel več teči, le plazil se je še lahko. Dosegel je njivo, posajeno s krompirjem, kjer je zakopal svoje papirje. Hohkraut se ni bolj oddaljil od kozolca, tako kot sva se midva s Kraigherjem, najbrž zato, ker se ni znal orientirati. Bil je prvič v tem kraju in bila je tema, poleg tega je predolgo čakal z umikom. Proti jutru, ko je ugotovil, da ne vemo, kaj ga je doletelo in zato ne moremo priti ponj, zaradi krvavenja je najbrž že izgubljal zavest, se je s pištolo ustrelil v glavo. Pozneje je lastnik njive pri okopavanju našel Hohkrautove papirje, a jih ni izročil Nemcem. Ko so ga naši prišli aretirati, jim jih je pokazal, češ, poglejte, nisem izdajalec, kot me dolžite.

Čez nekaj dni smo zvedeli, da so Hohkrautovo truplo Nemci pokopali na Vačah na pokopališču. Pozneje so ga dvakrat odkopali. Grobar ga je moral obakrat umiti, potem pa so ga fotografirali od vseh strani in ga drugič tudi identificirali. Šele potem so ga pokopali za pokopališkim zidom.

Sprva smo domnevali, da so Nemci po spopadu z Ristovo četo na Cvetežu puščali zasedo. Potem pa smo zvedeli, da sta kmeta Janez Groboljšek, po domače Rosinšek, in njegov sosed Janez Zupančič, po domače

²⁹ Franca Petka in njegovega brata Maksa so aretirali Nemci. Franc je bil skupaj z devetimi drugimi talci ustrelen 21. julija 1943 v Škofji Loki, Maks pa je moral v taborišče in je dočakal osvoboditev.

³⁰ Po pričevanju Franca Mazovca-Rista malo pred njegovo smrtjo.

³¹ Po pripovedovanju Mire Svetina-Vlaste. Po vojni je bil to njen tedanji mož Lojze Kebe-Štefan.

Smogurjev, večkrat obiskala orožniško postajo na Vačah. Poleg tega sta javno hvalila nacistično Nemčijo. Zato so partizani Moravške čete konec julija 1942 usmrtili Groboljška in njegovo ženo Antonijo. Takoj nato je s Cveteža nenadoma in brez pravega razloga zginil Zupančič, kmalu pa sta za njim odpotovali tudi njegova žena in hči. Čez nekaj časa smo zvedeli, da živijo nekje v Nemčiji.³²

Hohkrautova smrt nas je zelo prizadela. Zlasti mene, saj sem bil njegov najožji sodelavec že od začetka, ko je prišel v naše kraje. V petih mesecih, kolikor sva bila skupaj, sem ga imel priložnost dodobra spoznati kot izjemnega organizatorja, dobrega poznavalca ljudi in razmer ter človeka z naravnost preroškim darom. Spominjam se, da je večkrat rekel, da brez prizadevnih aktivistov ni mogoče krepiti osvobodilnega gibanja, čeprav ni niti najmanj podcenjeval vloge partizanskih enot. Prav tako se ga spominjam tudi kot tovariša v pravem pomenu te besede. Med nama ni nikoli prišlo do kakega nesporazuma, pri delu sva se naravnost izjemno ujemala.

Omenil sem že, da mi je januarja iz Ljubljane prinesel gozjerice, ne da bi ga bil prosil zanje. Sam je opazil, kako slabo sem obut za zimski čas in dolge poti, in sam je tudi ugotovil, katero številko nosim. Kako je v Ljubljani prišel do njih, mi je opisal nekako takole: »Dol!« sem jim rekel, da imam tukaj pridnega poba, ki je skoraj bos, pa so mi jih dali.«

Tudi za ponesrečenega Eberla je skrbel prav po očetovski. Najprej smo ga na njegovo pobudo z Golč prenesli v eno votlino, nato pa v drugo, udobnejšo. Vsakič, kadar se je vrnil v votlino na Rebri, kjer sta živela, mu je prinesel kak priboljšek ali kaj drugega, da bi ga razveselil.

Dan po Hohkrautovi smrti je Kraigher sklical sestanek. Udeležili smo se ga Eberl, Vresk in jaz. Dal nam je napotke za bodoče delo in nam povedal, da smo odgovorni za politično delo na litijskem »terenu«. Za Hohkrautovega naslednika je določil Eberla, mene pa je sprejel v Komunistično partijo Slovenije. Tudi Vreska, ki je bil izključen 1941, je ponovno sprejel v partijo.

Naslednjo noč je Kraigher s spremstvom odšel proti Štajerski. Od tam je čez nekaj dni pisal Eberlu. Poleg nekaterih drugih napotkov je ukazal, da vsak od nas treh prevzame odgovornost za del litijskega »terena«. Po tej

razdelitvi naj bi Eberl odgovarjal za območje med reko Savo in italijansko-nemško razmejitveno črto z Litijo vred, vas Savo ter okolico Tirne, Golč in Senožeti, kjer je imel svoj sedež. Vresk je dobil Zasavje severno od Save od Konja do Grmač, jaz pa okolico Moravč, Vače in območje zahodno od njih. Tako sem torej seznanil Vreska z našimi sodelavci v Zasavju, nato pa se vrnil v okolico Moravč.

Nekako sredi junija 1942 je meni zaupano območje litijskega »terena« že bilo razmejeno in je v glavnem tako ostalo vse do prvih povojnih časov. Seveda to ni pomenilo kake ovire za sodelovanje z aktivisti sosednjega kamniškega okrožja. Razmejitev je potekala približno od Grmač kot ene izmed najbolj zahodno ležeče točke Zasavja prek severnih obronkov Vrha sv. Miklavža, Ciclja in Murovice skozi vasi Katarija, Tustanj in Krace proti Limbarski gori, tako da so Gorice, Soteska in Serjuče bile na naši strani. Z vrha Limbarske gore je meja tekla po grebenu proti vzhodu prek Hrastnika, Tlačnice in Vrha do vasi Dolgo brdo, nato pa v dolino prek Kandrš do Viderge in se po hribu Slemšek vzpela proti Vačam. Razmejitev sem orisal predvsem zato, da bi nazorneje prikazal, kje vse sem deloval v posameznih obdobjih. Kake meje kot ovire pri vsakdanjih stikih in sodelovanju s sosednimi okrožji ali partizanskimi enotami seveda sploh ni bilo.

Naslednja stvar, ki bi jo rad pojasnil, so prostorske razsežnosti tega območja, ki si jih tudi z zemljevidom težko predstavljamo. Nešteto krat sem ga moral prehoditi po dolgem in počez, pozimi in poleti, v snegu, dežju, mrazu in vročini in pri tem budno paziti, da ne bi zašel v sovražnikovo past.

Toda naj se vrnem k mojemu delovanju v tistem času. Vedno bolj sem se zavedal, da so ljudje, ki so se do tedaj povezali z nami, le nekakšno jedro Osvobodilne fronte in da bo treba krog sodelavcev vedno bolj širiti. Zato sem težišče svoje dejavnosti usmeril v to nalogo. Pri tem so mi pomagali številni ljudje. V razmeroma kratkem času sem se seznanil s številnimi novimi somišljeniki Osvobodilne fronte, ki so bili pripravljeni sodelovati.

Potem ko so Nemci pozaprli veliko ljudi iz Moravč in okolice, druge pa razkrili, tako da so morali k partizanom, so se namesto njih v delo vključili novi. Med zelo dragoce-

nimi ljudmi, ki so sprejeli nase za tisti čas veliko odgovornost, je bil tudi Stanislav Karo. Zaposlen je bil kot tajnik na nemškem občinskem uradu v Moravčah, kjer je imel naravnost izjemne možnosti za delovanje v korist Osvobodilne fronte. Veliko nam je koristil tudi občinski kurir Vilko Bregar, ki je začel sodelovati z nami skupaj s svojimi tremi brati. Bregarjevi so bili lastniki manjše graščine v Zalogu pri Moravčah, zato so jim po domače rekli Graščinski. Z nami je takrat začel sodelovati tudi Ciril Vrhovec, po domače Jurjevčev z Limbarske gore, skupaj s sestrama. Pa Vinko Ribič, po domače Osoletov iz Dešna.

Ustanovili smo odbor Osvobodilne fronte v vasi Krasce, za kar je imel velike zasluge Stane Cerar. Kmalu nato je nastal tudi odbor v Gori pri Pečah. Večkrat sem bil v Kandršah, kjer nas je Ivan Obreza, po domače Vrbkov Johan, občasno zalagal z živili, vsako drugo sodelovanje pa je odločno odklanjal, češ da v vasi nikomur ne zaupa. Drugi vaščani pa so se izgovarjali, da bodo postali člani odbora, ko bo stopil vanj Obreza. To je bila nedvoumen dokaz njegovega velikega vpliva na okolico.

Prek zvez v Kandršah sem se povezal s Kokoletovimi fanti, po domače Mačkovimi,³² in Francem Podbregarjem in njegovim sinom Francem z Dolgega brda pri Mlinšah. Vse kaže, da so bili pri Kokoletovih in Podbregarju že pred menoj Leopold Knez, Tončka Čeč in Vera Šlander in da so se že z njimi dogovarjali o sodelovanju. Vendar mi takrat, ko sem jih obiskal, tega niso omenili.³⁴

Nekako konec marca ali v začetku aprila 1942 smo ustanovili odbor Osvobodilne fronte za Hrastnik pri Moravčah in Limbarsko goro. Pri tem je veliko pomagal Franc Razoršek, po domače Tapolškov iz Hrastnika. Člani odbora so postali Franc Razoršek, Ivan Burkelca, Franc Požar, Adolf Požar, Ciril Osolnik, Ivan Urankar, Ignac Osolnik

in Jakob Urankar. Posebno sem si jih zapomnil, ker so kar prekipevali od pripravljenosti, da storijo vse, kar bi zahteval od njih. Kot sem zvedel, so nekateri že pred ustanovitvijo odbora po dogovoru z Razorškom na lastno pobudo pridobili več novih sodelavcev.³⁵

Prek bratov Jožeta in Jerneja Vidergarja iz Kosez pri Moravčah sem se seznanil s Francem Nakrstom, po domače Gradarjevim, malo pozneje pa še z njegovim bratom Ivanom ter bratoma Jernejem in Antonom Januš. Vendar zaradi previdnosti odbora Osvobodilne fronte v tej vasi nismo ustanovili, zato sem s Kosežani poleti 1942 vzdrževal stike posamič.³⁶ V vasi je namreč živila zagrizena nemčurka, povrhu pa še velika klepetulja. Doletela jo je zaslužena kazen.

Sredi junija sem sklenil oditi do Eberla in mu poročati o svojem delu. Obenem sem upal, da bom tudi zvedel, kaj je novega v dveh drugih območjih litijskega »terena«.

UDAREC PO NAŠI DRUŽINI

Eberla sem našel v njegovi votlini pod Selcami. Na široko sva se pogovorila o vseh za tiste čase pomembnih zadevah. Med drugimi mi je povedal, da v naše kraje spet prihaja 1. Štajerski bataljon. V noči na 17. junij sva mojega brata Franca poslala čakati partizane na majhno zaplato gozda pri vasici Log pri Mlinšah. Kraj leži nad križiščem krajevnih cest Moravče–Mlinše in Sveta gora. Povedala sva mu geslo. Tiste čase smo se namreč zelo bali nemških zvijač. Večkrat so poslali v kak kraj, če so vedeli, da se zadržujemo v njem, vrinjence, ki so se izdajali za partizane. Če jim je uspelo prepričati partizane, da so njihovi tovariši, so jih potem skušali speljati v засedo. Tokrat je vse potekalo po dogovoru. Partizani so prišli ob določenem času in Franc jih je odpeljal v gozd Vrhe pod Roviščem, kjer so se utaborili. Vendar ni

³² Nihče od njih se po vojni ni vrnil v domače kraje.

³³ Franc, Nestl in Albin Kokole so septembra ali oktobra 1942 stopili v Moravški bataljon. Franc in Albin sta bila ranjena in ujeta. Ustreljena sta bila v Begunjah. Tudi Nestla so ujeli Nemci, vendar Franc Podbregar mlajši se je avgusta 1942 pridružil Moravški četi. Nadel si je partizansko ime Matko. Vojno je preživel. Med zbiranjem gradiva za te spomine mi je pripovedoval o povezavi s Knezom, Čečovo in Vero Šlander. Njegove izjave potrjujejo tudi aretacijo na Dolgem brdu in Vrhu jeseni 1942, ko je ujeti Leopold Knez, sekretar okrajnega komiteja za Zagorje, začel izdajati. O tem pozneje.

³⁵ Lojze Gostič-Mahne, doma s samotne kmetije v Pečah, se spominja, da ga je eden izmed Urankarjevih fantov povezal z menoj že zgodaj spomladi 1942. Partizan Moravške čete je postal 20. julija 1942, ko je gorel Hrastnik.

³⁶ Tudi Franc Nakrst in brata Jože in Andrej Vidergar so se pridružili Moravški četi ob požigu Hrastnika.

prišel ves bataljon, saj je del partizanov ostal nekeje na Štajerskem. Z glavnino je k nam prišel tudi bataljonski komandant Rudi Knez-Silas.

Ponoči smo začeli za partizane zbirati živila. Franc pa je prevzel odgovornost za obveščevalno službo, da bi jih sovražnik ne presenetil. Navsezgodaj zjutraj 17. junija jim je kar v košu prinesel od doma nekaj za zajtrk, nato pa se je vrnil domov. Sredi dopoldneva je prišla na Rovišče patrulja vermanov iz Šentlamberta. Po hišah so prosili za pijačo in klobase. Tam, kjer niso nič dobili, so ljudem ponujali denar, vendar zaman. France je patruljo opazil, ko se je bližala vasi, in takoj odhitel k partizanom ter jih opozoril na nevarnost. Nemudoma sta odšli na rob gozda dve patrulji, okrepili pa so tudi straže, vendar so se vermani medtem že vrnili.

Franc je nekaj časa še ostal v partizanskem taborišču, potem pa prek senožeti odšel proti naši njivi pod domačijo Jožeta Ocepka, po domače Brenovega. Tam je najin brat Ivan okopaval krompir. Prosil je Franca, naj mu pomaga. Ker pa Franc ni imel motike, je sklenil oditi domov ponjo in obenem prinesiti tudi malico za oba. Ko je zavil s ceste proti domači hiši, je zagledal Nemce, ki so prihajali od Svete gore. Opazil je rjave in zelene uniforme, bili so vermani in policisti skupaj, in to je bilo slabo znamenje. Začeli so se razvrščati, da bi obkolili našo domačijo. Tudi oni so ga opazili, toda da jim ne bi bil sumljiv, je mirno stopal dalje, le da je namesto proti hiši zavil proti hlevu. Za vogalom, ki ga je obvaroval pred pogledi sovražnikov, pa je, kar so ga noge nesle, stekel ob robu gozda proti vzhodu. Nameraval je najprej opozoriti očeta, ki je kosil travo za živinsko krmo, vendar ga ni več našel. Medtem je bil oče že odšel po drugi poti skozi vas proti domu in pred domačo hišo Nemcem naravnost padel v past. Franc je tekel naprej nekoliko bolj južno po vaški cesti in spotoma obveščal vaščane, ki so delali na njivah ob cesti, da so v vasi Nemci. Čez čas je v ostrem loku zavil s ceste na senožet med gozdom in njivami in po njej v kritju košatih grmov hitel proti njivi na jugozahodni strani vasi, kjer je delal Ivan. Ko je prišel v bližino njive, je na njenem drugem koncu, pod vasjo, zagledal vermana, hkrati pa je opazil brata, ki je že šel proti vasi. Franc ga je na ves glas poklical po imenu

in mu s kapo pomahal, naj steče proti njemu. Ivan se je obrnil in se prek njive pognal proti gozdu. Verman je začel streljati za njim. Pridružil se mu je policist, ki je bil dotlej skrit za deblom hruške nekaj metrov za vermanom pod domačijo kmeta Brena. Nista ga zadela. Tedaj je Ivanu priskočila na pomoč partizanska zaseda pod poveljstvom Antona Butje-Aleksa. Z roba gozda so partizani opazovali, kaj se dogaja v vasi in njeni okolici. Po nekaj streljih sta se verman in policist umaknila v vas, Ivan in Franc pa sta srečno dosegla gozd.

Nemci in vermani, bilo jih je kakih dvajset skupaj, so se obrnili od naše hiše, spustili očeta, se razvrstili v strelsko vrsto in ob poljski poti skušali prodreti do gozda. Na njegovem robu je prišlo do kratkega spopada. Partizani so imeli ugodnejši položaj in dober razgled, zato so se morali vermani in Nemci umakniti nazaj v vas. Tam so pobrali vse moške, ki so jih našli, in jih gnali pred seboj za kritje. Na robu gozda je znova prišlo do spopada, ki je trajal kakih dvajset minut. Tokrat so se umaknili partizani. Nemci in vermani so dosegli rob hoste, vendar se vanjo niso upali, obrnili so se in odšli nazaj v vas.

Žal sta spopada na naši strani terjala tri mrtve. Že v prvem spopadu sta padla dva partizana. Bila sta premalo izkušena, neprevidna in preveč pogumna. V drugem je bil smrtno zadet kmet Jože Ocepek, po domače Bren, ki so ga Nemci in vermani skupaj z drugimi domačini gnali v napadu na partizane pred seboj za kritje.

Odkar so partizani prišli v gozd Vrhe, sem bil pri njih. Ko nas je Franc prišel obvestiti, da so v vas prišli vermani, sem se pridružil patrulji, ki jo je Silas poslal na rob gozda proti zahodu. Tam sem slišal kričanje »halt« in prve strele, namenjene Ivanu. Nato sem se s patruljo vrnil v tabor in ostal pri Silasu med obema spopadoma. Predlagal sem mu, da se partizani umaknejo, saj se mi je položaj zdel neprimeren za obrambo. Poleg tega sem domneval, kje se bodo Nemci umikali iz vasi in da bodo s seboj verjetno gnali očeta. Silasu sem rekel, da bi jih lahko počakali na primeren kraju in rešili očeta. Strinjal se je z obema predlogoma.

Po končanem spopadu se je bataljon uvrstil v pohodno kolono. Popeljal sem jo skozi gozd proti gozdu Gradišče. Del partizanov je ostalo v zasedi pri Kapelskem križu, kjer se pot razcepi proti Vačam in proti Sveti gori.

Drugo zasedo sem nameraval odpeljati v gozd Podroje, da bi Nemcem zaprl pot proti Vačam. Šli smo po pobočju hriba Gradišče skozi gozd in suhljad je neusmiljeno pokala pod našimi nogami. Preden smo dosegli pot, smo zagledali številnejšo nemško kolono, ki je prihajala iz smeri Vač. Sestavljena je bila pretežno iz vermanov. Napredovala je počasi in previdno. Spredaj je stopala predhodnica, glavnina pa je hodila v dolgih presledkih in ob robu poti. Bili so pripravljeni na boj.

Predhodnica je slišala pokajočo suhljad in s krikom »halt« ustavila kolono za seboj. Na čelu predhodnice sta bila verman in policist. Verman je po slovensko vprašal, kdo je tam gor. Nihče mu ni odgovoril, zato sta se s policistom pognala v breg proti nam. Policista je s parabelo podrl Silas, verman pa je še kar rinil naprej. Celo ko je četni komandir Anton Butja-Aleks iz puške ustrelil proti njemu, ni odnehal. Pokončal ga je šele drugi strel. Z Butjo sva se nato umaknila za drugimi proti vrhu hriba Gradišče. Ko je zaseda pri Kapelskem križu zaslišala streljanje, partizani Nemcev niso opazili, saj so bili obrnjeni proti Rovišču, se je nemudoma obrnila in udarila po koloni. Mitrалjezec Robin, doma iz Zagorja, je stoje z dolgim rafalom ranil več sovražnikov. Proti nam je udarila še nemška patrulja z vrha Svete gore, vendar so njene krogle udarjale le po drevju.

Po spopadu se je kolona Nemcev, po kateri smo udarili, obrnila in se začela umikati proti Vačam. Mi pa smo se zbrali na vrhu hriba Gradišče. Od tam smo opazovali Nemce, ki so nosili svoje mrtve in ranjene proti Vovšam. Pozneje smo zvedeli, da sta padla dva, več pa je bilo ranjenih. S Silasom sva naredila načrt za naš umik. Odšli smo na hrib Les nad vasjo Slivna nedaleč od Vač. France je šel z nami in tega dne postal partizan. Jaz pa sem z Lesa odšel po svojih opravkih.

Naslednjega dne sem poslal sestrično Pavlo Brodar s Seliš poizvedovat po očetu. Kmalu se je vrnila in mi povedala, da so Nemci odpeljali očeta z izgovorom, da jim bo kazal pot. Šele pozneje sem zvedel za nekatere podrobnosti o tem dogodku.

Nemci so prišli po očeta in brata Ivana, ker so v Mariboru sumili, da se zadržujem v domačem kraju. Morda so Ivana iskali tudi zato, ker je samovoljno zapustil delo v Nemčiji. Očeta so odpeljali v Zagorje, ki je tedaj upravno sodilo pod Spodnjo Štajersko, medtem ko je bila naša vas pod pristojnostjo orožniške postaje Vače, ta pa je bila podrejena poveljstvu za Koroško s sedežem v Celovcu. To kaže, da so ga aretirali na zahtevo gestapa iz Maribora.

Zato ga niso gnali proti Vačam, kakor smo pričakovali, marveč mimo Raven in Mlinš v Zagorje. V Zagorju so ga imeli zaprtega menda le nekaj ur, nato pa so ga odpeljali na gestapo v Trbovlje, kjer so ga začeli zasliševati in pretepati.

Takoj ko je začelo okrog vasi pokati, se je mati umaknila iz hiše v gozd in tam ostala ves dan in tudi ponoči. Oče te priložnosti ni izkoristil, bi jo pa lahko, saj je odšel v boj tudi njegov stražar. Oče ni vedel, da sem pri partizanih, zato se tudi ni zavedal, kaj ga utegne doleteti. Mati je nato za krajši čas odšla k svoji hčeri, ki je bila poročena na Ravnah nad Mlinšami. Nekajkrat je morala na zaslišanje v Zagorje, zaprl pa je niso. Pri hčeri ni ostala dolgo, saj je bila nezaželená od strani zeta Jožeta Logaja, domača hiša pa je bila izropana. zato se je odselila k sinu Avgustu v Kranj in tam ostala do konca vojne.³⁷

Brat Ivan, ki ni točno vedel, kje tabori bataljon, je bežal v nasprotno smer in zgrešil partizane. Nato je prek Ivana Beja naslednjega dne vzpostavil stik. Brat Ciril, ki je prav tako kot Avgust živel v Kranju in je delal v tovarni gumijastih izdelkov Semperit, se je, kakor hitro je zvedel, kaj se je zgodilo doma, odpeljal do Moravč in od tam peš odšel proti domači vasi oziroma na javko k Francu Obidiču, oskrbniku planinske kočé na Sveti Gori. Uspelo mu je najti Ivana. Odločila sta se, da postaneta partizana. Čez kak dan ali dva sta se pridružila patrulji 1. Štajerskega bataljona, ki je prišla v okolico naše vasi. Jaz pa sem se medtem vrnil iz okolice Moravč, da bi ugotovil, kaj je z Ivanom in mamó. Tako sem zvedel, da je domov prišel

³⁷ Našo hišo in gospodarska poslopja so Nemci požgali šele 28. decembra 1944, ker so v njej, čeprav je bila prazna, tega dne našli toplo peč. Istega dne so v okolici med spopadom zajeli pet partizanov pripadnikov godbe 4. operativne cone. Postrelili so jih pred našo hišo in njihova trupla zvezli v goreči hlev.

tudi Ciril. Z bratoma in partizansko patruljo sem se srečal pri našem kozolcu zunaj vasi. Pred slovesom mi je Ciril rekel: »Ne grem več nazaj v Kranj, grem z Ivanom k partizanom. Če vaju dveh ni škoda, tudi mene ni.«

UTRJEVANJE DOSEŽENIH USPEHOV

V sporazumu s Silasom in poprejšnjem posvetovanju z aktivisti iz Hrastnika, sem z Lesa vodil bataljon v gozd nad vasico Tlačnica pri Hrastniku na južnem pobočju Limbarske gore. Partizani so tam ostali več dni. Silas je predlagal, da bi bilo dobro, če bi v kaki vasi priredili miting, seveda le, če vaščani tega ne bi prijavili nemškimi oblastem. Po krajšem pogovoru sem se strinjal z njim. Po mojem mnenju je za to bil najbolj primeren Hrastnik. Seveda pa sem se moral o tem prej dogovoriti z vaščani, predvsem z odborom Osvobodilne fronte. Zvečer sem odšel v vas. Ko sem članom odbora omenil naš načrt, so nekateri malo omahovali, a so navsezadnje le privolili v to. Predvsem so imeli pomisleke, da mitinga sploh ne bi smeli prijaviti.

V nedeljo, 21. junija, so partizani po dogovorjenem načrtu kmalu po 12. uri zastražili vse dohode v vas. Straže naj bi ustavile vsakogar, ki bi hotel iz vasi, dohod vanjo pa je bil prost. Nato so sklicali ljudi. Zbrali so se sredi vasi in spregovoril sem jim o ciljih našega boja in naklepih okupatorja. Moj govor je bil dokaj kratek. Sledil je ples ob zvokih harmonike, nanjo je igral neki partizan, zapeli smo tudi nekaj narodnih in partizanskih. Z vaščani, zlasti z mladino smo stkali prijateljske vezi. Partizani so pripovedovali zanimivosti iz svojega vsakdanjega življenja. Domačini so nas pogostili s kruhom, suhim mesom in jabolčnikom. Prijetno vzdušje je za nas partizane in tudi za vaščane pomenilo svojevrstno doživetje v tistih zgodnjih časih osvobodilne vojne. Nazadnje sem vaščanom še enkrat zbičal, naj tega srečanja ne prijavijo Nemcem.

Takoj po mitingu so partizani odšli nekam proti Štajerski. Z njimi je prostovoljno odšel Jože Cerar, ki je bil pri Tipolškovi z hlapca. Izbral si je partizansko ime Janez.³⁸

Že med pripravami na miting smo se s člani odbora Osvobodilne fronte dogovorili, da v nočnem času organizirajo stražo okrog vasi, čez dan pa opazujejo okolico s primernih

razglednih točk. Ukrepe smo uvedli zato, da bi se ob prihodu Nemcev moški lahko pravočasno umaknili na varno. Kak dan po mitingu sem obiskal nekatere člane odbora, da bi ugotovil, ali se držijo navodila. Postavili so straže, vendar je njihova budnost postopoma začela upadati, kar je kmalu imelo usodne posledice.

Ko zdaj razmišljam o tem mitingu, ugotavljam, da je bil pravzaprav prelomnica v našem delovanju. Ljudje, ki so o nas prej samo slišali, so nas prvič videli od blizu. Pogovarjali so se z nami o naših bojih, o načinu našega življenja. Marsikdo, ki je morda prej vsaj nezavedno verjel nemški propagandi, ki nas je opisovala kot krvoločne komunistične bande, klateže, roparje in morilce, je popolnoma spremenil svoje mnenje. Zlasti, ko je spoznal, da smo disciplinirana vojska in da je naše vedenje vljudno.

Po odhodu 1. Štajerskega bataljona sem ostal v okolici Moravč. Ves čas me je skrbela usoda očeta in matere. Nekega dne mi je sestrčna Tinca Brodarjeva prek naših sodelavcev sporočila, da so Nemci spet izdali plakate z obvestilom o ustrelitvi enainšestdesetih talcev v Starem piskru v Celju. Med njimi je bilo tudi ime mojega očeta. To me je zelo prizadelo. Pa vendar sem zagnano delal naprej. Povezoval sem vedno nove ljudi, ki so bili pripravljeni sodelovati z nami, in tiste, ki so že sodelovali z nami in so jih pridobili moji sodelavci – ilegalci, na primer Renato Jerič (do odhoda v partizane) pa Tone Cerar iz Moravč, Jože Ribič iz Laz in drugi. Med novimi sodelavci moram omeniti Franca Šuštarja, po domače Luko in Jožeta Brvarja, po domače Fajdigovrga, iz zaselka Katarije. Nekaj kasneje se je našemu gibanju pridružil tudi Franc Vidic z Grmač. Na Vrhu sv. Miklavža so začeli sodelovati zakonca Pavla in Janez Gril, po domače Zgornja Mežnarjeva, po Polda Čebela, Tomažetova iz Dešna, ki je živel kot posvojenka; nadalje Ivan Gril z Grmač in Pavle Kosmač, po domače Štebalom. Naj omenim tudi Vinka Ribiča z ženo, po domače Osoletova iz Dešna, Tičeve, po domače Pelkove iz Hleva, iz zaselka Plesa, Bizilove, po domače Kokoleve z Dobrave, Tičeve, po domače Vojskove z Drtije, Bregarjeve, po domače Graščinske z Zaloga, in Vrhovčeve, po domače Jurjevčeve z Limbarske gore.

Večkrat smo ugotavljali, da bi se v Osvo-
bodilno fronto vključilo še več ljudi, če se ne
bi bali izdajstva. Vedeli smo namreč, da tudi
sovražnik ne miruje in da njegovo ovaduško
omrežje ves čas deluje. Posamezniki, zlasti iz
bližnje okolice Vač in Moravč, so mi nekaj-
krat predlagali, da bi to mrežo raztrgali, saj
je pomenila vedno večjo nevarnost za Osvo-
bodilno fronto kolikor bolj se je ta širila in
krepila.

Tiste, ki se nam niso pridružili, smo raz-
vrstili v tri skupine. V prvi so bili taki, ki bi
jih s pravičnim pristopom in prepričevanjem
lahko pridobili za našo stvar. V drugo so
sodili taki, ki jih je bilo treba resno posvariti,
in če svarilo ne bi zaleгло, jim zagroziti s
posledicami. V tretji, najmanjši skupini, sta
bili le dve družini, predvsem njeni moški
člani, ki sta že pregloboko zabredli v izdaj-
stvo. In take je bilo seveda nujno odstraniti.

Zadnje dni junija, vsaj zdi se mi, da je
bilo takrat, sem štabu 1. Štajerskega bata-
ljona poslal pismo, v katerem sem mu pred-
lagal, da naj pošlje v okolico Moravč eno
izmed svojih čet, četudi maloštevilno. Omenil
sem stvarno možnost, da bi se s prostovoljci
hitro številčno okrepila. Tudi s prehrano in
obveščevalno službo ne bi imela težav. Poleg
tega bi partizani lahko obračunali z nekate-
rimi izdajalci.

Štab bataljona je upošteval moj predlog
in čez dober teden je prišla k nam četa pod
poveljstvom Ivana Remica-Mesarja⁴⁰ iz Naza-
rij v Zgornjesavinski dolini. Politični komisar
čete je bil Ivan Kozmelj-Gustelj, doma iz
Tabora v Spodnjesavinski dolini.⁴¹ Četa je
šela kakih dvajset partizanov. Taborila je
pretežno v okolici Limbarske in Svete gore,
njeno operativno območje pa je zajemalo
poznejše litijsko in revirsko okrožje. Do 21.
julija se je četi pridružilo deset prostovoljcev,
od tega 9 iz okolice Moravč in Zasavja, eden
pa iz Zagorja. Kmalu se je četa prijelo ime
Moravska.

Pred prihodom čete sem se sam lotil
nekaterih varnostnih ukrepov. Seveda sem se
prej posvetoval s sodelavci. Prek Petkovega
očeta iz Peških Kandrš sem povabil na pogo-
vor Franca Vrhovca, po domače Mateta z
Vač. Ker je kazal preveliko navdušenje nad
Nemci in bi utegnil komu zaradi svoje vneme
in nerodnosti škodovati, so naši sodelavci
menili, da se moram pogovoriti z njim in ga
posvariti. Srečala sva se v gozdu nedaleč od
Petkove domačije. Precej se je bal, saj je
vedel kdo sem, in je slutil, o čem se bova
pogovarjala. Jel se mi je opravičevati češ,
kako dobra prijatelja sta si bila z mojim
očetom, jaz pa sem mu kar naravnost pove-
dal, da preveč hvali okupatorske oblasti in
da se ga ljudje zato bojijo in zahtevajo, da
neha tako govoriti. Sveto mi je obljubil, da
bo poslej tiho, da je na naši strani in da bo
to v bodoče tudi dokazal. Nazadnje sva se
skoraj prijateljsko poslovila. Preden sva se
razšla, mi je podaril nekaj salam. Bil je
namreč mesarski mojster.⁴²

Moravska četa je 15. julija obračunala s
Francem Dolinarjem, trgovcem iz Peč, bra-
tom našega dobrega in zvestega sodelavca
Avgusta. Akcijo smo skrbno načrtovali. Od
naših ljudi sem zvedel, da namerava iti tega
dne v Moravče in po kateri poti bo šel. Vedeli
smo, da pogosto obiskuje moravško orožni-
ško postajo in da tja redno zahaja tudi neki
gestapovec iz Kamnika.

Za akcijo sta bila določena partizana Miha
in Mijo. Pričakala sta ga v gozdičku ob poti
iz Peč proti Moravčam v bližini vasi Mošenik.
Stopila sta predenj in uperila vanj pištoli.
Izdajalec je zaslutil, da je prišel čas obračuna,
zato se je pognal v beg in obenem vpil, da
gre v Begunje reševat brata. Partizana sta
začela streljati nanj in ga smrtno zadela.
Odvzela sta mu torbo in pištolo.

O tem je orožniška postaja iz Moravč
poročala nadrejenim v Kamnik 17. julija. V
dopisu med drugim piše, da sta dva bandita

³⁸ Med nekim bojem je bil ranjen. Nemci so ga skupaj z dvema tovarišema ujeli, ko se je skrival v okolici
Dolgega brda. Vse tri so odpeljali v Begunje. Jožeta Cerarja so ustrelili 24. januarja 1944 v Šenčurju
skupaj z devetintridesetimi tovariši.

³⁹ Četa je po mojem prišla v naše kraje 9. julija 1942.

⁴⁰ Ob ustanovitvi Moravskega bataljona si je nadel partizansko ime Lovec.

⁴¹ Kot aktivist je padel v okolici domačega kraja.

⁴² Pozneje se je res pridružil Osvobodilni fronti in skupaj z vso družino sodeloval v njej. Ubit je bil leta
1944, ko so nemške čete s topništvom obstreljevale osvobojene Vače.

15. julija ob 15,30 uri ubila Franca Dolinarja. šturmfirerja 29. čete vermanšafta, ko je šel prosit moravške orožnike za zaščito, saj mu je od strani partizanov že dlje časa grozila nevarnost. Poročilo omenja tudi nekatere podrobnosti. Po njem naj bi Dolinar, ko je zagledal partizana, stekel po poti, toda po kakih tridesetih metrih je padel, zadet od približno tridesetih krogel. Seveda so orožniki pri tem zelo pretiravali, ni pa mogoče povedati, zakaj. Dogodek je opazoval tudi dimnikarski vajenec iz Lukovice, ki je skupaj z Dolinarjem šel v Moravče po svojih opravkih.⁴³

Partizana sta Dolinarjevo torbo prinesla v četno taborišče. Ko smo jo pregledovali, smo med papirji našli z Dolinarjevo pisavo napisan seznam osemnajstih družin iz okolice Peč in Limbarske gore, katerih člane naj bi Nemci zaprli in pregnali oziroma vzeli za talce.

Zvečer 19. julija sem se odpravil v Kand-rše, da bi se pogovoril z našimi ljudmi. Franc Mazovec-Risto me je prosil, da gre z menoj. Zanimalo ga je, kakšno je vzdušje med domačini. Iz Kandrš sva se vračala precej pozno. Začelo je deževati. Hudo utrjena in premočena od dežja sva prišla pred Dol, zaselek Gore pri Pečah. Sklenila sva, da prespiva v senu na bližnjem kozolcu, ki je stal na samem zunaj vasi. Ob prvem svitu naju je zbudil rafal in nato še strel iz puške. Ugotovila sva, da ga je bilo slišati nekje od Limbarske gore ali bližine Hrastnika. Planila sva iz sena, zlezla na tla in nekaj časa prisluškovala in opazovala okolico. Streljanje je utihnilo, in ker nisva opazila nič nenavadnega, sva krenila proti Lesu, kjer je taborila Moravska četa. Spotoma sva se dogovorila, kako bova ukrepala. Malo pred Spodnjo Slivno sva se ločila. Risto je odšel proti taborišču, jaz pa k Jaku Kimovcu. Prosil sem ga, da pošlje eno od hčera proti Pečam in Kosezam, da poizve, kaj se tam dogaja. Počakal sem jo v bližnjem gozdu. Vrnila se je čez kako uro ali dve in mi povedala, da Nemci selijo vaščane Hrastnika in da je v Kosezah veliko vojaštva s tovornimi avtomobili. Zato sem pohitel k četi, da jo obvestim o tem. Ristu sem predlagal, da se odloči, ali bo napadel Nemce ali ne. Po kratkem premisleku je sklenil, da jih ne bo, saj jih je bilo preveč in bi preveč tvegali.

Ostal sem pri četi. Skupaj smo oprezali proti krajem pod Limbarsko goro. Med enaj-

sto in dvanajsto uro se je iznad Hrastnika začel valiti gost dim. Tedaj me je preblisnilo, da se Nemci maščujejo vaščanom, ker ti niso prijaviли mitinga.

Nemci so najbrž imeli že dolgo izdelan načrt za akcijo proti Hrastniku, vendar so čakali na ugoden trenutek, ki je napočil v noči na 20. julij. Vse kaže, da jih je nekdo obvestil, da vaščani ponoči stražijo v okolici. Tisto noč je odbor, ki je skrbel za stražo, sklenil, da je zaradi močnega deževja ne postavi. Domnevali so, da ob takem vremenu Nemcev ne bo. Do nas so prišle govorice, da je neki domačin o tem obvestil Nemce. Ti so ponoči tiho obkolili vas in ob zori vdrli vanjo. Vaščane so prisilili, da so se zbrali sredi vasi, medtem pa so vojaki, ki niso bili na straži ali v zasedi, plenili njihovo imetje. Ženskam in otrokom so povedali, da jih bodo poslali v pregnanstvo. Moške, Jakoba Urankarja, Ignaca Osolnika, Ivana Urankarja, Cirila Osolnika, Adolfa Požarja, Franca Požarja, Franca Razorška in Ivana Burkeljca, so nagnali v Vrbanov skedenj in jih privezali k mlatilnici. Ko so prišli po dvainosemdesetletnega Antona Razorška, jim je zabrusil, da ne gre nikamor in da naj ga kar v hiši ustrelijo. Dva vojaka sta ga odvela k drugim moškim na skedenj in tudi njega privezala k mlatilnici. Nato so Nemci odpeljali plen in odgnali ženske in otroke. Preden so zapustili vas, je vojak iz zaščitnice vrgel v Vrbanov skedenj zažigalno bombo. V nepopisnih mukah je v ognju izgubilo življenje vseh devet rodoljubov. Vojaki so požgali hiše in gospodarska poslopja. Vas je pogorela do tal.

S tem nepopisnim hudodelstvom so nacisti dosegli med prebivalstvom ravno nasproten učinek od želenega. Poslej se je osvobodilno gibanje na tem območju še bolj okrepilo in utrdilo, predvsem pa so ljudje spoznali, da skušajo okupatorji tudi z najhujšimi zločini in za vsako ceno držati Slovence v pokorščini. Okrepitev Osvobodilne fronte je odsevala tudi v čedalje večjem številu prostovoljcev, ki so prihajali v Moravsko četo. Od požiga Hrastnika do srede septembra 1942 se je vanjo vključilo 21 fantov in mož, večinoma iz okolice Moravč in Zasavja.

Kmalu po tem dogodku sva se s Francem Mazovcem-Ristom pogovarjala o političnem delu med domačini. Risto mi je predlagal, naj si tako kot vsi drugi tudi jaz izberem ilegalno ime. Opozoril me je, da hodim po

vseh vaseh navadno sam in da se Nemci že dolgo zanimajo zame ter da bi zato bilo bolje, če sovražnik ne bi vedel, kdo sem v resnici. Rekel mi je, da bi lahko bil Metod. Strinjal sem se, saj mi je bilo pravzaprav vseeno. Nekoč pozneje pa mi je povedal, zakaj se je spomnil ravno tega imena. Brata Ciril in Metod sta med našimi predniki širila krščanstvo podobno kot jaz Osvobodilno fronto po vaseh. Tako sem torej dobil ime po slavni zgodovinski osebnosti.

To je bil čas, ko je razvoj partizanstva na Moravskem terjal posebne oblike dejavnosti. V največji tajnosti smo pripravljali skrite shrambe za živila, sanitetne potrebščine, skrivališča za ranjence in bolnike, morali smo misliti tudi na prostore za razne delavnice in ciklostilne tiskarne. Skrivališča so morala biti blizu domačij zanesljivih ljudi, najboljše ob robu gozdov.

Poletje se je iztekalo. Prek naših krajev je hodilo na Štajersko ali od tam na Dolenjsko vse več kurirjev in vojaških in političnih funkcionarjev. Omogočiti smo jim morali počitek in prehrano ter poskrbeti za njihovo varnost. Za takšne naloge smo vse pogostejše pritegovali mladino in ženske in tako zelo razširili krog sodelavcev.

Žal smo v začetku septembra imeli hude težave zaradi izdaje Ivana Jelena-Miloša iz Trbovelj. Policisti so ga ujeli v noči na 30. avgust 1942⁴⁴ v zasedi na javki in ga odpeljali na gestapo v Trbovlje. Imel jim je kaj povedati, saj je kot kurir poznal številne naše ljudi, prav tako pa tudi naše poti in navade. Kmalu je padel tako globoko, da je z Nemci sodeloval celo pri ukanah, jih vodil po skritih krajih in jim svetoval, kako bi koga ujeli ali ubili. Bil je tudi pobudnik posameznih gestapovskih akcij.

Zaradi njegove izdaje je bilo najbolje prizadeto območje revirskega okrožja od Izlakev do Zagorja. Tam je deloval tudi Leopold Knez, brat Rudija Kneza-Silasa, komandanta 1. Štajerskega bataljona. Bil je sekretar zagorskega okraja. Po Jelenovi zaslugi so ga odkrili in ob napadu nanj težko ranili. Odpeljali so ga v bolnišnico. Ko je okreval, je začel izdajati.

Jelenova izdaja je segla tudi v naše kraje. Najprej je 1. septembra popoldne pripeljal policiste k votlini pod Selcami, kjer je bil sedež aktivistov litijskega »terena«. Tedaj je bil v njej le Eberl. Jelen je vedel za votlino, saj je tja prinašal oziroma od tam odnašal pošto. Gestapovci so hoteli ujeti Eberla živega, da bi ga prisilili v izdajo. Medtem ko so se policisti skrili v bližini votline, je Jelen stopil do vhoda in nad votlino polglasno poklical Eberla: »Polde, pridi gor, imam važno pošto zate!« Eberlu se je zdelo čudno, da je prišel podnevi, saj je prej vedno prihajal ponoči, zato je vzel pištolo in previdno stopil iz votline. Ob strmini je zavil proti zahodu in se čez nekaj korakov razgledal po okolici. Opazil je nemško čelado in ustrelil proti njej. Nemec je ustrelil nazaj in krogla ga je oprasnila po vratu. Eberl je namenoma zdrsnil v nekaj metrov globok prepad, ki se je nadaljeval v strmino, poraslo z gostim drevjem. Potuhnil se je za skalo ali drevesom in tam ostal do noči. Ponoči se je povezal s sodelavci.

Policisti Eberla niso iskali, saj si niso upali za njim v prepad. Najbrž pa so nekaj časa le čakali nanj. Nato so odšli v Selca in tam, spet po Jelenovi zaslugi, prišli Ivana Peterlina, po domače Plavčevega, njegovo sestro Milko in Milana Garantinja, medtem ko je Ivanu Beju uspelo uiti. Pridružil se je partizanom.

Vse tri aretirane so odgnali na železniško postajo Sava. Nemci so jih, medtem ko so čakali na vlak, iz neznanega razloga za kratek čas pustili same. Garantini je to izkoristil in pobegnil. Kmalu nato se je tudi on skupaj z ženo Rozo pridružil Moravški četi.

Milka Peterlin je med zaslišanji ostala trdna. Priznala je le tisto, kar so ji dokazali oziroma kar so zasliševalci že vedeli. Žal pa je njen brat Ivan popustil in povedal Nemcem vse, kar je vedel. Izdal je precej naših sodelavcev iz Selc in okolice, celo iz Vač. Tako Lojzeta Ocepka z Rovišča, Leopolda Lovšeta iz Tirne, Ivana Grma z Vač, Janeza Brodarja s Seliš, iz zaselka Gore pri Pečah, Janeza Batisa s Konja, Toneta Pavliho iz Spodnjega Hotiča, Pavlo Čebela iz Dešna, Jožeta Ribiča-Marka z Laz pri Grmačah in druge.

Posebno je obtoževal Ivana Grma in Pavlo Čebela, zato so zasliševalci menili, da vesta

⁴³ Pozneje je odšel k partizanom.

⁴⁴ Po ohranjenih nemških dokumentih.

največ. Hudo so ju mučili. Ivan Grm je potem, ko so ga izpustili, pripovedoval, kako se je Ivan Peterlin gestapu uдинjal. Nekoč so ju za dan ali dva zaprli v isto celico. Peterlin je bil ves čas zelo zgovoren. Skliceval se je na njuno poznanstvo s Svete gore, kjer je bil Grm organist v romarski cerkvi in je skupaj z drugimi prepeval slovenske pesmi. Nenadoma pa je prišel po Peterlina ječar in ga odpeljal. Ni se več vrnil v celico. Kmalu nato so Grma odpeljali na zaslišanje. Ko je zanikal, da bi kaj vedel o stvareh, po katerih so ga spraševali, so ga položili na mizo in ga pretepli do nezvesti. Ko se je pozneje v celici osvestil, se mu je posvetilo, odkod vedo Nemci za stvari, po katerih so ga spraševali. Med drugim sta se s Peterlinom v celici pogovarjala tudi o dveh vohunih, ki so ju partizani prijeli in usmrtili. Rekel mu je le, češ onih dveh, ki sta odšla proti Lesu poizvedovat za Moravškim bataljonom, pa ni bilo več nazaj. Gestapo je na podlagi tega sklepal, da kaj več ve o njunem izginotju. O tem so Grma zasliševali še in še. Najmanj desetkrat so ga pretepli do nezvesti in prebudil se je šele v celici. Nekoč pa jim je zabrusil, da ni nobeno junaštvo pretepati zvezanega človeka in da ga tudi nimajo več kam udariti, saj ima po vsem telesu polno gnojnih ran. Tedaj ga je policist začel boksati v obraz, tako da mu je razmajal zobe. Nekaj dni pozneje so ga iz Litije odpeljali v Begunje. Tam so ga zdravili v ambulantni in ga 31. decembra 1942 zaradi pomanjkanja dokazov izpustili.

Pavlo Čebela je Peterlin obtoževal, da se je skupaj z njim udeležila nekega sestanka Skoja v gozdu nad Selci, ki ga je vodil Eberl. To je bilo res, toda Pavla ni hotela ničesar priznati. Čeprav so jo soočili s Peterlinom, je vse tajila. In Peterlin se je tudi pred njo izdal. Med drugim jo je nagovarjal, naj prizna vse, drugače da jo bodo tepli. V celici se je Pavla srečala z Milko Peterlin. Sojetnice so se je izogibale. Milka pa je Pavli skrivaj namignila, naj se je ne boji. Tako je Pavla vedela, da jo bremeni samo Ivan Peterlin, zato ga je gestapovcem pri soočenju opisala kot norca, ki ne ve, kaj počne. Med nekim zaslišanjem je Pavla gestapovcu primazala klofuto, ker jo je gnjavil z vprašanji. Pretepli so jo do nezvesti. Tudi ona se je zbudila šele v celici. Nazadnje so tudi njo izpustili zaradi pomanjkanja dokazov.

Ivan Peterlin je izdal tudi Viktorja Lov-

šeta iz Tirne. V zaporu je hitro povedal vse, kar je vedel, a k sreči ni vedel veliko. Nato se je začel na očetovo prigovarjanje vдинjati gestapu. Postal je raztrganec. Padel je ob partizanskem napadu na policijsko šolo v graščini Ponoviče v noči na 3. april 1943.

Večino drugih aretirancev, ki jih je izdal Peterlin, so podobno kot Ivana Grma in Pavlo Čebelo morali izpustiti zaradi pomanjkanja dokazov. Vsi so večje tajili resnico. Vse te aretacije oktobra in novembra 1942 so dobile ime po krivcu Peterlinu in so sodile v tako imenovano »Peterlinovo izdajo«.

Ko je Ivan Peterlin končal svojo umazano vlogo v zaporu, so ga gestapovci izpustili. Seveda z nalogo, da še naprej vohuni zanje. Večkrat smo ga posvarili, naj tega ne počne. Vendar zaman. Končno smo se odločili za skrajnje dejanje in ga avgusta 1943 uresničili.

Naj se vrnem k dogodkom v začetku septembra 1942, v čas po nemškem neuspešnem poskusu, da bi ujeli Eberla. V noči na 5. september je Moravška četa prišla s Svete gore nad Tlačnico na Limbarsko goro. Takoj ko sem zvedel za njen prihod, bilo je 6. septembra zjutraj, sem jo sklenil obiskati. Kadar je kaka partizanska enota prišla na območje mojega delovanja, sem jo obiskal. Tako sem ravnal tudi tokrat. V četi sem našel Eberla. Z njo je prišel s Svete gore. Imela sva pogovor s poveljstvom o aktivnih zadevah. Čez čas se nam je pridružil Renato Jerič-Ambrož iz Kamniškega bataljona in povedal, da bataljon tabori nedaleč proč na zahodnem pobočju Limbarske gore. Zato sem sklenil obiskati še njega. Okrog enajstih dopoldne sva se z Jeričem odpravila iz taborišča. V Kamniški bataljon sva prispela po kosilu. Spominjam se, da je bil lep dan. Partizani so si prali perilo in krpali obleko, tisti, ki niso imeli drugega dela, so poležavali. Med njimi sem opazil ženski in moška, ki so se mi zdeli prestari, da bi bili partizani. Bili so begunci iz vasi Koreno, ki so jo Nemci požgali, njene prebivalce pa izselili.

Partizani so iznenada začeli v naglici pospravljati svojo opremo in se očitno pripravljati na odhod. Bataljonski komisar Jakob Molek-Mohor mi je povedal, da se je pravkar vrnila ena njihovih patrolj in sporočala, da se peljeta po cesti iz Moravč proti Pečam dve koloni po kakih šestdeset tovrnjakov, polnih vojakov. Druga patrolja pa je že prej poveda-

la, da so Nemci zasedli cesto med Ljubljano in Celjem in da po njej patrolirajo z oklepnimi avtomobili. Oboje je bil očiten znak, da jih obkoljujejo. Brez odvečnih besed se je bataljon razvrstil v pohodno kolono po eden. Pridružil sem se jim. Komandir 1. čete Franc Per-Vido, doma iz Korena, nas je vodil prek severozahodnih pobočij Limbarske gore, poraščenih z gozdom. Ustavili smo se pod vrhom Limbarske gore (765 m). Komandant Matija Blejc-Matevž je na rob hoste postavil stražo in razposlal več patrolj. Vsi drugi pa smo kar se da tiho posedli po tleh na manjši vzpetini kakih sto do dvesto metrov pod vrhom. Razmišljal sem, kaj nas čaka, saj je bilo do večera še daleč. Želeli smo si, da bi se udarili s sovražnikom čim bolj pozno. Ponoči bi se že nekako prebili iz obroča.

Čez kako uro je ena od patrolj prišla povedat, da so nemške izvidnice že dosegle vrh Limbarske gore in da preiskujejo cerkev in hiše. Ljudi, ki delajo na polju, sprašujejo, kje so banditi. Sledilo je novo sporočilo, da Nemci prodirajo proti nam v strelski vrsti. Blejc je naglo umaknil straže in patrolje in ukazal premik. Krenili smo lahko samo navzdol po strmini proti cesti med Ljubljano in Celjem. Nemci so nas kmalu opazili. Z vrha Limbarske gore so nam sledili v strelski vrsti, spodaj, ob glavni cesti Ljubljana–Celje so bile njihove zasede. Zato smo nekako sredi pobočja zavili proti vzhodu. Nameravali smo se izviti iz obroča, ki se je vedno bolj zoževal. Toda Nemci so že zasedli tudi greben pred nami. Umaknili smo se nazaj v grapo in se po njej spustili še nižje. Tedaj smo tik za nami zaslišali glasno nemško povelje: »Tretja četa naprej!«

In že je zapokalo. Neki partizan je bil ubit, drugi pa ranjen; ta si je sam vzel življenje, da ga ne bi ujeli živega. Med bojem smo se počasi spuščali po pobočju proti cesti med Ljubljano in Celjem. Komaj je predhodnica dosegla goličavo ob vzhodu gore, so po njej usekali rafali iz oklepnih avtomobilov in zased. Zato smo se še enkrat obrnili in se znova začeli vzpenjati na Limbarsko goro, vendar bolj zahodno. Začelo se je mračiti. V nas se je okrepilo upanje, da se bomo izvlekli iz obroča. O prvem mraku sem ostal sam z dvema partizanoma. Kam so se zgubili drugi, nismo vedeli, zato sem predlagal, da sedemo, si odpočijemo in se v miru pogovorimo, kaj naj storimo. Okrog nas je bilo vse tiho. Po

kratkem pogovoru smo se odločili, da bomo odšli proti cerkvi sv. Mohorja severno od vasi Podstran in jugozahodno od vrha Limbarske gore. Pot sta partizana dobro poznala. Vedeli smo, da nas bo peljala mimo križišča gozdnih poti na sedlu nad vasjo Negastrn, ki je bilo kot nalašč za zasedo. Preden smo se začeli previdno približevati križišču, smo se ustavili in nekaj časa prisluškovali v njegovi smeri. Vse je bilo tiho. Nato smo proti kraju, kjer smo pričakovali zasedo, vrgli nekaj kosov lesa. Spet nam je odgovorila le tišina. Imeli smo srečo. Zasede ni bilo. Neovirano smo nadaljevali pot proti sv. Mohorju. Pod cerkvico smo se zavlekli v gosto mlado smrečje, da bi tam prespali. Pozno v noč smo poslušali streljanje ob cesti med Ljubljano in Celjem, pozneje sem zvedel, da se je del Kamniškega bataljona pod poveljstvom Franca Pera-Vida prebijal čez cesto in da se mu je preboj posrečil. Preostali dal bataljona pa se je moral vrniti na Limbarsko goro, in to potem, ko je srečno že prekoračil cesto in naletel na drugo nemško zaporno črto. Med spopadi je bilo ranjenih več partizanov. Tudi Jerič.

Tudi to, kako se je rešila Moravska četa, sem kmalu zvedel. V njej je bila skoraj tretjina partizanov neoborožena, zato je preboj bil otežen. Najprej je neki domačin sporočil, da se veliko nemških vojakov vzpenja iz doline proti Tlačnici. Komandir se je takoj posvetoval z Eberlom in sklenila sta, da oboroženi partizani postavijo zasedo in napadejo Nemce. Neoborožene pa naj bi Eberl skupaj z dvema oboroženima odpeljal na varno. Odšli so vzhodno po pobočju proti Dolgemu brdu in pred vasjo zavili na severno pobočje Limbarske gore ter se tam skrili v goščavi. Bili so zunaj nemškega obroča. Kakih dvajset oboroženih partizanov je medtem pod poveljstvom komandirja Remca čakalo v zasedi. Ko so spoznali, da gre za večjo sovražnikovo akcijo, so se umaknili više v hrib na boljši položaj in se tam spopadli z Nemci. Boj je trajal vse do noči. Padla sta mitraljezec Janez Anžič-Jazbec iz Bizovika pri Ljubljani in Vladislav Kotar-Vojko iz Praproč pri Hrastniku. Mitraljez je prevzel moj brat Ciril-Emil, ki je bil dotlej Anžičev pomočnik.

Z nočjo je boj utihnil. Nemci so se začeli vkopavati. Dobili so tudi nove okrepitve. Nekatera poveljstva in opazovalnice so pove-

zali s telefonsko napeljavo. Očitno so se pripravljali, da zjutraj nadaljujejo napad.

Čez noč tudi partizani niso čakali križem rok. Komandir in politični komisar sta se posvetovata z domačinom Lojzetom Gostičem-Mahnetom, ki je dobro poznal okolico. Nazadnje sta se odločila za takojšen premik. V trdi temi so se partizani tiho plazili proti nemški zaporni črti. Spotoma so naleteli na dve telefonski žici in ju prerezali. Ko so prišli do nemških položajev, so odločno planili naprej. Presenečeni Nemci niso utegnili niti streljati. Četa se je srečno izvlekla iz obroča in nadaljevala pot. Zjutraj so borci prišli na hrib Slemšek nad Vačami. Boja je bilo konec.

Naša obveščevalna je kmalu zvedela, kaj se je dogajalo. V zgodnjih jutranjih urah so se nemški vojaki povzpeli na tovornjake in se odpeljali proti Celju. Bili so pripadniki nemške divizije, ki so jo pripeljali od nekod iz Francije ali Italije in je bila namenjena na rusko bojišče. Za vodnike so jim bili orožniki, policisti in domači izdajalci.

Štab Kamniškega bataljona in poveljstvo Moravske čete sta morala ugotoviti, da sta bila presenečena in da je obveščevalna služba, ki je delovala od vasi do vasi, tokrat zatajila. Hkrati sta ugotovila, da je taka oblika obveščanja nezadostna. Tudi patrolje, ki so nadzorovale okolico, so bile premalo. Partizanska vojska je potrebovala tako imenovano globinsko obveščevalno službo. Ta naj bi delovala v večjih krajih, kjer so močnejše sovražnikove posadke oziroma kjer se ustavljajo številnejše enote. Le tako bi naši štabi lahko pravočasno zvedeli za sovražnikove načrte in moč njegovih enot.

V pogovoru s poveljstvom obeh enot sem omenil, kakšne so bile posledice odstranitve izdajalca Franca Dolinarja za krepitev osvobodilnega gibanja. Ljudje v okolici Peč so si oddahnili, delali so bolj sproščeno in zato uspešno. Osvobodilna fronta se je kmalu okrepila z novimi člani. Zato smo razmišljali, da bi podobno ravnali tudi v okolici Moravč. Nad družino Gril, po domače Boštjankove s Češnjic pri Moravčah, so naši ljudje iz te vasi in okolice večkrat opozarjali, predvsem na morebitne hude posledice njihovega početja.

Grilovi, oče Ivan in sinovi Ivan, Anton in Franc, so bili tako zagrizeni privrženci nemštva, da ne svarilo ne grožnja ne bi zalegla. Zasledovali so aktiviste in partizane in vohunili za njimi. O vsem, kar so zvedeli, so sproti

poročali moravškemu orožnikom. Vmešani so bili tudi v aretacije, ki so jih v Moravčah in okolici izvajali Nemci po akciji na mlekarno 19. aprila. Po njihovi zaslugi so partizanske patrolje nekajkrat naletale na povsem nepričakovane zasede in to celo ponoči.

Končno smo sklenili, da Grilove onemogočimo. Začeli smo zbirati podatke o njihovem načinu življenja in varnostnih ukrepih. Poleg očeta in treh bratov so bile v družini še mati in dve sestri. Moški so bili oboroženi. Ko so se zbrali h kosilu, so hišna vrata zaklenili. Lahko bi jih sicer napadli z ročnimi bombami, ki bi jih zmetali v hišo skozi okno, vendar bi jo pri tem skupile tudi ženske. To pa ni bilo v skladu z našimi načeli. Zvedeli smo tudi, da so si Grilove ženske zaman prizadevale prepričati moške, naj prenehajo s svojim pogubnim početjem.

Končno smo pripravili načrt za akcijo. Pet partizanov, članov štaba Kamniškega bataljona in poveljstva Moravske čete, je 17. septembra dopoldne prišlo v gozd nad graščino v Češnjicah. Oboroženi so bili z brzostrelkami. Neki domačin je v bližini Boštjan-kove hiše oprezal, kdaj se bo družina zbrala pri kosilu. Takoj ko so vsi bili v hiši, je ta pritekel povedat partizanom. Ti so se nemudoma spustili v vas in neopazno obkolili Boštjankovo hišo. Eden od partizanov je skozi dvoriščna vrata stopil v vežo, potrkal na vrata izbe in hotel vstopiti. Toda vrata so bila zaklenjena. Stari Gril je, takoj ko je zaslišal trkanje, skočil izza mize v kamro po puško. Partizan, ki je skozi okno gledal v izbo, je videl, da s puško meri proti vežnim vratom, zato ga je podrl z rafalom. Sočasno je skozi drugo okno v izbo že poletela defenzivna ročna bomba. Drobci so ubili brata Antona in Franca in hudo ranili mater. Sestri sta bili nepoškodovani. Legli sta na klop pri mizi. Debela lesena deska ju je obvarovala pred drobci.⁴⁵ Sin Ivan je bil zdoma. Odšel je bil v Moravče po opravkih. To mu je rešilo življenje. Domov si ni več upal. V Moravčah je živel pod zaščito nemških orožnikov.⁴⁶

Tako smo izdajstvu v moravški okolici zadali odločilni udarec. Nemci niso imeli nikogar več, ki bi jih obveščal o dogajanju v njihovi okolici. Zaprli so se v svoje postojanke in predvsem skrbeli za lastno varnost. Le ob večjih akcijah, ki se jih je navadno udeležilo veliko vojakov, so si upali v hribe, gozdove in odročna naselja.

V začetku druge polovice septembra sta iz štaba 2. grupe odredov prišla v Moravško četo Franc Poglajen-Kranjc in Josip Berkopec-Mišelj z nalogo, da iz nje ustanovita bataljon.⁴⁷ Poglajen je bil določen za komandanta, Berkopec pa za političnega komisarja. Berkopec je bil udeleženec španske državljanske vojne. Moravska četa je tedaj štela nekaj nad petdeset partizanov in kmalu jih je imela precej več.

Kot večja in močnejša enota je bataljon bil mikavnejši za mlade fante, ki so načrtovali vstop v partizansko vojsko. To se je v naslednjih mesecih tudi potrdilo. Po njegovi ustanovitvi smo tudi aktivisti želi večje uspehe, posebno v okolici Moravč in Vač ter v Zasavju.

Le v Litiji, Šmartnem in pravzaprav na celotnem območju med Savo in italijansko-nemško razmejitveno črto ni šlo tako, kot smo si želeli. Težave so se začele že na začetku maja 1942, ko je te kraje zajel val aretacij. Tudi potem, ko je bil 23. julija 1942 iz zapora izpuščen Franc Gorenjc, nanj se je Eberl najbolj zanesel, ni bilo dosti bolje. Eberl je zaman Gorenjca vabil na pogovor. Drugega zanesljivejšega sodelavca pa ni mogel najti. Zato smo se o razmerah v teh krajih pogovarjali skoraj na vsakem sestanku vodilnih aktivistov litijskega območja. Malo bolje je bilo po ustanovitvi Moravskega bataljona. Njegov komandant Franc Poglajen-Kranjc je prek pogumnih in požrtvovalnih sodelavk Osvobodilne fronte z Vač, Rovišča in drugih krajev navezal stike z znanci iz Litije in okolice, tako da so začeli prihajati na pogovore z njim. Nazadnje je s skupino izbranih partizanov sam odšel na južno stran Save in poiskal posameznike, ki jih je poznal in jim je zaupal.

Nemci so kmalu spoznali, da so se razmere obrnile njim v škodo. Dejavnost bataljona ob strateško pomembni železnici Zidani most-Ljubljana in v zaledju za nemško industrijo važnih premogovnikov je postala sovražniku trn v peti. Hotel ga je uničiti ali vsaj prisiliti k umiku na kako drugo, manj pomembno

območje. Za uspešen napad na bataljon so Nemci potrebovali podatke o njegovem moštvu, oborožitvi, zvezah z domačini, skladišnih in navadah. Izdajalce smo onemogočili, domačini pa niso hoteli dajati nobenih podatkov. Zato je gestapo skušal poiskati primerne ljudi med slabihi in iztirjenci.

Sredi oktobra je Moravski bataljon taboril na Lesu. Obiskal sem njegov štab, da bi z njim uredil neko zadevo. Prav takrat je prišel Lojze Razpotnik iz Dola, iz zaselka Gore pri Pečah, sporočit, da sta proti Lesu krenila Franc Obreza in Franc Kopec, po domače Babčenkovi, oba z Vač, da bi izsledila partizansko taborišče. Poglajen je nemudoma poslal patroljo, da ju prestreže. Ta ju je odkrila že blizu taborišča. Partizani so ju vprašali, kam sta namenjena. Odvrgla sta, da gresta na Štance Laze nakupovat hruške. Nato ju je patrolja pozvala, naj gresta z njo. V taborišču so ju preiskali in pri vsakem našli ročno bombo. Partizani so se sicer pošalili, češ da tudi za obe bombi ne bi dobila hrušk, toda ko so ju ostro prijeli, sta priznala, s kakšno nalogo sta prišla. Povedala sta tudi, da sta na Les namenjena še dva takšna vohuna z enako nalogo, le da gresta z Vač mimo Ušenišča, zaselka Dešna, in da je eden njiju gestapovec nemške narodnosti. Poglajen je takoj poslal patroljo, ki naj bi vohuna pričakala v zasedi ob poti. Vendar je na cilj prišla za las prepozno, tako da sta jo vohuna, ki sta ravno prihajala izza ovinka, opazila in se pognala v beg. Zaman so partizani streljali za njima.

Prijeta vohuna pa sta po hitrem postopku dobila za tiste čase običajno kazen – kroglo.

Odnosi med nami aktivisti in bataljonom so bili dobri in tovariški, zato smo lahko tako uspešno delovali. Nekoč sva z Eberlom obiskala bataljon, ki je taboril pod vrhom Svete gore (849 m), da bi se s štabom pogovorila tudi o političnih razmerah v vaseh severno od tod, ki vsekakor niso bile zadovoljive. Na tem območju je bilo čutiti vpliv nekaterih nam nenaklonjenih ljudi, tako na primer Miha in Toneta Rebolja, bratov nemčurskega zagrizenca Ignaca, ki je pred nami zbežal na

⁴⁵ Mati je okrevala. Pozneje je skupaj s hčerkama sodelovala v Osvobodilni fronti.

⁴⁶ Ivan Gril je bil pred vojno študent ljubljanskega semenišča.

⁴⁷ Ustanovljen je bil 17. septembra 1942. Po temeljitem preoblikovanju so ga 14. januarja 1943 preimenovali v Zasavski bataljon Lojzeta Hohkrauta. Ko je bila 6. avgusta 1943 ustanovljena Šlandrova brigada, so ga vključili vanjo.

tuje. Miha je živel na domačem posestvu na Ravnah, Tone pa na Mlinšah. Tudi Jože Logaj z Raven, prijatelj Reboljevih, ni bil naklonjen naši strani. Pogovor z vaščani je bil nujen. Bataljonski štab nama je pri tem obljubil vso pomoč.

Zvečer se je ves bataljon razen tistih, ki so imeli v taborišču kakšno delo ali pa so stražili, spustil na Ravne, dober kilometer zračne črte severovzhodno od vrha Svete gore. Okrog vasi smo postavili straže, proti sovražnikovi postojanki v Izlakah pa poslali patroljo. Partizani so šli od hiše do hiše in klicali vaščane na sestanek pred Jermenčev skedenj. Tiste, ki niso hoteli priti prostovoljno, tudi takšnih je bilo nekaj, so pripeljali pod prisilo. Zbrane je nato ogovoril Eberl. Mnogi so takrat prvič slišali o ciljih našega boja, ki so bili čisto drugačni, kot jim je trobila nacistična propaganda ali prišepetavali ljudje, kakršen je bil Miha Rebolj. Njega in Jožeta Logaja seveda nismo povabili pred Jermenčev skedenj, saj smo se z njima name-ravali pogovoriti drugače. Vsakega posebej je obiskala patrolja. K Logaju jo je vodil bataljonski obveščevalec Ivan Tlaker-Luka, k Rebolju pa bataljonski politični komisar Josip Berkopec-Mišelj. Partizani so jima najprej temeljito izprašali vest, nato pa zagrozili, da bosta ustreljena, če ne bosta takoj prenehala sodelovati z nacisti. Za kazen sta morala prispevati nekaj živil za partizane.

Po vrnitvi v taborišče sta Berkopec in Tlaker pripovedovala, kako sta se vedla Miha Rebolj in Logaj. Odkrito sta kazala svoje sovraštvo do njih. Logaj sploh ni hotel govoriti z njimi, samo gledal jih je prezirljivo. Poznejši dogodki so pokazali, da obiska nista vzela zares in da svojega prepričanja nista spremenila.⁴⁸

Enkrat v drugi polovici jeseni sem dobil nalogo, da za tovariša Cirila⁴⁹ najdem zanesljivo skrivališče in priskrbim oskrbo za okrevanje. Z družino Bizilj, po domače Kokoljevimi v vasi Zgornja Dobrava, predvsem s hčerko Minko, sem se dogovoril, da bo skrbela za njegovo hrano in za pranje perila.

Ciril je tako prišel na Zgornjo Dobravo v drugi polovici jeseni. Ni dosti govoril, je pa izrazil željo, da mu omogočimo organizirati ciklostilno tehniko. In smo mu tudi jo. Od vseh skrivališč in bunkerjev, ki smo jih imeli na razpolago okrog Moravč, je bil primeren le tisti pri Graščinskih v Zalogu.

V istem času je iz sestava 2. grupe odredov na Moravško prišel partizan Peter,⁵⁰ nadarjen radijski tehnik amater. S Cirilom sta poslušala poročila tujih radijskih postaj, jih prevajala in razmnoževala. V »prostem« času sta postopoma navezovala stike z organizirano mladino v okolici Moravč, od Zaloga in Drtije do Tustanja, kjer je bil doma Stanislav Kolkalj, po domače Šnajderjev Slavec. Ta ju je seznanjal z razmerami in ljudmi. Mladi so jima tudi pomagali, da sta dobila rezervne dele in drug potrebni material.

V teh jesenskih mesecih smo začeli namesto o litjskem terenu govoriti o litjskem okrožju. Okolica Moravč in Zasavje sta bila že od začetka povezana s Štajersko.

Sredi oktobra je v naše kraje prišel Dušan Kraigher-Jug, član pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Ob neki priložnosti, ko se je zadrževal pri meni v okolici Moravč, je omenil, da bova z Eberlom poslana na Štajersko, saj tam hudo primanjkuje aktivistov. O drugih premestitvah z menoj ni govoril. V začetku decembra pa so bili poslani na politično delo v revirje Vili Vresk-Urbani, dotlej odgovoren za Zasavje in Viktor Kovač-Matevž ter Vinko Kramar-Krištof iz Moravškega bataljona. Milan Garantini je postal stalni Eberlov spremljevalec in Eberl ga je začel uvajati v politično delo.

Kraigher je večkrat šel z menoj na kak sestanek, saj je želel spoznati razmere in razpoloženje ljudi. Rad je odgovarjal na njihova vprašanja o mednarodni politiki in dogajanju na bojiščih, saj jih je prav to najbolj zanimalo. Ljudje so doma še imeli nekaj neprijavljenih radijskih sprejemnikov. Poslušali so zavezniške radijske postaje, poleg tega pa so dobivali tudi ciklostilno razmnoževane Radijske vesti, tako da so bili vsaj nekateri sproti seznanjeni. Kraigher je bil izjemno razgledan človek. Dal mi je veliko dragocenih nasvetov, ki so mi pozneje še kako koristili.

Leto 1942 se je izteklo. Šele zdaj, po večdesetletni časovni razdalji, lahko prav presojam, kaj smo do tedaj dosegli. Kljub krutim povračilnim ukrepom Nemci niso mogli več preprečiti preraščanja Osvobodilne fronte v resnično množično gibanje, katerega vpliv je povsem prevladal. Po hribovskih območjih so izgubili vsak vpliv, njihova oblast v večjih krajih, kjer so bile postojanke, pa je bila le

navidezna. Povsod je delovala naša organizacija in ljudje so jo bolj upoštevali kot nemško.

»MALA RUSIJA«

Množičnost Osvobodilne fronte, zaradi katere so Nemci okolico Moravč in hribovska območja proti Litiji začeli imenovati »mala Rusija«, je narekovala nekatere bistveno nove oblike njene dejavnosti.

Od jeseni 1942, ponekod pa že prej, smo deloma na lastno pobudo, deloma pa po navodilih pokrajinskega komiteja delo imeli razdeljeno po odborih Osvobodilne fronte. Kjer odbor ni imel predsednika, smo ga imenovali. Ta je namreč postal pomemben dejavnik samostojne dejavnosti vaških odborov Osvobodilne fronte. Poleg predsednikov smo imenovali tudi odgovorne ljudi za gospodarske, vojaške in varnostne zadeve.

S tem se je krepila odgovornost odborov za vse dejavnosti na njihovem območju. Za nas vodilne aktiviste je to pomenilo veliko razbremenitev. Če smo morali prej skoraj vedno le mi sklicevati sestanke in jih tudi neposredno voditi, so zdaj namesto nas to delali predsedniki. Mi smo jim le svetovali, kako naj kaj uredijo, ukrepajo in podobno. Seveda vodilni aktivisti zato nismo nič bolj počivali, le druge naloge in obveznosti smo dobili.

V tem času so odbori Osvobodilne fronte postopoma začeli prevzemati tudi oblastvene pristojnosti.⁴⁸ V sporazumu z našimi zaupniki na nemški občinski upravi na Vačah in v Moravčah smo na živilske nakaznice in nabavno dovoljenja dobivali hrano in razne potrebščine. Marsikaj od tega je šlo za partizanske ranjence, nekaj pa so dobili tudi kurirji.

Kljub množični pripadnosti Osvobodilni fronti so nekatere družine in posamezniki še

vedno bili deloma naklonjeni Nemcem ali pa so previdno čakali, v čigav prid se bo prevesila vojna sreča. Takšne smo imenovali sredinci. Naši ljudje so jih seveda skušali pridobiti za sodelovanje z Osvobodilno fronto, a se jim to ni vedno posrečilo. V takšnih primerih so me navadno prosili za pomoč, da se osebno pogovorim z njimi ali pošljem k njim partizansko patruljo.

Vsaki družini ali posamezniku, ki sem jo ali sem ga obiskal, sem najprej pojasnil prizadevanja in cilje osvobodilnega gibanja, nato zahteval, da prispeva kaj za partizane. Vsakogar sem tudi opozoril, da mojega obiska ne sme prijaviti Nemcem, in mu zagrozil s hudimi posledicami, če bo prekršil svarilo. Spominjam se, da so vsi upoštevali to opozorilo. Več družin smo s takim prepričevanjem spravili izpod vpliva sredinske miselnosti in začele so sodelovati z Osvobodilno fronto.

V tistih časih so dozorevale tudi razmere za ustanavljanje mladinskih vaških aktivov. Ustrezen namig za to smo dobili tudi iz pokrajinskega komiteja. Kot se spominjam, smo prve mladinske aktive ustanovili v Pečah, Selišah, Slivni skupaj z Mačkovcem in Limbarsko goro, Strmci, Hlevah, Tustanju, Krascah, Česnjicah, Drtiji, Gori pri Pečah, Spodnji Dobravi in še v nekaterih vaseh in zaselkih. V njih so bila pretežno samo dekleta, saj so fantje odšli v partizansko vojsko, nekateri pa tudi v nemško.

Decembra smo začeli ustanavljati aktive Skoja. Prvega, če se prav spominjam, v Moravčah. Velike zasluge za to je imela Vojka Napokoj, nato pa tudi v Krascah, Česnjicah, Pečah, Selišah, Strmci, Slivni, Hlevah in Spodnji Dobravi, na Limbarski gori in Gori pri Pečah.

Na litijemskem območju smo bili člani Komunistične partije Slovenije le Eberl, Vresk in jaz, nekaj jih je bilo tudi v bataljonu.

⁴⁸ Spomladi 1943 so partizani Zasavskega bataljona prišli po Miha Rebolja, a jim ušel skozi kletno okno in se zatekel k Nemcem. Tudi Logaja so sprva nameravali prijeti, a so ga zaradi Reboljevega pobega le posvarili. Spet ni zaleglo, zato so ga avgusta 1943 aretirali in ustrelili.

⁴⁹ To je bil Mitja Ribičič. Da naj bi postal sekretar litijskega okrožja, to sem zvedel šele po vojni.

⁵⁰ To je bil Danijel Forčesin, rojen 24. decembra 1921, brez staršev, študent elektrotehnične fakultete. Od leta 1941 je organizirano sodeloval z Osvobodilno fronto v okviru fakultete in v Trnovem v Ljubljani, kjer je stanoval. Proti koncu maja 1942 je odšel v partizane. Z 2. grupo odredov je šel na Štajersko. Okrog velikonočnih praznikov 1943 je bil blizu naselja Ušenišče, zaselka Dešen, zahrbtno ubit.

⁵¹ »Teren pa je naravnost odličen v zadnjem času. Uspelo je vzpostaviti celo vrsto terenskih odborov OF. Perspektive za mobilizacijo obstajajo.« (Zbornik dokumentov vojno historijskega inštituta Jugoslavije, VI. del, knjiga 4, str. 291.)

Zavedali smo se, da je treba naše vrste pomnožiti. Avgusta 1942 sem med kandidate za člane Komunistične partije Slovenije sprejel nekaj najprizadevnejših sodelavcev, članov Osvobodilne fronte. Med njimi upokojenega rudarja Janeza Pestotnika s Česnjic pri Moravčah, Staneta Cerarja iz Krasc, Petra Janežiča in Toneta Ceraja iz Moravč, Petra Koka-lja iz Tustanja in Jožeta Bizilja z Zgornje Dobrave. Sprva drug za drugega niso vedeli, da so kandidati za člane partije. Z vsakim sem vzdrževal le osebne stike, jih posamič poučeval in jim nalagal različne naloge. Tako sem jih preizkušal, ali so že zreli za sprejem v partijo. Proti koncu 1942, ko so sadovi našega dela postajali vedno bolj očitni, sem med kandidate sprejel še nekaj naših najbolj prizadevnih ljudi. Tudi z njimi sem delal tako kot s tistimi, ki so bili kandidati že od avgusta.

Naj ponovno poudarim, kako koristne za Osvobodilno fronto so bile naše zveze z nekaterimi Slovenci, zaposlenimi pri nemških občinskih upravah na Vačah in v Moravčah in na orožniški postaji na Vačah. Zlasti so bila dragocena njihova poročila o političnih in gospodarskih ukrepih nacističnih oblasti. Skoraj vedno so nas pravočasno obvestili tudi, ko so Nemci pripravljali kako hajko na naše enote. Obveščali so nas, kdaj bo kak fant dobil pozivnico za vpoklic v nemško vojsko, tako da so ga partizani lahko pravočasno na videz prisilno odpeljali.

Omenil sem že, da so nas odbori Osvobodilne fronte s podporo naših zaupnikov na obeh nemških občinah preskrbovali z živili in nekaterimi potrebščinami. Tako smo dobivali moko, sol, sladkor, olje in druga živila, ki so se dobila le na živilske nakaznice in razdeljevanje katerih so okupatorske oblasti skrbno nadzirale. Odkriti kršitelji so bili strogo kaznovani. Toda prav ta živila so potrebovali tudi partizani in aktivisti, zlasti bolniki in ranjenci. Med neko akcijo v Tuhinjski dolini so partizani zaplenili precejšnjo količino živilskih nakaznic in jih nato razdelili aktivistom. Na našem območju smo jih izročili Hedi Slekovec, ki je delala na občini Vače, in posrečilo se ji je vnovčiti jih. Tako smo prišli do precejšnjih količin hrane.⁵²

Na orožniški postaji na Vačah sta delala za nas dva Slovenca. Jožeta Barleta, nekdanjega jugoslovanskega orožnika, smo že omenili, drugi pa je bil Jože Gitschtaler, doma na avstrijskem delu Koroške, nemški držav-

ljan. Posredovala sta nam pomembne podatke o premikih nemških enot in pripravah na hajke in nam nekajkrat poslala tudi orožje, naboje in kako pištolo.⁵³ Medtem ko je Barle odklanjal neposredne stike z nami, češ da je prenevarno, in je pošiljal poročila samo po ženi Izi, se je Jože Gitschtaler pozno spomladi 1943 nekoč sestal z menoj. Hemica Rogelj ga je pripeljala v gozd nedaleč od Spodnje Slivne. Bil je v civilni obleki. Temeljito sva se pogovorila, predvsem o možnostih za pridobivanje orožja in streliva pa o pošiljanju za nas važnih podatkov. Kar zadeva orožje je rekel, da bo zelo težko, saj imajo Nemci temeljit pregled nad njim, prav tako tudi nad strelivom. Čeprav me je prvič videl, me je takoj spoznal. Na vse orožniške postaje so z uprave gestapa na Bledu namreč poslali mojo fotografijo, prav tako so vse dobile tudi tiralico mariborskega gestapa.

Če bi opisoval le delovanje, ki smo ga vodili aktivisti, bi podoba razširjenosti osvobodilnega gibanja ne bila popolna. Ljudje so namreč tudi sami na lastno pobudo in celo brez naše vednosti, naredili marsikaj. Neposredno so sodelovali s partizani in to nedvomno kaže na njihovo izjemno zavednost in požrtvovalnost. Zlasti dekleta so v velikem številu sodelovale pri obveščevalni službi, ki jo je vodil bataljonski obveščevalec Ivan Tlačer-Luka. Skupaj s starejšimi ženskami so pletle nogavice in puloverje, prale perilo, negovale in skrivale ranjence in bolnike, ki so se pred zimskim mrazom zatekali v skrivališča po kmetijah in v njihovi bližini. Pred prazniki so pekle kruh in zbirale priboljške za partizane. Vezi med prebivalstvom in bataljonom, v katerem je bilo več kot pol partizanov domačinov, so bile nasploh zelo prisrčne. Ta bataljon so ljudje imenovali »naš bataljon«.

Samozadržni obroč okrog vasi in taborišč partizanskih enot je bil skoraj neprebojen. Nihče ni mogel blizu, ne da bi ga kdo opazil. Kakor hitro se je kje pojavil kak neznanec, ga je na vsakem koraku spremljalo po več oči, takoj so bili o njem obveščeni tudi partizani. Pri tem so sodelovali vsi, od otrok do starcev.

Potem ko so nacistom spodleteli vsi poskusi, da bi zasejali med ljudi nezaupanje in preplah in razkrili organizacije Osvobodilne fronte, so začeli v drugi polovici 1942 v naše kraje pošiljati skupine lažnih partizanov, se-

stavljen iz domačinov. Prijelo se jih je ime raztrganci. Bili so posebej izšolani, oblečeni v raztrgane obleke, ki naj bi bile kar najbolj podobne partizanskim. Praviloma so hodili okrog ponoči, se izdajali za partizane, »iskali zvezo«, prosili za hrano in podobno. Prvi tak poskus na litijem območju, o njem smo bili takoj obveščeni, jim je spodletel. Lastnik domačije, pri katerem so se oglasili, je hitro spoznal, da partizani tako ne ravnaajo, zato jih je po njihovem odhodu prijavil moravškim orožnikom.

Tudi mi smo nemudoma ukrepali. Prek vaških odborov Osvobodilne fronte smo začeli poučevati ljudi o pojavu raztrgancev in o tem, kako naj ravnaajo ob srečanju z njimi. Poleg tega smo se s štabom Moravškega bataljona tudi dogovorili, da mora biti v vsaki patrulji, ki bo navezovala stike z domačini, posebno ponoči, obvezno vsaj en partizan domačin, ki ga ljudje poznajo. Patrulje naj bi poslej pazile na možno srečanje z raztrganci.

Ukrepi, ki smo jih sprejeli in se jih tudi držali, so onemogočili delovanje raztrgancev in po nekaj mesecih so se prikazali le še sem ter tja v manjših skupinah in predvsem tam, kjer so računali, da ljudje ne vedo za zvijačo.

Eno takih skupin raztrgancev je vodil Ivan Gril s Češnjic, po domače Boštjankov, ki je potem, ko so mu partizani usmrtili očeta in dva brata, o čemer smo že pisali, živel v Moravčah. Štab Moravškega bataljona se je odločil, da onemogoči tudi njega, zato je naša obveščevalna služba začela zbirati podatke o njegovem načinu življenja. Zvedeli smo, da kuha žganje pri neki hiši v Moravčah. Tam naj bi opravili z njim. V patrulji, ki je šla v akcijo, so bili domačini iz Moravč. Vodil jo je Franc Remic-Lovec, komandir 1. čete in namestnik komandanta bataljona. Patrulja je brez težav prišla do kuhinje, v kateri je Gril kuhal žganje. Remic je nanj naletel na pragu kuhinjskih vrat, in ker ga osebno ni poznal, mu je, da ne bi prišlo do pomote, ukazal, naj

dvigne roke. Tedaj je Gril zgrabil za pištolo in ustrelil, hkrati je sprožil tudi Remic. Oba sta bila smrtno zadeta. Remic se je še utegnil obrniti in napraviti nekaj korakov. Svojim fantom je rekel: »Zadel me je,« se zgrudil na tla in izdihnil.

Čeprav je bila v vasi nemška postojanka, so partizani truplo svojega komandirja odnesli. Zadet je bil v glavo. Pozneje smo zvedeli, da je bil Gril zadet naravnost v srce.

Z Remicem smo izgubili plemenitega tovariša, pogumnega borca in sposobnega poveljnika. Nemci pa z Grilom zvestega slugo, in izdajalca, ki mu je bilo nekaj borih nemških mark več kot lasten narod.

Nekaj dni pozneje, 6. januarja 1943, je predla trda tudi meni. Imel sem veliko srečo, da sem jo srečno odnesel. V Češnjicah sta bili naši stalni postojanki v graščini pri Pestotnikovih in pri Birkovih, po domače Blaževih, nedaleč proč. Ko sem zvedel, da se bo v graščino na Češnjicah naselila policija, sem sklenil oditi tja in pri Birkovih vzeti svoje perilo; tam so mi ga namreč prali. Pozneje zaradi bližine postojanke ne bi več mogel ponj. Ko se je zmrčilo, sva z Dušanom Kraigherjem-Jugom odšla na zasneženo pot. Kraigher je imel opravke v Dešnu, jaz pa v Češnjicah. Del poti sva šla skupaj. Pri Birkovih sem najprej povprašal po novicah, potem pa vzel perilo in ga zložil v nahrbtnik. Čez sem položil dva hlebčka sira, ki ju je zame poslal Tone Cerar iz Moravč. Medtem je k Birkovim prišla Ivica Pestotnik in me prosila, da pridem k njenemu očetu. Pri Pestotnikovih smo se pogovarjali nekako do 23. ure, nato sem se v spremstvu Ivice odpravil nazaj k Birkovim, da bi vzel nahrbtnik in se poslovil od njih. Komaj sem si ga oprtal, je pred hišo začel lajati domači pes. Zaslišali smo korake po dvorišču... Vse to mi je bilo sumljivo, zato sem domači hčeri Slavici ukazal, naj zmanjša plamen petrolejke. V temi bom laže

⁵² Po izjavi Hede Slekovca Francu Gričarju leta 1983.

⁵³ Oba sta se pozneje pridružila partizanom. Jože Gitschtaler je padel neznano kje. Jožeta Barleta pa so januarja 1945 v Strmci, v zaselku Slivne, ujeli domobranci z Vač. Izročili so ga Nemcem v Litiji, ti pa so ga poslali v Ljubljano. Od tam so ga domobranci aprila istega leta z vlakom odpeljali proti Litiji in ga med železniškima postajama Zalog in Laze ustrelili, njegovo truplo pa vrgli v Savo. Iza Barle se spominja še nekega slovenskega orožnika, ki je menda sodeloval z nami. To je bil Andrej Potokar, uslužbenec na postaji na Vačah. Poročen je bil s Pavlo Krhlikar, po domače Odamčevo iz Hrastja pri Vačah. Jaz se ga ne spominjam, možno pa je, da je sodeloval prek Barleta in Gitschtalerja.

ušel, sem pomislil. Tisti hip je nekdo potrkal na večna vrata in ukazal: »Aufmachen!«⁵⁴

Zdaj ni bilo nobenega dvoma več, da so zunaj Nemci. Vrata v hišo niso bila zaklenjena. Orožnik, če se prav spominjam, se je pisal Gliha, jih je odprl in se znašel v veži. Glasno in po slovensko je začel klicati domače. V eni roki je držal brzostrelko, v drugi pa baterijsko svetilko in z njo svetil predse.

S Slavico sva iz izbe planila v kamro. Tam sem ji rekel, naj odpre okno. Na srečo je bilo brez križev. Slavica je zunaj opazila kolono Nemcev v belih maskirnih kombinezonih. Vsa prestrašena mi je šepnila, da jih je vse polno. Časa za premislek nisem imel več. Že v izbi sem si bil snel nahrbtnik, v desni roki sem držal pištolo, z levo sem brž odprl še drugo okensko krilo in se pognal ven. Naredil sem nekaj skokov in že zaslišal klic: »Stoj!« Seveda se nisem ustavil. Proti meni so švigali strelji, ena od krogel je švignila čisto blizu mojega ušesa. Vrgel sem se v sneg in se nekaj metrov plazil po tleh, nato pa vstal in stekel proti strugi potoka v bližini. Hitro sem bil v kritju. Ubral sem jo ob potoku navzgor, potem pa zavil v gozd in nato proti Gramčam. Sreča, da je bila tema, drugače bi me nemški mitraljezec, ki je bil obrnjen proti gozdu, zagotovo pokosil.

Malo pred Gramčami sem srečal Kraigherja, ki se je vračal z Dešna. Povedal sem mu, da sem komaj odnesel celo kožo. Ker naju je skrbelo za usodo Birkove Slavice, njene matere in Pestotnikove Ivce, sva se namenila k Šušterjevim na Katariji. Upala sva, da bova z njihovo pomočjo zvedala, kaj je z njimi. Med potjo sva zagledala več ljudi, ki so prihajali iz doline. Ustavila sva se, da bi ugotovila, ali so Nemci ali domačini. Pa so bile le tri ženske, tudi one namenjene proti Šuštarjevi domačiji. Zavila sva za njimi.

Kraigher je vstopil prvi, jaz pa čez kratek čas za njim.

Ženski sta bili Birkovi in Pestotnikova. Zbranim so pripovedovale, kako so jih preseletili Nemci in da je Metod padel. Ko sem vstopil, so bili vsi na moč presenečeni in veseli srečnega konca. Od žensk sem zvedel, kaj se je v hiši dogajalo po mojem pobegu. Nemci so jih zgrabili in jim grozili s smrtjo, če ne bodo povedale, kje imajo bandita. Toda s tem so mislili na domačega sina, ki je nekaj mesecev prej odšel k partizanom. Nazadnje so mater vrgli iz hiše v sneg in

streljali proti njej, vendar je niso zadeli. Potem so se v naglici lotili hišne preiskave. Mudilo se jim je, ker je bil gozd preblizu. Našli so moj nahrbtnik in ga odnesli s seboj. Pozneje sem zvedel, da so Toneta Cerarja klicali na zaslišanje zaradi sira. Izgovarjal se je, da prihajajo k njemu razni ljudje in da kupujejo na živilske nakaznice sir hkrati za več gospodinjstev, kako si ga potem razdelijo in kam ga dajo, tega pa da on ne more vedeti. Prisiljeni so mu bili verjeti in so ga izpustili.

Birkova Slavica, njena mati in Pestotnikova Ivica so se med preiskavo izmuznile iz hiše proti gozdu in tako ušle.⁵⁵

Med najvažnejše dogodke v začetku 1943 sodi pokrajinska partijska konferenca za Štajersko in Koroško. Priprave nanjo so se začele že januarja in so potekale v najstrožji tajnosti. Nekega dne me je Dušan Kraigher-Jug, tedaj že namestnik političnega komisarja 4. operativne cone in član pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo vprašal, ali poznam kak primeren in varen kraj za neko zelo pomembno posvetovanje. Hiša, v kateri naj bi bilo, bi morala stati na samem, kje visoko v hribih, družina bi morala biti brezpogojno zanesljiva, ob nevarnosti pa možen lahek umik. Po kratkem premisleku sem mu predlagal domačijo Vinka Ribiča, po domače Osoleta, nad vasjo Dešen, ki je ustrezala vsem tem zahtevam. Nato mi je rekel, da bom za zdaj še ostal na litjskem območju, medtem ko bo Eberl moral na Štajersko, in da bom sodeloval pri tem posvetovanju.

Čez čas sva si Osoletovo hišo skupaj ogledala in se pogovorila z gospodarjem in gospodinjjo. Povedal jima je, da bi pri njih radi priredili neko posvetovanje, ki bi trajalo dve noči, in ju prosil za privoljenje ter, da nam odstopita izbo. Brez omahovanja sta privolila. Kraigher ju je še opozoril, da o tem ne smeta nikomur niti črhiniti besede. Nato so se začele priprave na sklic konference. Vendar pri tem nisem sodeloval.

Udeleženci so se zbrali pod večer 17. februarja 1943. Kot se spominjam, so prišli člani pokrajinskega komiteja Peter Stante-Skala, Dušan Kraigher-Jug, Dušan Kveder-Tomaž in Lojzka Šlander-Vera. Navzoč je bil tudi komandant 4. operativne cone Franc Rozman-Stane. Z litjskega območja sva prišla Eberl in jaz, s kamniškega mladinski funkcionar Peter Zupančič-Stojan, z revir-

skega pa ni bilo nikogar, saj so delegate med potjo v neki hiši na Kolovratu presenetili Nemci in so se razpršili. Pozneje sem zvedel, ti so bili sekretar Lojze Ribič-Ribca, Viktor Kovač-Matevž Vili Vresk-Urban in Vinko Kramar-Krištof. Spominjam se tudi, da sta bila navzoča inštruktor pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Gorenjsko Ignac Strlekar-Jože in politični komisar Kamniško-Savinjskega odreda Mitja Ribič-Ciril. Konference bi se najbrž morali udeležiti tudi predstavniki vseh okrožij s Štajerske in mežiškega okrožja, vendar ne vem, zakaj jih ni bilo.

Posebno se spominjam govorov Dušana Kraigherja-Juga, Petra Stanteta-Skale, Dušana Kvedra-Tomaža, Franca Rozmana-Staneta in Vere Šlander-Lojzke. Vsi so večidel govorili o političnih in vojaških razmerah na Štajerskem in Koroškem, težavah in naših nalogah v zvezi z njimi. Zahtevali so našo večjo dejavnost pri mobilizaciji v partizanske enote in poudarjali potrebo po širjenju Osvobodilne fronte. Okrepili naj bi mrežo odborov, kjer je to bilo mogoče, drugače pa naj bi še naprej delovali prek zaupnikov. Takšna Osvobodilna fronta naj bi povezovala vse zavedne in poštene Slovence z vse Štajerske. Govor je bil tudi o zlati sredini, ki jo lahko štejemo za rezervo bele in plave garde in bi jo zato bilo treba razkrojiti. Govorniki so posebej poudarjali potrebo po bolj pogumnem sprejemanju najbolj delavnih in požrtvovalnih aktivistov Osvobodilne fronte in mladincev v partijo in Skoj. Nekdo je rekel, da bodo okupatorji, zlasti nemški, čeprav bodo na bojiščih doživljali vedno hujše poraze, do zadnjega nadaljevali povračilne ukrepe in izvajali nasilje nad našimi ljudmi.

Zjutraj 18. februarja sem odšel v dolino, da bi poizvedel, ali se dogaja kaj nenavadnega, zlasti glede premikov nemških čet. Ugotovil sem, da je vse mirno. Celotno območje

Dešna je nadzoroval Moravški bataljon. Povsod so bile razporejene manjše zasede, patrolje pregledovale okolico. Tudi njegova obveščevalna služba je napela vse moči. Zato so čez dan udeleženci kongresa lahko mirno spali pri Osoletu, zvečer pa se je konferenca nadaljevala.

Čeprav na konferenci nismo obravnavali organizacijskih in kadrovskih zadev, sem takoj po njenem koncu, 19. februarja dopoldne, od Strlekarja zvedel, da je dokončno ustanovljeno litijsko okrožje in da je on določen za sekretarja komiteja in okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Povedal mi je tudi, kdo so člani okrožnega komiteja, in da sem med njimi tudi jaz.⁵⁶

Preden smo se udeleženci razšli, smo imeli čas za medsebojen pogovor o čisto vsakdanjih in osebnih zadevah. Eberl, ki je odhajal nekam na Štajersko mi je rekel: »Metod, odhajam na Štajersko, kjer so razmere zelo, zelo težke. Ne vem ali se bova še kdaj videla.«

Res se nisva. Naj to priložnost izkoristim in ga na kratko opišem kot človeka in tovariša.

Z Eberlom sva delovala skupaj skoraj trinajst mesecev, kar je bilo za tiste čase in razmere severno od Save izjemno dolgo. V tem času sva se seveda dodobra spoznala. Predvsem se mu je poznalo, da je v predvojnem času veliko bral in se sam izobraževal. Imel je bogate življenjske in politične izkušnje, ki jih je nedvomno pridobil med delovanjem v sindikatih, v katere so bili včlanjeni revirski rudarji. Bil je po knapovsko neposreden in odkrit, vendar prijeten sogovornik. Hitro je znal najti stične točke z različnimi ljudmi, tudi s kmeti, in se jim prilagoditi. Ljudje so se radi pogovarjali z njim, večkrat so se obračali nanj s prošnjami za razne nasvete. Povrhu tega je bil tudi dober govornik in je znal razvneti poslušalce. Vse, kar

⁵⁴ »Odprite!«

⁵⁵ Birkova mati se je vse do konca vojne skrivala pri sorodnikih in prijateljih, naših sodelavcih. Njeno hči Slavico in Pestotnikovo Ivico pa smo na njuno željo s prvo kurirsko zvezo poslali na Dolenjsko. Slavica je postala bolničarka Marta v Tomšičevi brigadi, Ivica pa bolničarka v eni od skritih bolnišnic v Kočevskem Rogu.

⁵⁶ Nekaj pozneje sta postala člana okrožnega komiteja tudi Renato Jerič-Ambrož in Slavko Kokalj-Stane, doma iz Velike vasi pod Vrhom sv. Miklavža. Oba sta se zdravila, Jerič zaradi rane na nogi, ki jo je dobil med prebijanjem z Limbarske gore proti jutru 7. septembra 1942, Kokalj pa zaradi bolezni in ker je bil že starejši. Jeriča sem vključil v politično delo, kakor hitro si je za silo opomogel, tako da je lahko hodil na krajše razdalje.

jim je povedal, je bilo razumljivo in zato tudi prepričljivo. Kot človek pa je bil izjemno skromen, potrpežljiv in obziren. Tudi s podrejenimi se je znal pogovarjati kot s sebi enakimi in ravni v skladu s tem. Kadar sva skupaj šla na pot ali kje kaj čakala, sva se veliko pogovarjala o najinih osebnih zadevah. Zelo ga je skrbelo za usodo žene in edinega sina, še otroka. Ženo so namreč Nemci, potem ko je odšel v partizane, odpeljali v nemško taborišče, za sina pa ne vem več, ali je živel pri kakih sorodnikih ali pa so odpeljali tudi njega.

Ustanovne seje za litijski okrožni komite nismo imeli, tudi potem ne, ko sta bila vanj vključena Jerič in Kokalj. Strlekar tudi pozneje ni skliceval sej, o vsem je odločal sam. Delovali smo vsak na svojem območju, Strlekar je odgovarjal za Litijo, zadrževal pa se je v okolici vasi Široka set. Sam sem še naprej skrbel za okolico Vač, Moravč in Kandrš. Pri tem mi je pomagal Jerič. Kokalj pa je skrbel za del Zasavja od Spodnjega Hotiča do Zgornjega Prekra in Grmač. Od časa do časa smo se nekateri po naključju, kdaj pa kdaj pa tudi po dogovoru sestali in se pogovorili o razmerah in trenutnih nalogah.

Kak mesec po konferenci na Dešnu smo ustanovili okrožni odbor Osvobodilne fronte. Zbrali smo se na Ušeniščah, v zaselku Dešna. V odbor smo vključili nekaj najbolj uspešnih domačih aktivistov, tako da so bili zastopani vsi deli okrožja. Po sestavi je bil odbor posnetek komiteja, Strlekar je bil njegov sekretar; naziv predsednik se je uveljavil šele pozneje. Strlekarja je za sekretarja okrožnega odbora Osvobodilne fronte predlagal navzoči član pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo Peter Stante-Skala.

V tistem času je bila naša pglavitna naloga preusmeriti mobilizacijo fantov in mož namesto v nemško vojsko v našo. Januarja 1943 so Nemci z Gorenjske vpoklicali dva letnika, medtem ko so na Štajerskem to storili že sredi 1942. Naši kraji so, kakor sem že večkrat povedal, upravno sodili pod Koroško oziroma južno Koroško, kakor so nacisti imenovali Gorenjsko. Medtem ko so po naši razdelitvi bili priključeni Štajerski. Mobilizacija v nemško oziroma našo vojsko je imela velik politični pomen, saj je pomenila plebiscit za Osvobodilno fronto ali okupatorja. Po vaseh, kamor smo lahko prihajali, so organi-

zacija naše mobilizacije prevzeli odbori Osvobodilne fronte. V Moravčah, kjer je bila tedaj še zmeraj nemška postojanka, pa je to nalogo prevzel referent za mobilizacijo pri odboru Gvido Učakar. Pred vojno je bil aktivni oficir jugoslovanske vojske, zato se je razumel na vojaške zadeve.⁵⁷ Svetovali smo mu, kako naj ukrepa, ker so Nemci budno spremljali potek mobilizacije v svojo vojsko.

Pri mobilizaciji v našo vojsko so nam veliko pomagale tudi dekleta. Če je kdo omahoval, so ga dobesedno vzele v precep, tako da so se skoraj vsi odločili za partizane.

Število nemških vojnih obveznikov, ki so se raje pridružili partizanom, je marsikje presešlo naše pričakovanje. Tako je na primer prišlo v Zasavski bataljon veliko fantov iz Litije in vasi južno od Save. To območje je bilo za nas težko dostopno, zato so vse v zvezi z mobilizacijo uredili naši zaupniki. Iz Moravč je Učakar pripeljal v Zasavski bataljon skupino kakih petnajstih prostovoljcev. Kasneje, ko so Nemci postopoma klicali k vojakom nove letnike, smo mobilizacijo v našo vojsko nadaljevali tudi mi. S starši in prizadetimi vpoklicanci smo se navadno dogovorili, da so ponje prišle partizanske patrulje in jih na videz nasilno odpeljale. Starše smo poučili, kako naj postopajo naprej. Svetovali smo jim, naj dogodek prijavijo oblastem in se pri tem izgovarjajo, da so fanta odpeljali na silo.

Nasploh je bilo to obdobje sila razgibano. Dela smo imeli čez glavo. Predvsem smo morali iskati primerne ljudi, ki bi nadomestili vse, ki so odšli k partizanom ali pa so jih Nemci pozaprli oziroma poslali v pregnanstvo. V odborih Osvobodilne fronte so vedno bolj prevzemale odgovorne naloge ženske. V partijo sem sprejel več dotedanjih kandidatov, precej požrtvovalnih aktivistov med kandidate, mlade pa v Skoj. Ustanovili smo nekaj novih partijskih celic in aktivov Skoj in na začetku sem se moral udeleževati njihovih sestankov, da bi jih usposobil za samostojno dejavnost.

Ker je pozimi bilo težko spat v zasneženem gozdu, predvsem pa nevarno, smo pospešeno gradili skrivališča oziroma bunkerje. Večinoma so bile to v gozdu skopane jame, prekrite z zamaskirano streho, večkrat tudi skriti prostori v gospodarskih poslopijih naših zanesljivih ljudi. V njih so našli zavetišče funkcionarji, ki so potovali na Štajersko ali

na Dolenjsko, kurirji, ranjenci, bolniki pa tudi aktivisti. Nekatera smo uporabljali za skladišča hrane, delavnice itd.

Širili smo tudi našo obveščevalno službo, ki je delovala samostojno, z obveščevalno Zasavskega bataljona pa smo po potrebi izmenjavali podatke in sodelovali. Če je naša obveščevalna bila prej usmerjena predvsem na varnost civilnega prebivalstva, smo jo zdaj preusmerjali v iskanje podatkov o založenosti trgovin in skladišč s prehrano in drugimi potrebščinami na ozemlju, ki ga je nadziral okupator. O morebitni akciji smo se potem dogovorili s štabom bataljona.

Ena od važnih nalog vaških odborov Osvobodilne fronte je bila tudi skrb za omilitve posledic okupatorjevega nasilja in pomoč zapornikom in pregnancem. Pri tem smo okrožni aktivisti odbore le spodbujali in jim po potrebi svetovali.

Veliko ljudi z našega območja je bilo v taboriščih v Nemčiji, kamor so jih pregnali, ker so njihovi svojci odšli k partizanom ali bili ustreljeni zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto. Prek njihovih svojcev, ki so ostali doma, so odbori vzdrževali stike z njimi. Svojci so jim lahko pisali, včasih pa je kdo celo dobil dovoljenje za obisk v kakem taborišču, kjer je imel sorodnike. Odbori so tudi skrbeli, da so tudi tisti, ki niso imeli nikogar več, ki bi jim pošiljal pakete z živili, te vseeno dobivali. Hrano za to so zbirali kmetje. Marsikdo je pokazal neverjetno domiselnost pri iskanju možnosti za takšno navozovanje stikov. Pakete so pošiljali tudi jetnikom v koncentracijskih taboriščih, kjer je bilo to dovoljeno. Tako so tisti, ki so bili žrtve okupatorskega nasilja, vedeli, da nismo pozabili nanje in da jim skušamo pomagati. Še bolj kot paketov so se veselili spodbudnih novic iz domačih krajev, ki so kljub cenzuri in pregledovanju paketov le prišle do njih. Spodbujali so jih in jim vzbujali upanje, da bo kmalu konec nacistične vladavine in da se bodo lahko vrnili v domače kraje.

POSKUSI ČETNIŠKEGA IN BELOGARDISTIČNEGA ROVARJENJA

Prvič sem zvedel, da skuša nekdo mimo nas ustanoviti organizacijo od Janeza Batisa s Konja, in to že med mojim prvim obiskom pri njem januarja 1942. Še pred menoj ga je obiskoval Franc Strmljan, po domače Sepčev z Brega pri Litiji. Pred vojno je bil podoficir jugoslovanske vojske. Nagovarjal ga je, naj zbira orožje in strelivo, ki je ostalo za jugoslovansko vojsko, ustanovili pa naj bi tudi nekakšno vaško stražo. Vendar ni povedal, kaj naj bi ta počela in proti komu naj bi se borila. Tudi o njeni politični opredelitvi ni povedal nič. Le to je rekel, da ima zveze z Ljubljano in da je tamkaj zvedel za gošarje na Gorenjskem. Na koga je mislil, Batis ni vedel, Gorenjci pa so tako rekli partizanom. Nazadnje je Batisu obljubil, da se bo kdaj pozneje še oglasil pri njem, vendar obljube ni držal. Konec januarja 1942 je izginil iz domačega kraja. Enkrat spomladi smo od sodelavev iz Litije zvedeli, da je odšel nekam v Ljubljano ali na Dolenjsko in se pridružil 2. Štajerskemu bataljonu. Partizani so ga menda razkrinkali kot četniškega hujskača in ga ustrelili.

Po vojni mi je Anton Pavliha s Spodnjega Hotiča pripovedoval, da se je Strmljan oglasil tudi pri njem, vendar kak mesec prej, torej že decembra 1941, in mu predlagal, da bi zbiral orožje. Omenjal je tudi nekakšne trojke kot vaško zaščito. Ko se je poslavljaj od njega, mu je rekel, da je namenjen v Ribče. Ko sem Pavliha vprašal, zakaj mi vsega tega ni povedal že januarja 1942, mi je odvrnil, da Strmljana in njegovih navodil ni vzel resno, povrhu pa ga tudi ni dobro poznal. O Strmljanu mi je pripovedovala tudi Heda Slekovec. Nekega mrzlega zimskega dne, bržkone decembra 1941, je Martin Krhlikar,⁵⁸ po domače Odamec s Hrastja, zaselka Potok pri Vačah, pripeljal k Antonu Roglju neznanega moškega, doma iz Litije ali bližnje okolice. Rogelj je oba pripeljal k njej, češ da je pri njej bolj varno, saj je bila blizu orožniška postaja, zato neznanca tu ne bo nihče

⁵⁷ Aprila 1941 so ga Nemci ujeti in ga poslali v neko oficirsko ujetniško taborišče. Od tam je bil kot mnogi drugi odpuščen in 8. septembra 1942 se je nastanil v Moravčah pri svojcih. Pozneje je odšel k partizanom, po vojni pa je bil kapelnik vojne godbe v gardi.

⁵⁸ Pozneje je sodeloval z Osvobodilno fronto, 10. januarja 1945 pa se je iz neznanega razloga pridružil domobrancem na Vačah.

iskal. Naslednji večer je Zajčev Ivan, sorodnik Slekovčeve, neznanca pospremil do Bitič. Slekovčeva je pozneje slišala, da so ga ustrelili partizani. Tudi Ivan Grm mi je po vojni povedal o nekem neznancu, ki je približno ob tem času sklical sestanek na Vačah. Poleg njega so se ga udeležili Albin Kristan, Tone Rogelj in Martin Krhlikar. Na sestanku jim je govoril o nekakšnih trojkah, vaški zaščiti in zbiranju orožja, nič pa o tem, proti komu naj bi se borili. Oba, Heda Slekovec in Ivan Grm, sta očitno mislila na Strmljana.

Ko sem se 21. januarja 1942 vrnil na Golče in Hohkrautu poročal o opravljenem delu, sem mu povedal tudi o dejavnosti Franca Strmljana. Zelo pozorno me je poslušal in nazadnje rekel, da skušajo vaške straže ustanoviti naši sovražniki. Ko je Hohkraut februarja 1942 odšel poročat v Ljubljano, je o Strmljanovem delovanju bržkone poročal predstavnikom Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Najbrž je tudi povedal, da je odšel neznano kam. Verjetno so ga potem začeli iskati in ga nazadnje našli v 2. Stajerskem bataljonu. Seveda je bilo vsem jasno, kakšno nalogo in namen je imel v njem.

Če te drobce o Strmljanovi dejavnosti povežem v celoto in jo primerjam s tem, kar sem prebral v brošuri Zasajne v plamenih, dobi njegovo delovanje drugačne razsežnosti. V brošuri namreč piše, da so jeseni 1941 in čez zimo prihajali v Kostrevnico ljubljanski študentje, organizatorji četništva, in iskali med domačini somišljenike. Hoteli so ustanoviti trojke, ki bi ob pričakovanem koncu vojne zasedle javna poslopja in prevzele oblast. Toda naleteli so na gluha ušesa, saj so ljudje v teh krajih že nekaj vedeli o Osvobodilni fronti. Bržkone je bil Strmljan eden od teh organizatorjev, le da je kot domačin prodril veliko dlje, med drugim tudi na severno stran Save. Njegova dejavnost v teh krajih se časovno ujema s podatkom iz brošure.

Toda sovražna dejavnost po Strmljanovem odhodu iz naših krajev ni prenehala. Po vojni sem od Poldeta Lovšeta iz Tirne zvedel, kaj se mu je pripetilo v Litiji nekega sobotnega popoldneva v poznem poletju 1942. Oglasil se je v gostilni Na pošti. Njen lastnik je bil Vojko Šlibar. Ker v veliki gostinski sobi ni bilo nikogar, je potrkal na vrata, ki so vodila v posebno sobo, in vstopil. Za mizo je zagledal kakih osem do deset ljudi. Gostil-

ničar je bil med njimi. O nečem so živahno razpravljali. Videti je bilo, da niso navadna pivska družčina. Ko so ga zagledali, so na mah vsi utihnili, gostilničar pa je vstal, ga vprašal, kaj bi rad, in ga obenem rinil iz sobe. Iz te družčine za mizo je Lovše poznal Miho Rebolja z Raven, Janeza Slaparja z Razpotja in Alojza Bernota s Svete gore. Rebolj je bil znan naš nasprotnik. Pozneje smo dognali, da je bil povezan z gestapom. Tudi Slapar je bil nacistični privrženec. Bernota pa smo pozneje razkrinkali kot enega izmed organizatorjev bele garde v teh krajih.

Na jesen 1942 smo z Dolenjskega in Notranjskega začeli dobivati vesti o beli gardi, ki je iz okupatorskih rok sprejela orožje za boj proti lastnemu ljudstvu. Večkrat smo pri tem ponosno ugotavljali, da je pri nas ljudstvo enotno in da zato kaj takega pri nas ni mogoče. Kljub vsemu pa smo sklenili, da bomo previdni. Nekaj ljudi iz okolice Vač in Moravč je leta 1941 pobegnilo na italijansko zasedbeno območje, ker so se bali pregnanstva. Nekateri od njih so se opredelili za belo gardo, med njimi kaplan Franc Velkavrh iz Moravč. Ker so mnogi od njih imeli na našem območju znance, prijatelje in sorodnike, bi lahko prek njih spletili svojo izdajalsko mrežo. Zato smo sklenili te ljudi obzirno, skrbno nadzorovati. Nalogo so prejeli člani Komunistične partije Slovenije in Skoj. Kmalu smo ugotovili, da vsaj v tistem času prek njih ni bilo zaznati nobenega sovražnega vpliva. Izjema je bil Ivan Obreza, po domače Vrbkov Johan iz Kandrš. Okrog njega so se zbirali nekateri njegovi somišljeniki iz vasi in bližnje okolice. Pri njem sem ga še iz časa pred vojno. Poznal sem ga še iz časa pred vojno. Bila sva vrstnika. Z bratom Francem sta slovela kot pretepača, zato so se ju ljudje bali, zlasti Ivana. Ta se je ukvarjal z vsem mogočim, s prekupevanjem lesa in živine in še z marsičem, kakor je pač nanese, le pošteno delo mu je smrdelo. Bil je razvratnež in ohol človek. Kadar je šlo za njegovo osebno korist, je brez omahovanja prelomil dano besedo. Mislil sem, da se je bil z leti in zaradi vojnega časa spremenil, zato sem ga povabil k sodelovanju z Osvobodilno fronto. Predlagal sem mu celo, da bi vodil vaški odbor Osvobodilne fronte, pa je odklonil, češ da ne zaupa vaščanom, a hkrati je obljubil, da nas bo podpiral z denarjem in živili, toda le, če tega ne bo nihče zvedel. Zaman sem

ga prepričeval, da med vaščani morda kdo res ni vreden zaupanja, toda večina ga je. Značilno zanj je bilo, da je za svoje sodelovanje postavljaj različne pogoje in zahteve. Tako na primer, da naj »likvidiramo« brata Jako in Jožeta Kimovca s Spodnje Slivne pri Vačah, češ da sta zagrizena klerikalca. Kimovca sta že sodelovala z nami, zato sem poskušal ugotoviti, s čim sta se mu tako zamerila, da ju je skušal z našo pomočjo spraviti s poti. Pri nekom, ki sem mu kot neomajnemu poštenjaku povsem zaupal, sem obzirno vprašal o vzrokih. Zvedel sem, da je do sovraštva prišlo, ker so si pri prekupečevanju hodili drug drugemu v zelje in se skušali spodriniti.

Kimovčeva pa sem opozoril, da je slišati, da nista preveč naklonjena Osvobodilni fronti. Tega sam sicer osebno ne verjamem, sem rekel, vendar bosta morala te govorice ovreči z dejanji. Res sta postala še bolj prizadevna, posebno starejši, Jaka.

Kjub temu zahrbtnemu poskusu Ivana Obreze, da bi se znebil nekdanjih tekmecev, sem še naprej vzdrževal stike z njim, le da sem bil veliko bolj previden. Nedolgo zatem, ko smo likvidirali njegovega brata Franceta, sva se nekega večera s Jožetom Novakom-Viktorjem⁵⁹ s Češnjic pri Moravčah oglasila pri Ivanu doma. Našla sva le mater in sestro. Mati nama je povedala, da se bo Johan kmalu vrnil, in naju povabila, naj sedeva in ga počakava. Res je kmalu prišel. Potem ko smo se pozdravili, je ukazal sestri, naj prinese steklenico mošta, in naju povabil k mizi. Med pogovorom je znenada grozeče tesno stopil predme in me vprašal, kje imamo njegovega brata. Njegovemu nastopu in vprašanju primerno sem mu odgovoril, da smo ga likvidirali kot izdajalca in vohuna. Tako odkrit in prav nič olepšan odgovor ga je očitno zmedel. Postal je bolj ponižen in naju začel prepričevati, da smo storili veliko napako, češ da je bil Franc »naš« človek. Spomnil sem ga, da bi, če bi bil naš človek, ne iskal partizanov z bombo v žepu. To ga je še bolj prizadelo. Spoznal sem, da pogovora o njegovem sodelovanju z nami tistega večera ne bo mogoče nadaljevati, zato sva se z Novakom poslovila in odšla.

Kmalu potem smo od naših ljudi začeli dobivati obvestila, da Obreza vse pogosteje potuje v Celje, Trbovlje, Domžale in celo Ljubljano, kar je bilo najbolj sumljivo. Zvedeli smo tudi, da mu s tovarnjakom večkrat pripeljejo na dom razne potreščine, kot so metle, usnje, krtače in vrsto drugih stvari, ki jih je bilo v tistih časih zelo težko dobiti. Vse to daje nekaterim ljudem v vasi in okolici in odklanja plačilo. Od njih zahteva le, da mu bodo sledili, ko bo dozorel čas in jih bo pozval k temu.

Zato sem se v začetku maja 1943 spet odpravil k njemu. Tudi tokrat ga nisem našel doma. Mati mi je povedala, da je pri sosedu Rudolfu Grdenu, po domače Dobrliščanu, in da kuhata žganje. O Rudolfu sem vedel, da je popolnoma pod Johanovim vplivom. Odšel sem torej tja. Johana sem našel nekoliko okajenega in jezik mu je tekel kot namazan. Grdenu je ukazal, naj se umakne iz kuhinje. Ostala sva sama in začel mi je zelo samozavestno razlagati svoje poglede in načrte. Rekel je: »Ko pojdem v gozd, bo šla z menoj vsa dolina. Šel pa bom, ko bo prišel moj čas, seveda s svojo armado, ki pa ne bo pod vašo komando.«

Zdaj sem vedel, pri čem sem, saj mi je tako rekoč sam povedal, da snuje belo gardo, katere poveljnik naj bi postal. Grden se je vrnil v kuhinjo in Obreza ni več govoril o svojih načrtih. Dobrohotno sem ju posvaril, da je v teh resnih časih vsakršna protiljudska igra nevarna in tudi tvegana, zato naj o tem dobro premisli, predvsem pa naj vsak misli s svojo glavo, ne pa s tujo; to je letelo na Grdena. Potem sem odšel ...

Naslednjega dne sem obiskal taborišče Zasavskega bataljona. Prav tedaj se je zadrževal tam Rudi Knez-Silas, načelnik varnostno-obveščevalne službe za Štajersko in jugoslovanski del Koroške. Predlagal sem, da bi se on, komandant bataljona Poglajen, politični komisar Berkopec in jaz na samem pogovorili o neki pomembni zadevi. Takoj so se strinjali. Povedal sem jim, kako je z Obrezo; nisem pozabil opisati njegovega slovesa v preteklosti, omeniti likvidacije njegovega brata, govoric, ki se širijo med našimi ljudmi, in tega kar mi je bil osebno povedal prejšnjega dne. V

⁵⁹ Prijavil se je v Moravško četo, toda njeno poveljstvo mi ga je določilo za spremljevalca. Čez nekaj mesecev je na lastno željo odšel v Moravški bataljon. Padel je nad Trbovljami 1944 kot komandant bataljona Šlandrove brigade.

svojem protiljudskem delovanju je zašel že tako daleč, sem rekel, da vse skupaj zahteva naše ukrepanje, drugače utegne biti prepozno. Vse trije so se strinjali z menoj. Sklenili so, da bodo Obrezo prišli.

Nekaj pozneje mi je Knez povedal, da je s svojo obveščevalno mrežo že nekaj časa spremljal dejavnost začetnikov belogardizma. Ta je segala tudi zunaj območja mojega delovanja. Mednje so sodili Rudolf Grden, po domače Doberlivčan iz Kandrš, Ivan Obreza iz Kandrš in njegov svak Stanislav Končar po domače Hočevnar iz Spodnjega Hotiča, Alojz Bernot, organist in cerkovnik s Svete gore, Janez Slapar, gostilničar s Trate, zaselka Kandrš, in Anton Rebolj iz Razpotja pri Mlinšah, starejši brat gestapovskega sodelavca Miha Rebolja z Raven. Vse so še istega večera ali ponoči prišle iskat partizanske patrulje in jih pripeljale v taborišče na Lesu nad Slivno. Naslednji dan so jih zaslíševali. Ivan Obreza je, da bi se rešil, vso krivdo valil na druge; povsem v skladu s svojim sebičnim značajem. Njegov svak Končar pa ga je zelo bremenil, vendar nas je rotíl, naj tega Obrezi nikar ne povemo, češ da bo vse pobí, če bo to zvedel. Tudi to je bilo značilno za odnose med pripadniki te belogardistične skupine.

Časi so bili kruti, popuščanja ni smelo biti, dokazi o krivdi pa nesporni, zato so bili vsi usmrčeni. S tem smo vsaj zaenkrat v naših krajih zatrlí izdajstva.

Žal so poznejši dogodki pokazali, da ne popolnoma. Ostala sta Franc Juvan, po domače Markovec s Klenika pri Vačah, in Jaka Kimovec s Slivne; slednji je bil naš sodelavec in se nam je izneveril šele decembra 1944. Juvan je še nekaj časa spretno prikrival svojo sovražno dejavnost, ko pa je zasílitil nevarnost, je zapustil dom in kmetijo na Kleniku in se umaknil pod zaščito okupatorja v Litijo. Na Vače se je vrnil konec 1944, med veliko nemško ofenzivo proti enotam 4. operativne cone. Desetega januarja 1945 je ustanovil domobransko posadko s okrog šestdeset možmi in postal njen poveljnik. Tik pred koncem vojne je padel v boju s partizani.

Jaka Kimovec je bil pred vojno župan na Vačah. Izvoljen je bil na listi Slovenske ljudske stranke, zato je imel številne znance in velik vpliv na ljudi. Za sodelovanje z Osvobodilno fronto smo ga pridobili, ker smo pričakovali, da nam bo veliko koristil. Nismo se zmotili. Pomagal nam je zlasti z nasveti, na

koga naj se obrnemo, kadar smo rabili kako pomoč, in nas podpiral s hrano. Z njim je za Osvobodilno fronto delala vsa družina, zlasti obe hčerki. Bili sta dejavni v Zvezi slovenske mladine. Po vojni sem slišal, da je Jakob Kimovec obrnil plašč po vetru decembra 1944, v času velike nemške ofenzive proti enotam 4. operativne cone, ker je menil, da je z osvobodilnim gibanjem konec. Postal je drugi človek v domobranski postojanki na Vačah. Nastopal je na »protikomunističnih zborovanjih«, na katera so gnali ljudi na silo, in spodbujal domobrince v boju proti partizanom.⁶⁰

Proti koncu julija ali na začetku avgusta 1943 me je Strlekar poslal na južno stran Save z nalogo, da se povežem s sekretarjem okrajnega komiteja Komunistične partije Slovenije Litija-desni breg, s Tonetom Kimavcem-Francozom,⁶¹ in njegovim članom, Cirilom Gričarjem-Emilom. Prek njiju naj bi se seznanil z razmerami na območju med Savo in italijansko-nemško razmejitveno črto in jima pomagal pri delu. A podrobnosti o tem pozneje. Naj se vrnem k delovanju bele garde. Proti koncu mojega delovanja na južni strani Save me je nekega dne Francoz obvestil, da ima sestanek z dvema moškima iz Litije. Eden je redovnik v civilu in stanuje pri neki gostilničarki v Litiji. Menda bi rad dobil zvezo z nami. Sestali naj bi se na domu neke predvojne učiteljice, naše sodelavke, ki je stanovala nad železniško postajo Jevnica. Kimovec je menil, da se bo najbrž moral pogovarjati o kočljivih zadevah, zato me je prostil, da bi šel z njim. Privolil sem. Redovnik in njegov pajdaš sta se vedla precej skrivnostno, izmikala sta se odgovorom na najina vprašanja in skušala kar najmanj povedati, pa kar največ zvedeti. Sprejeti nista hotela nobene naloge, zato je bil sestanek po najinem prepričanju povsem neuspešen. Bila sta neiskrena, zato smo se razšli.

Ko sem svojo nalogo južno od Save opravil, sem se spet vrnil na območje Moravč. Prvič, ko sva se spet srečala s Petrom Stantetom-Skalo, me je vprašal, kako sva s Francozom opravila s tistim redovnikom iz samostana v Stični, in ne da bi počakal na odgovor, na pol v šali nadaljeval, češ, ali sem ga politično prepričal. Potem pa se je zresnil in mi rekel, da se najbrž sploh ne zavedam, kaj bi se mi lahko pripetilo, saj sem šel na zelo tvegan sestanek. Redovnik je bil namreč

eden od organizatorjev bele garde, ki so jih poslali v naše kraje. Skala je bil že ukazal Rudiju Knezu-Silasu, da gre s svojo patruljo čez Savo, povabi redovnika na srečanje, ga zgrabi in takoj opravi z njim in z njegovim spremljevalcem. Kmalu potem sem zvedel, da se je tako tudi zgodilo. Tako redovnik ni imel časa, da bi izdal naše ljudi.

Poslej je bela garda iz strahu pred nami in zaradi neomejene enotnosti ljudstva v naših krajih lahko rovarila le v največji tajnosti in prek posameznikov. Šele zadnje vojne mesece, ko so nemške čete decembra 1944 preplavile celotno območje in pripeljale s seboj domobransko četo iz Ljubljanske pokrajine, se je bela garda lahko spustila v odkrit spopad z nami. Skupaj z Nemci so ustanovili postojanko v Šentvidu pri Lukovici in na Vačah in domobrancem se je pridružil tudi del domačinov.

RAJONSKO POLITIČNO VODSTVO NA MORAVŠKEM OBMOČJU

Na začetku poletja 1943 smo začeli razmišljati o ustanovitvi političnega vodstva na območju Moravč, ki bi povezovalo in vodilo vse odbore Osvobodilne fronte in posamezne zaupnike po vaseh in zaselkih. Z vodstvom smo mislili na komite Komunistične partije Slovenije, ki bi vodil delo članov in kandidatov, in na odbor Osvobodilne fronte. Sekretar okrožnega komiteja Strlekar se je z našim predlogom strinjal, prav tako tudi Stante. Najprej smo ustanovili rajonski komite, odbor Osvobodilne fronte pa šele na začetku novembra, ko sem se vrnil z Dolenjske. Vmes sem bil nekaj časa tudi južno od Save, zato ta zamuda.

Še preden smo ustanovili komite, smo razmišljali o njegovem nazivu. Odločili smo, da bo rajonski. Tako je nastal moravški

rajon, ki se je kot občina Moravče obdržal še vrsto let po vojni.

Rajon je na zahodu mejil na kamniško okrožje in na vzhodu obsegal vasi Peče, Gora in naselja Les, Grmače in Vrh. sv. Miklavža. Naj povem, da je medvaški odbor Osvobodilne fronte, ustanovljen 7. februarja 1942 v Armonovi kajži v Tustanju, bil le začasno vodstvo za Moravče in okolico. Ko smo ustanovili nove odbore in povečali število sodelavcev, se ta odbor s prvotnim članstvom ni več sestajal, ampak so posamezniki delovali po odborih vsak v svojem domačem kraju.

Rajonski komite, ki so ga 1944, po mojem odhodu z njegovega območja, preimenovali v okrajni, je bil sestavljen, kot se spominjam, iz petih članov. Sekretar je bil Renato Jerič-Ambrož, člani pa Stane Cerar-Julij iz Krasc, Tone Cerar-Ciril, Ivan Pestotnik-Jur in Vojka Napokoj-Meta, vsi iz Moravč.⁶² Člani rajonskega odbora Osvobodilne fronte so bili vsi člani komiteja, poleg njih pa tudi Stanislav Karo iz Moravč, Miha Pirnat iz Tustanja, Jože Bizilj z Zgornje Dobreave, Albin Sušnik z Gore pri Pečah, Gvido Učkar iz Moravč in Tončka Kos iz Češnjic. Morda je bil član še kdo, a se ga ne spomnim. Vsi ti novembra 1943 še niso bili v ilegali.

V prejšnjem poglavju sem omenil, da sem konec julija ali na začetku avgusta 1943 odšel čez Savo s posebno nalogo. Na območju med Savo in italijansko-nemško razmejitveno črto so že imeli okrajni komite Litija-desni breg. Med prvim pogovorom z njegovim sekretarjem Tonetom Kimavcem-Francozom in članom Cirilom Gričarjem-Emilom sem zvedel, da se na njihovem območju že nekaj časa zadržujeta dva tovariša, da nimata zveze z njimi in da je tudi iskala nista.⁶³ Prišla sta prek razmejitvene črte od nekod z Dolenjskega. Kimovcu sem naročil, naj prek zvez

⁶⁰ Ker je bil nekdanji sodelavec Osvobodilne fronte, je verjetno računal, da mu bo naša oblast spregledala izdajalsko dejavnost, zato maja 1945 ni zbežal. Vendar so ga po osvoboditvi aretirali in ga po hitrem postopku obsodili na smrt.

⁶¹ To ilegalno ime je dobil, ker je kot rudar več let živel v Franciji. Bil je brat Jaka Kimovca. Po vojni je bil sekretar okraja Maribor – desni breg.

⁶² Staneta Cerarja-Julija so skupaj s članom okrajnega odbora Osvobodilne fronte Mihom Pirnatom 20. aprila 1945 po izdaji ujeli domobranci iz Moravč v nekem skrivališču na hribu Murovica. Oba so po grozotnem mučenju ubili. Vojka Napokoj-Meta je padla 1. maja 1944 nad Zagorjem skupaj s Feliksom Pečarjem-Mijom in revirskim okrožnim sekretarjem Ivom Levstikom-Gojcem.

⁶³ To sta bila Franc Mojšker-Frenk in Janez Bricelj-Janez. V okolico Litije sta se zatekla zaradi vse temeljiteljšega nadzora bele garde nad vzhodno okolico Ljubljane.

poizve, kdo sta in s kakšno nalogo sta prišla, o ugotovitvah pa poroča okrožnemu komiteju. Kimovec je kmalu dobil obvestilo, da ju lahko uporabimo za politično delo, in ju je vključil v okrajni komite in odbor Osvobodilne fronte.

Skupaj s Kimovcem sem obiskal več krajev in se udeležil nekaj sestankov vaških odborov Osvobodilne fronte in aktivov Skoj. Obiskala sva tudi nekaj zaupnikov v krajih, kjer še ni bilo odborov. Z razmerami v okraju sem bil zadovoljen, prav tako tudi z delovanjem Kimovca in Gričarja. Še posebno sem bil vesel razmer na območju med Jevnico in Kresnicami, saj je čezenj peljala glavna kurirska pot med Štajersko in Dolenjsko. Kurirji niso prenašali samo pošte in ne samo vodili v obe smeri razne funkcionarje, marveč so morali tovoriti tudi razne potrebščine in precejšnje količine tiska, ki so ga pošiljali z Dolenskega na Štajersko. Pri tem so morali prečkati še vedno zaminirano in z bodečo žico zavarovano ter skrbno nadzirano italijansko-nemško razmejitveno črto, pa zastražene ceste, reko Savo in železniško progo Ljubljana–Zidani most. Tega ne bi zmogli, če bi ne bilo organiziranih ljudi na naši strani. Kurirjem so pomagale zlasti dekleta. Obveščale so jih o nemških zasedah in patroljah, skrbele za njihovo prehrano, jim prale perilo in vzdrževale obleko, tako da so bili vedno kot iz škatlence. Pri Jevnici so kurirji prečkali Savo s čolnom. Nemci so jim sicer pogosto postavljali zasede, a jih niso nikoli odkrili. Čolnar je bil znani Ivan Cerar-Miklavž, ki se je v šali sam imenoval »kapitan savske vojne mornarice«.

V hribih neke med Jevnico in Kresnicami je bilo civilno taborišče. Vanj so se zatekale družine, ki jim je zaradi odhoda sinov k partizanom grozilo pregnanstvo. Navadno niso ostale dolgo v njem. Običajno so jih poslali na osvobojeno ozemlje na Dolenjsko in v Belo krajino, kdor pa je imel sorodnike ali znanje je odšel k njim. Za taborišče so naši ljudje iz okolice zgledno skrbeli.

Govorice o uspešnem delovanju Osvobodilne fronte v okolici Litije so se širile tudi po bližnjih krajih Štajerske in Dolenjske, kolikor je bilo pod nemško zasedbo. Zato so od tam pogosto prihajali posamezniki, ki so želeli dobiti zvezo z Osvobodilno fronto. Spominjam se neke železniške uradnice iz Sevnice ali Krškega, ki je večkrat prišla na

srečanje s Kimovcem, da bi ji zaupal kako nalogo. Na enem od takih pogovorov sem bil navzoč tudi jaz.

Po dobrih štirinajstih dneh bivanja na desnem bregu Save, potem ko sem opravil, kar mi je bilo naročeno, sem se sklenil vrniti na območje Moravč. Tja me je klicalo tudi delo. Kimovec me je seznanil z nekim delavcem, zaposlenim v apnenici v Kresnicah, ki mi je obljubil, da me bo spravil čez Savo po žičnici. Naslednjega dne zjutraj sem ga, kot sva se bila dogovorila, počakal pred njegovo domačijo. Odšla sva proti Kresnicam. Spotoma se nama je pridružilo še nekaj delavcev. Brez zapletov smo prišli mimo nemškega stražarja na železniški postaji. V apnenici me je moj spremljevalec pospremil do spodnje postaje žičnice. Bilo je pred šesto zjutraj, zato žičnica še ni obratovala. Skrit za dimnikom sem čakal, dokler je niso pognali. Sedel sem v eno od gondol. Z menoj se je peljal tudi neki delavec, zaposlen v kamnolomu v Zapodju, kjer je bila zgornja postaja. Med vožnjo sem občudoval strugo Save globoko pod seboj in se spominjal časa, kako sem se čezenj peljal pri Ribčah s čolnom, ko sem potoval na njen desni breg. V Zapodju sem delavce s prstom na ustih opozoril, naj molčijo, in nato zavil s poti v hrib. Na Ušeniščah, v zaselku Dešna, sem poiskal Strlekarja in mu poročal o razmerah južno od Save in o opravljenem delu.

Kmalu nato so ustanovili tudi okraj Litija, za Litijo in najbližjo okolico. Njegov sekretar je bil Martin Kos-Čičko, ki je šele ob imenovanju na to funkcijo odšel v ilegalo. Kdo so bili drugi člani, ne vem, saj je vse v zvezi s tem komitejem urejal Strlekar sam.

Naj opišem, kako smo tiste čase delali v okrožnem komiteju in kakšni so bili medsebojni odnosi med njegovimi člani in sekretarjem Strlekarjem. Moj opis bo nepopoln, saj nisem vedel, kaj se dogaja v drugih delih okrožja, kjer so delovali drugi člani komiteja ali Strlekar sam. Nikoli, vse od njegove ustanovitve pa do mojega odhoda iz okrožja, komite namreč ni deloval kot celota, marveč je o vsem v njegovem imenu odločal Strlekar ali pa se je o svojih odločitvah posvetoval le s članom pokrajinskega komiteja Petrom Stantetom-Skalo, ki se je takrat pogosto zadrževal na našem območju. Strlekar nas ni obveščal o vsebini pogovorov s Stantetom in Kušanom Kraigerjem-Jugom.

Sestankov nismo imeli, da bi na njih na primer, skupno sklepali o nalogah in bili odgovorni za njihovo izvedbo. Torej tudi ni nobenih zapisnikov, zato sem pri opisovanju takratnih razmer in dogodkov odvisen zgolj od svojega spomina in spomina preživelih sodelavcev.

Člani komiteja smo se seveda srečevali, večidel posamič in naključno, in tedaj smo se sproščeno pogovorili o vseh zadevah – brez dnevnega reda, seveda. Teh pogovorov torej ne moremo šteti za sklepe ali odločitve, saj celo o zelo pomembnih zadevah, kot so ustanovljane rajonov in okrajev in kadrovske zasedbe, nismo sklepali skupno.

Naj navedem konkreten primer. Strlekar je od štaba Zasavskega bataljona preprosto zahteval, da Cirila Gričarja-Emila, četnega političnega komisarja bataljona, razrešijo njegove naloge in mu ga pošljejo za sodelavca. Imenoval ga je za člana okrajnega komiteja Litija-desni breg in ga poslal na pot. Čeprav sem bil član okrožnega komiteja, sem o vsem to zvedel šele naknadno.

Ko sem se z desnega brega Save vrnil v okolico Moravč, so mi dnevi spet hitro minevali. Dela sem imel čez glavo. V tem času se je na območju Moravč dokončno izoblikovala mreža odborov Slovenske ženske protifašistične zveze (AFŽ). Prvi odbor je bil ustanovljen v Moravčah po zaslugi Vojke Napokoj in Elice Cerar, nato pa tudi v Čenšnjicah, kjer se je izkazala Pestotnikova mati, v Krascah, Pečah z okolico in na Slivni v povezavi v Vačami. Poleg organiziranega delovanja žensk v njihovi organizaciji in mladine v Zvezi slovenske mladine pa je bilo naravnost občudovanja vredno tudi vedenje otrok, ki so prav tako prispevali svoj delež v odporu proti okupatorjem. Posebno značilna sta bila dva primera. Zasavski bataljon je taboril nedaleč od Vrha sv. Miklavža. Otroci iz Spodnjega Prekra, ki so se igrali zunaj vasi, so opazili nemško kolono, ki je prihajala iz doline. Nekaj jih je takoj steklo opozoriti partizane, drugi pa svoje domače, da bi se pripravili na neželjeni obisk. Bataljon pa se je lahko pripravil na obrambo. Do boja na srečo ni prišlo, saj Nemci sploh niso prišli do njegovih položajev. Drug dogodek je z Vač. Nekoč je komandir orožniške postaje od učiteljev zahteval, naj pripeljejo otroke na postajo. Ko so prišli, jih je poprašal, ali so že kdaj videli partizane, in če so jih, kje so

jih in ali so med njimi koga prepoznali. Otroci so v en glas zatrjevali, da jih še nikoli niso videli, zato jih je komandir prijel ostreje. Mlajši so se začeli na ves glas jokati, večji pa so še naprej vztrajno zanikovali, da bi kdaj videli kakega partizana. V resnici pa so mnogi od njih skoraj vsak dan pasli živino blizu partizanskih taborišč, se pogovarjali s partizani ali pa so jih videli prihajati na pogovor z njihovimi starši ali starejšimi brati in sestrami. Tako so otroci ravnali, kakor smo svetovali njihovim staršem ali starejšim bratom in sestram. Da nihče ne sme nikoli ničesar priznati, da morajo reči, da ničesar niso ne videli ne slišali in da ničesar ne vedo.

Vest o kapitulaciji Italije nas je vse vzdostila. Med nami in prebivalstvom je zavladalo nepopisno veselje. Nekateri so menili, da bo poslej za nas lažje, saj je eden od sovražnikov položil orožje. Kar nas je bilo bolj izkušenih in vojaških in političnih zadevah, pa smo vedeli, da se ne smemo vdajati brezkrbnosti. Naše sodelavce, posebno še navdušeno mladino, smo morali pogosto svariti in opozarjati na previdnost pri političnem delu. Med političnimi razpravami o nastalih razmerah smo ljudi opozarjali na možnost, da se nemški okupator, ki je zaradi izgube dotedanjega italijanskega zaveznika ostal sam in močno oslavljen, lahko poveže z organizatorji bele garde, čeprav te prej ni maral, vsaj ne v obliki posebnih vojaških enot. Odbore Osvobodilne fronte smo opozorili na posameznike in družine, ki so se dotlej držali nekako ob strani. Sodili smo, da bi ob primerni propagandi in na pobudo organizatorjev lahko postali naši odkriti sovražniki. Poznejši dogodki so pokazali, da se žal nismo zmotili.

POT NA DOLENJSKO

Proti koncu septembra 1943 me je Peter Stante-Skala povabil na pogovor v gozdu nad vasjo Ribče. Rekel mi je, naj se nemudoma pripravim na pot. Odšel naj bi z njim na Dolenjsko. Kam točno in s kakšno nalogo, tega mi seveda ni povedal, pa tudi spraševal ga nisem o tem, saj je v tistih časih to pomenilo nedopustno radovednost. Ne spominjam se več točno, ali sva odšla še isti večer ali pa naslednji. Vsekakor je že bila tema, ko smo se s hribovja spustili proti Savi. Nekje blizu Ribč smo prekoračili cesto Litija–Ljubljana in se približali reki. Poleg Stanteta,

njegovega spremljevalca in mene so bili v koloni še Mica Šlander, Tone Kimovec-Francoz, trije partizani zaščitne patrulje pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo in dva kurirja s postaje. Ta sta nas vodila. Savo smo morali prebresti. Na produ smo se slekli, obleko in čevlje zvili v sveženj, ga trdno privezali s pasom in si ga obesili okrog vratu. Stante in njegov spremljevalec Anton Janežič-Tesar sta prišla Mico pod pazduho in zakoračila z njo v vodo. Midva s Kimavcem sva se držala za roki in jima sledila. Plavati nisem znal, ali je znal Kimovec, tega nisem vedel. Komaj sem dobro stopil v mrzlo vodo, že mi je na sluzastem in gladkem kamnu spodrsnilo. Okopal sem se in si zmočil obleko in čevlje. Sredi reke me je tok začel spodnašati, toda Kimovec me je s trdno roko zadržal in spet sem ujel tla pod nogami. Končno sva srečno dosegla nasprotni breg. Tam smo se v največji naglici znova oblekli; bil sem zadnji, saj mokrega perila in obleke dolgo nisem mogel spraviti nase, in sem komaj še dohitel tovariše. Nedaleč od železniške postaje Jevnica smo prekoračili cesto in železnico in nadaljevali pot proti bivši razmejitveni črti. Tam se je Kimovec ločil od nas. Odšel je po svojih opravkih.

Precej se nam je mudilo, lovil nas je dan, vendar smo pod vodstvom kurirjev še pred jutrom srečno prekoračili razmejitveno črto. Na drugi strani so nas namreč čakali kuririji na dogovorjenem kraju. Z obeh strani meje so čez minirane žične ovire položili deske. Pohiteli smo po njih in nadaljevali pot podnevi. Hodili smo po osvobojenem ozemlju in zame je bilo to veliko doživetje. V Stično smo prišli dopoldan in se nastanili v samostanu. Najedli smo se in se celo okopali. Stante nas je opozoril, da si sicer lahko ogledamo samostan, toda naj bomo previdni in naj se raje držimo skupaj, saj nam redovniki niso preveč naklonjeni. O tem nismo dvomili, saj so očitno kazali, da nas ne marajo.

Še istega dne ali naslednje jutro smo se z lojtrskim vozom odpeljali po cesti proti Krki mimo Zagradca in Žužemberka do Soteske, kjer je imel v gradu sedež glavni štab Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije. Tam smo ostali nekaj dni.

Zvečer 1. oktobra smo sedli v osebne avtomobile in se odpeljali. Še vedno nisem vedel kam. Mimo Dvora in Starega Loga do

Kočevja. Naša kolona vozil je bila precej raztegnjena. Prvič v svojem življenju sem se peljal z osebnim avtomobilom, zato je bila pot zame izjemno doživetje.

V Kočevju smo izstopili pred večjo zgradbo⁶⁴ in odšli v prostorno dvorano. Nisem se utegnil kaj dosti razgledati po njej in po ljudeh, ko se je že začelo zasedanje. Šele tedaj sem ugotovil, da gre za pomembno reč. Boris Kidrič, prvi govornik, je pojasnil, da je to zborovanje zasedanje zbora slovenskih odposlancev slovenskega naroda. Sledila je izvolitev Josipa Vidmarja za delovnega predsednika, nato pa je spet spregovoril Kidrič. Spominjam se tudi Ivana Ribarja, ki je zasedanje pozdravil v imenu Avnoja. Poleg njega sta govorila tudi Edvard Kardelj in Moša Pijade. Razprave se je udeležilo veliko delegatov in gostov. V imenu štajerske delegacije je govoril Peter Stante-Skala. Opisal je razmere in v zvezi z njimi naše naloge na Štajerskem. Posebno pa mi je ostala v spominu starejša kmečka ženska, ki je s preprostimi, a ognjevitimi besedami obsodila fašistično nasilje in nas pozvala, naj vztrajamo v boju do zmage. Pozneje sem zvedel, da je izgubila tri sinove.⁶⁵

Med zasedanjem sem zvedel, da so se poleg gostov udeležili zbora poslanci, ki so jih na osvobojenem ozemlju Dolenjske, Notranjske in Bele krajine ter v partizanskih enotah izvolili ljudje in borci. Z območij, kjer zaradi vojnih razmer volitve niso bile možne, to je s Primorske, Štajerske, Koroške, Gorenjske in iz Ljubljane, so prišle delegacije predstavnikov.

Zborovali smo tri noči. Vsako jutro so nas s tovarnjaki razvozili po okoliških vaseh, kjer smo si odpočivali in spali. Nemško letalstvo bi nas zagotovo bombardiralo, če bi vedeli, da je v Kočevju tako pomembno zborovanje s toliko udeleženci. Proti jutru tretje noči smo izvolili delegate za zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in II. zasedanje Avnoja in se nato začeli razhajati.

Iz govorov, posebno iz Kidričevega, in razprav sem izluščil veliko koristnih napotkov za moje prihodnje aktivistično delovanje. Šele takrat sem v celoti dojel obseg osvobodilnega gibanja, njegovo razprostranjenost po vsem jugoslovanskem prostoru, odmeve, ki jih je imelo v svetovni javnosti. Vse to me je navdajalo s ponosom, da sem tudi jaz prispeval svoj delež.

Kar nas je bilo partijskih funkcionarjev iz rajonskih, okrožnih in pokrajinskih komitejev in iz partizanskih enot od bataljona navzgor, smo takoj po končanem zasedanju s tovarnjaki odpotovali nazaj proti dolini Krke. Čez nekaj dni smo se zbrali v šoli na Dvoru na partijski konferenci,⁶⁶ ki jo je sklical Centralni komite Komunistične partije Slovenije. V njegovem imenu jo je vodil Boris Kidrič. Prisluhnili smo njegovi izčrpnim razlagi o političnih in vojaških razmerah po svetu in pri nas po italijanski kapitulaciji, ki je pomenila prelomnico v drugi svetovni vojni. Nakazal nam je tudi prihodnje naloge. Sledila je razprava, ki so se je med drugimi udeležili Edvard Kardelj, Moša Pijade in Sreten Žujović. Slednji je bil še posebno kritičen do dela Komunistične partije Slovenije. Videti je bilo, da ne pozna razmer pri nas.

Zvečer smo se razšli. Štajerska delegacija je morala še nekaj dni počakati, saj je moral Stante urediti nekatere pomembnejše zadeve s centralnim komitejem in glavnim štabom. Čez nekaj dni so se nam na Dvoru pridružili Sergej Kraigher, učitelj Ivo Levstik-Gojc iz Zagorja in njegova žena Andrina, da bi skupaj z nami odpotovali na Štajersko. Na poti nas je spremljala četa partizanov, ki ji je poveljeval Iztok.⁶⁷ V Stični smo zvedeli, da je prehod čez bivošo razmejitveno črto nemogoč, saj so jo zasedli nemški vojaki. Spet smo čakali nekaj dni. Slišati je bilo govorice, da se bo začela nemška ofenziva na osvobojeno ozemlje na Dolenjskem. Stante me je poslal v Iztokovo četo za vršilca dolžnosti političnega komisarja. Skupaj s četo naj bi odšel v štab 15. divizije. Tam naj bi dobili nadaljnje ukaze. Štab divizije smo našli nekje v okolici Trebnjega. Od tam so nas poslali v Mirno peč s pojasnilom, da se je naša vojska od tam umaknila in da Nemci iz Novega mesta še niso začeli prodirati v tisto smer.⁶⁸ Naša naloga je bila odbiti nemški napad ali vsaj zadržati prehodnico, če bi Nemci začeli prodirati iz Novega mesta.

Do spopada⁶⁹ je prišlo nekje ob česti proti Novemu mestu. Naša zaseda je Nemce zadrževala, dokler nas niso začeli obkoljevati. S četo smo se morali umakniti iz Mirne peči, saj je bil sovražnik v številčni premoči. Povzpeli smo se na hrib Golobinjek in tam naleteli na 2. topniški oddelek 15. divizije. Poveljeval mu je nekdanji jugoslovanski oficir Bogdan Zaplotnik. Nekaj časa je bil pri četnikih, ko pa so ga ujeli partizani, se je prijavil v našo vojsko. Politični komisar je bil Ivan Štrukelj-Hrust, doma nekje z Gorenjskega. Pri divizionu je bil tudi komandant topništva 15. divizije Pero Brajović. Dan ali dva zatem sta odšla v zasedo ob cesti Ljubljana–Novo mesto eden od dveh vodov naše čete in pol divizona. Drugi smo po zajtrku imeli politično uro. Vodil sem jo jaz. Posedli smo po tleh v prijaznem gozdiču nedaleč od kmečke hiše. Kuhinja je ostala na drugi strani griča. Partizanom sem govoril to in ono, predvsem sem jih spodbujal, da nemška ofenziva ne more dolgo trajati in da jo bomo pretolkli tako, kot smo dotlej že vse. Med enajsto in dvanajsto uro je pristopil k meni Bogdan Zaplotnik in mi tiho rekel, naj neham, ker se nam bližajo Nemci. Končal sem politično uro in Zaplotnik je partizane na kratko seznanil z dogajanjem. Mirno smo odšli proti hiši v bližini, kjer smo imeli nahrbtnike, orožje smo seveda imeli ves čas pri sebi. Še preden smo prišli do hiše, je pri naši kuhinji že zapokalo. Brž smo planili v hišo, pobrali vsak svoje stvari in se razporedili za obrambo. Ker je bil Iztok z vodom v zasedi, sem prevzel poveljstvo nad našo četo.

Naš položaj ni bil posebno dobro izbran. Zasedli smo ga v največji naglici, boljšega pa v bližini ni bilo. Zato smo se po kratkem odporu začeli umikati proti dolini, proti vasi Globodol. Pri umiku je bil naš vod zadnji. Spotoma smo pobrali marsikaj, kar so drugi pred nami zavrgli ali izgubili. Na drugi strani doline smo na nekem pobočju našli del 12. brigade. Bila je v zasedi. Sklenil sem se ji

⁶⁴ Šeškov dom je bil pred vojno sokolski. Šele po vojni je dobil ime po ustreljenem narodnem heroju profesorju Jožetu Šešku.

⁶⁵ To je bila Marija Ivančič z Gore, iz zaselka Petrinjci nad Sodražico.

⁶⁶ Konferenca je trajala vso noč na 4. oktober 1943.

⁶⁷ Njegovega pravega imena in priimka ne poznam, čeprav sva se po vojni večkrat srečala.

⁶⁸ Nemška ofenziva se je na Dolenjskem začela z vdorom tankovske kolone iz Krškega in Kostanjevice proti Novemu mestu, 21. oktobra 1943 zjutraj.

⁶⁹ Dne 26. oktobra, ko so Nemci začeli drugi del ofenzive proti zahodu.

pridružiti. Komandant nam je takoj odredil položaj sredi pobočja. Komaj smo se razporedili, že smo zagledali dolgo nemško kolono, ki se je po dolini pomikala iz Gornjega Globodola proti Srednjemu. Od tovarišev, ki so se rešili, smo zvedeli, da je ob nemškem napadu padel kuhar divizion in da so nam prestrelili kotle. Tako smo ostali brez hrane.

Naše skrite zasede so Nemce spustile precej daleč v dolino, vse do Srednjega Globodola. Tedaj so udarile po njih z navzkrižnim ognjem. Nekaj nemških vojakov je padlo, drugi so se razbežali med hišami in gospodarskimi poslopji. Zdaj so usekali naši z minometi, vnelo se je nekaj poslopj in Nemci so začeli bežati iz vasi. Na odprtem terenu med Srednjim in Gornjim Globodolom so se spet znašli v navzkrižnem ognju. Boj je trajal do prvega mraka, ko smo se na vrhu hriba začeli zbirati za odhod. Tedaj so Nemci nenadoma začeli s topom streljati proti nam. Prva granata je zletela čez nas in se raztreščila v dolino, druga se je razpočila med nami in ubila dva, ranila pa tri partizane. S temi je topovsko obstreljevanje prenehalo. Uvrstili smo se v kolono skupaj s spremstvom in odšli proti Ajdovcu. Ime kraja sem si zapomnil zaradi porušenega cerkvenega zvonika.⁷⁰

Hodili smo vso noč po ovinkih in stranskih poteh in proti jutru utrujeni in zaspani prišli na Brezovo reber. Časa za počitek ni bilo. Štab nas je takoj razporedil v zasede okrog vasi. V vasi so ostali le kuhinja in intendant. Okoli poldne, tik pred kosilom, se je v vas neopazno vtihotapila nemška patrulja in udarila po kuhinji. Kuharji in intendant so se pognali v beg. Zasede okrog vasi so se brž znašle in jurišale na Nemce, tako da so morali bežati. Žal so medtem ženske stresle v svinjske kotle, v katerih so kuhali hrano za nas, svinjsko krmo, da bi pred Nemci skrile, da se je v njih kuhala hrana za partizane. Nemci niso poznali šale. Po vsej verjetnosti bi začeli po vrsti požigati hiše in pobijati ljudi, če bi ugotovili, da vaščani sodelujejo s partizani.

V noči, ki je sledila, sta se 2. topniški divizion in naša četa, kar nas je ostalo, ločila od delov 12. brigade. Naslednje dni smo hodili iz kraja v kraj, vendar se nismo več srečali z Nemci. Politični delavci smo zatišje izkoristili za delo s partizani, posebno s člani Komunistične partije Slovenije in Skoja. Razčlenili smo zadnje spopade in ugotovili, da

so nas Nemci kar dvakrat presenetili zaradi slabega zavarovanja in pomanjkljive obveščevalne službe. Obakrat smo ostali brez kosila in to je na borce vplivalo slabo.

Tiste dni me je Pero Brajović pregovoril, da sem sprejel naloge namestnika političnega komisarja 2. divizion. Ukaz o tem so prebrali pred zborom. Zadnje dni pred mojo vrnitvijo na Štajersko smo se v štabu ukvarjali s krivdo komandirja Sulca. Med nemško ofenzivo se je s svojo četo, ki je pripadala 4. bataljonu Gubčeve brigade, začasno pridružil k divizionu. Prve dni ofenzive so ga poslali v zasedo ob cesti Mirna peč–Novo mesto in mu dodelili protitankovski top s posadko. Sulc je na položaju zaspal. Ko so prišli Nemci, jih ni napadel, pa tudi povelja za umik ni dal. Zato se je četa razpršila in izgubila precej orožja, tudi top, veliko novih mobilizirancev pa se je vrnilo na domove. Brajović je zaslišal Sulca. Ta se je vedel oholo in predrzno in ni priznal svoje krivde. Brajović je o svojih ugotovitvah poročal našemu štabu in predlagal, da ustanovimo izredno naglo sodišče, ki bi sodilo Sulcu. Člani sodišča smo bili Brajović, Štrukelj in jaz. Temeljito smo pretehtali obtožbenčev zagovor in izjave prič in ga obsodili na smrt z ustrelitvijo. Sodbo smo izvršili še istega dne pred zborom.

V okolici Novega mesta Nemci niso več pritiskali za partizani. Kot smo slišali, so se le še včasih pripeljali po cesti, ob katero smo postavljali zasede. Nekega dne so prišli v vas, kjer smo bili nastanjeni, Stante, Sergej Kraigher, Levstik in Mica Šlander. Prišli so pome in po Iztokovo četo, da se skupaj vrnemo na Štajersko. Brajović je prosil Stanteta, da ostanem v 2. divizionu. Ko me je Stante vprašal, kaj mislim o tem, sem odvrnil, da mi je vseeno. Tedaj je na pol v šali, na pol zares pripomnil, da sem se že pokvaril, nato pa odločil: »Kar z nami na Štajersko pojdeš!« Spet smo odšli proti Stični in mimo nje proti bivši razmejnitveni črti. Brez posebnih težav smo jo prekoračili in nadaljevali pot proti Savi. Čeznjo nas je pri Jevnici s čolnom prepeljal Ivan Cerar-Miklavž.

Na drugi strani Save smo se razšli, Stante, Kraigher, Levstik in Šlandrova so odšli proti revirjem in v Savinjsko dolino – Levstik je ostal v revirjih za sekretarja okrožnega komiteja, kakor sem zvedel pozneje – jaz pa sem se napotil naravnost v Moravško dolino. Po kratkem počitku sem se sestal s sodelavci iz

rajonskega komiteja in se spet lotil dela, kakršno sem opravljajal prej.

Udeležba na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju in na partijski konferenci na Dvoru mi je veliko pomenila. Vse, kar sem tam videl, slišal in zvedel, je koristilo moje nadaljnjemu delu.

VSE RAZSEŽNEJŠE NALOGE

Med mojo več kot enomesečno odsotnostjo se razmere v litijem okrožju niso spremenile. Nemci niso niti najmanj popustili, še vedno so na veliko zapirali ljudi, jih streljali in pošiljali v taborišča ter požigali njihove domove. Pa vendar je bilo nekako čutiti, da nimajo več take moči, kot so jo imeli še pred kratkim. Na splošno se je že poznalo, da je bilo iz vojne izločeno več milijonov italijanskih vojakov, ki so jih Nemci morali nadomestiti s svojimi; teh pa niso imeli zadosti.

Prve tedne po vrnitvi sem sodelavcem govoril predvsem o zboru odposlancev v Kočevju in njegovem daljnosežnem pomenu. Posredoval sem jim svoja spoznanja o zboru in partijski konferenci in povedal svoje vtise z osvobojenega ozemlja.

V poznih jesenskih mesecih 1943 smo začeli dobivati obvestila, da mnogi fantje hudo obžalujejo, ker so iz različnih razlogov, največ iz strahu za svoje, odšli v nemško vojsko. Prek njihovih mater, sester in nevest smo navezali pisne stike z njimi. Ko so prišli na dopust, smo jih pregovorili, da so dezertirali in se nam pridružili. Vendar to ni bilo več tako enostavno kot prej, ko so prihajali na dopust domov. Zdaj so jih namreč puščali le do Gradca ali Celovca, kamor so jih svojci lahko prišli obiskat. Matere, sestre in dekleta so jim prinesle civilne obleke, včasih tudi ponarejene dokumente, da so se pripeljali bliže domu in se tam pridružili partizanom. Navadno so izginili zadnji dan, ko se jim je iztekel dopust.

Naše enote so se spet krepile. Ko se je konec septembra vrnilo z Dolenjske na Štajersko le 188 izbranih partizanov Šlandrove brigade, določenih za poveljniške in komisarske naloge, se je brigada v razmeroma kratkem času številčno tako okrepila, da je precej presegla številčno stanje pred odhodom na

Dolenjsko. Novince smo pošiljali celo čez Savo, saj nismo imeli dovolj orožja za vse.

Naglo naraščanje števila partizanov v enotah je povečalo tudi naše naloge, ki so prej bile le občasne. Zelo se je, na primer, povečala potreba po prevozih s konjsko ali volovsko vprego. Prej, ko je bilo partizanov še malo, so nosili vodo v taborišče v sodih ali kotlih, hrano pa v nahrbtnikih. Razmeroma maloštevilne ranjence so prenašali na nosilih. Zdaj so partizanske enote potrebovale po več sto litrov vode in kilogramov hrane na dan. Število ranjencev se je bistveno povečalo. Večje potrebe so narekovale tudi večje rekvizicije v središčih s skladišči in trgovinami. Večje količine so zahtevale več voz in daljše prevoze. In tako naprej. Partizani so sicer lahko tudi sami »mobilizirali«⁷⁰ voznike, vozove in vprego, toda pri tem so tvegali, da za taborišče ali skrivališče zvedo tudi takšni, ki zanj ne bi smeli zvedeti. Kako prav so nam prišle izkušnje iz jeseni 1942. Partizani so takrat taborili nad Tlačnico, na pobočjih Limbarske gore, kjer ni studentev, zato ima vsaka kmetija kapnico. Toda velikost kapnic je bila omejena in preračunana na ustajene potrebe. Povrhu je bila jesen sušna. Z vodo je bilo treba preskrbeti okrog sto partizanov, zato smo se s kmetom Antonom Levičnikom, po domače Korentom s Pretzja, njegova domačija leži v dolini, dogovorili, da je vodo iz doline, kjer je je bilo več, v velikem sodu z vozom vozil v bližino partizanskega taborišča. Menda je bil to sploh prvi primer severno od Save, da je kmet z vozom vozil partizanom vodo, in še podnevi povrhu. Aprila 1942 sta naša sodelavca Albin Sušnik z Gore pri Pečah in njegov hlapec Ivan Šuštar, doma s Katarije, v največji tajnosti odnesla čeber vode za partizane v gozd na Lesu, nekaj sto metrov od taborišča. Sproti sta ga polnila, tako da partizanom ni bilo treba hoditi po vodo k Sušnikovi domačiji. Partizani niso vedeli, odkod dobivajo vodo. Tako je bilo zanje najbolj varno, saj bi jih pri hiši kdo lahko opazil in jih prijavil.

Partizani so potrebovali tudi vedno več skrivališč. Tudi z njimi smo že imeli nekaj izkušenj iz leta 1942. Januarja 1944 smo od pokrajinskega komiteja Komunistične partije

⁷⁰ Cerkev in župnišče v Dolnjem Ajdovcu so požgali partizani Gubčeve brigade ob napadu na belogardiistično postojanko, 11. decembra 1942.

Slovenije za Štajersko dobili navodilo, naj pripravimo zadostno število skrivališč za ranjence. Seveda nam niso povedali, da jih bomo potrebovali za ranjence in bolnike 14. divizije, ki je prihajala na Štajersko. To smo zvedeli šele v drugi polovici februarja, ko so že začeli prihajati k nam ozeblji in onemogli borci.

Dela smo se lotili z veliko vnemo. Poleg starih skrivališč smo začeli pripravljati nove z več ležišči. Zelo smo pazili, da je zanje vedelo kar najmanj ljudi, zato so jih tudi oskrbovali predvsem tisti, ki so jih pomagali pripravljati. Naši zvesti ljudje so za borce v skrivališčih požrtvovalno skrbeli; da jim ni nič manjkalo in da bi bili deležni pozornosti, kakršno so si zaslužili. Zdravnik dr. Boštjan Dolanc iz Hrastnika jih je obiskoval in opravljal najbolj nujne posege, možne v danih razmerah. Pomagal mu je Jaka Kompan-Kladvo.⁷¹ Vse drugo, prevezovanje in dajanje zdravil, pa so opravljale kmečke žene in dekleta po zdravnikovih navodilih. Večina skrivališč je bila v hišah ali gospodarskih poslopijih samotnih kmetij, kakršnih v naših krajih ne primanjkuje. Redkeje smo jih gradili tudi po gozdovih, vendar vselej blizu naselij. Tako smo jih lažje oskrbovali, poleg tega obiskovalci in oskrbniki za seboj niso puščali sledov, zlasti vidnih pozimi, ki bi jih zagotovo, če bi bila preveč oddaljena od naselij, to pa bi utegnilo postati usodno za skrivajoče se borce.

Vseh skrivališč se seveda ne morem spomniti, saj za vse niti vedel nisem. Bilo jih je veliko, zato naj mi bo odpuščeno, če bom pri naštevanju katerega izpustil. V graščini na Češnjicah pri Moravčah je bilo skrivališče za več ranjencev. Skrivališče je ostalo tudi potem, ko je poslopje zgorelo. V gozdu Štrgovnica nad Češnjicami, nedaleč od kmetije Maksa in Tončke Kos, je bila zemljanka z dvanajstimi ležišči, pod Tlačnico na Limbarski gori pa s petnajstimi. Za obe so skrbeli okoliški kmetje. Skrivališče je bilo tudi pri kmetu Jožetu Bizilju, po domače Kokalju na Zgornji Dobravi, in kmetu Ferdinandu Bolskarju, po domače Dolarju z Dol, z zaselka Gore pri Pečah. Pri slednjem so se skrivali mati Lidije Šentjunc in njen sorodnik dr. Boštjan Dolanc z družino.

Druga skrivališča so bila v bližini Brodarjeve kmetije na Selišah, v zaselku Gore pri Pečah, na samotni Krčanovi kmetiji v Strmci,

v zaselku Slivne, v Cerarjevem skednju, po domače pri Bvantenčevih v Krascah, v Pernatovi graščini v Tustanju, pri Stenkovihi v Hlevah, v zaselku Plesa. V vsakem je bilo prostora za nekaj ljudi. Seveda smo skrivališča uporabljali predvsem za ranjence.

Za vse te ranjene, bolne, premrzle in onemogle borce smo kajpak potrebovali precejšnjo količino zdravil in obvez. Veliko tega materiala smo dobivali s pomočjo dr. Komotarja iz Lukovice. Od tam so ga nosili naši ljudje, med drugimi tudi brata Miha in Martin Cerar iz Zaloga pri Moravčah.

Vse številnejša partizanska vojska je potrebovala tudi krojaške in čevlarske storitve, saj takrat še nismo dobivali zavezniške pomoči, razen v simboličnih količinah. Zato smo pri Kokaljevih v Tustanju ustanovili krojaško delavnico. Vodil jo je domači sin Stanislav, eden izmed naših prvih aktivistov v teh krajih. Čevlarska delavnica je bila pri Cerarjevih, po domače Molkovih iz Podkrajja, zaselek Zgornji Tustanj. Vodil jo je domači sin Gvido.

Z načrtom, da bi kje uredili tudi delavnico za manjša popravila orožja, smo se le ukvarjali, uresničili ga nismo nikoli. Nekateri dovolj zanesljivi mehaniki, kovači in ključavničarji so včasih popravili kak mitraljez ali puško. Eden od takšnih je bil Franc Vidič z Grmač nad Češnjicami. Njegov sin je bil pri partizanih.

Za partizane so tedaj na našem območju delali številni obrtniki. Material zanje, zlasti usnje, čevlarske potrebščine, tkanino in drugo, so zbirali naši ljudje po večjih krajih in ga pošiljali na določene zbirne kraje. Veliko so ga prispevale tudi partizanske enote, ki so ga zaplenile med raznimi akcijami. Pozneje, ko smo začeli dobivati zavezniško pomoč v večjih količinah, so priučene šivilje iz padal šivale perilo za partizane.

Omenil sem že, da smo na našem območju začeli s ciklostilom tiskati razne letake in radijske vesti že v pozni jeseni 1942. Pozneje smo to delo nadaljevali na novo zgrajenih skrivališčih. Omenim le nekatera: v zaselku Razpotja Javorščici, pri Pirčevih na Logu pri Cerarjevih v Moravčah in pri Graščinskih v Zalogu pri Moravčah.

Za vedno mi bodo ostale v spominu tudi številne družine in posamezniki, katerih imena in priimke sem žal pozabil, a so nam veliko pomagali. Globoko hvaležen sem jim

za to. Mnogi so za svobodo žrtvovali svoje življenje, drugi so trpeli po taboriščih, ječah in v pregnanstvu. Po vojni so se vrnili na opustošene kmetije in požgane domove. Trdo so morali delati, da so se preživeli in si jih obnovili. Žal smo vse prepogosto pozabljali nanje. Leta so tekla in mnogi so tiho za vedno odšli od nas.

PO MNOGIH LETIH SPET V ŠOLSKIH KLOPEH

Nekako konec februarja ali prve dni marca sem iz pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko dobil sporočilo, da me pošiljajo v partijsko šolo na Dolenjsko in da naj se pripravim za pot. Poklical sem Jeriča in mu povedal, da bo po mojem odhodu prevzel moje politično delo in odgovornost na območju Moravč.

Ko sem vse uredil, sem odšel na najbližjo kurirsko postajo, da bi potoval po njihovih zvezah. Tam sem našel Lojzeta Ribiča, sekretarja revirskega okrožja. Tudi on je odhajal v šolo. Kurirji so naju spravili najprej do Save, spet nas je prepeljal Cerar, nato pa naju vodili čez razmejitveno črto. To so Nemci tudi po italijanski kapitulaciji upoštevali, nadzorovali in celo vzdrževali, čeprav so jo naše enote ponekod razdejale in pobrale mine, ponekod je žične ovire uničila rja, nekaj min je sprožila divjad. Onkraj razmejitvene črte sva lahko hodila podnevi, saj je bil velik del Dolenjske svoboden; tudi na območja med Grosupljem in Novim mestom Nemci in domobranci že dolgo niso več zahajali. Dokaj hitro sva v spremstvu kurirjev TV postaj prišla v glavni štab v Črmošnjice. Tam sva srečala Petra Stanteta-Skalo, ki je čakal na razpored.

Naslednjega dne sva se z Ribičem vrnila do Starih žag, kjer je bilo zborna mesto za naš tečaj. Zbralo se nas je kar precej. Kurirji šole so nas v temni noči in vedno globljem snegu peljali po strmi poti nekam v osrčje Roga. Proti jutru smo prišli do naselja lese-njač.

V eni baraki je bila učilnica za partijske aktiviste, v drugi za skojevske, v preostalih pa smo spali. Čudil sem se, kako skrbno so bile urejene in čiste. Za vse je bilo poskrbljeno, tako da smo kljub vojnim razmeram imeli vse osnovne pogoje za učenje. Dobro je bilo

poskrbljeno tudi za varnost. Nismo smeli biti preglasni, nihče ni smel nikamor; končno za to tudi ni bilo potrebe. Kdor je moral po opravkih v dolino, je moral splezati po dolgi lestvi čez previs, visok kakih pet metrov. Za zadnjim potnikom je stražar lestev spet dvignil in jo skril. Pod previsom je bila shojena gaz in po njej se je prišlo v dolino. Peljala je nekam proti Kočevju.

Predaval nam je Boris Ziherl, pomagal pa mu je partizanski invalid Grbec, ki je bil hkrati tudi tečajnik. Tečaj za aktiviste Skoja je vodil Ferdo Godina. Kot sem zvedel, je bil naš tečaj peti po vrsti. Na njem sem se prvič seznanil z marksistično teorijo.

Priznati moram, da sem se zelo trudil, da sem lahko sledil pouku. Še največ so mi pomagale izkušnje iz predvojnega delavskega gibanja in dveletnega aktivističnega dela. vse popoldneve in večere sem tičal v knjigah in zapiskih. Na izpitu ob koncu tečaja sem se še kar odrezal. Trije smo dobili priznanje in to takrat zelo cenjeno knjigo o zgodovini Vsezezne komunistične partije boljševikov. Natisnile so jo partizanske tiskarne. Vezana je bila v marogasto padalsko platno.

Tečaj se je končal 20. maja 1944. Preden smo se razšli, sva z Ribičem dobila obvestilo, da počakava na neko partijsko konferenco. Med čakanjem naj bi se seznanila z delom aktivistov na osvobojenem ozemlju. To nama bo koristilo, ko se vrneva na Štajersko, so naju poučili. Mene so določili Jožetu Kopitarju-Gregorju, sekretarju kočevskega okrožja, Ribiča pa so poslali v Belo krajino.

Moje popotovanje po kočevskem okrožju pa je bilo kratko. Kopitar me je vzel s seboj na nekaj pogovorov z odborniki Osvobodilne fronte in člani narodnoosvobodilnih odborov v vasi Fara in še nekem kraju, katerega ime sem pozabil. V Fara sva dobila sporočilo, naj se takoj podava na pot v Semič na predvideno partijsko konferenco. Hodila sva skozi nepregledene roške gozdove, mimo mnogih požganih vasi in se spotoma pogovorila o marsičem.

Dnevi so bili jasni in topli. Nemci so imeli še razmeroma dosti letal, zato so pogosto bombardirali kraje na osvobojenem ozemlju. zaradi varnosti smo v semiški šoli le spali, konferenca⁷² pa je bila v prijaznem smrekovem gozdiču v plitvi dolinici nedaleč proč.

⁷¹ Po vojni višji sanitarni tehnik. Do smrti leta 1985 je živel v Mariboru.

⁷² Začela se je zjutraj 28. maja, končala pa 30. maja dopoldne.

Udeležili so se je sekretarji rajonskih in okrožnih komitejev z območja Dolenjske, Notranjske in Bele krajine, iz narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov pa sekretarji komunistične partije oziroma namestniki komisarjev bataljonov, brigad in odredov ter divizij 7. korpusa, 1. brigade Vojske državne varnosti in enot glavnega štaba. Glavni govornik je bil Franc Leskošek-Luka, sekretar Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Spominjam se tudi govora dr. Vita Kraigherja. Seznail nas je z razmerami in kočljivimi zadevami na osvobojenem ozemlju in v zvezi s tem z nalogami partijskih organizacij na terenu in v vojski. Govoru je sledila živahna razprava.

Pred odhodom sva se z Ribičem oglasila pri Mihi Marinku. Z Ribičem sta se dobro poznala, saj sta bila rojaka. Upala sva, da ga bova pregovorila, da nama da uniformo in oborožitev, morda celo za kako angleško brzostrelko. Oborožena sva bila namreč le s pištolama. Dolgo sva se pogovarjala z njim. Zlasti so ga zanimala razmere v njegovih domačih krajih in okolici. Nazadnje sva povedala svoji veliki želji. Poklical je intendanta glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije Josipa Drakslerja-Povha in mu ukazal, naj nama da vsakemu eno angleško uniformo in brzo-strelko.

Medtem ko sva bila na tečaju, so se vojaške razmere na Dolenjskem precej poslabšale. Nemci in domobranci so zasedli Višnjo goro, Stično, Šentvid, Trebnje, Tržišče, Mirno peč, Žužemberk, Dobrnič in Dobravo. Od ponekod so jih naši sicer kmalu pregnali, toda ostali so v Višnji gori, Stični, Šentvidu in Tržišču. Od tam so pogosto vdirali na osvobojeno ozemlje, zlasti na območje med razmejitveno črto in cesto Ljubljana–Novo mesto. Zato sva med potjo morala biti previdna. Ker je Ribič trdil, da dobro pozna pot, nama niso dali spremstva kurirjev. V Semiču mi je povedal, da bi spotoma rad obiskal teto, ki je bila poročena na Trebelj-nem. Zaradi varnosti sva zadnji del poti – treba je bilo čez cesto Ljubljana–Novo mesto – prehodila v temi. Teta je že spala ko sva prišla. Prestrašila se naju je. Takoj naju je začela svariti pred sosedi, ki so imeli sinove pri domobrancih. Svetovala nama je, naj hitro zapustiva vas in prenočiva na kakem skritem kraju. Obljubila je, da nama bo tja

prinesla hrano. Poslušala sva njen nasvet, saj nama drugega tudi ni preostalo. Veliko sva slišala o zagrizenosti in zahrbtnosti domobrancev. Vedela sva, da se lahko znenada prikažejo na Trebeljnem. Preostanek noči sva prespala v grmovju med njivami. Zjutraj sva zaman čakala teto. Ni je bilo, nama pa je vedno huje krulilo v želodcu. Zato sva nazadnje sklenila, da greva v vas in jo poiščeva. Nahrbtnika sva skrla v bližnjem žitu. Teta je bila doma. Rekla je, da se je bala iti iz vasi, saj bi sosedge takoj ugotovili, kam je šla in zakaj. V naglici nama je postregla in naju ves čas priganjala, naj pohitiva, dokler ne bo prepozno, saj v vas lahko vsak trenutek pridejo domobranci. Vedela sva, da ne pretirava, zato sva res pohitela, se poslovila in odšla. Ko sva v žitu hotela vzeti nahrbtnika, ju ni bilo več tam, kjer sva ju pustila. Začela sva ju iskati in ju nazadnje našla precej daleč proč. Kdo ju je odnesel tja in zakaj, nisva utegnila raziskati. Morda je bil kak domačin, ki naju je skrivaj opazoval ali pa so to naredili otroci. Morda si je tisti, ki je prestavil nahrbtnika, hotel prilastiti njuno vsebino.

O prvem mraku sva odšla naprej. Ponoči sva brez težav prekorabila razmejitveno črto in na drugi strani našla naše aktiviste z okraja Litije-desni breg. Naslednjo noč so naju kurirji spravili čez Savo. Odšel sem proti Moravčam, Ribič pa je nadaljeval pot proti revirjem.

NALOGA ME KLIČE NA ŠTAJERSKO

Takoj ko sem se vrnil v Moravče in poiskal moje sodelavce, so mi ti povedali, da me išče član oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko Dušan Bole in da se mu moram takoj javiti. Čakal me je na Grmačah. Nemudoma sem se odpravil tja in ga poiskal. Bole mi je povedal, da sem imenovan za sekretarja celjskega okrožnega komiteja. Menda so me nameravali poslati v mariborsko okrožje, a so si premislili, češ da sem v Celju potrebniji. Na pot bi moral takoj. Na sedežu okrožnega komiteja za Celje naj bi takoj prevzel posle od dotodanje sekretarke Milice Gabrovec-Lenke. Toda pred odhodom sem moral urediti še nekatere zadeve, se posloviti od sodelavcev, s katerimi sem delil dobro in zlo celih devetindvajset mesecev. Poleg tega sem moral tudi počakati na kurirsko zvezo, saj je ni bilo vsak dan.

S kurirske postaje v okolici Moravč so me kurirji peljali proti Sveti gori. Tam smo se

srečali z Alešom Beblerjem-Primožem, ki je prišel z Dolenjske, da bi prevzel mesto sekretarja oblastnega komiteja za Štajersko. Zavili smo mimo Izlakov proti Čemšeniku in naprej proti Lenartu nad Trbovljami. Pri Svetem Lenartu⁷³ smo se obrnili proti severu oziroma Savinjski dolini. Hodili smo dve ali celo tri noči. Krajev nisem poznal, zato ne vem, kje vse smo šli. Bebler se je s spremstvom že pri Svetem Lenartu ločil in odšel svojo pot.

Sedež okrožja je bil na hribu Stenica nedaleč od razvalin gradu Lindek nad Frankolovim. Milica Gabrovec-Lenka je bila po opravi nekje na Konjiški gori. Med nekajdnevnim čakanjem na njeno vrnitev sem se seznanil z drugimi člani komiteja in razmerami v okrožju. Ko se je Gabrovčeva vrnila, mi je izročila delo in se dogovorila za prvo sejo, ki smo jo sklicali kmalu zatem. Okrožni komite je imel šest članov,⁷⁴ okrožni odbor pa enajst.⁷⁵ Okrožni komite Skoj je bil obenem tudi okrožni odbor Zveze slovenske mladine. Poleg tega smo imeli več mobilizacijskih patrolj in gospodarsko komisijo, po okrajih pa intendante. Prav v času, ko sem prišel v celjsko okrožje, so mobilizacijske patrolje bile zelo aktivne in so tesno sodelovale z odbori Osvobodilne fronte na terenu. Njihov cilj je bil pridobiti za vstop v Narodnoosvobodilno vojsko in partizanske odrede Slovenije kar največ prostovoljcev. Imele so precejšen uspeh. Samo prek okrožnega mobilizacijskega centra je v enem mesecu odšlo k partizanom okrog dvesto prostovoljcev.

Pred združitvijo s savinjskim okrožjem je imelo celjsko šest okrajev: Celje, Štore, Laško, Petrovče, Frankolovo in Žalec. Sekretar laškega je bil Matjaž, petrovškega Mitja, frankolovškega domačin Valentin Borovnik-Lipe, žalskega Jože Fišer-Mitja in štorskega začasno Matjaž.⁷⁶

Ko sem prišel za sekretarja okrožnega komiteja, je dokaj dobro delovala tudi agita-

cijsko-propagandna komisija. Uspešno jo je vodil učitelj Konrad Sodin-Kostja. Usmerjala je dejavnost ciklostilnih tiskarn, kolikor smo jih imeli. Precej tiska smo dobivali z Dolenjske, nekaj pa tudi iz savinjskega okrožja. Za širjenje tiska je odgovarjala Heda Rajh-Sonja.

V drugi polovici julija in vse do srede oktobra, ko sem odšel v mariborsko okrožje, smo imeli po vseh okrajih komiteje Komunistične partije Slovenije, odbore Osvobodilne fronte in komiteje Skoja in odbore Zveze slovenske mladine. Izjema je bilo le mesto Celje, kjer v tem času nismo mogli ustanoviti niti komiteja Komunistične partije Slovenije. Gestapo je namreč s podporo domačih nemščurjev še vedno dobro ovladovalo mesto in bližnjo okolico. Zato so naše sodelavce sproti odkrivali, jih aretirali, mučili in navadno ustrelili. Kdor se je rešil, je moral k partizanom. Nekaj dlje je uspelo obdržati se le Milici Gabrovec-Lenki.

V mislih sem večkrat primerjal razmere v celjskem okrožju z razmerami v litijemskem. Tam je prebivalstvo z nami množično sodelovalo, cele vasi so bile včlanjene v Osvobodilno fronto, zato gestapo ni imel zaslombe med prebivalstvom, razen v nekaterih krajih, kjer je imel svoje postojanke. V celjskem okrožju pa je bilo drugače, celo sredi leta 1944. V večjih krajih, zlasti v Celju, se je nacistom posrečilo obdržati zaslombo pri delu prebivalstva, čeprav ne več tako številčno kot leta 1941 in 1942.

Delovati smo morali precej drugače, kakor sem bil vajen v litijemskem okrožju. Da bi naše ljudi obvarovali pred razkritjem, smo morali najstrožje upoštevati načela ilegalnega delovanja, predvsem tajnost. Zato so bili komiteji in odbori praviloma maloštevilni. Največkrat smo delovali prek zaupnikov. Člani komitejev in odborov Osvobodilne fronte so vzdrževali zvezo vsak s svojim krogom somišljenikov ali podpornikov, od

⁷³ Po vojni so Sveto planino preimenovali v Partizanski vrh, Svetega Lenarta pa v Vrhe.

⁷⁴ Po mojem poročilu oblastnemu komiteju Komunistične partije Slovenije za Štajersko, z dne 26. julija 1944, hrani ga celjski Muzej revolucije, so poleg mene, to je sekretarja, bili člani komiteja: Milica Gabrovec-Lenka (organizacijska sekretarka), Jože Zelenka-Očka, Leon Cibic-Tomaž (Ozna), Konrad Sodin-Kostja (agitprop), Plankar-Vestel (Skoj) in Zveza slovenske mladine (njegovega pravega imena se žal ne spominjam). Vsi smo bili ilegalci. Možno je, da je bil član še kdo, a je bil na seji odsoten in ga zato v poročilu nisem navedel.

⁷⁵ V dveh mesecih, kolikor časa sem bil v tem okrožju, nismo imeli nobene seje, zato tudi ni nobenega zapisnika z imeni, priimki ali partizanskimi imeni ter o razdelitvi obveznosti. Zato tudi ne morem navesti nobenega imena, spominjam pa se jih tudi ne.

⁷⁶ Pravih imen in priimkov obeh Matjažev se ne spominjam ali pa jih sploh nisem vedel.

njih prejemale prispevke in jim dajali razne naloge in izročali tisk. Za vasi je bilo značilno, da je vsak naš aktivist imel sodelavce iz vrst svojih sorodnikov in znancev. Tak način dela se je izkazal kot zelo uspešen. Tudi kadar je gestapo koga prijel in ga mučil, navadno ni klonil in ni nikogar izdal, saj je tudi drugače zelo malo vedel.

Medtem ko smo v litijskem okrožju že zdavnaj dosegli, da kmetje niso prijavljali naših premikov in prisotnosti, se je v celjskem to posrečilo le delno. Ljudje so se še vedno preveč bali posledic, če bi nas ne prijavili.

V takšnih razmerah odbori Osvobodilne fronte seveda niso mogli biti zametki ljudske oblasti, kot so bile druge, med drugim tudi v večjem delu litijskega okrožja. Njihova poglavitna naloga v celjskem okrožju je bila zbiranje prispevkov za partizane in aktiviste, mobilizacija prostovoljcev in širjenje našega tiska. Razmere so se precej spremenile potem, ko je bila osvobojena Zgornjesavinjska dolina.

V celjskem okrožju smo od obveščevalne službe in tudi od nekaterih naših ljudi večkrat dobili obvestilo, da skušajo posamezniki v Celju ustanoviti belo gardo in četniško organizacijo. Obe sta imeli nekaj somišljenikov med slovenskim premožnim slojem, kolikor ga je še ostalo, toda bili so zelo boječi in previdni, tako da iz tega ni bilo nič.

Sedež našega odbora in komiteja je bil na hribu Stenica, občasno pa nekajkrat po samotnih kmetijah na Konjiški gori. Člani okrožnega komiteja smo si razdelili okraje in v njih usmerjali dejavnost okrajnih odborov in komitejev. Le občasno smo segli tudi v dejavnost vaških odborov.

Spominjam se sestanka s članicami Slovenske ženske protifašistične zveze v Novi cerkvi⁷⁷ pri Vojniku. V poznem večeru so se zbrale pod Poznjakovim kozolcem. Govorili smo predvsem o mobilizaciji, zbiranju potrebščin za našo vojsko in širjenju tiska. Tedaj sem spoznal nekaj članic, ki so se posebno odlikovale pri delu. To so bile Klančarjeva mama in njena hči Ivanka z ilegalnim imenom Ruža, članica Skoja, sestre Micika in Rezika Žgank. Rezika je pozneje postala mladinska aktivistka z ilegalnim imenom Nuša. Njen brat Vanči je odšel k partizanom.

Rad se spominjam tudi naših ljudi iz vasi Vizore, kjer smo imeli neomajno oporo zlasti pri Zajčevih in Zorkovih. Obe družini so

Nemci kasneje poslali v taborišča. Zorkova mama je umrla v Ravensbrücku; taborišča ni okusil le njen sin Piko, ki je bil tedaj že partizan.

Sredi avgusta se je na sedežu komiteja oglasil član oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko Albin Vipotnik-Strgar in mi sporočil sklep o preoblikovanju okrožij. Prejšnje celjsko in savinjsko sta se združili v novo, veliko večje celjsko okrožje, za njegovega sekretarja pa so izbrali mene. Nemudoma sem moral na pot, da bi prevzel posle.

Skupaj z Vipotnikom sva odšla v Zgornjesavinjsko dolino. Ko sva prispela na osvobojeno ozemlje, sva se ustavila v Bočni ob Dreti, kjer je bilo v dvorani prosvetnega doma že vse pripravljeno za okrožno partijsko konferenco, o kateri nisem bil obveščen. Sekretar oblastnega komiteja dr. Aleš Bebler-Primož me je, kakor hitro sem stopil v dvorano, poklical v posebno sobo in me vprašal, ali imam dobro namazan jezik. Ves začuden sem odvrnil, da ne vem in zakaj naj bi ga sploh imel. Zato, mi je rekel, ker boš kot sekretar okrožnega komiteja vodil konferenco. Na hitro me je seznanil z dnevnim redom in mi naročil, koga vse naj poimensko pozdravim – podpolkovnika Bogomolova, načelnika sovjetskega vojaškega odposlanstva pri štabu 4. operativne cone in majorja Franklina Lindsaya, načelnika skupnega ameriško-angleškega odposlanstva.

Pred toliko ljudmi, med katerimi sta bila tudi dva tujca, sem bil v nemajhni zadregi. Toda zbral sem se in uspelo mi je izpeljati konferenco, tako kot je bilo treba.

Glavni govornik je bil Bebler. Po kratkem uvodu je orisal vojaške in politične razmere pri nas in po svetu, nato pa je govoril o naših neposrednih nalogah nasploh, posebno pa v celjskem okrožju in v njegovem okviru zlasti na osvobojenem ozemlju v Zgornjesavinjski dolini. Zaradi navzočnosti političnih komisarjev nekaterih enot 4. operativne cone je precej na široko razčlenil tudi bližnje naloge naše vojske. Načelnika vojaških odposlanstev sta zaželela konferenci uspeh, nam vsem pa skorajšnjo zmago v skupnem boju proti nacistični Nemčiji.

Konferenca se je končala še istega dne. Pred odhodom mi je Bebler rekel, da je bila moja skrb nepotrebna; za prvič sem jo še kar dobro izpeljal. Tako je bilo pač v tistih časih.

Sam sebi sem se zazdel podoben človeku, ki ne zna plavati, pa so ga vseeno vrgli v vodo. Če ni maral utoniti, je moral plavati in je splaval...

V enem izmed zaselkov Bočne, v Delcih, je bil sedež okrožja. Vipotnik me je pospremil do tja in me predstavil navzočim članom. Spet sem se znašel v povsem novih razmerah. Del novega celjskega okrožja, Zgornjesavinjska dolina s hribovito okolico, je bil na osvobojenem ozemlju, vendar mu je grozila stalna nevarnost ponovne zasedbe.⁷⁸ Pretežni del okrožja je bil pod močnim nadzorstvom okupatorja, zlasti kraji okrog Celja in Zidanem mostu ter ob cesti Ljubljana–Celje–Maribor. Tem razmeram smo morali prilagoditi vsebino in oblike našega dela.

Članov okrožnega komiteja nas je bilo sedem. Organizacijski sekretar je bila Milica Gabrovec-Lenka, člani pa Jože Planovšek-Jaka (za gospodarstvo), Robert Turnšek-Cene (za finance), Plankar-Vestal (za mladino), Franc Kos-Aleks (za vojaške zadeve) in načelnik Ozne, katerega imena in priimka se ne spominjam. Vseh sedem nas je bilo obenem tudi članov okrožnega odbora Osvobodilne fronte. Ta je poleg nas imel še sedem članov: Ivan Farčnik-Buč (za volitve), Jože Hrovatin-Jurič (za zdravstvo), Miha Venišnik-Posavski (za agitacijo in propagando), Marica Lipičar-Alenka (za Zvezo slovenske mladine), Miha Šuštar-Dobroveljski Miha (za komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev), neka Mija (za Slovensko protifašistično žensko zvezo) in Kladenšek (za prosveto).

Iz te, deloma že resorne razdelitve odgovornosti med posameznimi člani komiteja in odbora Osvobodilne fronte se že vidi, da sta oba poleg političnih nalog opravljala tudi nekatere upravne naloge, seveda le na pol-osvobojenem in osvobojenem ozemlju. Članici okrožnega odbora, ki sta odgovarjali za delo z mladino in ženskami, sta bili tudi predsednici Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze.

Prva seja okrožnega odbora Osvobodilne fronte, ki sem jo vodil, je bila 27. in 28.

avgusta 1944. Iz ohranjenega zapisnika⁷⁹ je mogoče razbrati, da je bilo tedaj v okrožju deset okrajev, torej nekaj manj, kot jih je bilo prej skupaj v obeh okrožjih. Ob združitvi okrožij so namreč združili tudi nekaj okrajev, zlasti na osvobojenem ozemlju. Vsi okraji razen celjskega so imeli okrajne odbore Osvobodilne fronte, Slovenske protifašistične ženske zveze in Zveze slovenske mladine, nekateri pa tudi pionirske odrede in odbore delavske enotnosti. Vse to se da razbrati iz poročila okrožnega odbora, z dne 23. septembra 1944.⁸⁰ Sestav Osvobodilne fronte v celjskem okrožju je bil takle:

Mesto Celje: Trije odbori delavske enotnosti, 6 odborov Zveze slovenske mladine in en pionirski odred.

Okraj Frankolovo: 13 krajevnih odborov Osvobodilne fronte in 29 odborov Zveze slovenske mladine.

Okraj Šentjur: 9 krajevnih odborov Osvobodilne fronte in 13 odborov Zveze slovenske mladine.

Okraj Štore: 15 odborov Osvobodilne fronte, en odbor delavske enotnosti in 12 odborov Zveze slovenske mladine.

Okraj Šentpavel: 7 odborov Osvobodilne fronte, en odbor delavske enotnosti in 13 odborov Zveze slovenske mladine.

Okraj Šmartno ob Paki: 18 odborov Zveze slovenske mladine.

Okraj Gornji Grad: 14 odborov Zveze slovenske mladine in štirje pionirski odredi.

Okraj Rečica: 10 odborov Zveze slovenske mladine in en pionirski odred.

Okraj Žalec: 10 odborov Zveze slovenske mladine in en pionirski odred.

Okraj Braslovče: 9 odborov Osvobodilne fronte in 13 odborov Zveze slovenske mladine.

Dejansko pa je bilo teh odborov veliko več, vendar za mnoge nisem vedel, saj o njih nisem dobil ustreznih podatkov v poročilih okrajev okrožnemu odboru Osvobodilne fronte.

Ko sem navajal podatke o Zvezi slovenske mladine in pionirskih odredih, sem poročilu okrožnega odbora Osvobodilne fronte dodal

⁷⁷ Po vojni so vas preimenovali v Strmec pri Vojniku.

⁷⁸ Konec novembra in na začetku decembra 1944 so nemške čete v zadnji veliki ofenzivi preplavile celotno osvobojeno ozemlje.

⁷⁹ Poročilo hrani celjski Muzej revolucije.

⁸⁰ Tudi to poročilo hrani celjski Muzej revolucije.

tudi večino ilegalnih imen članov okrajnih odborov Zveze slovenske mladine in vodstev pionirskih odredov. Žal zdaj ni več mogoče ugotoviti pravih imen in priimkov teh požrtvovalnih mladink in mladincev.

Ti podatki nasploh kažejo, da se je mladina marsikje množičneje vključila v osvobodilno gibanje kot odrasli, saj je ni bilo tako strah in tudi večje medsebojno zaupanje je gojila. Odbori Slovenske protifašistične ženske zveze so bili manj številni kot odbori Osvobodilne fronte, vendar to ne pomeni, da so ženske sodelovale v manjšem številu. Nasprotno, bile so v večini v odborih Osvobodilne fronte, mnoge so jih tudi vodile. Moški so bili namreč pri partizanih, po taboriščih ali na prisilnem delu, nekateri tudi v nemški vojski.

Kot posebno zanimivost naj omenim Rdeči križ, ki je deloval v nekaterih okrajih na osvobojenem ozemlju. Zlasti so mi ostali v spominu odbori te človekoljubne organizacije v okolici Šentpavla in Braslovč.

Omenil bom tudi pionirje, ki so tako kot njihovi morda le leto ali dve starejši vrstniki večkrat opravljali pomembne in nevarne naloge. Trosili so letake, pisali gesla po zidovih in prenašali pisma, zlasti kadar jih drugi niso mogli.

Pri vseh okrajnih odborih Osvobodilne fronte smo imeli tudi agitacijsko-propagandne komisije, gospodarske komisije in vojne referente, ki so se ukvarjali predvsem z mobilizacijo. V ta namen smo ustanovili posebne mobilizacijske patrulje. Na osvobojenem ozemlju je potekal nabor vseh za orožje sposobnih moških od 18. do 45. leta starosti pod geslom: Vsi v partizane, vse za partizane.

O uspehih pri mobilizaciji naj spregovorijo kar številke iz poročila okrožnega vojnega referenta Franca Kosa-Aleksa. Napisano je bilo 25. septembra 1944.⁸¹ Samo avgusta in septembra je bilo mobiliziranih 1697 vojnih obveznikov ali okrog 85 odstotkov vseh novincev iz našega okrožja. Preostale so mobilizirale enote 4. operativne cone. Seveda je mobilizacija po raznih okrajih potekala različno, ponekod manj, drugod bolj uspešno, vse od 60 do 100 odstotkov. Izjema je bilo le Celje, pač zaradi razmer v mestu. Vendar je tudi od tam prišlo od 50 do 80 prostovoljcev, večinoma delavcev, med njimi tudi nekaj deklet.

Novince so vodili na tri zborišča, od tam pa na okrožno, v hribih nad Bočno ob Dreti. Vodil ga je Franc Kos-Aleks. Na vseh zboriščih so novinci, dokler so bili tam, dobivali dvakrat na dan topli obrok. Od tam so jih razporejali v enote 4. operativne cone ali pošiljali na Dolenjsko.

Okrožni vojni referent je s svojim osebjem skrbel za mobilizacijo in prenašanje pošte, zbranih sanitetnih in tehničnih potrebščin, za prehrano političnih in vojaških funkcionarjev, ki so hodili tam čez, njihova prenočišča, pa tudi za njihovo zvezo s TV linijami v vse smeri. Po kurirskih zvezah smo dobivali tudi tisk iz osrednjih in drugih tiskarn, proti Dolenjski in oblastnemu komiteju in odboru Osvobodilne fronte pa pošiljali naše zapisnike in poročila.

Na neosvobojenem delu okrožja so k uspehom pri mobilizaciji veliko pripomogla dekleta, zlasti članice Skoja. Prav tako tudi pri mobilizaciji tistih, ki so iz nemške vojske dezertirali in odšli k partizanom. S temi fanti so najprej vzpostavile pisemsko zvezo, kdaj pa kdaj so koga tudi obiskale, če je bil na dopustu in jih seznanile z dogajanjem doma ter pregovorile, da so se odločili za partizane. Tiste pa, ki so bili še doma, so prepričale, da so se odločili za odhod k partizanom. Veliko so prispevale k splošnemu vzdušju, da je velika sramota, če je mlad in zdrav fant doma, medtem ko se drugi bojujejo za svobodo vseh. Mnoga dekleta, ki jim je grozila aretacija, so tudi same odšle k partizanom in s tem dajale osebni zgled.

Naj navedem še nekaj podatkov o sestavi komunistične partije in Skoja v našem okrožju in o številu njunega članstva.⁸² Poleg okrožnega komiteja smo imeli tudi okrajne razen v Celje in Gornjem Gradu. Najmanj članov, le tri, je imel okrajni komite Šmartno ob Paki, največ pa okraja Frankolovo in Šentjur, kjer jih je bilo po šest. Vsega skupaj nas je bilo v okrožju 99 članov Komunistične partije Slovenije, mednje niso všteti pripadniki partizanskih enot. Od teh jih je bilo le 6 domačinov, ki še niso bili v ilegali. Kandidatov⁸³ je bilo 74, od teh 32 domačinov, ki tudi še niso bili v ilegali. Skojevcem, nihče ni živel v ilegali, pa je bilo 156. Za tako sorazmerno skromno število članov Komunistične partije Slovenije, kandidatov in članov Skoja je bilo več razlogov. Kot prvega bi omenil, da je bila večina partijskih in skojevskih

aktivistov mladih, tako po letih kot po ideološki razgledanosti in izkušnjah. Večina starejših, izkušenih in razgledanih je namreč žrtvovala svoje življenje ali trpela po ječah in taboriščih. Mladi, ki so prihajali iz partizanskih enot, so bili sicer prekaljeni v boju, pogumni in privrženi ideji socializma, a zaradi pomanjkanja izkušenj in zrelosti niso znali ljudem razložiti vloge Komunistične partije Jugoslavije pred vojno in med njo, njenega pomena in ciljev. Zato so se marsikdaj izgovarjali, da so ljudje verni in zato noreče v Komunistično partijo Slovenije ali Skoj ali pa, da jim pomeni edini cilj osvobodilne vojne izgon okupatorja, za »komunizem« pa niso. To pa je bil poglobitvi razlog, da nismo izkoristili vseh možnosti in hitreje širili Komunistično partijo Slovenije in Skoja v okrožju, saj so bile stvarne možnosti za to veliko boljše. Imeli smo namreč precej požrtvovalnih članov Osvobodilne fronte in Zveze slovenske mladine, večina jih je imela vse lastnosti, potrebne za članstvo v Komunistični partiji Slovenije in Skoju.

Naš okrožni komite je bil tiste čase zaposlen z volitvami in drugimi nalogami, tako da ni mogel pomagati mladim aktivistom po okrajih.

Že pred mojim prihodom, takoj po osvoboditvi Zgornjesavinjske doline, so se začele na osvobojenem ozemlju volive v krajevne in okrajne narodnoosvobodilne odbore. Okrožnega nismo volili, saj je bil del okrožja še vedno pod okupacijo, zato je del okrožnega narodnoosvobodilnega odbora opravljal okrožni odbor Osvobodilne fronte. Volitve so bile po dolgih letih prve tajne v naših krajih in obenem sploh prve v zgodovini, ko so lahko volile in bile izvoljene tudi ženske. Ljudje so prihajali na volišča nasmejanih obrazov, slišati je bilo glasne ugotovitve, da prvič nihče nikogar ne sili, koga naj voli, da

ni prepirov in zlasti ne žandarjev kot pri volitvah v nekdanji Jugoslaviji.

Na splošno so dobili kandidati Osvobodilne fronte okrog 80 odstotkov vseh glasov, udeležba pa je bila veliko večja; tako na primer v Šmartnem ob Dreti 98 odstotkov, Novi Štifti 80, Ljubnem 96, Kokarjih 100, Homec-Homcu 100, Spodnjih in Zgornjih Pobrežah 100, Lučah 99, Radmirju 100, Savini 100, Svetem Joštu⁸⁴ 100, Bočni 100 in Pustem Polju prav tako 100 odstotkov. Vse to je bil nedvomen dokaz privrženosti ljudstva teh krajev Osvobodilni fronti in njegove visoke zavesti.

Po teh volitvah so se z upravnimi zadevami ukvarjali pretežno narodnoosvobodilni odbori. To je precej razbremenilo odbore Osvobodilne fronte in komiteje. Pri narodnoosvobodilnih odborih smo zaposlili najnujnejše število uslužbencev. Večinoma pa smo za to našli prostovoljce, ki so svoje delo opravljali zastoj ali le za hrano. Njihovo delo po posameznih resorjih so vodili člani okrožnega odbora Osvobodilne fronte, ki so okraju odgovarjali za to področje.

Največ dela in skrbi smo imeli s preskrbo prebivalstva na osvobojenem ozemlju. Pred osvoboditvijo so bile v večjih krajih trgovine, ki jih je okupator zalagal iz svojih skladišč. Ljudje so v njih lahko kupovali na živilske nakaznice in druga nakazila najnujnejše potrebščine in živila. Nemci osvobojenega ozemlja seveda niso oskrbovali in tja tudi niso dovolili pošiljati prav ničesar, zato smo se morali znajti, kakor smo vedeli in znali. Težave s preskrbo smo predvideli, zato smo takoj po osvoboditvi krajev najprej skrbno popisali vse zaloge v trgovinah in skladiščih, nato pa potrebščine in živila delili na bone upravičencem in potrebnim. Odborom Osvobodilne fronte, gospodarskim komisijam in drugim organizacijam na zasedenem ozemlju

⁸¹ Franc Kos-Aleks je padel sredi oktobra 1944 v Vasi Kokarje, kamor je prek Dobrovelj skrivaj prišla večja nemška patrolja. Poročilo hrani celjski pokrajinski muzej.

⁸² Ti podatki so vzeti iz mojega poročila za mesec september 1944, ki sem ga poslal oblastnemu in centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije. Izvirnik hrani celjski Muzej revolucije.

⁸³ Takrat nihče ni smel biti sprejet v Komunistično partijo Slovenije, če se prej ni izkazal pri delu. Zato je moral določen čas biti kandidat, in v tem času je s svojimi dejanji dokazoval svojo privrženost osvobodilnemu boju in bodoči socialistični preobrazbi. Primeri, ko je bil kdo sprejet v Komunistično partijo Slovenije, ne da bi bil prej kandidat, so bili zelo redki; tak človek se je moral izkazati z izjemnimi zaslugami. Brez kandidatske dobe so sprejemali v Komunistično partijo Jugoslavije člane Skoja. Kandidatska doba je bila odpravljena šele s partijskim statutom, sprejetim 1952 na 6. kongresu Komunistične partije Jugoslavije.

⁸⁴ Podatki so iz poročila o volitvah, ki ga hrani celjski Muzej revolucije.

smo naložili, naj zbirajo vse potrebno za partizane in potrebe prebivalstva na osvobojenem ozemlju. Marsikaj smo nakupili prek zvez na nakaznice in nakazila, ki smo jih zaplenili ali zbrali od domačinov, v trgovinah na zasedenem ozemlju. S tem smo škodovali tudi okupatorjevemu gospodarstvu in zmanjševali njegovo sposobnost za vojskovanje.

Denar za te nakupe smo dobili iz ljudskega posojila, ki smo ga razpisali takoj po osvoboditvi Zgornjesavinske doline, in z davki, nekaj pa smo ga tudi zaplenili. Precej so ga zbrali tudi na zasedenem ozemlju prek naših organizacij. Poleg tega so partizanske enote, njihove patrolje ali gospodarske komisije pogosto izvajale dobro pripravljene akcije, v katerih so Nemcem, nemčurjem ali domačim izdajalcem, zlasti v bogati Spodnjesavinski dolini in okolici Celja, zasegli hrano. Navadno so se akcije lotili, kadar so bile trgovine najbolj založene. Kdaj pa so, smo zvedeli prek naših odborov.

Prevoz vsega, kar smo zaplenili, nakupili ali zbrali, je bil precej tvegan. Spominjam se dolgih kolon voz, naloženih s krompirjem, fižolom, žitom ali zaklanimi prašiči in čred govedi ter konj, ki so ponoči potovali iz zasedene Spodnjesavinske doline prek Dobrovelj na osvobojeno ozemlje, seveda ne brez številnega in dobro oboroženega spremstva. Pot je bila precej strma in slaba, a zato bolj varna. Včasih so nekateri vozniki, ki so bili povezani z nami, sami pripeljali tovor na določen kraj, seveda na skrivaj. Če ni šlo drugače, smo zbrali zadostno število nosačev, ki so v nahrbtnikih prenesli potrebščine in hrano tja, kamor je bilo treba.

Vse, kar je na tak način prišlo na osvobojeno ozemlje, so zbrali na samotni kmetiji pod Dobrovljami, nedaleč od Nazarij. Tam je delovala okrožna gospodarska komisija, ki jo je vodil član okrožnega odbora Osvobodilne fronte Jože Planovšek-Jaka.

Za vzdrževanje reda in miru ter izvajanje sklepov in odlokov ljudske oblasti na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju je bila odgovorna narodna zaščita. Med drugim je nadzirala gibanje ljudi na celotnem osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. Zlasti je bila pozorna na neznance, ki so se občasno pojavljali. Pregarjala je tudi skrivače, ki so se iz različnih razlogov skrivali pred Nemci in pred nami. Tipalke narodne zaščite so segle tudi na polosvobojeno ozemlje, kjer je

že odpovedal okupatorski nadzor, zlasti v hribovitih delih. V glavnem je narodna zaščita imela lepe uspehe, saj je bila tesno povezana z odbori Osvobodilne fronte in ljudstvom, tako da je bila vedno dobro obveščena o vseh dogodkih.

Pod Nemci so bile šole izkjučno nemške. Ko so partizani pregnali nemške učitelje, je bil njihov pouk prekinjen. Mi pa smo se lotili obnove slovenskega šolstva. Največ dela smo imeli z iskanjem učiteljev. Le redki so ostali. Skoraj vsi so morali v pregnanstvo ali pa so sami zbežali na italijansko zasedbeno območje. Zato smo si morali pomagati drugače. Poiskali smo nekaj deset deklet z malo boljšo izobrazbo in jih na krajših tečajih usposobili za poučevanje. Precejšnje težave smo imeli tudi z učeniki. Večino so jih okupatorji pobrali in uničili že prve mesece po zasedbi, druge so uničili naši ljudje iz strahu pred represalijami. Pri tem so nam priskočili na pomoč odbori Osvobodilne fronte in Zveze slovenske mladine. Ti so začeli zbirati učbenike po hišah. Našlo se jih je še kar veliko, tako da so jih v vsakem razredu imeli po nekaj. Pouk je končno lahko stekel.

Po osvoboditvi Zgornjesavinske doline in polosvobojenih predelov se je razživela tudi kulturnoprosvedna dejavnost. V več kot treh letih tuje nasilniške oblasti je ljudi naravnost zažejalo po slovenski pesmi, umetniški besedi in sprostitvi. Pri odborih Osvobodilne fronte in Zveze slovenske mladine so kar sami od sebe začeli nastajati razni krožki, pevski zbori in dramske skupine. Kmalu so si prireditve sledile skoraj vsak večer. Domačini so jih pogosto prirejali skupaj s kulturniškimi skupinami iz brigad ali odredov. Za te mitinge je bila značilna prijetna domačnost. Na njih ljudje praviloma niso popivali, če pa so že pili, so pili domači mošt, ki so ga prinesli s seboj. Vsako zbiranje ljudi, tudi na mitingih, smo izkoristili za politično delovanje. Ni ga bilo mitinga brez uvodnega govora, kratkih, toda poučnih igrice, recitiranja in petja revolucionarnih, partizanskih in narodnih pesmi.⁸⁵

V pristojnost ljudske oblasti sta sodila tudi zdravstvo in socialno skrbstvo. Za zdravje prebivalstva je skrbelo nekaj zdravnikov, ki smo jih oprostili vojaške službe. Občasno pa so po potrebi pomagali tudi zdravniki partizanskih enot, ki so se zadrževale na našem območju. Socialno skrbstvo je bilo

zelo važno delovno področje. Vojne razmere, hudo pomanjkanje vsega, nacistično nasilje, vse to je povzročilo številne težave zlasti pri nekaterih revnejših družinah. Veliko ljudi je zbolelo zaradi stradanja, bili so pomanjkljivo oblečeni, družine so ostale brez hranilcev in strehe nad glavo. Najbolj potrebnim so priskočili na pomoč narodnoosvobodilni odbori. Veliko je zanje naredil tudi Rdeči križ, ki je zbiral zlasti oblačila in obutev.

Kljub tegobam vojnih časov imam na obdobje, ko sem delal v celjskem okrožju, veliko lepih spominov, zlasti na moje sodelavce, s katerimi me je družilo iskreno tovarišstvo. Prav tako se rad spominjam številnih zvestih sodelavcev iz vrst domačinov.

V MARIBORSKEM OKROŽJU

Prve dni oktobra 1944 je naš okrožni komite še vedno imel svoj sedež v Delcah, zaselku Bočne ob Dreti. Tam me je sredi obilice dela našel kurir oblastnega komiteja s sporočilom, da naj pridem z vso prtljago na oblastni komite. Kaj sem hotel drugega, oprtal sem si brzostrelko in nahrbtnik, se poslovil od sodelavcev in odšel s kurirjem.

Oblastni komite Komunistične partije Slovenije za Štajersko se je zadrževal pri nekem velikem kmetu pod gozdom severozahodno od Ljubnega, približno poldrugo uro do dve od Delc. Ko sva s kurirjem prišla na cilj, so mi povedali, da želi govoriti z mano Franc Leskošek-Luka. Najavili so me in takoj me je sprejel. Pri njem v sobi je že bil Viktor Stopar, zato sem sklepal, da je tudi njega poklical na pogovor. Brez odvečnih besed naju je Leskošek obvestil, da sva premeščena. Stopar za sekretarja okrožnega komiteja Ljutomer, jaz za člana okrožnega komiteja Maribor. Po kratkem pogovoru mi je svetoval, naj poiščem Maksa Gašpariča in Dušana Špindlerja, da me bosta seznanila z razmerami v mariborskem okrožju. Našel sem le Gašpariča, Špindlerja nisem niti iskal. Pogovarjala sva se na dvorišču, vendar ne dolgo, saj mi ni znal kaj dosti povedati, zlasti pa nič konkretnjšega.

Čez kak dan ali dva sva s Stoparjem odšla proti Pohorju. Od postaje do postaje so naju vodili kurirji. Šli smo čez goro Oljko. Na TV 10, nedaleč od Kota nad Oplotnico na Pohor-

ju, sva se ločila. On je odšel proti Boču, nato pa prek Dravskega polja in čez Dravo v Slovenske gorice, jaz pa s kurirji proti Ribnici. Na TV 12 nad Lovrencem na Pohorju sem naletel na člana mariborskega okrožnega komiteja Otmarja Rataja-Mirka. Izkoristil sem priložnost za pogovor z njim. Orisal mi je nič kaj rožnate razmere v okrožju, posebno v Mariboru, kjer je zaradi pogostih izdaj najhuje. Pripovedoval mi je tudi o žrtvah iz vrst okrožnega komiteja. Med drugim tudi, kako so 17. julija 1944 v Hrenovi ulici na Studencih v Mariboru padli sekretar okrožnega komiteja Ivan Zagernik-Joco in člani Bertl Filipič-Jakec, Ivan Kokolj-Ilija in Jože Kovač-Jakob. Kmalu zatem, 2. avgusta, je v Vajgnu v Slovenskih goricah padel sekretar okrožnega komiteja Marjan Bantan-Stojan. Po Zagernikovi smrti je postal sekretar okrožnega komiteja Karel Kladnik-Uroš. Bil je povezan z gestapom. Ni znano, ali so ga vrinili načrtno ali pa je bil ujet in je začel izdajati iz strahu. Pozneje so ga za kratek čas še enkrat zaprli, potem pa izpustili. Nazadnje so ga naši zvalili iz Maribora, kjer se je brez skrbi sprehajal po ulicah, na Pohorje in ga zgrabili. Kmalu je priznal izdajo. Sodili so mu, kot je zaslužil. Podrobnosti ne poznam, saj so mi o tem pripovedovali le moji sodelavci. Dokler se ni zvedelo, da je Kladnik izdajalec, nam je naredil precejšnjo škodo in zakrivil številne aretacije. Najhuje pa je bilo, da je med našimi ljudmi v Mariboru zavladal preplah in nihče ni več nikomur verjel. Kladnik ni samo izdajal, marveč je tudi pomagal gestapovcem pri lovu na ljudi. Med drugim je nekaterim pomembnejšim aktivistom pošiljal pozive, naj se na določenem kraju in ob določenem času sestanejo z njim. Seveda jih je tam čakala policija. Takšno vabilo je dobila tudi članica okrožnega komiteja Marija Levačič-Rokova Mica, vendar ni šla na sestanek, saj se je tedaj deloma že zvedelo za Kladnikovo izdajstvo. V Mariboru je zakrivil več aretacij tudi Kladnikov kurir z ilegalnim imenom Lovec. Vzdrževal je zvezo med njim in okrožnim komitejem. Aretirance so delno postrelili ali pa poslali v taborišča.

Z Ratajem sva skupaj s kurirji nadaljevala pot proti sedežu mariborskega okrožnega komiteja v Pogačnikovi graščini pod Ribnico.

⁸⁵ Še zdaj mi večkrat kdo potoži, da tako prisrčnih, prijetnih in domačih prirediteljev, kot so bili takrat mitingi, ni bilo ne prej ne pozneje.

Tam sva našla le Toneta Radarja-Jaska, vsi drugi so bili na delu na terenu. Pri Radarju sem se pozanimal, kje so in če bi se jih dalo sklicati. Povedal mi je da so dosegljivi le Pavel Baloh-Peter, Niko Rojs in Franc Belšak-Tone. Predlagal sem, da bi jih poklicali prek kurirske zveze, saj bi nujno morali imeti sejo, na kateri bi se pogovorili o skupnih nalogah. Res smo še istega dne vsem trem poslali pismo z vabilom. Med tem, ko sem čakal nanje, sem 8. oktobra skupaj z Radarjem odšel v Lovrenc na Pohorju.⁸⁶ Tam je vaški odbor Osvobodilne fronte sklical miting, na katerem naj bi govoril nekdo iz okrožnega vodstva. O tem so obvestili Radarja, ki je bil nekakšen dežurni na sedežu okrožnega komiteja. Sklenil je, da bo govoril, mene pa je povabil, naj ga spremljam.

Zvečer se je na mitingu zbralo kakih 200 vaščanov. Radar je govoril o programu Osvobodilne fronte, mobilizaciji, izdajstvu bele in plave grade, ljudski oblasti in naših bodočih mejah. Nazadnje smo poslali pozdravno pismo maršalu Titu. Nismo se še dobro razšli, ko sva dobila obvestilo, da se v dolini zbirajo nemške čete oziroma so že začele prodirati proti Lovrencu. O tem sva takoj obvestila navzoče, ljudje so se naglo porazgubili, midva pa sva pohitela nazaj proti Ribnici.

Dva dneva pozneje, 10. oktobra, sem obiskal 13. brigado Mirka Bračiča, ki se je zadrževala nedaleč proč v okolici Ribnice. Okrožni komite je namreč dobil več pritožb, da posamezni borci in patrulje oholo ravnaajo z domačini, pri nekaterih kmetih pa je tudi kaj zmanjkalo. Najprej sem se oglasil pri brigadnem političnem komisarju. Pogovorila sva se o pritožbah in še o marsičem drugem. Priznal je, da je politično delo v brigadi nezadostno in pomanjkljivo, prav tako pa tudi s člani Komunistične partije Slovenije, kandidati in člani Skoja. Potožil je, da brigadni komandant nima posluha za politično delo in da ga preveč obremenjuje z vojaškimi nalogami. Zato sem se sklenil pogovoriti tudi z brigadnim komandantom, da bi slisal obe plati zvona. V pogovoru sem spoznal, da več krivde za pomanjkljivo politično delo nosi komisar, da sam nima smisla zanj in da ga pravzaprav bolj veselijo vojaške zadeve. Nazadnje sem imel v bataljonu politično uro, taka je bila navada, kadar je kak terenski aktivist prišel na obisk v partizansko enoto. Od tedaj se domačini niso več pritoževali

zoper partizane 13. brigade. Torej je štab zadevo vzel resno.⁸⁷

Prve dni novembra je prispel na sedež okrožnega komiteja njegov novi sekretar Vladko Majhen-Rafael. Dan ali dva pozneje je prvič sklical sejo komiteja. Če se prav spominjam, smo se zbrali pri Gradišnikovih, na kmetiji v grabnu pod Ribnico. Nedaleč proč je bila v gozdu nova baraka, v kateri so naši hranili živila, po potrebi pa tudi prenočevali v njej. Nismo bili navzoči vsi člani, saj nekaterih obvestilo o sklicu seje ni doseglo ali pa niso mogli pravočasno priti. Po spominu lahko navedem sekretarja Majhna, Baloha, Radarja, Rojsa, Otmarja, Rataja-Mirka, mene in morda je bil še kdo.⁸⁸

Člani okrožnega komiteja, ki so že prej delali na tem območju, so poročali o političnem položaju in organizacijskih razmerah. Tudi mariborsko okrožje se je ob zadnjem preoblikovanju močno povečalo. Kot novi član sem si na seji ustvaril popolnejšo podobo o razmerah v okrožju. Sklepov se ne spominjam, razen dveh, ki sta se nanašala name. Skupaj s Francem Zalaznikom-Leonom naj bi odšel čez Dravo na Kozjak, da bi ugotovil, kaj se dogaja v Lackovem odredu. Zato sem kot član tega komiteja imel vso pravico ugotavljati politične razmere v odredu, zlasti v njegovi partijski in skojevski organizaciji.

Nedolgo tega so Nemci ujeli političnega komisarja odreda Ivana Mališa-Bruna, kar je bilo že samo po sebi nezaslišano. S skupino partizanov je bil 4. novembra v neki hiši. Nemci so jih obkolili. Vsi razen Mališa so kljub nevarnosti planili na prosto in se srečno prebili, on pa je ostal v hiši in se vdal. Pozneje so ga vodili po vaseh in ga kazali ljudem. Nekajkrat je nastopil tudi s protipartizanskimi govori. Tako na primer v Selnici ob Dravi. Vse to je med partizani in domačini spodbudilo različna ugibanja in govorice. Pozneje so Mališa Nemci kljub temu ustrelili.

Drugi sklep, ki mi je ostal v spominu, je zadeval ustanovitev dveh ukrajnih komitejev in odborov Osvobodilne fronte: Maribor-levi breg, njegov sekretar naj bi postal Zalaznik, in Lenart v Slovenskih goricah, kjer je bil za sekretarja imenovan Franc Hojnik-Krištof. Nalogo so zaupali meni. S pomočjo partizanov Lackovega odreda in Zalaznika, ki je na tem območju poznal veliko ljudi, naj bi poiskal aktivista Ivana Skerlovnika, ki se je zadrževal nekje na Kozjaku, oziroma ugotovo-

vil, kaj se je zgodilo z njim. Okrožni komite z njim že dlje časa ni imel zveze, sploh se mu ni javil. Potem, ko bi vse to uredil, bi se vrnil na Pohorje.

ONKRAJ DRAVE

Tiste čase so kurirji hodili na tvegano in nevarno pot čez Dravo le vsakih nekaj dni, zato sva z Zalaznikom morala čakati nanje. Kot se spominjam, smo odšli na pot z Rdečega brega ali Janževskega vrha. Z nama dvema je potovala tudi mladinska aktivistika Milica Verlič-Svetlana. Zvečer smo se po gozdnati strmini spustili proti Dravi. Ko smo se ji približali, je eden od kurirjev poiskal čolnarja, ki nas je že pričakoval. Iz skrivališča smo mu pomagali izveči čoln, se vkrcali nanj in zaveslali čez deročo reko. Paziti smo morali, da vesla niso preveč pljuskala, saj ni bilo daleč do cestnega mostu, kjer so bili v bunkerjih Nemci.⁸⁹

Komaj je čoln trčil ob nasprotni breg, smo poskakali iz njega in se zapodili v strmino. Morali smo še čez cesto Maribor–Dravograd, nato smo spet pošteno grizli kolena. Na kurirski postaji TV 17 smo naleteli na aktivista Lipeta.⁹⁰ Proti jutru smo odšli spat na skedenj kmeta Doniča, ki nam je, preden smo legli, gostoljubno postregel z jedačo. Zvečer smo nadaljevali pot proti Zgornji in Spodnji Kapli. Spotoma sva se z Zalaznikom dogovorila, da me najprej odpelje v štab Lackovega odreda, nato pa naj bi šel poizvedovat za Škerlovnikom. Mimogrede naj bi sklical tudi aktiviste, da bi ustanovili okrajni komite in odbor Osvobodilne fronte.

Štab odreda sva našla blizu Kaple. Zalaznik me je predstavil komandantu Antonu Plešniku-Muratu in političnemu komisarju Dušanu Reji-Oskarju, nato pa odšel po svojih opravkih. Skupaj smo sedli za mizo in se začeli pogovarjati. Pozanimal sem se za poli-

tične razmere v odredu in delovanje Komunistične partije Slovenije in Skoja. Posebej me je zanimalo, kako je vplivalo nanje to, da so Nemci ujeli prejšnjega komisarja Malija. Reja mi je povedal, da se njegov predhodnik Mali ni dosti brgal za politično dejavnost v odredu, tudi odredni partijski biro je bil precej brezbrizen in nedelaven. Med pogovorom se je pokazalo, da sta tako komandant kot komisar prepričana, da bi večji vpliv Komunistične partije Slovenije na delo štaba krnil njegov ugled; šlo je za očiten primer nerazumevanja vloge Komunistične partije Slovenije v partizanskih enotah. Pogovarjali smo se tudi o mobilizaciji, za katero so bile še precejšnje možnosti. K partizanom bi lahko prišlo veliko mladih fantov, ki jih še niso vpoklicali v nemško vojsko, pa dezertirji iz nemške vojske in prisilni delavci iz raznih evropskih držav. Komandant in komisar sta zoper mobilizacijo v večjem obsegu imela pomisleke, ki so temeljili na dveh vzrokih. Prvi je bil, da je odredu primanjkovalo orožja in da je njegovo območje delovanja bilo omejeno od vseh strani, na eni strani z Dravo in na drugi z avstrijskim ozemljem. poleg tega je bilo tudi razmeroma majhno, tako da je imel odred zelo omejen manevrski prostor. Drugi vzrok so bile težave pri pošiljanju večjih skupin čez Dravo, saj so Nemci imeli ob njej močne straže.

Pri odredu sem ostal nekaj dni. Medtem sem imel po bataljonih politične ure. Veliko sem se pogovarjal s štabi, četnimi poveljstvi, zlasti komisarji, pa tudi z navadnimi partizani. Sprevidel sem, da je v odredu kritika nezaželena. Spominjam se partizana, ki mi je rekel, da je samo enkrat nekoga kritiziral, pa tega ne bo storil nikoli več, saj je potem nekaj časa bil stalno na straži. Posledice tega so bile seveda povsem drugačne, kot so pričakovali zagovorniki takega ravnanja. Namesto odkrite, tovariške in ustvarjalne kritike se je razpa-

⁸⁶ Lovrenc na Pohorju je v noči na 23. avgust osvobodila Šercerjeva brigada.

⁸⁷ Datum mitinga v Lovrencu na Pohorju in mojega obiska v 13. brigadi sta povzeta po poročilu, ki ga hrani Muzej revolucije v Mariboru.

⁸⁸ Po poročilu mariborskega okrožnega komiteja oblastnemu komiteju Komunistične partije Slovenije za Štajersko, z dne 26. novembra 1944 (poročilo hrani mariborski Muzej revolucije), je bil sekretar komiteja Vladko Majhen-Rafaël, člani pa Tone Ulrih-Kristl, Franc Belšak-Tone, Pavel Baloh-Peter, Jože Gričar-Metod, Otmar Rataj-Mirko, Tone Radar-Jasko, Srečko Rojs-Niko in Marija Falež-Mica Rokova. Malo pozneje je postala članica komiteja tudi Rozika Bohinjec.

⁸⁹ Čez Dravo smo se prepeljali kakih 200 metrov nad krajem, kjer je zdaj jez elektrarne Ožbalt.

⁹⁰ Njegovo pravo ime in priimek sem pozabil.

slo splošno nergaštvo. Celo sam sem slišal nekega partizana reči, češ, eno čaršijo⁹¹ tolčemo, drugo pa dvigamo. Iz raznih namigov in opazk sem dobil vtis, da sem v štabu odreda nezaželen. Pozneje sem iz govoric, ki so mi prišle na uho, ugotovil, da se nisem zmotil. Kljub temu sem pred odhodom obiskal komisarja Rejo in ga opozoril na napačno gledanje na vlogo Komunistične partije Slovenije v vojski in na nezdravo ozračje v odredu.⁹²

Medtem, ko sem se zadrževal v Lackovem odredu in hodil iz bataljona v bataljon in v odredni štab, sem se razgledoval po okolici. Bil sem presenečen nad lepimi kraji in ugotavljal sem nenavadno podobnost med Kozjakom in hribovjem v mojem domačem kraju. Zato se mi je ves čas zdelo, kot da nisem onkraj Drave, skoraj že na avstrijskem ozemlju, ampak nekje v Zasavju.

Kot je bilo dogovorjeno, je prišel pome Zalaznik in mi povedal, da so aktivisti že zbrani in da lahko ustanovimo okrajno politično vodstvo. Našel sem jih pri kmetu Hariču nedaleč od Sv. Duha na Ostrem vrhu.⁹³ Halič je bil naš zvesti sodelavec. Potem ko sem zbranim na kratko orisal vojaške in politične razmere, sem spregovoril o potrebi po ustanovitvi političnega vodstva okraja Maribor-levi breg, in to komiteja in odbora Osvobodilne fronte. Za sekretarja komiteja sem predlagal Zalaznika. Vsi so se strinjali. Zalaznik je za člane komiteja predlagal Slavka⁹⁴ (za agitacijo in propagando), Vlada Bukšeka (za kadrovske zadeve) in verjetno še koga, a se njihovih imen ne spominjam več, Nato smo sestavili še okrajni odbor Osvobodilne fronte. Sekretarstvo je prevzel Zalaznik, člani pa so bili Vlado Bukšek (za organizacijske zadeve in ljudsko oblast), Slavko (Zvezo slovenske mladine), Žitomir (za finance), Lipe (za kmetijstvo), Nero (za mobilizacijo), Srečko (za narodno zaščito), Niko in Svetnik (za agitacijo in propagando), Janko (za komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev) ter Anica Antoličič-Zvonka (za Slovensko protifašistično žensko zvezo).⁹⁵ Žal ustanovne seje odbora Osvobodilne fronte nismo mogli sklicati, saj je bilo preveč aktivistov odsotnih. Po ustanovitvi komiteja smo pri Tončki Šantl-Veri ustanovili tudi okrajni komite Skoj. Za sekretarja je bil imenovan Slavko, člani pa so postali Ljuba, Vida, Tosa⁹⁶ in Milica Verlič-Svetlana.

S tem sem glavni del svoje naloge na Kozjaku opravil. Le še Skerlovnika bi moral najti, vendar mi to ni uspelo. Nazadnje sem sklenil iskanje opustiti in oditi proti Slovenskim goricam.

Območje Kozjaka je bilo zaradi svoje lege ob naši severni narodnostni meji in onkraj široke in skrbno zastražene reke Drave eno izmed najbolj izpostavljenih v Sloveniji. Zato zasluži Zalaznik veliko priznanje. V precejšnji meri je ravno njegova zasluga, da je bil ta del politično tako razgiban in privržen Osvobodilni fronti. Zalaznik mi je ostal v spominu kot zelo discipliniran in strog aktivist, ki je zahteval disciplino tudi od drugih. Imel je nekakšen naraven dar za ugotavljanje, komu lahko zaupa in komu ne. Med domačini je znal poiskati pravišnje za naše sodelavce, predvsem zanesljive in gostoljubne ljudi. Naravnost očetovsko jih je poučeval in jim svetoval. Ne spominjam pa se, da bi med njimi kdaj prišlo do kake izdaje. Po drugi strani pa je, kot že rečeno, znal biti tudi zelo strog in nepopustljiv do vseh, ki so storili kako nerodnost, posebno še, če so z neprevidnostjo ogrozili varnost drugih. Do vseh sovražnikov osvobodilnega gibanja, zlasti izdajalcev, pa je bil naravnost neizproslen. Vse te njegove lastnosti so mu močno dvignile ugled med preprostimi kmeti, kajzarji, viničarji in delavci, ki so živeli v krajih severno od Drave.

Pred odhodom s Kozjaka sem se z Zalaznikom dogovoril, da me spremlja do Lenarta, saj je poznal okoliške kraje in ljudi. V teh krajih je namreč deloval kot aktivist nekaj mesecev proti koncu leta 1943 in na začetku 1944. V spremstvu kurirjev sva se nekega večera podala na pot. Ponoči smo prispeli h Kormonovim na Zgornjem Slemenu. Bili so Zalaznikovi znanci. Pri njih sva poizvedela po novicah. Nato smo obiskali kmeta Gartnerja nedaleč proč, kjer smo ostali čez dan. Domači so nam povedali, da živi v sosesčini partizanov sovražna viničarska družina. Zalaznik je vseeno hotel vedeti, ali ne gre morda za kako osebnost sovražstvo, kakršno je pogosto med sosedi, zato je k njej poslal mladinsko aktivistko v civilni obleki, ki naj bi dokončno ugotovila njihovo razpoloženje do partizanov. Ko se je vrnila, je povedala, na kakšen sprejem je naletela. Gospodinja ji je kmalu začela razlagati, da sovraži bandite, in ji pokazala v veliko svilen o ruto zavito Hitlerjevo sliko. Pri tem ji je potožila, da si

je ne upa obesiti na steno, saj se boji maščenja banditov. Zvedeli smo tudi, da je gospodinja opazila neke sumljive ljudi pri sosedu, kjer smo se zadrževali čez dan in šla prijaviti na žandarmerijo.

Sklenili smo, da družino obiščemo zvečer pred našim odhodom. V mraku je Zalaznik potrkal na vrata njihove kajže. Kmalu so mu odprli. Vstopila sva, drugi pa so ostali zunaj. V njej sta bila že precej priletna mož in žena. Zalaznik jima je začel govoriti o ciljih našega gibanja in ženi očital, da nas sovraži, ne da bi vedela zakaj. Potem je od nje zahteval, naj mu pokaže veliko Hitlerjevo sliko, manjša je namreč visela na steni. Plaho je zanikala, da jo ima, zato je Zalaznik stopil do omare in jo poiskal sam. Večjo je dal ženi, manjšo pa možu in zahteval od njiju, da jo pojesta. Da bi jima laže šla po grlu, si lahko nalijeta vsak kozarec vode, jima je rekel. Kazen se mi je zdela prehuda, zato sem sklenil posredovati. Ukazal sem jima, naj sliki popljuvata in ju vržeta v ogenj. Takoj sta me ubogala. Menda sta se zbala, da si ne bi premislil. Pozneje smo zvedeli, da je naš obisk zalegel. Mož in žena sta se zaprla vase, nista več govorila proti partizanom. Sosedje so si oddahnili.

Ponoči smo hodili severno od cerkvice svetega Urbana proti cesti in železnici med Mariborom in Sentiljem. Na drugi strani ceste smo se ustavili v Gačniku pri družini Šnuderl, v stari Zalaznikovi postojanki. Pri njih smo ostali tudi čez dan. Priložnost smo izkoristili za pogovore z družinskimi člani. Zvedela sva, da so naju domači aktivisti že pričakovali. Predlagali so, da ostaneva v Gačniku še eno noč in dan, da bi zvečer sklicali sestanek z vaščani. Strinjala sva se. Na sestanku se je zbralo precej ljudi. Govoril sem jim o dogajanju po svetu in doma, nato pa so izvolili prvi odbor Osvobodilne fronte. Tistega dne pa sva zvedela, da pripravljajo

Nemci večjo akcijo na Kozjak oziroma proti Lackovem odredu. Povsod ob vznožju Kozjaka se je zbiralo vojaštvo, ki je naslednjega dne, to je 18. novembra, odšlo v hribe, kjer je kmalu prišlo do krvavih bojev. Bataljon, s katerim je bil komandant odreda Anton Plešnik-Murat, se je umaknil precej daleč proti severu čez sedanjo jugoslovansko-avstrijsko državno mejo v pövsem nemške kraje. Drugi se je zapletel v hude boje in se nazadnje deloma razpršil. Komandant bataljona Vito je svetoval partizanom, naj se vsak reši, kot ve in zna.

Naša skupina je bila zunaj sovražnikovega obroča. Le od daleč smo poslušali streljanje. Zvečer 18. novembra smo se spet podali na pot in prišli k kmetu Jarcu v Spodnjem Jakobskem dolu. Tam so nas že čakali aktivisti okraja Lenart. Najprej so na moj predlog pri Jarcu sklicali miting, ki je bil zelo dobro obiskan. Zbranim sem med drugim spregovoril tudi o izdajalski vlogi štajerskega četniškega odreda pod poveljstvom domačina Jožeta Melaherja-Zmagoslava, ki se je zadrževal v Slovenskih goricah. Pričakovali smo skorajšnji konec vojne, zato sem navzoče seznanil tudi z nalogami ob prevzemu oblasti.

Od Jarca smo naslednjega večera odšli skupaj z lenarškimi aktivisti proti Lenartu. Najprej smo se ustavili pri dokaj premožnem kmetu Šumanu, sodelavcu Osvobodilne fronte z ilegalnim imenom Hrast, v Radohovi, kake pol ure od Lenarta. Šumanovi hčerki sta odšli v Lenart, kjer je bila nemška orožniška postaja, poiskat naše sodelavce, da bi prišli na pogovor v Radohovo. Med tistimi, ki so prišli, se posebej spominjam Franceta Roglja, pred vojno učitelja v Lenartu, med vojno pa uslužbenca na občini.

Iz Radohove sem odšel v Nadbišec k našem sodelavcu Rajku.⁹⁷ Z Edom Zorkom-Mihcem, ki me je spremljal, sva prespala pri

⁹¹ Beseda izvira iz političnega besednjaka v stari Jugoslaviji. K nam je prišla s srbskega jezikovnega območja. Pomeni sloj oblastnikov in drugih vplivnežev, ki so krojili usodo vse države.

⁹² O razmerah v Lackovem odredu sem po vrnitvi na Pohorje, 23. decembra 1944, oblastnemu komiteju napisal izčrpno poročilo. Hrani ga Muzej revolucije v Mariboru. Kmalu zatem sta bila komandant in komisar premeščena.

⁹³ Po vojni nekaj časa Djakovićevo, nato Vurmat, zdaj pa Duh na Ostrem vrhu.

⁹⁴ Njegovega pravega imena in priimka se ne spominjam.

⁹⁵ Ponekod navajam samo imena, ker priimkov aktivistov sploh nisem vedel ali pa sem jih pozabil. Nekateri so verjetno omenjeni v Zalaznikovi knjigi Dolga in težka pot. Anica Antoličič-Zvonka in Vlado Bukšek sta bila zaročena. Nemci so ju presenetili v neki hiši v okolici Duha na Ostrem vrhu in ju na begu ustrelili. Anica je bila noseča.

⁹⁶ Njegovega pravega imena in priimka nisem zvedel ali pa sem ju pozabil

⁹⁷ Po ugotovitvi Eda Zorka-Mihca.

Janezu Toplaku-Fantiču v Zavrhu, prav tako našemu človeku. Pri njem so sklicali miting, ki se ga je udeležilo kakih 25 vaščanov. Govoril sem jim o istih stvareh in nalogah kot pred dnevi na mitingu pri Jarcu. Končno sem se z Zorkom dogovoril za kraj in čas ustanovne seje okrajnega komiteja in odbora Osvobodilne fronte Lenart. Več dni je minilo, preden smo se utegnili zbrati vsi udeleženci, saj so delovali na različnih območjih okraja, zveze med njimi pa so bile počasne in nezanesljive.

Nazadnje smo se 27. novembra⁹⁸ vendarle zbrali v hiši našega sodelavca Alojza Rojka-Slaveka v vasi Nadbišec. Bil je blokfirer, zato smo se pri njem počutili najbolj varne. Potem ko sem imel uvodni govor in obvestil zbrane o novi razdelitvi na okrožja in okraje na Štajerskem, smo se lotili ustanavljanja okrajnega komiteja in odbora Osvobodilne fronte. Za sekretarja komiteja je bil imenovan Franc Hojnik-Krištof, doma iz Slovenske Bistrice, kjer je deloval kot aktivist. Do tedaj še ni prišel v okolico Lenarta, da bi prevzel novo nalogo.⁹⁹ Zato smo začasno določili na njegovo mesto Elo Kristl-Tanjo. Člani komiteja so postali Edo Zorko-Mihec, Štefka Lorbek-Liza (za Slovensko protifašistično žensko zvezo), Franc Antelj-Mirko (za Skoj) in Mladen Devede-Tone (za Ozno). Takoj nato smo ustanovili tudi okrajni komite Skoja in za sekretarja izbrali Antlja. Predvideni člani okrajnega odbora Osvobodilne fronte niso prišli na sestanek, zato smo njegovo ustanovitev preložili na naslednji dan. Sekretar odbora je postal Hojnik, člani pa Stane Škof-Tihomir, Ivan Muršec-Mato, Janko Kocbek-Mitja, Franc Kranjc-Marjan in Boris Drnovšek-Naca. Poleg njih so bili člani odbora tudi vsi člani komiteja.

Navzočnost precejšnjega števila aktivistov smo izkoristili za izčrpen posvet o razmerah in naših nalogah. Razpravljali smo o bližnjem koncu vojne, zlasti o četniški propagandi proti Rdeči armadi, ki ji je del prebivalstva verjel in zato s strahom pričakoval njen prihod. Le nekaj dni prej je prišel s Pohorja v okolico Lenarta član okrajnega komiteja Srečko Rojs-Niko. Udeležil se je vseh treh ustanovnih sestankov in mi pomagal pri delu.

Zadnje dni pred odhodom na Pohorje bi naju z Rojsom in drugimi domačimi aktivisti skorajda presenetili Nemci. Zadrževali smo se pri kmetu Kramfogle v Spodnji Voličini in

niti sanjalo se nam ni, da so pri bližnjem sosedu Vršicu aktivisti ljutomerskega okrožja s Stoparjem na čelu. Kot smo pozneje zvedeli, so se morali umakniti s svojega območja, ker so jih Nemci vztrajno zasledovali. Da so tam, smo zvedeli na kaj nenavaden način. Nekega dne smo malo pred poldnem dobili od nekega našega sodelavca na občini Lenart sporočilo, da je domača gospodinja izdala naše sosede iz ljutomerskega okrožja. Če bi Nemci obkolili soseda Vršica, bi našli tudi nas, zato smo se sklenili umakniti. Naglo smo pobrali vsak svoje reči in odšli v bližnji gozd in se v njegovem zavetju previdno približali Vršicu. Z enim od lenarških aktivistov sem stopil v hišo, kjer sva našla tovariše. Spali so brez straže, slečeni in sezuti. Hitro sva jih zbudila in jim povedala, da so izdani in kdo jih je izdal. V največji naglici so se oblekli in obuli, pobrali svoje reči in z nami odšli v gozd. Medtem ko so se oblačili in obuvali, sva z aktivistom ostro prijela gospodinjino. Očitala sva ji izdajstvo in ji obljubila, da se bomo kmalu spet videli.

V gozdu smo razpostavili straže. Odločili smo se, da bomo počakali noč in se v njenem zavetju umaknili. Čudili smo se in ugibali smo, zakaj Ljutomerčani niso poiskali domačih aktivistov, ko so se zatekli k nam. Od njih bi zvedeli za zanesljive ljudi, pri katerih bi se lahko skrili. Med čakanjem na temo sem med Ljutomerčani zagledal znani mi obraz. Nisem se mogel takoj spomniti, kje sem tega človeka srečal. Stopil sem k njemu in ga vprašal, ali se me spominja. Takoj je pritrdil. Srečala sva se aprila 1942, ko sem obiskal Kamniško četo na Lesu nad Slivno pri Moravčah. Bil je njen komisar Jakob Molek-Mohor. Zdaj pa je opravljal delo načelnika narodne zaščite v okrožju Ljutomer.¹⁰⁰

Nemcev tistega dne k Vršicu ni bilo, zato sem zvečer odšel tja. Gospodinji, ki je izdala Ljutomerčane, sem očitil njeno dejanje in ji ukazal, da najkasneje v 48 urah zapusti domačijo in odide v Nemčijo. Če me ne bo ubogala, sem ji zagrozil, pošljemo ponjo patroljo in lahko se ji zgodi najhujše.¹⁰¹ Kmalu smo tudi zvedeli, zakaj tistega dne Nemcev ni bilo k Vršicu. Prijavo, da se pri njej skrivajo partizani, je Vršiceva podala ustno na občini, in to slučajno našemu sodelavcu. Ta jo je sprejel in zadržal do naslednjega jutra, medtem pa nas je obvestil o nevarnosti.

Tiste dni sem zvedel, da je politični komisar Lackovega odreda Dušan Reja-Oskar z nočno patruljo prišel v Slovenske gorice, da bi zbral svoje partizane, ki so se razpršili med nemškim napadom na odred od 18. do 24. novembra in se poskrili po domačih krajih. Z našimi aktivisti se je dogovarjal o skupnem napadu na orožniško postajo v Lenartu, kjer je bilo tedaj le šest orožnikov. Obljubil je, da bo sodeloval s patruljo, vendar ga ob dogovorjenem času ni bilo, tako da se je akcija izjalovila. Od nekega našega človeka smo tudi izvedeli, da je Reja naročil večerjo zase in za svoje spremstvo na njegovi kmetiji, vendar ga ni bilo. Pri kmetu smo se oglasili slučajno uro poprej, kot je bil napovedan njegov prihod. Gospodinji sem svetoval, da partizanov ni več treba čakati z večerjo. Bala se je namreč Nemcev, ki so ponoči večkrat hodili mimo. Ta samopašnost je zbudila pri naših ljudeh precejšnje nezadovoljstvo in moral sem jim obljubiti, da bom o dogodku poročal nadrejenim.

Zadnji dan mojega bivanja v Slovenskih goricah sem preživel pri Šumanu v Radohovi skupaj z Rojsom in Elo Kristl-Tanjo. Čez dan smo se dogovarjali z našimi sodelavci iz Lenarta, zvečer pa smo skupaj z Edom Zorkom-Mihcem odšli proti Muršakovemu kamnolomu, kjer nas je Zorko zapustil in odšel po svojih opravkih. Rojs in Kristlova sta me pospremila do zdravnika Janka Pihlerja v Zgornji Voličini. Z njim smo se pogovorili o njegovem delovanju na področju partizanske sanitete, zbiranju zdravil in obvez ter o političnih razmerah v okolici. Od Pihlerja smo se poslovlili precej pozno. Ko smo se z Rojsom in Kristlovo razšli, niti slutil nisem, da smo se videli zadnjič. Rojs bi moral z menoj čez Dravo na Pohorje, pa me je prosil, da ga pustim še za dan, dva v goricah, češ da me bo dohitel, še preden bom prišel čez Dravo. Vedel sem, da se imata s Kristlovo rada, zato

sem mu dovolil ostati. V spremstvu kurirja sem odšel proti graščini Vurberg. Kurirji so se vozili čez Dravo nekje pri Sv. Martinu,¹⁰² seveda če Nemci niso poosttrili nadzorstva nad tem delom reke, enkrat ali dvakrat na teden. Zato sem računal, da bom na prehod morda moral čakati, lahko tudi več dni. Kurir me je pripeljal v redki gozd ob Dravi, kjer sta naju čakala dva njegova tovariša. Od njiju sva zvedela, da se Nemci pripravljajo na večjo hajko v Slovenske gorice. Začeli smo razmišljati, kam bi se skрили, saj smo domnevali, da bodo prečesali tudi gozd, v katerem smo tičali. Odločili smo se, da se skrijemo v seno v velikem hlevu pod graščino Vurberg, kjer je bila nastanjena manjša nemška posadka.¹⁰² Računali smo, da tako blizu Nemci partizanov ne bodo iskali.

Pred zoro smo se tiho približali hlevu in splezali visoko pod streho. V senu nam je bilo prijetno toplo, medtem ko je bilo zunaj že precej mrzlo. Zjutraj so Nemci res udarili, toda le v osrednji del Slovenskih goric oziroma proti Zgornji in Spodnji Voličini ter Lenartu. Na obrobje jih ni bilo.

Naslednjo noč smo zapustili zavetje na hlevu in se vrnili v hosto. Tam sem več dni čakal na zvezo čez Dravo. Rojsa ni bilo za menoj. Zvedel sem, da je Ela Kristl-Tanja padla med nemško hajko.¹⁰³ Domneval sem, da Rojs ni prišel za menoj, ker ga je smrt Kristolove preveč prizadela, zato sem sklenil sam oditi čez Dravo. Neke noči smo se s krhkim čolničem prepeljali na drugo stran. Nekje med Račami in Pragerskim smo preko-račili železniško progo Maribor-Ljubljana in zjutraj srečno prispeli na Pohorje. Poiskal sem sedež okrožnega komiteja, ki se je med mojo odsotnostjo preselil iz Ribnice v Jurišno vas, odkoder je imel boljše zveze z Mariborom in Dravskim poljem. Dobili smo novega sekretarja Albina Vipotnika-Strgarja. Ustno sem mu poročal, kako sem opravil nalogo.

⁹⁸ Hojnik je prišel v okraj Lenart kmalu po moji vrnitvi na Pohorje. Sekretar komiteja in odbora Osvobodilne fronte je bil le kratek čas. Zamenjal ga je Tone Ulrih-Kristl, ki je ostal v okraju do osvoboditve.

⁹⁹ To je bil Jakob Molek-Mohor. Padel je v noči na 7. marec 1945 v Srednji Bistrici v Prekmurju. Po vojni je bil posmrtno odlikovan z redom narodnega heroja.

¹⁰⁰ Po vojni sem zvedel, da nas ni ubogala, zato so jo prijeli in obsodili na smrt.

¹⁰¹ Po vojni Dvorjane.

¹⁰² Nekaj dni pozneje so zavezniška letala zbombardirala graščino. Naša obveščevalna služba jih je obvestila, da prihaja vanjo prenočevati eden izmed vodilnih nacistov na Štajerskem Franz Steindl, ker se boji bombnih napadov na Maribor.

¹⁰³ Pri Domanjkovi domačiji v Zgornji Voličini, 4. decembra 1944.

Nekaj dni pozneje sem zvedel tudi za smrt Srečka Rojsa-Nika. Le za nekaj dni je preživel svoje dekle. Kak teden za menoj je odšel čez Dravo. Medtem je zapadlo nekaj novega snega. Premikanje iz kraja v kraj je bilo oteženo. Za aktivisti so ostajali sledovi in morda je bilo prav to usodno za Rojsa. Nekje pri Račah je skušal priti čez železniško progo Maribor–Ljubljana in padel v nemško zasedo. Tako smo izgubili še enega našega zvestega človeka in požrtvovalnega aktivista.

V PRIČAKOVANJU ZMAGE

Pričakovanje bližnje zmage je sprožilo vrsto kadrovskih sprememb v komitejih Komunistične partije Slovenije in odborih Osvobodilne fronte. Mariborski okrožni komite in odbor Osvobodilne fronte sta dobila izdatne kadrovske okrepitve. Tudi mene so premestili tja. Krepili so se tudi okrajni komiteji in odbori Osvobodilne fronte. Naša posebna pozornost je veljala Mariboru, kjer je bilo še vedno zaznati posledice izdajstva Karla Kladnika-Uroša in nekaterih drugih njemu podobnih odpadnikov. Na drugi strani tudi gestapovsko nasilje ni niti najmanj pojenjalo.

Za sekretarja mariborskega mestnega komiteja je bil imenovan Jože Stvarnik-Zvonimir. S Pohorja je odšel v bližnjo okolico Maribora in od tam deloval prek zvez, občasno pa je tudi sam odhajal po aktivističnih opravkih v mestno središče. V pomoč so mu dodelili Roziko Bohinjc, ki je v našem okrožnem komiteju odgovarjala za mesto Maribor. Nalogo ji je osebno zaupal Franc Leskošek-Luka. Navzočnost Stvarnika in Bohinjeve v mestu in okolici je kmalu poživila dejavnost Komunistične partije Slovenije in Osvobodilne fronte. Zaupanje v naše aktiviste se je znova utrdilo.

V okviru teh premestitev in sprememb smo marsikje na novo določili nove pristojnosti ali delovna območja. Kot član okrožnega komiteja sem sprejel odgovornost za mobilizacijo in stike s partizanskimi enotami. Svoje delo sem opravljal prek mobilizacijske patrolje pri okrožnem odboru Osvobodilne fronte. Vodil jo je Franc Levstik-Tine. Po okrajih smo imeli mobilizacijske referente. Ko se je z naglimi koraki bližal konec vojne in smo morali napeti vse moči, je mobilizacija bila ena od najvažnejših nalog. To pričajo tudi podatki o številu mobiliziranih. Iz mojega poročila izhaja, da smo od januarja do marca

1945, ko sem odgovarjal za mobilizacijo, mobilizirali 274 mož in fantov in jih poslali v razne enote. Približno enako število so jih partizanske enote mobilizirale same. Nekaj težav smo imeli le severno od Drave, saj so ta območja Nemci čedalje bolj temeljito nadzirali zaradi približevanja ruske fronte. Tako je bilo vedo teže prevažati mobilizirance na Pohorje. Lackovemu odredu je še vedno primanjkovalo orožja, zato jih v večjem številu ni mogel zadržati. Da naša mobilizacija ni bila še uspešnejša, so bili krivi četniki Jožeta Melaherja-Zmagoslava, ki so prav tako kot mi mobilizirali moške. Četniki so živeli v veliko ugodnejših razmerah kot partizani, in to je privlačilo v njihove vrste vse tiste, ki so se bali odrekanja, naporov, nevarnosti in vsega, kar je bilo partizanski vsakdanjik. Tisti, ki so se pridružili četnikom, so ostali v domačih krajih v Slovenskih goricah. V glavnem so živeli doma na svojih kmetijah ali v njihovi bližini, doma so jedli in podnevi delali na poljih. Le pomoči so jih občasno oborožili in jih pošiljali v patrolje in zasede, ki so prežale na naše aktiviste, kurirje in sodelavce. Ropali so kmetije naših ljudi, jim grozili z maščevanjem in podobno. Svoje sodelovanje z Nemci so skrbno prikrivali. Po sporazumu z njimi so se neovirano gibali na dokaj obsežnem območju Slovenskih gorici oziroma krajev, kot so Vurberg, Sv. Peter, Sv. Jakob, Sv. Marjeta, Sv. Jurij, Sv. Rupert in Sv. Trojica in Mala Nedelja,¹⁰⁴ kamor Nemci niso zahajali. Včasih pa jim je pri prikrievanju zvez z Nemci spodletelo. Tako je bilo splošno znano, da četnike oborožujejo Nemci. Njim so tudi izročali ujete partizane in aktiviste. Z nemškim dovoljenjem je iz Ljubljane na Ptuj pripotovalo dvanajst četniških organizatorjev. Ko je v spopadu z neko našo patroljo padel četnik Bračko, so ga njegovi pokopali v neki vasi, kjer je bila nemška postojanka. Pogreba so se udeležili tudi predstavniki nemških oblasti. Zato ni čudno, da je število četnikov proti koncu vojne vedno bolj naraščalo in se od 150 mož januarja povzpelo na 400 do 500 sredi marca 1945.¹⁰⁵

Poleg četnikov so pomenili za ljudstvo hudo nadlego tudi skrivači, ki so se namnožili zlasti na Dravskem polju in v Slovenskih goricah. Med njimi je bilo precej dezertarjev iz nemške vojske, ki pa niso marali k nam. Od ljudi so zahtevali hrano in pijačo. Če jim

je niso hoteli dati, so jih k temu prisilili. Nekateri posamezniki so celo napadali naše kurirje in patrulje narodne zaščite.

Naj se vrnem v čas na začetku leta 1945. Tedaj smo v okrožju imeli osem okrajev: Maribor, Maribor-levi breg, Maribor-desni breg, Marenberg (zdaj Radlje), Lenart, Ptuj, Slovenska Bistrica in Slovenske Konjice. Vsi so imeli komiteje in odbore Osvobodilne fronte z 9 do 21 člani, komiteje Skoja in odbore Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze. Število članov odborov je bilo prilagojeno razmeram in velikosti okraja, zato so ponekod posamezniki odgovarjali za več delovnih področij hkrati. Navadno je bila polovica članov odborov ilegalcev. Ženske so bile v veliki večini. V krajevnih odborih Osvobodilne fronte, Zveze slovenske mladine in Slovenske protifašistične ženske zveze ilegalcev navadno sploh ni bilo, v njih so bile tudi skoraj izključno samo ženske.

Aprila 1945 je bilo v okrožju 256 vaških odborov Osvobodilne fronte za vasi in zaselke. Največ, kar 66, jih je bilo v okraju Ptuj, le v Mariboru ni bilo nobenega, kar pa ne pomeni, da tam niso delovali. V mestu je bilo 27 odborov Zveze slovenske mladine. V njih so bile večinoma dekleta. Tudi med odraslimi smo imeli precej zaupnikov. Tak način je bil zaradi gestapovskega strogega nadzora še najbolj uspešen in tudi varen. Odborov Zveze slovenske mladine je bilo v okrožju 315, spet največ, kar 80, v ptujskem okraju, najmanj, le 11, pa v okraju Maribor-levi breg. Vsega skupaj je bilo v okrožju 1584 članov Zveze slovenske mladine. Poleg tega je bilo tudi 13 pionirskih odredov, 99 odborov Slovenske protifašistične ženske zveze, en odbor delavske enotnosti v Mariboru. Kot posebno zanimivost naj omenim pet pevskih zborov. Članov Komunistične partije Slovenije je bilo 76; v tem številu niso zajeti ilegalci. Aktivov Skoj

je bilo 37 z 276 člani. Seveda so bile ženske vsepovsod v veliki večini.¹⁰⁶

Spricho stalnega in temeljitega nadzora četnikov in Nemcev po večjih krajih v Slovenskih goricah nismo mogli izpeljati okrožnih volitev v narodnoosvobodilne odbore, kakor smo bili načrtovali. Zato so morali naloge ljudske oblasti opravljati odbori Osvobodilne fronte.

Med priprave na prevzem oblasti ob osvoboditvi sodi tudi preoblikovanje okrožnega odbora Osvobodilne fronte prve dni januarja 1945. Strgarja so poslali v Beograd na sindikalni tečaj. Zamenjal ga je Sergej Kraigher-Rudi. Po takratni sestavi je to pomenilo, da je tudi sekretar Osvobodilne fronte. Člani odbora smo bili: Pavle Baloh-Peter (za notranje in kadrovske zadeve), Tone Ulrih-Kristl (za organizacijo oblasti in obnovo), Marija Levačič-Mica Rokova (za trgovino in prehrano), Ivo Bernard (predsednik okrožnega odbora Osvobodilne fronte, odgovoren tudi za gradnje in promet), Tilčka Kašper-Diana (sekretarka Slovenske protifašistične ženske zveze), Mirko Glavnik (za Tanjug, agitacijo in propagando), Franc Zalaznik-Leon (za sindikat in delavsko enotnost), Rataj-Klara¹⁰⁷ (za zdravstvo in Rdeči križ), Mica Sagadin-Zenka (za socialno skrbstvo), Stanko Lapajne-Krn (za finance), Lojze Kac-Kosec (obrt in industrija), Jože Rader-Jože (za ljudsko imetje), Kmet¹⁰⁸ (za kmetijstvo in veterinarsko službo), Rozika Bohinjc (za prosveto), Jože Rant-Moša (za gozdarstvo) in jaz (za mobilizacijo in stike s partizanskimi enotami).¹⁰⁹

Strgarjev odhod in Kraigherjev prihod smo povezali s proslavo novega leta. Člani okrožnega komiteja in odbora Osvobodilne fronte in nekateri najbolj delavni aktivisti iz bližnje okolice smo se zbrali na neki samotni kmetiji v Jurišni vasi nad Slovensko Bistrico. Ob skromni večerji in v pričakovanju bližnjega konca vojne sta Milena Bokša-Boža in Marija Lavačič-Mica Rokova zapeli »okrožno

¹⁰⁴ Po vojni so Sv. Peter preimenovali v Malečnik, Sv. Jakob v Jakobski dol, Sv. Marjeto v Pernico, Sv. Jurij v Jurovski Dol, Sv. Rupert je zdaj zaselek Spodnje Voličine, Sv. Trojica je Gradišče v Slovenskih goricah, Mala Nedelja pa Bučkovci.

¹⁰⁵ Po mojem poročilu, z dne 24. marca 1945. Hrani ga Muzej narodne osvoboditve v Mariboru.

¹⁰⁶ Po mojem poročilu, brez navedbe točnega datuma. Poročilo je bilo napisano v aprilu 1945. Hrani ga mariborski Muzej narodne osvoboditve.

¹⁰⁷ Njenega pravega imena se ne spominjam več.

¹⁰⁸ Imena in partizanskega imena se ne spominjam več.

¹⁰⁹ Po ohranjenem poročilu ali zapisniku s prve seje, januarja 1945. Hrani ga Muzej narodne osvoboditve v Mariboru.

kroniko«, v kateri je bilo na šaljivi način orisano delo in vedenje vseh članov okrožnega vodstva. Pesem je izzvala vse splošen smeh.

Zadnje mesece in tedne pred zmago so imele prednost naloge v skladu z geslom: Vsi v partizane, vse za partizane! Šlo je za zbiranje hrane, obleke, obutve, sanitetnih potrebščin itd. za našo vse številnejšo vojsko na Pohorju, Kozjaku, v Halozah in na Boču. Zavezniške pomoči ni bilo. Po ponovni nemški zasedbi osvobojenega ozemlja v Zgornjesavinjski dolini je tudi ni bilo mogoče dobivati.

Druga pomembna naloga pa je bila skrb za ranjence in bolnike. Na območju našega okrožja sta na Pohorju delovali dve tajni partizanski bolnišnici, Jesen in Pohorje, z dvema oddelkoma. Pomenili sta višjo obliko zdravljenja ranjencev in bolnikov. Poleg tega smo imeli tudi več skrivališč pri zanesljivih in zvestih kmetih, kjer so za nego ranjencev in bolnikov skrbele domače ženske. Obiskovali so jih nekateri partizanski zdravniki, pa tudi tisti naši zdravniki, ki še niso bili v ilegali.

Vedno bolj na široko smo zastavljali tudi našo propagandno dejavnost, saj smo se zavedali, kako pomembna je redna in temeljita obveščenost ljudstva. Pri okrožnem komiteju, odboru Osvobodilne fronte, Slovenski protifašistični ženski zvezi, Zvezi slovenske mladine in komiteju Skoj kot tudi pri okrajnih komitejih in odborih so delovale posebne komisije za agitacijo in propagando. Njihova pglavilna naloga je bila razpečevanje tiska, ki je prihajal iz treh ciklostilnih tiskarn na našem območju. Najbolje je bila opremljena tiskarna Mernik. Poleg te pa sta bili še tiskarni Staneta Ilca-Krištofa in Lackova. Propagandne komisije so delile tisk vaškim odborom, ti pa družinam oziroma posameznikom. Seveda je bilo vsega premalo, zato je posebno za časopise še vedno veljalo znano geslo: Ko ga prebereš, ga daj naprej!

Zadnje mesece vojne je ljudi najbolj zanimalo, kaj je novega na bojiščih. Vsi so si želeli, da bi se vojna kar najhitreje končala. Zato smo organizirali poslušanje radia in tiskanje izvlečkov iz poročil zavezniških radijskih postaj. Poleg tega so novice o naših in zavezniških zmagah krožile od ust do ust. Poudarimo, da je tedaj še vedno veljala nacistična prepoved poslušanja tujih radijskih

postaj, in kdor jo je kršil, je še leta 1945 tvegal smrtno kazen.

Poleg radijskih vesti smo tiskali in razmnoževali tudi vse drugo, o čemer smo mislili, da morajo ljudje biti obveščeni. Tako smo natisnili govor tovariša Tita v osvobojenem Beogradu, sklepe konference Roosevelt-Churchill-Stalin na Jalti, priložnostna sestavka ob obletnici prihoda 14. divizije na Štajersko in 27. obletnici ustanovitve Rdeče armade. Podobno smo prek posebnih izdaj seznanili ljudi z vsebino sporazuma Tito-Šubašić in s poskusi nacističnega vodstva, da bi izzvali razdor med državami protihitlerjevske zveze.

V vseh treh tiskarnah so natisnili na deset-tisoče propagandnih letakov, ki so jih dekleta, zlasti članice Skoja, in pionirji trosili po krajih z nemškimi posadkami. Tako so se letaki znašli celo pred sedeži policije in gestapa, na železniških postajah in vlakih, v poštnih nabiralnikih nacističnih funkcionarjev itd.

Podobno je bilo tudi z letaki, namenjenimi nemškim vojakom. Del so jih natisnile naše tiskarne, del pa smo jih dobivali prek štaba 4. operativne cone od angleško-ameriškega vojaškega odposlanstva. Kot se spominjam, so bili namenjeni predvsem nemškim vojakom, po narodnosti Avstrijcem. Vse te letake so naši ljudje odnašali v kraje z nemškimi posadkami. Ponekod so jih metali v poštne nabiralnike, jih puščali na vlakih, ki so vozili proti zgornji Štajerski. Po naših zvezah smo jih precej spravili tudi v Gradec, na Dunaj in v druga večja avstrijska mesta, kjer so jih nasprotniki nacizma skušali spraviti v vojašnice.

Okrožno vodstvo je s sodelovanjem okrajnih vodstev prirejalo tudi razne krajše tečaje za člane okrajnih in krajevnih odborov. Na njih smo poslušalcem posredovali najnujnejše teoretično znanje o ciljih našega boja in o nalogah, ki nas čakajo v bližnji prihodnosti. Po vaseh, tako v ravninskih kot hribovskih, smo prirejali številne mitinge in zborovanja. Na nekatere so prihajali tudi aktivisti iz krajev z nemškimi postojankami, celo iz Maribora. Na mitingih in zborovanjih smo govorili okrožni in okrajni funkcionarji in člani pokrajinskega vodstva za Štajersko. Velikokrat so vprašanja kar deževala, saj je ljudi zanimala cela vrsta stvari: kaj bo s takimi, ki služijo Nemcem, kaj z vermani, kulturbun-

dovci, četniki, domobranci itd. Kako bo s svobodo veroizpovedi, kraljem, ali bomo dobili Primorsko in Koroško, ali bo naša povojna oblast dovolila zasebno lastnino in podobno.

Praviloma je imelo vsako zborovanje ali miting tudi kulturne točke. Peli so partizanske in narodne pesmi, deklamirali, igrali skeče. Marsikdaj smo bili priče samoniklega navdušenja, ki se nikakor ni hotelo poleči. Pevci so morali po večkrat ponoviti nekatere pesmi. Mnogi vsa leta okupacije niso slišali domače pesmi, saj so nacisti strogo prepovedali petje slovenskih pesmi.

Pri okrožnem odboru in okrajnih odborih Osvobodilne fronte smo tedaj že imeli dobro utečena poveljstva narodne zaščite z najnujnejšim oboroženim osebjem, izbranim iz vrst naših najboljših borcev. Naloga narodne zaščite, predhodnice današnje uprave javne varnosti, je bil nadzor nad osvobojenim in polosvobojenim ozemljem našega okrožja. Predvsem je bedela nad gibanjem nekaterih oseb in odkrivala skrivače. Vsi aktivisti, tudi tovarišice, so morali imeti posebne dovolilnice za gibanje iz kraja v kraj. Če je patrulja koga zalotila brez dovolilnice, ga je brez nadaljnjega lahko odpeljala v kako partizansko enoto. Seveda je bilo delo narodne zaščite uspešnejše tam, kjer je odpovedal nadzor okupatorjev, predvsem na hribovskih, od večjih krajev bolj oddaljenih območjih. Tam se niso mogli odbržati niti skrivači. Ena izmed nalog narodne zaščite je bil tudi nadzor nad izvajanjem sklepov in odlokov okrožnih in okrajnih odborov Osvobodilne fronte. Zlasti nad oddajami hrane, denarja, obleke, obutve in mobilizaciji. Ob vsaki kršitvi je narodna zaščita zaslišala krivca in ga nato kaznovala ali mu zagrozila s kaznijo po vojni. Na območja pod nemškim nadzorom je kršilec pošiljala pisna opozorila. Med drugim je zapisniško zasliševala tiste osebe, ki so zaradi osebnih razlogov grozili sosedom s prijavo okupatorjem zaradi sodelovanja z Osvobodilno fronto.

Po potrebi je narodna zaščita izvajala tudi hišne preiskave, največkrat zaradi prisvojitve potrebščin, namenjenih partizanom ali bolnišnicam. O njih je sestavljala zapisnike. Nekateri so še ohranjeni v muzejih in arhivih. Narodna zaščita je imela v našem okrožju

velike uspehe, saj je bila tesno povezana z odbori Osvobodilne fronte in posameznimi aktivisti in so ji ljudje neomajno zaupali.

Prve dni marca je prišlo v našem okrožnem komiteju in odboru Osvobodilne fronte do ponovnih sprememb. Sergej Kraigher-Rudi mi je nekega večera, ko sva šla čez Pohorje, nekeje nad Slovensko Bistrico povedal, da je premeščen na mesto sekretarja oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko. Povedal mi je, da ga bom nadomestil. Ugovarjal sem češ, da se čutim premalo sposobnega za tako odgovorno nalogo, vendar je vztrajal pri svojem. Vse bo dobro, me je spodbujal, le potruditi se boš moral. Že naslednjega dne sem prevzel nalogo. Kmalu sem prejel tudi pisni sklep o mojem imenovanju za sekretarja okrožja.¹¹⁰

Proti koncu marca sva z Marijo Levačič-Mico Rokovo, članico okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Maribor, s sedeža okrožnega komiteja v Kotu pri Oplotnici odšla na napovedano sejo okrajnega komiteja Maribor-desni breg. Seja je bila nad Hočami na Pohorju v neki samotni domačiji zelo visoko pod grebenom. Komaj so se člani okrajnega komiteja malo pred večerom zbrali, že smo dobili obvestilo, da iz smeri Razvanja in Spodnjih Hoč prodira proti nam več kolon sovražnikovih vojakov. Kmalu smo zaslišali posamične strele iz pušk. Bili so vse pogostejši in glasnejši. Zapustili smo hišo in se umaknili v gozd. V hiši je na lastno željo ostala le članica okrožnega odbora Tilčka Kašper-Diana. Pred nekaj meseci je pobegnila iz nemškega taborišča. Še vedno je bila tako slabotna, da ni zmogla daljše hoje. Preoblekla se je v kmetico in v kuhinji pomagala gospodinji.

Odšli smo navkreber v pohorske gozdove. Kar precej nas je bilo. Poleg članov okrajnega komiteja s sekretarjem Jožetom Raderjem na čelu, naju dveh z Marijo Levačič-Mico Rokovo se nam je pridružilo tudi več neoboroženih mladinskih aktivistk. Ni nam kazalo nič drugega kot prenočiti v gozdu. Nismo vedeli, kakšne načrte ima sovražnik. Upali smo, da bomo do jutra zvedeli kaj več o tem. Komaj smo plegli, so Nemci nedaleč od nas začeli streljati iz pušk. Oglasili so se tudi minometi, mine so treskale v gozdu pod nami. Domnevali smo, da streljajo na slepo, da bi nas

¹¹⁰ Sklep je v mariborskem Muzeju narodne osvoboditve.

odgnali, saj se ne marajo spopasti z nami. Kmalu je streljanje pojenjalo. Vstali smo navsezgodaj zjutraj in se umaknili še više in globlje v gozd. Poskrili smo se v gostem grmovju, da bi tako prebili dan. Še vedno nismo vedeli, kje vse so Nemci in kaj name-ravajo. Okrog osmih smo nedaleč od našega skrivališča v gostem mladem smrečju zaslišali podiranje drevja, žvenket lopat, sekanje in žaganje, severno od nas pa korake in nemško govorico. Mirovali smo in v popolni tišini čakali, kaj bo. Nekako okoli poldne je hrup pojenjal. V skrivališču smo ostali do prvega mraka. Po kratkem pomenku z Raderjem smo se odločili, da se mladinske aktivistke vrnejo v dolino po ena ali dve skupaj, vsi drugi pa naj bi odšli čez Pohorje na ruško stran.

Nas, ki smo odhajali na ruško stran, je vodil Rader, ki je edini tudi poznal pot. Kot se spominjam, smo šli čez pobočje nad Mari-borsko kočo in mimo slapa Šumik. Gaziti smo morali visok sneg in se prebijati skozi zamete. Nedaleč od Šumika smo se začeli spuščati proti samotni kmetiji, da bi tam poizvedeli za stanje v dolini. Že blizu hiše, vendar še v hosti, se je Rader nenadoma ustavil in me vprašal, kaj sem rekel. Hodil je prvi, jaz pa takoj za njim. Komaj sem mu odvrnil, da nič, že je proti nam izpod bližnje košate smreke počil strel. Kasneje smo ugiba-li, da sta bila pod smreko na straži najbrž dva vojaka in da je eden rekel drugemu, da prihajamo. To je slišal Rader in to nas je rešilo. Drugače bi zagotovo šli naprej narav-nost v past. Naglo smo jo ubrali nazaj v strmino. Spet se nam je vdiral v sneg do kolen in še čez. Le počasi smo se oddaljevali od sovražnika. Skušal sem preprečiti, da bi nas zasledovali. Legel sem v sneg za neko vzboklino in pritisnil na sprožilec brzostrelke, ki pa se ni oglasila. Tudi Rader je med tekom s pištolo streljal proti Nemcem. Zaman sem nekajkrat potegnil zapirač in izvrget naboj, brzostrelka ni in ni hotela streljati. Pomislil sem, da je najbrž kriva vlaga. Nazadnje sem stekel za drugimi. Nismo prišli prav daleč, ko so za nami zapokale puške in zadrdrali mitral-jezi. Imeli smo srečo. Nihče ni bil zadet, le nekatere tovarišice so odvrgele nekaj postelj-nine. Mirko Glavnik, član okrožnega komiteja, je izgubil očala. Bil je zelo kratkoviden. Začel je tarnati, da nič ne vidi. Zato smo se ustavili in začeli iskati očala. Nazadnje smo

jih le našli. Nato smo jo ubrali povprek čez pobočje v smeri proti Rušam. Nenadoma je spet zapokalo, vendar nekje nad nami. Še bolj smo se podvzivali. Rader je vedel, da je nekje v bližini drča za spravilo lesa. Nemci bi se lahko spustili po njej in nam presekali pot za umik. Potem smo se spet začeli spuščati proti dolini, da bi kar najhitreje prišli do kopnega. Čim niže smo bili, vse manj je bilo snega. Končno smo bili na kopnem in lahko smo hitreje nadaljevali pot.

Rader je vedel za skrivališče okrajnega odbora, zato mi je predlagal, da bi odšli tja. Tam bi si lahko odpočili in vzpostavili zvezo z Rušami, kjer bi zvedeli, kaj se dogaja za nami in dobili nekaj hrane. Skrivališče je bilo globoko v zemljo skopana jama, prekrita z deskami in vejevjem. Žal graditelji skrivališča niso znali poiskati pravega kraja, saj so ga skopali v precej redkem gozdu na vzpetini, odkoder je bilo videti sicer precej daleč naokrog. Omahovali smo, ali naj ostanemo ali ne. Končno smo se odločili, da si vsaj malo odpočijemo. Bližalo se je jutro in bili smo hudo zaspani, utrujeni in lačni. Že dva dneva nismo imeli niti grizljaja v ustih. Postavili smo stražo in legli k počitku. Ves dan smo dremali, proti večeru pa je Rader odšel na najbližjo javko, da bi nam prinesel nekaj hrane in novic.

Vrnil se je kmalu. Prinesel nam je nekaj malega hrane in nobenih novic. Že skoraj ves mesec smo namreč vedeli, da se v mariborski okolici, zlasti na Dravskem polju, zbira vedno več vojaštva, ki je marsikje nastanjeno po vaseh. Le še z največjo previdnostjo smo se lahko gibali iz kraja v kraj. Prav tako smo tudi vedeli, da nacistično nasilje ne popušča. Okrog 20. marca so Nemci namreč pregnali iz Maribora na tuje 20 družin naših sodelav-cev.

Rader je rekel, da ni opaziti nič takega, kar bi kazalo, da bi ta dan Nemci preiskovali Pohorje. Zato smo sklenili ostati v skrivališču še eno noč in dan.

D drugega dne nam je stražar prišel pove-dat, da se nam bliža moški srednjih let, po obleki sodeč kmet, da pa nima s seboj nobe-nega orodja, ki bi ga zagotovo imel, če bi šel po drva. In kaj naj bi drugega kdo v tem letnem času iskal v gozdu? Stražarju smo ukazali, naj se nepovabljenemu gostu ne pokaže in naj ga skrivaj opazuje. Če se bo približal skrivališču ali ga opazil, naj ga zadrži

in nas o tem obvesti. Tako se je tudi zgodilo. Ker stražar moškega ni mogel držati pod nadzorstvom zunaj, smo mu ukazali, naj ga pripelje k nam. Kmalu je splezal po lestvi v našo jamo.

Navzkrižno smo ga zasliševali, kdo je in od kod ter kaj išče po gozdu. Povedal je, da je trgovec z Dolenjske in da je trenutno v Rušah pri nekih sorodnikih. Na vsa druga vprašanja je odgovarjal izmikajoče, tako da od njega nismo zvedeli skoraj nič. Kljub temu smo bili vljudni z njim. Njegov strah pred nami je kopnel in kar mimogrede smo se začeli pogovarjati o politiki. Med pogovorom so mu oči begale po naših obrazih in rokavih, kjer so partizani navadno nosili oznake činov, če so jih sploh imeli. Aktivisti oznak nismo imeli, zato je najbrž sodil, da smo kurirji ali kaj podobnega. Postajal je vse bolj sproščen. Vprašal sem ga, kdaj bo po njegovem konec vojne. Odrnil mi je, da bo vojne res kmalu konec, toda da ne bomo zmagali mi, ampak da pridejo čisto drugi zmagovalci. Pomislil sem, da je kak belogardist, ki mu je zaradi bližnjega konca vojne na Dolenjskem postalo prevroče in jo je pobrisal na Štajersko, kjer ga nič ne pozna. Na vprašanje, kaj je iskal v gozdu, nam ni dal primerne odgovora. Nekaj nas je odšlo iz skrivališča, da bi se posvetovali, kaj naj storimo. Vsem nam se je zdel sumljiv, zato smo sklenili, da ga ne izpustimo, saj bi nas lahko prijavil Nemcem, marveč da se ga nekako znebimo. Možakar je postajal vedno bolj nestrpen. Zahteval je, naj ga takoj izpustimo. Ko mu nismo ugodili, nam je začel celo groziti, da bomo že videli hudiča, če mu ne bomo dovolili oditi. Zato je prejel zasluženost.

V jami smo ostali še eno noč in dan. Stražar nas je obvestil, da se našemu skrivališču bližata dva partizana. Vseeno smo prijeli za orožje in čakali, da prideta bliže. Lahko bi bila sovražnika preoblečena v partizana. Toda kmalu smo ju prepoznali. Bila sta iz zaščitne patrulje okrožnega komiteja. Povedala sta, da nas iščeta po Pohorju in da so se

Nemci že umaknili v dolino ter da tudi v Mariboru in Dravskem polju ni nič več toliko vojaštva kot navadno.¹¹¹

Marija Levačič-Rokova Mica in jaz sva se s partizanoma nemudoma odpravila na sedež okrožja, ki je bil trenutno v Jurišni vasi ali nekje nad Šmartnim. Okrajni aktivisti pa so odšli nazaj proti Hoškemu Pohorju.

Na sedežu okrožnega komiteja sem srečal Maksa Gašpariča, člana oblastnega komiteja za Štajersko. Povedal mi je, da so na okrožnem komiteju dobili obvestilo, da je vsa skupina aktivistov, v kateri smo bili Marija Levačič-Mico Rokova, Rader in jaz, padla. Zato je že razmišljal o novem sekretarju okrožja. Zvedel sem tudi za širše ozadje nemškega prodora na Pohorje. Tam je bila namreč načrtovana gradnja obrambne črte proti Rdeči armadi, ki je prodirala čez Madžarsko proti Prekmurju. Nenadoma je nemško poveljstvo ukaz o gradnji te črte preklicalo in odpoklicalo vojaštvo s Pohorja in Dravskega polja. Kot smo zvedeli, se je večina vojaštva v naslednjih dneh pomaknila po dolini Drave proti Dravogradu.¹¹²

Kmalu nato smo imeli konferenco aktivistov z območja okrajev Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Maribor-desni breg in Ptuj ter deloma Maribor-mesto. Poleg njih so bili vabljeni tudi nekateri drugi. Udeleženci so prihajali od vsepovsod v manjših skupinah. Na pot so odšli že dan ali celo dva pred konferenco, odvisno pač od oddaljenosti. Vsaka skupina se je morala javiti na dogovorjenem kraju nekje od vznožju Pohorja. Ko se je zbralo več skupin, so prišli ponje kurirji in jih odpeljali naprej. Zaradi varnostnih razlogov namreč nihče ni smel vedeti, kje bo konferenca.

Konferenca se je začela zjutraj 15. aprila v vasi Kot pri Oplotnici. Na njej se je zbralo okrog 100 udeležencev. Govorniki smo bili trije: Dušan Bole, duhovnik Franc Šmon, oba člana oblastnega odbora Osvobodilne fronte za Štajersko, in jaz kot sekretar okrožnega odbora Osvobodilne fronte Maribor.¹¹³

¹¹¹ Anton se spominja, da sta jih partizana našla na velikonočno nedeljo, ta pa je bila leta 1945 prvega aprila.

¹¹² Rdeča armada je 29. marca začela ofenzivo s črte Blatno jezero–Barč severno od Drave. Do 15. aprila je prodrla čez sedanjo avstrijsko-madžarsko mejo kakih 45 km na avstrijsko ozemlje. Dunaj je padel 13. aprila. Nemško poveljstvo je očitno pričakovalo sunek Rdeče armade proti Zagrebu in Mariboru, ki bi ogrozil vso nemško vojsko na bojišču med Dravo in Savo. Do tega ni prišlo. Zato so Nemci premestili svoje enote proti Gradcu. Ob Muri so Rdeči armadi preprečili nadaljnje napredovanje. Fronta je obstala na Muri od 4. aprila do 8. maja.

¹¹³ Po poročilu okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije Maribor, podpisan Jože Gričar, z dne 20. aprila 1945. Hrani ga Muzej revolucije v Mariboru.

Govorili smo o vojaških in političnih razmerah, predvsem pa o bližnjem koncu vojne in prevzemu oblasti. Med drugim smo navzoče opozarjali, naj bodo do vseh ljudi pravični in nepristranski, tudi do tistih, ki so sodelovali s sovražnikom. Njihovo kaznovanje po vojni sodi v pristojnost za to pooblaščenih ustanov, zlasti sodišč.

Razpravljali smo o gospodarskih zadevah, o tem, kako je treba uskladiščiti hrano, sabotirati oddajo živine in drugih živil okupatorjem, obdelovati polja, saj bo žetev čisto naša, zbirati denar za ljudsko posojilo. Po ohranjenih podatkih smo do 1. marca v našem okrožju poslali na oblastni odbor Osvobodilne fronte 47.676 nemških mark. Nekaj denarja smo tudi v našem okrožju porabili za nakup hrane na živilske nakaznice in blaga na nakazila, predvsem za bolnišnice. Razpravljali smo tudi o nadaljnjih izpopolnitvah odborov Osvobodilne fronte in drugih ter o ustanovitvi novih. Zlasti je to veljalo za Maribor, kjer jih še ni bilo.

Po govorih se je razvila živahna razprava, med katero so udeleženci povedali marsikaj zanimivega in dali nekaj dobrih predlogov. O teh stvareh smo namreč razpravljali že dalj časa na sestankih vaških odborih in raznih tečajih, zato so dobro poznali naloge.

Med zborovanjem je začelo snežiti, zato smo se zatekli na bližnji skedenj. Konferenca se je končala proti večeru. Patrulje so skupine udeležencev odpeljale v bližino krajev, kjer so jih ob prihodu prevzeli kurirji. Tisti, ki so živeli v krajih, nad katerimi so imeli Nemci še vedno nadzor in kjer je zato veljala policijska ura, so noč prespali pri kakih znancih ali sorodnikih in nadaljevali pot zjutraj.

Okrožni aktivisti smo po konferenci nadaljevali vsakdanje delo. Bilo ga je čez glavo. Štiriletna vojna je bila izčrpavajoča. Kašče so bile prazne, bližala se je spomladanska setev, ki ni mogla čakati. Pripravljali smo se tudi na zavarovanje skladišč, da bi ob umiku nemški vojski preprečili ropanje živine in živil. Domnevali smo, da bodo skušali vojaki kar največ odnesti ali odpeljati s seboj, vse drugo pa uničiti.

Dogodki so se vrstili naglo kot v filmu. Komaj smo jim utegnili slediti. Od Prekmurja sem se je slišalo bobnenje topov. Žal se nam ni približevalo. Vedeli smo, da so na Muri hudi boji.

Z oblastnega komiteja in odbora Osvobodilne fronte so k nam prihajale okrožnice in navodila. Komaj smo jih sproti utegnili prilagajati razmeram na našem območju, razmnoževati in pošiljati okrajem. Tudi mi smo pošiljali svoja navodila in okrožnice, zlasti v zvezi z zadevami, ki jih niso zajemali dopisi oblastnega odbora. Poleg tega smo bili člani okrožnega odbora Osvobodilne fronte nenehno na poti ali za dlje časa dodeljeni kot pomoč okrajnim odborom. Tako je bil Ulrih od decembra 1944 v Lenartu, Baloh pa dva do tri mesece v okraju Maribor-levi breg.

Spominjam se nekaterih navodil in nalog, ki smo jih dobili z oblastnega komiteja. Tako so nam zabičevali, naj zadnje dni še bolj kot prej varujemo naše aktiviste, da ne bi zaradi neprevidnosti ali neučakanosti kdo padel. Za to naj bi pripravili nova skrivališča za najnужnejše primere. Svetovali so nam, naj ilegalcev ne pošiljamo v kraje, kjer so imeli okupatorji še vedno popoln nadzor, saj so namesto njih naloge lahko opravili domačini. Ljudje naj poskrbijo za hrano, živino in vrednejše predmete, ker bodo bežeči okupatorji in njihovi pomagači neusmiljeno ropali. Pozivali smo ljudi naj skrbno obdelajo vso zemljo in v ta namen organizirajo medsebojno pomoč. Povsod, kjer je bilo mogoče in kjer še ni bilo odborov Osvobodilne fronte, naj bi jih ustanovili. Če je le mogoče, naj bi izvolili narodnoosvobodilne odbore, v katere naj bi prišli osvobodilnemu gibanju resnično vdani ljudje. Mobilizacijo naj bi speljali do zadnjega moža. Polovili naj bi vse skrivače. Ob prevzemu oblasti naj bi takoj sklicali zborovanja in proslave, zakurili kresove, postavili slavoloke, razobesili zastave, zvonili z zvonovi in pričakali partizane z godbo. V ta namen je bilo treba godbenike najprej zbrati, nato pa jih naučiti partizanskih in revolucionarnih pesmi.

Ta navodila so pomenila najbolj zanesljiv znak, da je naša zmaga resnično zelo blizu. Zato sem se jih tudi najbolj veselil.

Dobro smo se zavedali, kako pomembni so stiki z našimi ljudmi v Mariboru. Na tem področju je bila zelo delovna Rozika Bohinjc (Marija Levačič-Rokova Mica). Nekega dne v začetku aprila smo se nekje na Hoškem Pohorju sestali Levačičeva, višji železniški kontrolor Anton Pšeničnik iz Maribora, načelnik skladišča na železniški postaji Rače Miha Granda in železniški kontrolor Janez

Varoga. Kmalu nato sem se v gostilni Leber v Razvanju sestal z Grando in Pšeničnikom. Tja me je pripeljal pripadnik okrožne mobilizacijske patrulje Stane Cebe. Dogovorili smo se o neposrednih nalogah ob osvoboditvi.

Na splošno naj bi vsi naši ljudje v Mariboru in bližnji okolici, če bi le imeli kako možnost, skušali ob nemškem umiku preprečiti miniranje mostov, tovarn, večjih zgradb, odvoz železniških in cestnih vozil, izpraznitev ali uničenje skladišč ter ropanje. Poznejši dohodki so pokazali, da so svojo nalogo dobro opravili. Skoraj vse zgradbe, stroje, vozila in tovarne smo dobili nepoškodovane; izjema je bilo le tisto, kar so porušila zavezniška letala med pogostnimi bombnimi napadi.

Poimensko nisem omenjal naših zvestih sodelavcev in posameznih zavednih družin v mariborskem okrožju zato, ker jih preprosto nisem poznal. V zgodnjem obdobju naše osvobodilne vojne in socialistične revolucije, ki sem ga preživel kot okrožni aktivist na litijskem območju, smo aktivisti neposredno delali z ljudmi. Ko pa so nastali okrajji, je bila naša pglavitna naloga usposabljanje okrajne aktiviste, jim dajati naloge in navodila ter nadzirati, kako jih izpolnjujejo. Naše naloge so v celoti postajale vse bolj in bolj vsestranske, tako da neposredno nisem imel stikov z domačini.

ZADNJI DNEVI V MARIBORSKEM OKROŽJU

Nekako sredi aprila smo v nemški vojski in upravi opazili prve znake splošnega razsula. Zagrizeni nemški nacisti in domači nemčurji so odhajali proti Avstriji, manj krivi in taki, ki niso imeli krvavih rok, pa so iskali zvezo z nami. Številni uradniki, nemški učitelji, oficirji, orožniki, policisti, vermani, nekdanji kulturbundovci in nižji nacistični funkcionarji, da o vojakih ne govorim, so naenkrat hoteli k partizanom. Zato se je Lackov odred povečal na nekaj več kot 2000 mož. Med njimi je bilo precej Avstrijcev, kar je povzročilo nekaj težav. Zavedali so se svoje številčnosti in moči, vsak dan so bili bolj naduti, zahtevali so najboljše orožje in razne prednosti. Prek naših zvez smo zvedeli, da je odšlo iz Maribora dvajset domobranskih agentov, od teh dvanajst žensk, in da so se pridružili

Lackovemu odredu. Manjše skupine domobrancev so se pojavile v Poljčanah, Makolah, Laporju in Slovenskih Konjicah. Ljudem so delili propagandne brošure, natisnjene v Ljubljani, kot Črne bukve, Kri in zemlja, Kri mučenikov, in časopis Slovenski dom. Pri tem delu jim je pomagal nemški Heimatbund.

Nemci so se začeli umikati iz manjših in bolj izpostavljenih postojank na Pohorju. Tako iz Oplotnice, z Mariborske koče, Ribnice in Lovrenca in še nekaterih. Četniki pa so z gora bežali v Maribor ali Ljubljano. Domačini, zlasti tisti manj krivi, so se poskrili po domovih.

V takšnih razmerah je Ozna na terenu in v vojski imela polne roke dela. Nenehno smo opozarjali štab Lackovega odreda, kakšni ljudje prihajajo k njim.

Prve dni maja smo na okrožju dobili navodilo oblastnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Štajersko, da mora ob osvoboditvi prevzeti oblast naša vojska in uveljaviti brezpogojno disciplino. Zato naj bi naš komite ustanovil komando vojnega področja in na sedežih okrajev komande mest. Nemudoma smo se lotili te naloge in ustanovili komando področja. Komandant je postal Franc Zalaznik-Leon, njegov namestnik Stane Lapanje-Krn, politični komisar Pavle Baloh-Peter, njegov pomočnik pa Marija Levčič-Mica Rokova.¹¹⁴ Kot se spominjam, je vojska takoj po osvoboditvi imenovala svoje oficirje v komando področja in mest, oblast pa takoj prevzela civilna uprava v Mariboru.

Tiste dni smo imeli sedež okrožja na Stari gori, v zaselku Morje, pri družini, ki smo ji rekli Pri Treh rožah. Tam sem po seji okrožnega odbora Osvobodilne fronte napisal zadnje poročilo oblastnemu odboru Osvobodilne fronte za Štajersko.¹¹⁵ Iztekali so se nam zadnji dnevi na Pohorju. V njem sem opisal, da se našemu okrožju približuje fronta in da je nacisti vse bolj strah. Nekaj gestapovcev da je že pobegnilo iz Maribora, vendar so se morali vrniti. S Ptuja so prav tako pobegnili nacistični oblastniki in vso oblast prepustili nemški vojski. Posamezni nacistični begunci, zlasti gestapovci, bežijo preoblečeni v kmete oziroma v civilne obleke. Nadalje sem poro-

¹¹⁴ Komanda področja sploh ni prevzela svojih nalog, saj je v Maribor prišla komanda mesta na čelu z majorjem Štefanom Pavšičem-Juretom. Poslal jo je glavni štab Jugoslovanske armade za Slovenijo. Vojska tudi ni prevzela civilne oblasti v Mariboru, marveč smo jo mi.

¹¹⁵ Datirano je s 6. maja 1945. Hrani ga Muzej revolucije v Mariboru.

čal, da so ljudje v večjih krajih, kjer so še vedno bile nemške posadke, zaskrbljeni zaradi nacistične propagande.

Sedmega maja smo prek radia zvedeli, da je Nemčija kapitulirala, že nekaj dni prej pa, da je Hitler mrtev. Med nami je zavladovalo nepopisno navdušenje. Iz doline smo dobivali obvestila, da vozijo od Celja proti Mariboru in naprej proti Avstriji drug za drugim z vojaštvom in civilnimi begunci prenapolnjeni vlaki. Tudi glavna cesta Celje–Maribor je bilo polna vojaštva. Med Nemci so bili pomešani četniki in ustaši. Vsi so še vedno bili oboroženi in so se umikali v urejenih kolonah. Marija Levačič-Mica Rokova se je odločila, da gre v dolino in poizve, kaj se v resnici dogaja.

Naslednjega jutra, 8. maja, sem se odločil, da celotno okrožje odide v vas Morje oziroma bliže glavni cesti. Ko smo se bližali Morju, smo zaslišali s ceste močno streljanje. Mimo nas je pribežalo nekaj partizanov. Eden od njih nam je povedal, da je ranjen načelnik obveščevalne točke Stane Krištof, ki je s svojim spremstvom na lastno pobudo napadel četniško kolono. Ta je napad zavrnila in se poglajala za partizani.

Zato smo se vrnili na Staro goro k Trem rožam. Čez dan smo kar naprej dobivali obvestila o vlakih in kolonah na cesti. Pokanje in grmenje topov je utihnilo. Tako smo dočakali večer, noč na 9. maj 1945 smo prespali v precejšnji nestrpnosti. Zjutraj 9. maja smo po kurirju dobili sporočilo Marije Levačič-Mice Rokove, da iz Rač odhaja v Maribor in da ji je uspelo s pogajanjem doseči, da so vojaki z nekega vlaka odložili orožje, čeprav so bili vmes tudi četniki. Predlagala je, naj razmislim, ali ne bi bilo dobro poslati na železniško postajo Rače skupino članov našega komiteja na pogajanja. Odločil sem se, da sam odidem v Rače na postajo. Za spremstvo sem vzel tri ali štiri partizane iz naše zaščitne patrulje. Za spremstvo se je prostovoljno prijavil tudi član okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije in sekretar okrožnega komiteja Skoj Ivo Bernard.

Spustili smo se v dolino, cesto Celje–Maribor smo prečkali v presledku med dvema kolonama in nato krenili proti železniški postaji. Tam je stal dolg vlak, poln do zob oboroženih nemških vojakov. Kmalu je pripeljal še en vlak. Skozi okna sem opazil, da so v njem civilisti, med njimi ženske in otroci.

Odločno sem vstopil v pisarno k načelniku postaje in zahteval, da pokliče poveljnika vlaka in prevaja pogajanja med nama. Postajni načelnik me je ubogal. Naglo zapustil pisarno in se dokaj hitro vrnil v spremstvu sivolasega višjega nemškega oficirja. Povedal sem mu, da imam ukaz ruske komande v Mariboru, da zunaj mesta razorožimo vse vojaške vlake, ki bodo potem lahko nadaljevali pot. Če orožja ne bodo položili, bo ruska vojska to dosegla s silo. Le oficirji lahko po mednarodnih določilih o vdaji obdržijo pištole, sem mu rekel. Naduti oficir je molčal, nekaj časa me je gledal, me meril od nog do glave, nekaj časa pa strmel v tla. Očitno je razmišljal, kaj naj napravi. Opazil sem, kako zelo je prizadet. Čez kakih deset minut je odsekano rekel: »Gutt!«

Z naglimi koraki je zapustil pisarno postajnega načelnika. Zunaj je vojakom ukazal, naj izstopijo iz vagonov, odložili orožje, nato pa se vrnejo na vlak. Kar občudoval sem jih, kako urno so ga ubogali. Nobene zmešnjave, nereda ali prerivanja ni bilo med njimi. Vojaki so orožje metali na tla pred vagone. Kmalu so ga bili povsod polni kupi. Medtem so na postajo prišli nekateri domačini iz Rač. Ukazal sem jim, naj začno nositi orožje in strelivo proč od vagonov, za vsak primer, če bi si Nemci premislili. Nekoga sem poslal v Rače z zahtevo, da skliče ljudi, da pridejo pomagat na postajo. Precej orožja je bilo v baraki za postajnim poslopjem. Tja ga je spravila Marija Levačič-Mica Rokova, ki je pred menoj na postaji na podoben način razorožila vlak z Nemci in ustaši.

Ko zdaj razmišljam o popustljivosti nemškega poveljnika vlaka, mislim, da sta na njegovo odločitev vplivali moja angleška uniforma in ameriška brzostrelka thompson, s katero sem bil oborožen. Oboje je verjetno štel za znak naše povezave z angleškimi in ameriškimi zavezniki.

Zadovoljen, da je šlo vse po sreči, sem si začel ogledovati vlak s civilisti. Skozi okno sem nekoga vprašal, odkod so. Povedali so mi, da so iz Zagreba. Slišati je bilo živžav otrok in žensk. Ena izmed njih me je po hrvško vprašala, zakaj ne odložimo orožja tudi mi, ko pa je vendar konec vojne. Smeje sem ji odgovoril, da zato, ker smo zmagovalci. Prav tedaj je izza vrhov Pohorja priletelo letalo in se spustilo nizko nad zemljo, preletelo železniško postajo, nato pa izginilo v

smeri proti Boču. Po rdečih zvezdah na krilih, repu in trupu sem spoznal, da je bil titovec, naše lovsko letalo. Ta so občasno preletavala naše ozemlje. Letalo je med civilisti v vlaku povzročilo hud preplah. Otroci so vreščali, ženske jokale, mnogi so poskakali z vagonov in se skušali oddaljiti od postaje. Priložnost sem izkoristil in rekel civilistom, da imajo srečo, ker smo tukaj, saj bi drugače postajo zagotovo bombardirali in mitraljirali.

Tedaj je pripeljal na postajo manjši tovorni avto. Šofer mi je povedal, da ga je Marija Levačič-Mica Rokova poslala po orožje za narodno zaščito v Mariboru. Torej je že bila tam. Odločil sem se, da tudi sam s svojim spremstvom odidem tja. Izkoristili smo priložnost in se v Maribor odpeljali s tovarnjakom. Fantom sem ukazal, naj izberejo brezhibno, predvsem avtomatsko orožje. Nemci so namreč pred razorožitvijo nekaj orožja pokvarili ali zavrgli posamezne važnejše dele. Tovornjak smo napolnili s puškami, brzostrelkami, mitraljezi, bombami in strelivom, nato pa posedli vrh orožja in se odpeljali.

Živo se spominjam tega dne. Bil je lep in sončen. Z besedami ne znam izraziti svojega notranjega razpoloženja, slovesnosti in navdušenosti, ki sta me prežemali. Misli so mi ves čas uhajale v čas pred tremi leti in pol, ko sem v mrzli in megleni prvi januarski noči skrivaj odhajal iz Maribora.

Med vožnjo smo na ves glas peli partizanske in narodne pesmi. Ljudje so delali na poljih, nam mahali in vzklikali skupaj z nami: Živela svoboda! Na avtomobilu je vihrala slovenska zastava s petokrako zvezdo.

Vse drugače pa je bilo v Mariboru. Ulice so bile prazne, redkokje sem opazil kakega sovjetskega ali bolgarskega vojaka. Vojski sta osvobodili mesto brez boja, razen manjših prask. Naših enot ni bilo nikjer, saj so že pred dnevi odšle proti Koroški za bežečim sovražnikom, da bi mu preprečile umik in ga razorožile.

S spremstvom sem stopil s tovarnjaka pri tedanji šoli Vesna.¹¹⁶ Šofer je namreč moral tja pripeljati orožje in strelivo. Tam je bilo tudi nekakšno zbirališče naših aktivistov. Marije Levačič-Mice Rokove sicer nisem našel, zato pa sem srečal druge tovariše.

Nekaj ur po našem prihodu v mesto smo na glavnem trgu organizirali manifestativno zborovanje. Zbrala se je precejšnja množica. Govorila sva Bogdan Osolnik, član Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, iz Beograda je prek Prekmurja prišel z Rdečo armado, in jaz, sekretar mariborskega okrožja. Ljudje so navdušeno vzklikali svobodi, maršalu Titu, naši in sovjetski vojski.

Tiste prve dni po osvoboditvi aktivisti nismo imeli časa ne za spanje ne za počitek. Od vsepovsod so nas klicale številne važne in nujne naloge. Najprej smo morali urediti preskrbo prebivalstva z živili, nato spraviti v obratovanje industrijo, trgovino in promet. Na hitro smo zbrali nekaj uradništva in začeli prevzemati okupatorjevo zapuščino. Žal največ le ruševine, saj je mesto prestalo številne letalske napade.

Poleg vseh drugih skrbi in težav smo imeli še zaplete z Bolgari. Vsako jutro so k nam prihajale objokane in prestrašene ženske, obtoževale so jih tatvin, ropov in celo posilstev. Zato sem nazadnje poklical našo komando mesta in komandanta Pavšiča prosil, da pride k meni, da bi skupaj šla na bolgarsko poveljstvo v škofiji na Slomškovem trgu. Sprejel naju je neki oficir, menda njihov nekakšen politični komisar. Predstavila sva se mu in mu povedala, da prihajava v imenu vojaške in civilne oblasti mesta zaradi pritožb prebivalcev. Komisar je z razumevanjem vzel na znanje vse, kar sva naštela, si vse lepo zapisal in obljubil, da bo odločno ukrepal. Tedaj se je od nekod pojavil tudi njihov komendant, ki se mu je že z obraza bralo, da ga vse skupaj kaj malo briga. Nazadnje nama je bolgarski komisar predlagal, da bi ponoči mesto in okolico nadzirale mešane, naše in bolgarske, patrulje, ki bi bile pooblaščen za strogo in neusmiljeno ukrepanje zoper vsakega izgednika na kraju samem. S tem predlogom sva se s Pavšičem strinjala in že zvečer je prišlo do njegove uresničitve. Od tedaj dalje izgedov in pritožb ni bilo več. Bolgari so čez nekaj dni odšli proti Koroški.

V tistih dneh je sekretariat okrožnega komiteja spet prevzel Sergej Kraigher, jaz pa kot njegov član odgovornost za delo v sindikatih. Počasi so se razmere začele urejati, z veliko vnemo smo se lotili obnove. V delo smo se osebno vključevali tudi funkcionarji, da bi dajali zgled drugim.

¹¹⁶ Zdaj šola bratov Polančičev na Aškerčevi ulici.

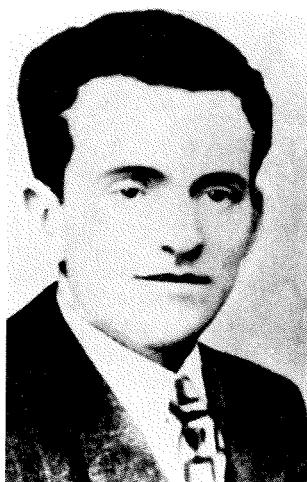


IVAN BAŠ, ROJEN 8. DECEMBRA 1871 – UMRL 25. FEBRUARJA 1952. VEČ LET RUDAR NA NEMŠKEM IN V SRBIJI. MED OSVOBODILNIM BOJEM JE NA SAMOTNI DOMAČIJI, IMENOVANI GRIŽE, KJER JE ŽIVEL, ŽE V PRVI POLOVICI JANUARJA 1942 GOSTIL PRVA PARTIZANA V TEH KRAJIH, LOJZETA HOHKRAUTA IN JOŽETA GRIČARJA-METODA. TAKO JE DELOVAL VSE DO KONCA VOJNE.

IVAN BEJA-BELA, ROJEN 1910 – UMRL 11. NOVEMBRA 1946. ČLAN PRVEGA ODBORA OSVOBODILNE FRONTE NA VASI ROVIŠČE – TIRNA (OBČINA ZAGORJE OB SAVI), USTANOVLEN JE BIL 18. OKTOBRA 1941, IN KOMANDIR PRVE ČETE ZASAVSKEGA BATALJONA DO FEBRUARJA 1942, KO JE BIL TEŽKO RANJEN.

POLDE EBERL-JAMSKI, ROJEN 1899 – PADEL 1943 NA KOROŠKEM. PO SMRTI LOJZETA HOHKRAUTA JE PREVZEL NJEGOVE NALOGE.

AVGUST DOLINAR, ROJEN 1904 – USTRELJEN KOT TALEC 16. JULIJA 1942 V VASI KOVOR PRI TRŽIČU. ČLAN PRVEGA ODBORA OSVOBODILNE FRONTE ZA GORO IN VAČE. ODBOR JE BIL USTANOVLEN NA DOMAČIJI FERDINANDA BOLSKARJA V VASI DOL 25. JANUARJA 1942. NA TEJ DOMAČIJI JE BILA OD TEGA ČASA NAPREJ POMEMBNA JAVKA ZA POGOVORE S POSAMEZNIKI Z OBMOČJA OD VAČ DO MORAVČ.



LOJZE HOHKRAUT, ROJEN 1901 – PADEL 29. MAJA 1942 NA CVETEŽU. PRVI ORGANIZATOR OSVOBODILNE FRONTE NA OBMOČJE LITIJE (LITIJSKO OKROŽJE).

JOŽE GOLOBAR, ROJEN 1912 – USTRELJEN KOT TALEC V MARIBORU 13. MAJA 1942. PRVA ZVEZA LOJZETA HOHKRAUTA NA OBMOČJU LITIJE.

RENATO JERIC-AMBROŽ, ROJEN 1913. PRVA PARTIZANSKA ZVEZA IZ MORAVŠKE DOLINE, ORGANIZATOR PRVEGA SESTANKA OSVOBODILNE FRONTE ZA MORAVČE IN OKOLICO V TUSTANJU 7. FEBRUARJA 1942, PRVI PARTIZAN IZ MORAVŠKE DOLINE, KOMANDIR ČETE V ZASAVSKEM BATALJONU, ČLAN OKROŽNEGA KOMITEJA LITIJA IN IMETNIK PARTIZANSKE SPOMENICE 1941.

VILI VRESK-URBAN, AKTIVIST NA OBMOČJU LITIJE, ODGOVOREN ZA ZASAVJE (LITIJSKO OKROŽJE).



JOŽE GRIČAR-METOD. NOSILEC SPOMENICE 1941, PO VOJNI JE VSE DO UPOKOJITVE LETA 1972 OPRAVLJAL RAZNE POLITIČNE NALOGE. KOT KMEČKI SIN JE 1934 ODŠEL S TREBUHOM ZA KRUHOM V MARIBOR IN SE ZAPOSILIL V TEKSTILNI TOVARNI ZELENKA. TU SE JE KMALU PRIDRUŽIL NAPREDNEMU DELAVSKEMU GIBANJU. TIK PRED VOJNO SE JE ZAPOSILIL V ŽELEZNIŠKIH DELAVNICAH. LETA 1941 SE JE VRNIL KOT PARTIZAN V DOMAČE KRAJE IN TAM ZAČEL ORGANIZIRATI OSVOBODILNO FRONTO. DO KONCA VOJNE JE OPRAVLJAL VODILNE POLITIČNE NALOGE NA TERENU, PRETEŽNO V OKOLICI LITIJE. KONČAL JE PARTIJSKI TEČAJ NA KOČEVSKEM ROGU IN POTEM DELOVAL V CELJSKEM IN NAZADNJE V MARIBORSKEM OKROŽJU.

JOŽE GRIČAR-METOD

KRITIČEN POGLED NA NEKATERE ZAPISE O DOGAJANJU V LITIJSKEM OKROŽJU

Med prispevki na to temo, natisnjenimi in še neobjavljenimi, so tudi takšni, ki so po svoji vsebini v nasprotju z nespornimi zgodovinskimi dejstvi. V prid zgodovinski resnici in stvarnemu vrednotenju osebnosti vseh tistih, ki so v dogajanju prispevali svoj delež, pa vojne niso preživel, se čutim dolžnega pojasniti bistvene zmote. V tej smeri sem že nekaj napravil s kritičnimi pripombami k osnutku monografije litijskega okrožja, 5. februarja 1982. Zdaj bom še bolj dosleden in stvaren. Bistvene sporne navedbe bom poskušal osvetliti z več zornih kotov. Zato upoštevam tudi nekatere prispevke, za katere pred 5. februarjem 1982 nisem vedel ali pa se obravnavanih dogodkov nisem spominjal. Pri tem izhajam iz dveh temeljnih izhodišč.

Prvo se opira na moje osebno gledanje na takratno stanje, razmere in ljudi kot tudi dojemanje. Skratka vse, kar sem doživljal pri mojem vsakdanjem delu na litijskem terenu in kasneje v istoimenskem krožju.

Drugo pa na osvetljevanje raznih dosegljivih prispevkov, v vsebini katerih ugotavljam neresničnosti in nesmotrnosti časovne in vsebinske narave. Razčlenjujem jih in upoštevam pri tem stvarnost tedanjega časa.

Ko kritično razmišljam o vsem, kar se dogaja v zvezi s snovanjem monografije litijskega okrožja, poskušam biti najprej tudi samokritičen, saj sem kljub ugovoru popustil Francu Poglajnu-Kranjcu in v prispevku za *Litijski zbornik NOB I* zapisal netočnosti o ustanovitvi poveljstva narodne zaščite februarja 1942 in o ustanovitvi okrajnega odbora Osvobodilne fronte za Litijo in okolico marca istega leta na Savi. Moja samokritičnost je torej usmerjena na dejavnost v petdesetih in šestdesetih letih, ko smo v okviru nekdanjih okrožnih in okrajnih odborov začeli zbirati spominska pričevanja in dokumente o osvobodilni vojni in socialistični revoluciji. V teh letih smo imeli več pogovorov, na katerih smo obravnavali aktivistično delo med vojno, med drugim tudi o obeh sestankih na začetku leta 1942.

Da bi se dokopal do kar največje možne objektivnosti, sem se odločil, da tudi sam navežem stike z medvojnimi sodelavci in drugimi poznavalci takratnih razmer. Pogovori z njimi so osvetlili prenekatere dogodke, za katere prej nisem vedel oziroma so mi že ušli iz spomina. Prišel sem tudi do nekaterih novih spoznanj, ki v marsičem potrjujejo moje spomine in ugotovitve o medvojnih doživetjih.

Spominjam se, da je prav v zvezi s sestankom v Potokarjevi gostilni na Bregu na pustno nedeljo 1942 in sestankom proti koncu februarja ali prve dni marca istega leta nad Urankarjevo domačijo na Savi prišlo do nekaterih razhajanj. Franc Poglajen-Kranjc je namreč vztrajal, da se v vsebino prispevka za monografijo vnese dopolnitev o domnevni organizacijski točki. Namreč, da je na prvem omenjenem sestanku bilo izbrano poveljstvo narodne zaščite za litijski okraj, na drugem pa naj bi bila oblikovana okrajna organizacija Osvobodilne fronte, v kateri naj bi se združili krajevni in vaški odbori na litijskem območju z obeh strani Save.

Obe trditvi sta povzeti iz prispevka Franca Poglajna-Kranjca, ki je bil objavljen v *Litijskem zborniku NOB I*. Da ne bi bilo pomote, je beseda »vnese«, ki sem jo zapisal v prejšnjem odstavku, moja, medtem ko je Poglajen pri teh razhajanjih trdil, da je bilo takrat poveljstvo narodne zaščite zares ustanovljeno in izoblikovana tudi okrajna organizacija Osvobodilne fronte.

Zavedam se, da sta obe trditvi popoln nesmisel glede na takratne razmere in prakso ilegalnega delovanja na litijskem terenu. Vendar sem bil dobrohotno spravljiv, saj nisem hotel zaostrovati odnosov med nami. Zato sem v svoj prispevek, objavljen v *Litijskem zborniku NOB I*, zapisal obe sporni trditvi. Pri tem sem mislil, da gre Poglajnu predvsem

za to, da bi nekoliko »obogatil« in »zaokrožil« sklepe obeh omenjenih sestankov. Kljub temu sem slutil, da utegne to kdo izkoristiti.

Žal so bile moje slutnje upravičene. Franc Poglajen-Kranjc, eden od treh urednikov monografije, mi je leta 1981 poslal na vpogled prvi osnutek monografije. V njem nisem opazil samo posamičnih netočnosti, marveč pravi preobrat glede na resnične razmere v prvem obdobju. Po Poglajnovih trditvah je bilo žarišče odpora proti okupatorjem na litijskem območju prav v Litiji in Šmartnem, hribovski deli severno od Save pa so opisani kot nekakšno manj važno obrobje.

Naj pojasnim dvoje vprašanj o narodni zaščiti in odborih Osvobodilne fronte.

Nikjer na litijskem terenu z naše strani nismo ustanavljali kake narodne zaščite. Če bi bila ta v vsebini delovanja Lojzeta Hohkrauta, bi jo organiziral tudi jaz na območju Moravč in v Zasavju, prav tako tudi Eberl in Vresk. Vojaške in varnostne prvine, ki so izhajale iz programa Osvobodilne fronte, smo dosledno vgrajevali v odbore Osvobodilne fronte kot podlago za politično dejavnost v najširšem pomenu besede.

K temu naj dodam, da je vsaka druga vojaška organizacija na litijskem terenu v letu 1941 po prepričanju Lojzeta Hohkrauta pomenila sovražnikovo delo, toda o tem pozneje.

Glede organizacijske oblike Osvobodilne fronte smo na litijskem terenu od začetkov, prve mesece 1942, poznali le vaške in medvaške odbore Osvobodilne fronte. Slednji niso bili nadrejeni vaškim, ampak so združevali aktiviste iz več vasi ali zaselkov. Nadalje, na začetku leta 1942 članom odborov praviloma nismo vsiljevali notranje razdelitve odgovornosti za posamezna delovna področja. Le ponekod, kjer so se člani odborov s tem strinjali, smo napravili izjemo. Podobno tudi nismo vztrajali, da bi vsak odbor moral imeti predsednika, sestanke smo sklicevali mi ilegalci. Vzrok za takšno stanje je bil strah članov odborov pred okupatorskimi povračilnimi ukrepi, ne pa v kakem našem nezaupanju do ljudi.

Kljub takšnim organizacijskim oblikam so bili odbori Osvobodilne fronte vseeno delavni. Vsak njihov član je delal tisto, kar smo mu naložili. Seveda so bili posamezniki različno prizadevni in uspešni. Ščasoma, potem ko smo jih med našimi obiski opogumljali, se je stanje seveda spremenilo in vedno bolj se je uveljavljal »sektorski« način dela. Vendar so odbori še naprej ostali enotno kolektivno telo.

Vse do ustanovitve okrožja februarja 1943 na litijskem terenu torej ni bilo višjih vodstvenih teles (okrajev in okrožja). Edini nosilci politične dejavnosti Osvobodilne fronte so bili le vaški in medvaški odbori.

Taka so torej bila dejstva, ki jih je mogoče dokazati. Nekatere podrobnosti sem navedel predvsem zato, da bi nazorneje prikazal prakso in razmere, iz katerih se vidi, da na istem terenu in pod istim vodstvom ni bilo in tudi ni moglo biti kakih dvojnih meril v organiziranosti. **Zato spodbijam trditve o ustanovitvi poveljstva narodne zaščite za litijski okraj februarja 1942 in o ustanovitvi okrajne organizacije Osvobodilne fronte za litijsko območje kot neresnične, za tiste čase nemogoče in z ničimer dokazane. Hkrati tudi preključim svoje navedbe o tem v *Litijskem zborniku NOB I iz leta 1969*.**

Nadalje se pri tem sprašujem, zakaj zdaj, toliko let po vojni, vztrajati pri trditvah, da je nekaj bilo, česar dejansko ni bilo.

V spominih sem precej prostora posvetil četniški dejavnosti na litijskem območju in osebnosti njenega najbolj vidnega predstavnika Franca Strmljana z Brega pri Litiji v letu 1941. To se mi zdi pomembno, saj izredno dobro osvetljuje razmere v Litiji in njeni okolici.

Med drugim v spominih omenjam, da mi je Janez Batis, ko sem januarja 1942 prvič prišel k njemu, med pogovorom omenil Franca Strmljana in njegov obisk mesec dni pred mojim. V pogovoru s Francem Gričarjem leta 1983 se je Batis ponovno spomnil nekaterih okoliščin v zvezi s Strmljanom. Pozoren sem postal na dvoje podrobnosti, ki so mi od pogovora z njim med mojim prvim obiskom pri njem že utonile v pozabo. Tedaj je Strmljan Batisu med drugim pripovedoval o vezah, ki jih ima v Ljubljani in da prek katerih je zvedel oziroma slišal o gošarjih na Gorenjskem. Kaj več o njih Strmljan ni govoril. Ob slovesu mu je Strmljan obljubil, da ga bo še obiskal, vendar ga ni.

Za presenečenje je med pogovorom leta 1983 poskrbel tudi Tone Pavliha, ko je povedal, da je bil kak mesec pred menoj pri njem na obisku Franc Strmljan. Presenečenje zato, ker

mi januarja 1942, ko sem bil pri njem, tega sploh ni omenil. Leta 1983 je Pavliha to pojasnil z izjavo, da Strmljana pač ni vzel resno in da ga osebno ni poznal; šele potem, ko se mu je predstavil, se je spomnil njegovega očeta, po domače Šepca z Brega. Strmljan je govoril o nekakšnih trojках in o zbiranju orožja, morda še o čem, česar pa se Pavliha zaradi časovne odmaknjenosti ni več spominjal. Preden se je poslovil, je Pavlihu rekel, da gre še v Ribče. Poleg tega mi je Pavliha med pogovorom leta 1983 omenil pogovor, ki ga je imel s Francem Gorencem, ko je litijska borčevska organizacija priredila izlet članstva v Bazo 20 na Kočevskem Rogu. Gorenc je med drugim dejal Pavlihu, da je bil prvi organizator Osvobodilne fronte Strmljan. Pavliha mu je oporekal in trdil, da je bil za Osvobodilno fronto prvi Metod.

Podobno presenečenje v zvezi s Strmljanom so 1983 povzročili Vačani. Med vojno in še dolgo po njej o Strmljanu namreč nihče ni govoril. Ko pa je stekel pogovor o podrobnostih o začetku osvobodilnega gibanja na Vačah in o ljudeh, ki so se mu prvi pridružili, je Heda Slekovec povedala nekaj povsem novega. Nekega mrzlega zimskega dne, verjetno decembra 1941, je Martin Krhlikar, po domače Odamc iz Hrastja, pripeljal k Antonu Roglju nekega moškega iz okolice Litije. Vsi trije so nato prišli k njej, češ da je pri njej najbolj varno, ker je bila hiša blizu orožniške postaje. Slekovčeva se je tudi spomnila, da je tega moškega naslednji večer njen sorodnik Ivan Podbevšek, po domače Zajčev z Vač, pospremil do vasi Bitiče. Pozneje je slišala, da so ga kmalu zatem ubili partizani nekje na Dolenjskem.

Izjava Slekovčeve se povsem ujema s trditvami Ivana Grma, prvega sodelavca Osvobodilne fronte z Vač. Tudi on je med podrobnostmi omenjal nekega moškega »od tam doli nekje«, kakor se je izrazil. Spominja se tudi, da ga je k Roglju nekega mrzlega dne konec 1941 pripeljal Krhlikar in da je bil doma nekje iz Litije. Pri Slekovčevi je nato še istega ali naslednjega večera sklical nekakšen sestanek. Nanj so bili povabljeni Martin Krhlikar, Albin Kristan, Tone Rogelj in Ivan Grm.

»Prav nič ni povedal,« je tudi leta 1983 pripovedoval o tem sestanku Ivan Grm. »Govoril je o nekakšnih trojках, zaščiti in zbiranju orožja. Zakaj, kako in proti komu naj bi bile obrnjene te priprave, ni rekel nič. Na koncu je obljubil, da bo še prišel, pa ga ni bilo več. Po sestanku pa ga je Ivan Podbevšek, Zajčev Ivan z Vač odpeljal na Bitiče.«

V vseh teh krajih, na Konju, v Spodnjem Hotiču in na Vačah, so naši medvojni sodelavci menili, da je Strmljan ilegalec. Po drugi strani pa nekatere okoliščine kažejo, da je doma na Bregu živel legalno. Janez Batis je Strmljana poznal osebno, Tone Pavliha le njegovega očeta, Ivan Grm in Heda Slekovec ga sploh nista poznala. Od Vačanov ga je zanesljivo poznal le Krhlikar, saj je prišel najprej k njemu, nato pa sta skupaj šla na Vače.

Iz teh drobcev o Strmljanovi dejavnosti severno od Save je mogoče sklepati veliko več kot iz izjave Janeza Batisa januarja 1942. Po njej bi Strmljanovo dejavnost lahko imeli le za slučajno ali zanemarljivo. Tako pa lahko sklepamo, da je načrtno in premišljeno snoval četniško organizacijo v povezavi z Ljubljano. Za kakšne priprave je torej šlo? V vseh treh krajih, za katere sem zvedel, da jih je obiskal, na to vprašanje ni odgovoril. Zamolčal je bistvo, cilj svoje dejavnosti, ali z drugo besedo, ljudem je ponujal mačka v žaklju.

Strmljanove dejavnosti v Litiji in okolici se spominja tudi Franc Poglajen-Kranjc. V *Litijskem zborniku NOB I* je na strani 32 o njem zapisal: »Na Bregu je bil najaktivnejši Franc Strmljan, vendar je že imel svoje skrivne namene in naloge, česar pa takrat nismo niti slutili. Skriva je pred nami je, poleg nalog, ki jih je opravljal za našo organizacijo, deloval še posebej in ustvarjal svojo lastno organizacijo.« Na strani 34 spodaj je v drobnem tisku Poglajen o njem zapisal: »Med litijskimi organizatorji Osvobodilne fronte pa ni bilo več Franca Strmljana. Kratko in malo ga je zmanjkalo konec januarja. Kasneje smo zvedeli, da je pobegnil na Dolenjsko, ker je že bil povezan z belo gardo ter aktivno delal v tej izdajalski organizaciji. Takoj nato je vstopil v 2. Štajerski bataljon kot belogardistični agent. Prav kmalu so ga razkrinkali in za izdajstvo obsodili na smrt.«

K orisu Strmljanove sovražne dejavnosti naj dodamo še oceno Lojzeta Hohkrauta, ko sem mu okrog 22. januarja 1942 prišel na Golče poročat o mojem delu v Zasavju. Ko sem mu omenil, kaj sem slišal o Strmljanu od Batisa, je rekel: **»To ni naše delo, to je delo sovražnika!«** Naj dodam, da je Hohkraut dan ali dva pred tem prišel iz Ljubljane, kjer se je sestal s slovenskim političnim vodstvom. Po njegovem odzivu na moje poročilo o Strmljanovi

dejavnosti sem imel vtis, da je bil ta primer le nekakšna potrditev Hohkrautovih sumov ali ugotovitev, do katerih je prišel na svojem delovnem območju. To deloma potrjuje tudi njegov drugi odhod v Ljubljano dobre tri tedne po prvem, natančneje februarja 1942.

* * *

Približno deset let po izidu *Litijskega zbornika NOB I* so se mnenja o Francu Strmljanu začejala spreminjati. Ponekod ga opisujejo kot organizatorja Osvobodilne fronte. Tako je 1979 izšla knjiga *Moravska dolina*, v kateri je avtor Stane Stražar na strani 601 med drugim tudi zapisal: »Dešnjane in Prekrčane, ki so delali cesto v Dašenk, je prvi pridobil za narodnoosvobodilno gibanje in upor proti okupatorju Šepčev Milan z Brega pri Litiji. Prvi je razširjal partizansko literaturo. Poleti 1941 je na cerkveno obzidje nasproti nemške žandarmerijske postojanke v Moravčah narisal zvezdo, srp in kladivo.« Nobenega dvoma ni, da gre v tem primeru za Franca Strmljana, po domače Šepčevega z Brega pri Litiji. V tem kratkem sestavku najdemo kar dvakrat označbo »prvi«. V prvem primeru, ko govori o pridobivanju za osvobodilno gibanje, ne pove pa, koga in koliko ljudi je pridobil, kakšne uspehe je dosegel pri tem itd. Drugič pa je beseda »prvi« omenjena v zvezi s partizansko literaturo. Pisec ne pove, kakšno literaturo je Strmljan razširjal, komu vse jo je dajal in s kakšnim razpoloženjem so jo ljudje sprejemali.

Ko sem prišel v te kraje okoli 17. januarja 1942, sem bil brez literature, ker je preprosto nismo dobivali in smo bili dolgo sploh brez nje. Risanje simbolov, kot sta bila srp in kladivo, sploh ne zasluži razlage, saj bi bilo to v tistem času in v teh krajih popolno sektaštvo. Poleg tega mi nihče, ko sem kot aktivist prvič prišel v te kraje, o teh domnevnih podvigih ničesar ni pripovedoval.

Zanimivi so tudi viri, ki jih navaja Stražar, po katerih je črpal podatke za gornje trditve. Pod oznako XIV-27 omenja Cerarja in Martina Koviča z Doba pri Domžalah. Ne prvi ne drugi ni neposreden, ampak posreden vir, najbrž po dogovoru, kajti ne eden ne drugi Strmljana osebno nista poznala.

Smiselno enak sestavku iz Stražarjeve knjige je članek *Okraj Zasavja v NOB* (TV 15, 19. julij 1979), v katerem je zapisano: »V Spodnjem in Zg. Hotiču je širil ideje NOB Franc Gorenc iz Litije, ki se je prek Ribč in Senožet povezal z aktivisti Osvobodilne fronte kamniškega okrožja. Sem je prihajal tudi Franc Strmljan z Brega pri Litiji in med domačini širil duh upora proti okupatorju. Anton Pavliha, kmet iz Sp. Hotiča, se še spominja, da je bila v njegovi vasi že meseca avgusta 1941 ustanovljena vaška zaščita, katere pobudnik je bil Franc Strmljan.«

Omemba Franca Gorenca ni pomembna, saj je odlomek že sam po sebi zadostna razlaga. Bolj zanimiv in važen pa je podatek o Strmljanu, saj mu v zadnjih nekaj letih posvečajo vedno večjo pozornost. Iz nje je čutiti spremenjen odnos do njegove dejavnosti v tistem času.

S kakšnim poslanstvom je Franc Strmljan leta 1941 v resnici prišel k Tonetu Pavlihu v Spodnji Hotič, sem že opisal, zato tega ne mislim ponavljati. Namesto tega se mi zdi potrebno bralca opozoriti na pogovor med Gorencem in Pavliho na izletu članov borčevske organizacije na Bazo 20, ko sta razpravljala o začetkih organiziranosti v Litiji in okolici.

Gre za to, kdo je bil prvi. To se kot rdeča nit vleče skozi oba odlomka, je pa za zgodovino osvobodilnega boja brez pomena. Prizadevanje za prvenstvo pomeni pohlep po slavi, ki samo po sebi ničesar ne prispeva k resnici, saj gre za čas, ki je že zgodovina. Namesto vprašanja, kdo je bil kje prvi, se moramo vprašati, s kakšnim poslanstvom je kdo prihajal med ljudi in kaj je stvarno koristnega naredil.

Dotlej sem opisoval sovražno dejavnost, s katero se je ukvarjal Franc Strmljan severno od Save in v Litiji. Vendar ni bil edini. V brošuri *Zasavje v plamenih NOB* je njen avtor Jože Zupančič na strani 34 napisal: »V jeseni leta 1941 in nato tudi v pomladi 1942 so začeli prihajati v dolino (Kostrevnice, opomba J.G.M.) četniški organizatorji. To so bili neki ljubljanski študentje. Vabili so kostrewniške fante v imenu četniške organizacije, naj bi pričeli sestavljati trojke, ki bi po končani vojni zasedle javna poslopja in prevzele oblast. Pota četniških organizatorjev pa so bila po Kostrewniški dolini brezplodna in niso dobili nobenih

pristašev za njihove trojke. Mladina je bila tedaj že povezana v Osvobodilno fronto. In tudi Kostrewniška dolina se je tedaj že odločila za pravo stran, za Osvobodilno fronto».

Podatki o četniški dejavnosti, vsebovani v tem odlomku, ne presenečajo in so za takratne razmere, upoštevaje bližino razmejivne črte in Dolenjske onkraj nje, razumni in vredni razmišljanja. Ti podatki v povezavi z že omenjenimi z območja severno od Save in iz Litije dajejo podobo celotnosti, predvsem pa dokazujejo zaokroženo zemljepisno in vsebinsko razsežnost s središčem v Litiji. Vsakdo, ki bo tako ali drugače obravnaval politična dogajanja v Litiji in okolici v obdobju okupacije, posebno pa v letih 1941 in 1942, bo moral upoštevati to prvo in prek nje iskati stvarnost ter razmerje sil.

Ena izmed važnih sestavin vsega tega je vprašanje organiziranosti na podlagi programa Osvobodilne fronte v Litiji in okolici v času, ko sva se Lojze Hohkraut in jaz na večer 4. januarja 1942 prvič srečala z Ladkom Berdajšom na Savi, zatem pa prek njega s prvima Litijanoma v njegovi hiši 7. ali 8. januarja oziroma nekaj pozneje z nekaterimi Savljani in Spodnjeložani. To je bil najin, tudi Hohkrautov, prvi stik s posameznimi domačini iz te doline. Od tedaj dalje se je pričela razvijati dejavnost v smeri organiziranja osvobodilnega gibanja, kakor sem jo opisal v spominskem delu prispevka, katerega sestavni del je ta kritični pregled. Glavne smeri najine politične dejavnosti v Litiji in okolici pa so bile tedaj nekako takšne:

Od vasi Sava proti Litiji in v kraje južno od reke Save ter naprej proti Šmartnemu z okolico v smeri proti razmejivni črti med nemškim in italijanskim zasedbenim območjem (od 4. januarja 1942 naprej).

Od vasi Konj pri Litiji, Spodnjega Hotiča in Laž pod Grmačami od 13. januarja 1942 naprej. Vasi Seliše, zaselka Dole in Gore pri Pečah ter Vače (od 24. januarja 1942 naprej). Dan pozneje prek dveh Moravčanov, ki sta se zavezala, da bosta pripravila sestanek z zaupnimi znanci, tudi v okolici Moravč.

Prvega februarja 1942 se nama je s Hohkrautom pri političnem delu pridružil še Ladislav Eberl (Polde, nato Jamski). Z njim sva delovala skupaj na moravškem območju in v Zasavju do 8. marca 1942, ko si je zlomil nogo. Kdo so bili najini prvi sodelavci sem podrobno opisal, deloma pa se bom k temu še vrnil. Zaradi zmotnih trditev posameznikov moram dodati, da je Hohkraut pridržal zase delovanje po prvi točki gornje razlage. Zahodno od črte Sveta gora–Rovišče–Tirna–vas Sava ni segel, razen usodnega 29. maja 1942, ko je bil pri Cvetežu huje ranjen in si je zatem s strelom pištole v glavo sam vzel življenje. Delovanje po drugih dveh točkah razlage pa je prepustil nama z Eberlom, dokler se ta ni ponesrečil.

Ko sva s Hohkrautom skupaj ali vsak zase hodila po krajih, omenjenih v prvi točki razlage, nisva nikjer naletela na že organizirane posameznike, ki bi bili v kraju, kjer so živeli ali tudi zunaj njega povezani z Osvobodilno fronto. Niti nisva naletela na kako drugo obliko organiziranosti tako v okvirih Osvobodilne fronte kot tudi zunaj nje. Če bi kje že kaj bilo, zanesljivo ne bi imela tam kaj delati in bi najino prizadevanje usmerila drugam. **Glede tega sem se dosledno držal tega, kar mi je dejal Hohkraut, ko sem odhajal na prvo samostojno nalogo v vas Konj okrog 13. januarja 1942: »Pojdi tako daleč, dokler ne naletiš na organiziran teren!«**

Res se moja naloga tedaj ni končala na Konju, kamor sem bil poslan, temveč me je Hohkrautovo navdilo peljalo dlje, prek Spodnjega Hotiča do Laz pod Grmačami, pozneje pa prek sorodstva, zvez in poznanstev tudi v Moravško dolino, kjer je bila razmejitev s kamniškim okrožjem.

V zvezi s tem naj omenim, da me je edini Janez Batis s Konja ob mojem prvem obisku seznanil z vsebino pogovora z mojim predhodnikom, ki ga je obiskal dober mesec pred menoj, torej še v letu 1941, to je Francem Strmljanom. Moji takratni sodelavci iz Spodnjega Hotiča in z Vač pa so me s Strmljanovim prizadevanjem seznanili šele pred kratkim.

* * *

Prav glede organiziranosti v Litiji in okolici se je v petdesetih in šestdesetih letih začelo zapletati zaradi trditev posameznikov, da je tam že pred Hohkrautovim in mojim prihodom

obstajala organiziranost po programu Osvobodilne fronte. Tako naj bi imela obseg, kakršnega prikazujejo nekatere publikacije.

Med prvimi takšnimi naj omenim *Zasavje v plamenih NOB*. Njen avtor Jože Zupančič je vsebino v glavnem črpal iz pripovedovanja domačinov, saj je bil med vojno kot večina učiteljev preganjan v Srbijo, zato ni mogel biti priča celotnega dogajanja. Nekatere podatke je povzel iz že pred tem napisanih spominskih virov. Vsak je pripovedoval to, kar se mu je zdelo primerno. Nihče pa ni preverjal, kaj je bilo res in kaj ne oziroma ni primerjal pričevanj. Zato lahko v brošuri preberemo veliko med seboj nasprotujočih si podatkov o isti zadevi. Naj dodam, da me avtor ne kdo drug nista povabila k sodelovanju, čeprav sem domačin in hkrati edini preživeli Hohkrautov sodelavec od prvih dni leta 1942.

Druga takšna publikacija je *Litijski zbornik NOB I*. Njegova vsebinska zasnova je nekoliko drugačna, čeprav gre še vedno za zapisane spomine posameznikov brez poprejšnje uskladitve posameznih podatkov; zato tudi vsebuje številne netočnosti. Niso me prezrli in v knjigi je tudi moj prispevek. Popolnoma samovoljno pa je uredniški odbor ravnal, ko je izpustil oziroma spremenil vsebino mojega prispevka v tistem delu, ki zadeva sprejem med kandidate Komunistične partije Slovenije in v članstvo.

Ko sem 2. januarja 1942 obiskal Hohkrauta na Golčah, sem ga seznanil z mojo predvojno in medvojno dejavnostjo 1941 v Mariboru, in mu tudi povedal, da sem bil 1940 sprejet v Komunistično partijo Slovenije. Na to mi je dejal: »Za nas si kandidat partije, drugo boš uredil po vojni, če boš dočakal njen konec«. Ta podatek je izpuščen, namesto njega je na strani 68 vstavljeno: »Ta dan (30. maja 1942, dan po Hohkrautovi smrti, opomba J.G.H.) me je Sergej Kraigher sprejel za kandidata partije ...«

Tega nisem nikoli ne izrekel ne zapisal. Če bi bilo to resnično, bi bil še danes kandidat za člana Komunistične partije Slovenije oziroma Zveze komunistov Slovenije, saj se od tedaj naprej nihče ni več ukvarjal z mojim partijskim članstvom. Še bolj pa je vse skupaj nesmiselno, če pomislim, kako je mogoče, da sem kot kandidat postal član okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Litijo, sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Celje in nazadnje sekretar okrožnega komiteja Komunistične partije Slovenije za Maribor. Kot tak sem ob koncu vojne vkorakal v Maribor, kjer me je kmalu nato zamenjal Sergej Kraigher. O mojem partijskem članstvu nameravam spregovoriti še pozneje.

Tretja takšna publikacija je *Moravska dolina*, ki jo je napisal Stane Stražar. V XIV. poglavju obravnava narodnoosvobodilni boj na moravškem območju in v Zasavju. Podobno kot Zupančiča tudi Stražarja niso zanimali moji spomini oziroma sodelovanje v knjigi, čeprav je vedel, da to obdobje in ljudi v Moravski dolini zelo dobro poznam. Pri prebiranju knjige sem opazil nekatere netočnosti in samovoljne razlage vsebine mojega prispevka, ki ga je Stražar pobral iz Litijskega zbornika NOB I. Gre namreč za pojma »vzhodna« in »zahodna« Moravska dolina. Ko tako označuje ti dve dolini, ne omenja, katere vasi so sodile ali še sodijo v katero izmed njih.

Med vojno sem poznal samo eno Moravsko dolino, moje delovno območje pa je segalo zahodno od Moravč do vasi Krasce. Nekoliko bolj podrobno sem razmejitve s kamniškim okrožjem orisal v spominskem delu. Sicer pa naj ponovno poudarim, da med vojno nismo poznali ne te ne drugih podobnih meja, kar je bilo edino mogoče in prav.

Prebral sem tudi prispevek Janeza Petjeta v TV-15 iz leta 1979 pod naslovom *Okraj Zasavje v NOB*, kar sem že navedel. Nadalje *Velika prelomnica v mojem življenju* Danice Ribičič, ki je bil kot podlistek objavljen v Ljubljanskem dnevniku, mislim da leta 1981, v katerem avtorica obravnava osvobodilno gibanje v letih 1941-1942 v krajih Spodnji Log – Breg – Litija.

Poleg naštetih so najbrž še kaki spominski sestavki ali celo publikacije, ki z različnih zornih kotov obravnavajo dogajanje v litijskem okrožju, vendar zanje ne vem oziroma mi niso prišli v roke.

* * *

Kaj torej lahko preberemo v omenjenih sestavkih o organiziranosti na posameznih območjih litijskega okrožja?

V brošuri *Zasavje v plamenih NOB* je na straneh 89–91 Jože Zupančič med drugim zapisal: »Akcijo za ustanovitev okrožnega odbora Osvobodilne fronte v Litiji je vodil ob sodelovanju litijskih domačinov Lojze Hohkraut. Ta je navezal stike s še drugimi vidnejšimi pristaši Osvobodilne fronte, tako s Francetom Poglajenom-Kranjcem z Grbina, Francem Gorencem, takisto z Grbina pri Litiji, Viktorjem Potokarjem-Bradačem, posestnikom na Okrogah pri Sp. Logu, Francetom Drogenikom, upravnikom veleposestva v Bogenšperku pri Litiji, zavednim kmetom Janezom Permetom, po domače Rozinovim iz Velike Kostrevnice in drugimi.

Na sestanek so prišli še Rajner Bogo iz Šmartna, Zupančič Ivan, po domače Janček iz Kostrevnice ter Homanov Pepe z Brega pri Litiji (ta je padel kot partizan leta 1944 na Dolenjskem).«

V zvezi s vsebino sestanka Zupančič piše:

»Ko so bili zbrani vsi, je odprl sestanek Lojze Hohkraut, ki je podal uvodno poročilo in razčlenil politično stanje v Litiji, okolici in po vsej Sloveniji. Poročal je tudi o delu borbenih skupin Osvobodilne fronte.

Za tem je dal predlog, da bi bilo potrebno povečati delovanje Osvobodilne fronte tudi po okoliških vaseh, predvsem na Bregu, v Šmartnem, Kostrewniški in Jablaniški dolini. Navzoči so mu pritrdili in v debati so sprejeli predlog za ustanovitev okrožnega odbora OF za Litijo. **Litija naj bi bila sedež okrožnega odbora.**« (Podčrtal J.G.M.)

V zvezi z nalogami tega domnevnega odbora je Zupančič zapisal: »Na tem ustanovnem sestanku litijskega okrožnega odbora OF so se nato pogovorili še o širjenju idej OF, pridobivanju članov za OF, zbiranju prispevkov za partizane, orožja, municije in prehrane. Ugotovili so potrebo širjenja napredne literature in vzpostavitve zvez z drugimi kraji Zasavja, pa tudi z Gorenjsko, kamor je bila tedaj priključena Litija z ostalim zasavskim okolišem.«

Med glavno nalogo, sprejeto na tem sestanku, je Zupančič uvrstil tole: »Hohkraut je sprožil dalje predlog, naj bi v Litiji začeli ustanavljati partizanske enote. V ta namen so izbrali vojaško poveljstvo in izvolili za komandanta tov. Franceta Poglajena. Njega so določili zato, ker je bil najbolj več v vojaških zadevah, saj je bil v bivši Jugoslaviji aktiven podoficir.«

Na strani 109 brošure *Zasavje v plamenih NOB* je tudi odstavek: »Na tem sestanku so določili Poglajena za upravljanje vojaških zadev in sprejeli predlog, naj se Poglajenu prizna, potem ko bo prišla ljudska oblast, čin kapetana.«

O četniški dejavnosti v Litiji in okolici leta 1941 je zanimiva ugotovitev, ki jo najdemo na strani 90: »Na tem sestanku so pretresli tudi odnose do **Mihailovičeve organizacije** in sklenili, da bodo pobijali njeno propagando, ki je bila **sovražna napredni ideji OF.**« (Podčrtal J.G.M.)

Nadalje Jože Zupančič piše, da je bil naslednji sestanek okrožnega odbora Osvobodilne fronte »spet pri Gorencu na Grbinu, to pot v stanovanju«. Nič pa ne omenja, kdaj je bil, kdo ga je vodil in kdo se ga je udeležil.

Ko Zupančič omenja spominsko znamenje v zvezi z domnevno ustanovitvijo litijskega okrožja, piše: »Krajevni odbor zveze borcev v Litiji je po osvoboditvi odkril na Gorenčevi hiši spominsko obeležje z naslednjim besedilom: V TEJ HIŠI SE JE 18. OKTOBRA 1941 FORMIRAL PRVI OKROŽNI ODBOR OF ZA LITIJSKO OKROŽJE. Zveza borcev v Litiji.«

Kdo je dal avtorju podatke o tem sestanku in vse v zvezi z njim, v brošuri ne piše.

Iz omenjene brošure sem navedel nekaj za razumevanje dogajanja bistvenih odlomkov predvsem zato, da bi bralec lažje sledil raznim primerjavam nasprotujočih si trditvev. Brošura je namreč izšla v maloštevilni nakladi in je zaradi tega nima dosti ljudi. V nadaljevanju se bom ukvarjal z nekaterimi trditvami, ki si bodisi nasprotujejo ali pa kažejo izrazito težnjo po spreminjanju zgodovinskih danosti tistega časa.

V zvezi z domnevnim sestankom oktobra 1941 v Gorenčevi hiši na Grbinu pri Litiji sta dve razlagi. Med njima je več razhajanj. Naj omenim predvsem dve bistvenih, mimo katerih ne morem. Jože Zupančič v zapisu trdi, da je bil na sestanku oblikovan okrožni odbor Osvobodilne fronte za litijsko okrožje in da ga je vodil Lojze Hohkraut. Franc Poglajen-Kranjc in Franc Gorenc pa s svojima prispevkoma sedemnajst let pozneje v *Litijskem zborniku NOB*

I pravita, da so organizacijo oziroma odbor tedaj ustanovili sami od sebe, torej brez Lojzeta Hohkrauta, in da je imela krajevne pristojnosti, če prav razumem, za Litijo in okolico.

Ob obeh razlagah se seveda lahko vprašamo, katera je resnična. Praviloma se pri zgodovinopisju ravnamo po načelu, da zgodnejša. Toda če je tako, zakaj prva ni bila nikoli preklicana kot zmotna? Kot vem, je spominsko znamenje na Gorenčevi hiši vzdano po prvi razlagi. **Toda dvojje dejstev za isti dogodek ni sprejemljivo!** (Podčrtal J.G.M.)

Franc Poglajen-Kranjc v *Litijskem zborniku NOB I* na strani 34 med drugim omenja, kako se je pri Viktorju Potokarju na Spodnjem Logu srečal z Ladislavom Eberlom-Jamskim, »aktivistom in članom okrožnega partijskega komiteja za revirje«. Tega srečanja Poglajen časovno ne opredeljuje, vendar je iz nadaljnje vsebine mogoče sklepati, da je bilo to enkrat v januarju 1942. Na navedeni strani je tudi zapisano: »Tu smo se nekajkrat srečali z Jamskim, na Savi pa smo se prek njega povezali tudi s tamkajšnjimi organizatorji Ladkom Berdajsom, Stankom Knavsom in Jožetom Mohorkom, na Sp. Logu pa s Tonetom Španom, ki nas je tudi s čolnom prepeljeval čez Savo.«

V obeh navedenih odlomkih je nekaj bistvenih netočnosti. Ladislava Eberla-Jamskega januarja 1942 sploh še ni bilo v naših krajih, saj je k nama s Hohkrautom prišel šele zadnje dni tega meseca; to opisujem v spominskem delu. Prav tako Eberla nikoli ni bilo na domačiji Viktorja Potokarja. V zgodovinskem arhivu centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije ni razvidno, da bi bil kdaj član okrožnega komiteja za revirje.

Drugo, kar je sporno, je pojem organizatorja. Ladko Berdajs in drugi, ki so omenjeni, niso bili organizatorji **Osvobodilne fronte, temveč sodelavci prvega organizatorja Lojzeta Hohkrauta, ki pa ga Franc Poglajen-Kranjc sploh ne omenja, kot da ga nikoli ni bilo.** (Podčrtal J.G.M.) Še celo več, prek zelo uspešnega sodelavca Ladka Berdajsa sta Franc Poglajen in Franc Gorenc dobila zvezo, **toda ne z Jamskim, temveč s Hohkrautom, in to na Berdajsovi domačiji, ne pa pri Potokarju, kajti ta je postal naš sodelavec šele na priporočilo Berdajsa.** (Podčrtal J.G.M.)

Takšno prikazovanje začetkov osvobodilnega gibanja je poskus zamegljevanja resničnega dogajanja in zanihanje njegovih dejanskih žarišč ter smeri delovanja.

Nadalje iz prispevka Franca Poglajna-Kranjca izhaja, da se je z Lojzetom Hohkrautom privikrat srečal šele na pustno nedeljo februarja 1942 v Potokarjevi gostilni na Bregu. Če pri tem izločimo Jamskega, se sprašujem, kakšna je bila sploh organizacija, ki jo Poglajen povezuje s Spodnjim Logom in vasjo Sava, saj Hohkrauta sploh ne omenja. Zakaj ne, pa je vprašanje, ki odpira vrsto novih. Naj omenim le eno, najvažnejše:

Zakaj Poglajen ne omenja Hohkrauta kot organizatorja, s katerim se je skupaj z Gorencem srečal pri Berdajsu na začetku januarja 1942?

Ob orisu začetkov osvobodilnega gibanja v Zasavju naj omenim tudi zmoto Danice Ribičič-Vere, ki je v svojem podlistku, ki je izhajal v Ljubljanskem dnevniku, opisovala tudi medvojno obdobje. V drugem nadaljevanju je pod naslovom *Moje poti v Litijo* med drugim zapisala: »Kako je Viktor dobil zvezo s prvimi organizatorji odpora, sicer ne vem. Vem pa, da je že jeseni 1941 organizirano deloval in najpozneje v novembru, ko so že prihajali v njegovo hišo aktivisti in ilegalci, katerim je nudil zavetje. Vsekakor pa je to bilo prej, ko je padel prvi sneg v zimi 1941–1942.«

Če pri tem Danica Ribičič-Vera misli na Hohkrauta in druge, ki jih navaja v podlistku, je gotovo v zmoti, vendar ne ona ne jaz za to nimava nobenih dokazov. Spet naj poudarim, kar sem že nekajkrat: ko sva s Hohkrautom v Zasavju januarja 1942 navezovala stike s prvimi najinimi sodelavci, nama nihče ni dejal, da bi bil povezan s kako odporniško organizacijo, tudi njen stric Viktor Potokar ne.

Na strani 35 *Litijskega zbornika NOB I* Franc Poglajen-Kranjc navaja oziroma omenja sestanek, na katerem naj bi leta 1942 pripravili ustanovitev odbora Osvobodilne fronte za litijski okraj. Tudi ta naj bi bil pri Berdajsu, prisoten pa naj bi bil Ignac Strlekar, našeti domačini in Jamski ter Vili Vresk- Urban. Pri tem naj opozorim, da Vresk in Eberl v tistem času nista bila navzoča na prav nobenem sestanku pri Berdajsu. Prav tako takrat tudi nikoli nismo obravnavali organizacijskih vprašanj glede višjih oblik organiziranosti. O navzočnosti

Ignaca Strlekarja sem v spominskem delu opisal srečanje z njim, toda ne ob takšni udeležbi, kot jo navaja Poglajen. Pogovarjali smo se le Hohkraut, Strlekar in jaz.

Ko smo že pri organiziranosti v letu 1941 in na začetku 1942 na črti Sava-Litija, naj obe srečanja, eno, kot ga opisujem jaz, in drugo, kot ga opisuje Poglajen, smiselno primerjam in se nato vprašam: Če je obstajal odbor Osvobodilne fronte že od oktobra 1941, kakršne stopnje je pač že bil, čemu je bilo potem treba oblikovati proti koncu februarja ali na začetku marca 1942 še enega, in to za isto območje? **Oboje se mi zdi povsem nesmiselno in razumsko neutemeljeno.** (Podčrtal J.G.M.)

Čeprav sem o višjih oblikah organiziranosti Osvobodilne fronte že govoril, moram ponovno izrecno poudariti, da smo v litijskem okrožju, potem ko smo poleti 1943 ustanovili okrožni komite, postopoma oblikovali tudi okrajne oziroma rajonske komiteje. Vodili so jih ilegalni člani Komunistične partije Slovenije. Šele potem smo začeli ustanavljati tudi okrajne oziroma rajonske odbore Osvobodilne fronte, v katerih so delovali tudi nečlani Komunistične partije Slovenije, najbolj delovni člani Osvobodilne fronte, ki še niso bili v ilegali. Zato se Poglajen moti, ko trdi, da so sodelavci – legalci vodili okrajne odbore Osvobodilne fronte. Tako ni bilo samo pri nas, ampak z redkimi izjemami povsod po Sloveniji.

Naj se vrnem k sestanku v Potokarjevi gostilni na Bregu na pustno nedeljo 1942. Rad bi namreč pojasnil vlogo in delo Albina Rozina z Ustja. Kot je znano, je pozneje odšel v nemško vojsko, se znašel pri policiji v Ribnici na Pohorju, po končani vojni pa je izginil neznan kam, potem ko se je prijavil našim oblastem v Litiji. Ni bil edini, ki se je na doslej nepojasnjen način in zaradi neznanh vzrokov izneveril osvobodilnemu gibanju. Vendar ne vidim potrebe, da bi takšne primere zamolčevali, zgodovina jih mora zabeležiti take, kakršni so v resnici bili, drugače nastane praznina, ki jo potem zapolni kdo drug.

Albin Rozina je bil sodelavec Lojzeta Hohkrauta, kot sem opisal v spominskem delu; z njim me je povezal dan pred sestankom na pustno nedeljo. Rozina je seveda vedel za napovedani sestanek pri Potokarju, saj so ga nanj tudi povabili. Jaz za ta sestanek nisem vedel, kar je povsem razumljivo, saj je Hohkraut računal, da se bom ob razmejitveni črti oziroma v vasi Gozd zadržal dlje. Toda ko sem se vrnil k Rozinovem iz že znanih razlogov, ki sem jih tudi opisal v spominskem delu, sem z Albinom odšel na sestanek v Potokarjevo gostilno na Bregu.

Za pojasnilo k temu lahko dodam, da je bil Albin Rozina bratranec Slavka Židaneka, domačina iz okolice Šmartnega, ki je bil član Komunistične partije Jugoslavije od 1936. Nekaj dni pred bojem 2. partizanskega bataljona na Tisju je prišel v okolico Litije in se povezal z nekaterimi ljudmi, med drugim tudi z Albinom Rozino. V hiši njegovih staršev se je verjetno sestal z nekaterimi domačini z Ustja in morda še s kom iz Šmartnega.

Do povezave med Hohkrautom in Rozino ni prišlo prek sodelavcev iz Litije ali okolice, tega se tudi nihče ni spominjal, zato je uganka, prek koga sta se sploh spoznala. Eden izmed verjetnih razlogov je možnost, da je pri tem posredoval Slavko Židanek med Hohkrautovim obiskom v Ljubljani januarja 1942. Židanek je tedaj namreč tam prežimoval (glej članek Viktorja Stoparja v TV 15, 21. julija 1983, pod naslovom *Še o 22. juliju 1941 in 1944*) kot številni drugi partizani.

V tako majhnem kraju, kot je Litija, so se vsi ljudje med seboj dobro poznali, zato so vsi udeleženci sestanka pri Potokarju na Bregu na pustno nedeljo lahko vedeli, da je bil fant, ki me je pripeljal, Rozina. Toda zakaj niso hoteli vedeti, kdo je bil moj spremljevalec, ko sem jih vrsto let spraševal o tem? Zakaj ga Poglajen in Gorenc v svojih zapiskih sploh nista omenila kot udeleženca tega sestanka?

Podobno je s predlogom za razglasitev praznika krajevnosti Jablaniška dolina, z dne 25. decembra 1983, ki ga je podpisala Viktorija Pevc. Na 2. strani so v petem odstavku navedeni udeleženci omenjenega sestanka pri Potokarju. V njem Albin Rozina ni omenjen, namesto tega piše »Jože Gričar s svojim spremljevalcem«.

O Viliju Vresku naj povem, da ga februarja 1942 še ni bilo na litijskem terenu, Eberl pa se sestanka pri Potokarju ni udeležil, čeprav Poglajen in Gorenc trdita nasprotno.

V tem predlogu sem med domnevnimi udeleženci sestanka pri Potokarju prebral tudi ime in priimek Albina Jesenška. Res je, da tedaj vseh navzočih nisem poznal in zaradi mene

lahko kdaj navedejo še koga. Toda o Albinu Jesenšku v zvezi s tem sestankom nisem nikoli nič zasledil, doslej ga tudi Poglajen in Gorenc nista nikoli omenila. Spričo vsega tega sem postal pozoren nanj. Ugotovil sem, da ga Jože Zupančič pogosto omenja v svoji brošuri *Zasavje v plamenih NOB*, nekajkrat pa tudi Franc Poglajen v svojem prispevku v *Litijskem zborniku NOB I*, toda ne v zvezi s sestankom pri Potokarju, ki je bil na pustno nedeljo. Iz vseh teh omemb sledi, da je bil Albin Jesenšek v začetnem obdobju eden izmed vidnih predstavnikov osvobodilnega gibanja v Litiji in okolici. Vendar o tem dvomim in mislim, da Jesenšek o sebi, še bolj pa drugi o njem precej pretiravajo in s tem omalovažujejo zasluge drugih, takšnih, ki jih resnično imajo. Pri tem mislim predvsem na vse, ki so prav tako kot Jesenšek šli skozi zapore in nato koncentracijska taborišča oziroma so januarja 1943 postali partizani, čeprav so se zavedali, da bodo njihove sivoce preselili v Nemčijo.

Meril sem tudi prispevek Albina Jesenška v *Litijskem zborniku NOB I*, ki je v precejšnji meri napisan v slogu hvalnic nečemu, kar ni dokazljivo. Ugotovil sem tudi, da v njem ni docela pojasnjena njegova medvojna dejavnost. Molči namreč, kje je bil in kaj je počel potem, ko so ga 28. avgusta 1943 izpustili iz zapore v Begunjah.

Doslej sem omenil in pojasnil nekaj najbolj značilnih bistvenih nasprotij, ki se na tak ali drugačen način ne ujemajo z razmerami v opisanem obdobju ali so si z njimi popolnoma navzkriž. V nadaljevanju pa povzemam še nekaj primerjav ter ugotovitev o tem.

Nihče izmed prvih sodelavcev Osvobodilne fronte v Litiji in okolici, ki sva jih s Hohkrautom srečevala in pridobivala za sodelovanje, med njimi Franc Poglajen-Kranjc, Franc Gorenc in Viktor Potokar, **nama ni povedal**, da je že vključen v kako obliko organiziranega odpora proti okupatorjem, o kakršnem pišejo od petdesetih let naprej. Tudi o kaki vaški zaščiti prav tako ni bilo nič slišati.

S Hohkrautom nisva bila obveščena o kakšni organiziranosti, razen če izključim Janeza Batisa, ki naju je seznanil s Strljanovo dejavnostjo. Nič nisva slišala ne o Oroslavu Zupančiču, Francu Drofeniku, Francu Permetu, Jožetu Strojano, Ivanu Adamčiču (Martinovemu Janezu), Franciju Staretu, Janezu Breznikarju, Gustlu Skubicu, Janezu Meketu, Zlatku Leskovcu iz Šmartnega, Albinu Jesenšku, Jožetu Brčonu, Pavletu in Jožetu Sirku, Tonetu Dobravcu, Francu Jesenšku in Tonetu Strmanu z Jelše pri Kostrevnici.

Prvi štirje naj bi bili člani domnevnega (okrožnega) odbora Osvobodilne fronte v Litiji, ustanovljenega oktobra 1941, drugi pa naj bi sodelovali na sestankih odbora novembra 1941, ki naj bi jih vodil Franc Poglajen. Toda razen Janeza Meketa iz Šmartnega ni bil nihče izmed njih povabljen na sestanek na pustno nedeljo 1942. Tja ni bil povabljen niti Jože Strojano, ki je bil doma na Bregu, torej v vasi, kjer je bil sestanek. Res je, da toliko ljudi ni bilo varno zbrati na enem kraju, vendar bi jih lahko na dveh ali treh. Še bolj čudno pa je, da mnogi od omenjenih, ki naj bi že 1941. sodelovali z Osvobodilno fronto, leta 1942 še niso bili povezani. Vsekakor se sprašujem po razlogih.

Pri tem naj še enkrat povem vsem, ki svoje sodelovanje v osvobodilni vojni povezujejo z Lojzetom Hohkrautom, da sva z njim na Savo k Ladku Berdajsu prvič prišla 4. januarja 1942 in da so v naslednjem obdobju od tam šle povezave po obeh bregovih reke Save. Pred tem datumom je Hohkraut navezal stike samo s svojim predvojnim znancem in somišljenikom Jožetom Golobarjem z Golč, nekako sredi decembra 1941. To se nanaša tudi na zakonca Minko in Janeza Prestorja iz Piškovega mlina v Cirkušah. V zvezi z njima je Jože Zupančič v brošuri *Zasavje v plamenih NOB* na strani 82 zapisal, da je Lojze Hohkraut prišel k njima nekega avgustovskega večera 1941. Takrat pa je bil Hohkraut še komandir Revirske partizanske čete (glej kratko raziskavo Franceta Gričarja, z dne 8. marca 1982, poslano z dopisom dne 12. marca 1981 arhivu občinskega odbora SZDL Litija).

Lahko samo ugibamo, kako bi se razvijali dogodki, če bi bila konec 1941 in na začetku 1942 v litijski okolici in sami Litiji takšna stopnja organiziranosti, kakor jo skušajo prikazati posamezniki.

S takim številom sodelavcev bi lahko organizirali zanesljive prehode prek razmejitvene črte na Dolenjsko in nazaj in bili bi veliko varnejši od prehoda, ki smo ga skušali vzpostaviti pri vasi Gozd-Reka, saj je v bližini tekla cesta do Šmartnega in Litije. Prav tako bi lahko organizirali mrežo odborov po vaseh med reko Savo in razmejitveno črto. Tako pa smo začeli

odbore Osvobodilne fronte tamkaj ustanavljati šele po prihodu Franca Mojškerca-Frenka v drugi polovici avgusta 1943. Mlade fante bi organizirali za postopni odhod k partizanom že v letu 1942. Zanesljivo bi marsikdo odšel k partizanom prej, kot je šel, če bi vedel, kam mora iti, in če bi vnaprej dozorevala njegova zavest. Znano je, da je iz Zasavja, okolice Moravč in vasi vzhodno od Vač ter južno od Svete gore od aprila do 10. septembra 1942 odšlo v 1. Štajerski bataljon, Moravško četo in Kamniški bataljon okrog štirideset fantov. Med njimi ni bilo nikogar iz Litije in njene bližnje okolice, kar je razvidno iz seznamov v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Veliko bolj uspešen bi bil pri delovanju v Litiji in Šmartnem Jamski, ki je po Hohkrautovi smrti prevzel to območje. Na sestankih in pogovorih z Vreskom in menoj je večkrat potožil, da iz Litije ne more dobiti nikogar za zvezo, da bi mu pomagal razgibati sicer zavedno prebivalstvo Litije in Šmartnega. Ni mu uspelo poklicati niti Franca Gorenca, ko je bil 23. julija 1942 izpuščen iz Begunj, kakor piše v knjigi jetnikov v Gorenškem muzeju v Kranju.

S tem v zvezi piše Gorenc v svojem prispevku v *Litijskem zborniku NOB I* na strani 44, da je bil izpuščen iz zapora septembra 1942 in da se je **tedaj vrnil v Litijo. Kje je bil torej od julija do septembra?** (Podčrtal J.G.M.)

V poznejše litijsko okrožje je v drugi polovici septembra 1942 prišel za komandanta Moravškega, pozneje Zasavskega bataljona Franc Poglajen-Kranjc. Do takrat je bila za njim že težka, krvava, pa tudi zmagovita pot, ki jo je prehodil z 2. grupo odredov z Dolenjske prek Gorenjske, Koroške in Štajerske. Po prihodu v naše kraje je razen vojaških obveznosti, ki jih je imel kot komandant bataljona, navezoval tudi stike s svojimi znanci v Litiji, Šmartnem in bližnji okolici, kamor je prihajal s patroljami. Že na zimo 1942/1943 je pripravljaval množični odhod fantov k partizanom, kar se je tudi zgodilo.

Če na podlagi izhodišč, ki sem jih navedel v tem kritičnem pregledu, kot tudi vsega gradiva v spominskem delu, **stvarno ocenjujem celotno dogajanje, potem lahko popolnoma zanesljivo in z vso moralno ter politično odgovornostjo trdim, da v vsem poznejšem litijskem okrožju v letu 1941 ni bilo nikakršne oblike organiziranosti na podlagi programa Osvobodilne fronte.** (Podčrtal J.G.M.)

Edina izjema je bila skupina, ki sem jo oblikoval med obiskom iz Maribora 18. oktobra 1941, sestavljena pa je bila iz fantov, vaščanov Tirne in Rovišča z zaselki vred. Kot sem že omenil, je bilo to območje, zdaj krajevna skupnost Senožeti-Tirna, po vojni pridruženo občini Zagorje. Prek Jožeta Golobarja se je Lojze Hohkraut, preden se je povezal z nami, lahko temeljiteje pozanimal o zanesljivosti vsakogar izmed nas, mene pa je po prihodu iz Maribora 2. januarja 1942 lahko tudi preskusil pri vsakdanjem delu. **Prvi je takšen izpit iz zrelosti in požrtvovalnosti nadvse uspešno opravil najbolj delovni član te skupine Ivan Beja, ki je pripravil sestanek 4. januarja 1942 pri Ladku Berdajsu na Savi.** (Podčrtal J.G.M.) Sicer pa je še danes obstoj in člane te skupine mogoče potrditi z dokazi.

Čeprav je Litija z bližnjo okolico v letu 1942 glede organiziranosti opazno zaostajala za drugimi deli poznejšega okrožja, **ugotavljam, da je v celoti prispevala dostojen delež v osvobodilni vojni in socialistični revoluciji.** (Podčrtal J.G.M.)

Eden največjih podvigov v Litiji in okolici v tem času je bil odhod fantov s pozivi za nemško vojsko v žepu k partizanom v Zasavski bataljon na začetku 1943. Nekateri med njimi so s seboj prinesli celo orožje. Pogum, narodna zavest in odločnost teh fantov zaslužijo toliko večje občudovanje, saj so vedeli za okupatorjeve grožnje, da bodo preselili njihove svojce v delovna taborišča, če bodo šli k partizanom.

Upošteva vse te okoliščine in vrsto drugih v tistih časih na območju poznejšega litijskega okrožja, pa tudi po vsej Sloveniji, Jugoslaviji in po svetu, je treba poudariti zlasti dvoje. **Prva je hud moralni poraz okupatorjev, ki se jim je vpoklic v glavnem izjalovil. Po drugi strani pa je bilo to velik politični uspeh za Osvobodilno fronto, ki je za Litijo in bližnjo okolico v takratnih razmerah pomenil veliko več kot samo uspešno partizansko mobilizacijo.** (Podčrtal J.G.M.) To akcijo je izpeljal Franc Poglajen-Kranjc s svojimi partizani kljub zimskemu času in čeprav je bilo treba spraviti prostovoljce čez Savo. Ta manifestacija nepokorščine okupatorju je hkrati tudi mejnik, ki pomeni korenit prelom v zavesti poštenih in narodno zavednih Litijanov. Čustvene vezi med domačini in »gmajno«, kjer so bili njihovi sinovi,

bratje in moške, so spodbujali vedno večji narodnostni ponos, ta pa je pospeševal povezovanje z Osvobodilno fronto in sodelovanje z njo. **S tem so bila torej pota na litijskem območju za nadaljnje vsestransko sodelovanje prebivalstva z Osvobodilno fronto odprta na različne načine.** (Podčrtal J.G.M.)

Ob tej veliki očitni politični, pa tudi vojaški zmagi Osvobodilne fronte ne moremo mimo še ene, za nadaljnji razvoj partizanstva pomembne posledice. Mnogi fantje, ki so takrat postali partizani, med njimi tudi Litijani, so hitro napredovali in se uveljavljali kot sposobni vodilni kadri, nekateri so se povzpeli dokaj visoko.

* * *

V brošuri *Zasavje v plamenih NOB* piše Jože Zupančič, da je bilo litijsko okrožje ustanovljeno oktobra 1941 v Litiji. Ta zmota sama po sebi še ne bi bila tako pomembna, če ne bi podobne prebral tudi v osnutku monografije litijskega okrožja. Tam je njen avtor na straneh 48–50 zapisal, da je po sklepu slovenskega političnega vodstva decembra 1941 prišel za sekretarja litijskega okrožja Lojze Hohkraut. Ta trditev je brez vsakršnih dokazov.

Najprej naj omenim, da v arhivu centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije ni ničesar, kar bi potrjevalo to trditev. Pač pa je znano, da je Hohkraut prišel decembra 1941 na tedanji litijski »teren« kot sposoben organizator, in sicer k Jožetu Golobarju na Golče. To je povedal tovariš Sergej Kraigher na Cvetežu ob priložnostni slovesnosti poleti 1977 pri spominskem obeležju, postavljenem na mestu, kjer je padel Hohkraut.

Če bi se slovensko politično vodstvo že tedaj odločilo za ustanovitev litijskega okrožja, bi vsekakor določilo tudi njegove krajevne meje. Te pa bi bile tedaj zanesljivo drugačne, kot jih je imelo litijsko okrožje, izoblikovano februarja 1943, torej celih štirinajst mesecev pozneje. Vso okolico Moravč in del Zasavja, ki sta po februarju 1943 sodila pod litijsko okrožje, so namreč tedaj šteli za kamniško, kar lahko razberemo iz politično-operativnih načrtov organizatorjev Osvobodilne fronte, objavljenih v Kamniškem zborniku, letnik VII, iz leta 1961.

Več o medvojnih okrožjih na Štajerskem bralec lahko prebere v sobotni prilogi Dela, z dne 8. maja 1982; prispevek pod naslovom *V znamenju velikega pričakovanja in upanja* je napisal predvojni član Komunistične partije Slovenije iz Celja Franjo Fijavž. V njem je tudi podatek o posvetu sekretarjev okrožnih komitejev Komunistične partije Slovenije, ki je bil na začetku marca 1942 v Rajnkovcu pri Rogaški Slatini na domačiji Jakoba Gobca, vodil pa ga je Sergej Kraigher, sekretar pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Fijavž ne omenja ne litijskega okrožja ne Hohkrauta, kar lahko pomeni le to, da tedaj litijskega okrožja sploh še ni bilo, omenja pa litijski teren.

Torej: kako je nastajalo, se oblikovalo in dokončno bilo ustanovljeno litijsko okrožje?

Že ob mojem prvem srečanju s Hohkrautom mi je ta dal vedeti, da v teh krajih ne pozna nikogar. Glede nadaljnega navezovanja stikov s krajani v širši in daljni okolici je bil navezan le name, na domačina, poleg tega pa tudi na pripadnike skupine, ki sem jo zbral oktobra 1941 in mu jo januarja 1942 tudi predstavil. Seveda sva njene pripadnike takoj vključila v delo, saj je Hohkraut hotel kar najhitreje prodreti v Litijo in bližnjo okolico.

Iz pogovorov z njim in ob vsakdanjem skupnem delu sem kmalu spoznal, kakšna izjemna delovna vnema se skriva v njem in kako velike izkušnje ima pri političnem delu. Zato naj še enkrat ponovim njegovo znamenito navodilo, ki sem se ga zvesto držal ves čas: »Pojdi tako daleč, dokler ne boš naletel na organiziran teren!« Izrekel ga je na poti od Golč na Savo, ko sem odhajal v vas Konj k študentu veterine Janezu Batisu.

Iz spominskega dela bo bralec spoznal, kako sem »osvajal« posamezne dele in kraje, kot so Zasavje, Moravska dolina, Kandrše in Vače, pa tudi oni mene, seveda dober mesec skupaj z Eberlom. Iz napisanega je tudi razvidno, da so se še za življenja Lojzeta Hohkrauta začeli kazati močni obrisi notranje povezanosti teh krajev s središčem v vasi Golče, pozneje zaselkom Selce, obeh južno od Svete gore. V poletju 1942 je na tem že dokaj organizacijsko izoblikovanem terenu že bila spletena gosta mreža kurirskih zvez, pogosto so prihajale tja partizanske patrolje, bilo je tudi precej raznih posvetovanj in sestankov. V delo smo vključili

najbolj zanesljive domačine, ki so še živeli doma, iz krajev, kjer so bile sovražnikove postojanke, pa na pogovore vabili posameznike. Skratka: takrat se je že vedelo, kaj hočemo, kaj dovolimo in česa ne.

Mesec junij 1942 je bil tisti časovni mejnik, ko se je dokončno in trdno izoblikovala razmejitvena črta na severni strani Save med poznejšim litijskim in kamniškim okrožjem. Ta »teren« je torej začel postajati nekakšno zaledje osvobodilnega gibanja in ljudje na njem so se vključili v njegovo dejavnost.

Pri vsem tem je treba omeniti še eno značilnost, zaradi katere je litijski teren, pozneje okrožje, bil med vojno povezan s Štajersko. Vse naše delo, ki sva ga zastavila s Hohkrautom, nato pa nadaljevala ob pomoči Eberla in Vreska, je bilo že od začetka povezano s štajerskim političnim vodstvom oziroma pokrajinskim komitejem Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Pri tem ni bilo kakega tekmovanja, kdo bo prej kaj dosegel. Nekako marca 1942 je podobno vlogo v povezovanju s Štajersko odigral tudi 1. Štajerski bataljon. Ta je julija 1942 poslal eno izmed svojih čet v okolico Moravč; pozneje se je sploh poimenovala v Moravško. Ta četa je prav tako bila ves čas povezana s štajerskim partizanstvom. V drugi polovici septembra je na tem območju nastal Moravški bataljon, ki je prav tako sodil pod poveljstvo 2. grupe odredov oziroma »Štajerske«. Ko se je poletje 1942 prevesilo v jesen, je okolico Moravč in Zasavja obiskalo štajersko politično vodstvo na čelu s Petrom Stantetom-Skalo. Spričo težav na Štajerskem, kjer je bilo politično delo kot tudi partizanstvo zaradi hudega sovražnikovega pritiska zelo oteženo, je vodstvo litijski teren označilo kot zaledje glede na Štajersko oziroma kot odskočno desko za delovanje v tej slovenski pokrajini, predvsem tudi zaradi njegovih dobrih zvez z Dolenjsko prek Save in razmejitvene črte.

Iz vsega tega izhaja, da je bila povezava s Štajersko stalna značilnost tudi na najbolj kočljivem delu litijskega terena, v okolici Moravč in v Zasavju, ki sta sicer upravno in tradicionalno sodila pod Kamnik. Vse tri silnice: politična povezanost s Štajersko, podrejenost partizanskih enot štabu 2. grupe odredov in pozneje 4. operativni coni ter ugodne zveze Štajerske z Dolenjsko, so pomenile pglavilni vzrok za izoblikovanje litijskega okrožja, seveda pod pristojnostjo pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za severno Slovenijo. Zaradi tega se je tudi ta komite odločno zavzel, da ostane litijski teren kot okrožje v že izoblikovanem zemljepisnem obsegu.

Med drugim naj bralca opozorim na izvajanje Petra Stanteta-Skale med pripravami na slavlje pri odkritju spominskega znamenja pri Osoletu na Dešnu. Takrat je Stante povedal, da v času konference na Štajerskem še ni bilo pogojev za kako takšno zborovanje, kaj šele za razne tečaje in druge oblike izobraževanja političnega kadra, gradnjo skričališč za ranjence, delavnic in ciklostilnih tiskarn.

Zato je iz litijskega terena okrožje dejansko nastalo šele februarja 1943 na konferenci na Dešnu. Lahko trdim, da je okrožje nastalo navkljub vsem zgodovinskim upravnim in političnim razdelitvam in da je torej pomenilo povsem umetno tvorbo. V tem je posebnost litijskega okrožja in zaradi tega nekakšna zgodovinska znamenitost, ki je nikakor ne bi smeli zanikovati ali pačiti. (Podčrtal J. G. M.)

* * *

Še k orisu organiziranosti v Zasavju in v okolici Moravč pred januarjem 1942. V knjigi Staneta Straznarja *Moravska dolina* je nekaj podatkov, ki jih kot poznavalec tamkajšnjih medvojnih razmer lahko označim za nedokazane, nekatere pa celo neresnične. Dva primera sem opisal že prej, druge pa bom zdaj.

Na strani 602 je omenjen Martin Smerkolj. Tam piše, da je za sodelovanje pridobil Lovšetovo, Jernačkovo, Nolimalo in svojo, Ceretovo družino. Na Dešnu pa da se je naprej povezal z Ignacem Smrkoljem, Majarjem, Marijo Grošelj-Vedensko Micko in Jožefo Grošelj. V Lazah pod Grmačami, da je »organiziral Jožeta Ribiča-Lazovskega Pepeta«, na Katariji Jožeta Brvarja in Franca Vidica, ki je partizanom popravljajl orožje.

Kolikor sem poučen, je Martin Smrkolj, doma iz Ribč, prišel v te kraje kot partizan Kamniške čete spomladi 1942. Namesto da bi se vrnil v četo, se je samovoljno zadržal v

naših kraji, torej je bil ilegalce tudi v odnosu do Moravške čete in pozneje bataljona kot tudi Zasavskega bataljona in nas tukajšnjih aktivistov. Leta 1943 so ga odkrili in ga po ukazu Petra Stanteta-Skale poslali na Dolenjsko. Ne glede na to, da se je skrival, je moral jesti. Hrano je dobival pri ljudeh, verjetno ravno tistih, ki jih omenja.

Njegova trditve o »pridobivanju« ljudi za Osvobodilno fronto pa je izmišljena, razen če pri tem ne misli na dajanje hrane in razne storitve, kot so pranje perila in podobno. Ko sem okoli 17. januarja 1942 prvič prišel v te kraje, in sicer k Jožetu Ribiču-Marku, ter se pogovarjal tudi z drugimi, omenjenimi v mojem spominskem delu, Smrkolja ni omenil nihče. Prav tako tudi ne, da bi bil že kdo pred menoj organiziral Osvobodilno fronto. O čem takem tudi ni bilo slišati na sestanku 8. februarja 1942, ki sva ga imela z Eberlom in ki se ga je udeležilo več domačinov. Za Smrkolja sem prvič slišal šele v drugi polovici 1942, in sicer, da se skriva nekeje v tem delu Zasavja. Kje točno, tega ni vedel nihče, prav tako pa tudi ne, kdo ga oskrbuje s hrano.

Tone Nolimal in Jože Ribič-Marko, ki ju Smrkolj navaja, kot da ju je pridobil za Osvobodilno fronto, ga prav tako nikoli nista niti omenila. Zato se sprašujem, kdo je koga pridobil za sodelovanje z Osvobodilno fronto, ali Smrkolj omenjene ljudi ali pa oni njega, da se je 1943 ponovno pridružil partizanom. Če je potrebno, se to lahko še zdaj raziše, saj so še živi partizani Kamniškega bataljona, aktivisti kamniškega okrožja in domačini iz Zasavja.

Ob prebiranju podobnih trditev, ki se nanašajo na dogajanje v okolici Moravč, sem spoznal, da po svoje siromašijo resnične dosežke ljudi teh krajev. Narejenega je bilo namreč veliko več, kakor je zapisano, toda o tem knjiga molči. Če bi domačine iz Moravč in okolice ter Zasavja vprašali, ali je v tej knjigi opisana vsa njihova dejavnost, ves njihov delež pri osvoboditvi domovine, bi to zanesljivo zanimali. To pa pomeni, da s takšnim opisovanjem dogajanja vnašamo zmedo v zgodovino, dvome o sedanjosti in tudi prihodnosti.

Takšne med seboj nepovezane podrobnosti so največkrat nedorečene in pogosto tudi nedokazljive, obenem pa le navidezno zbujajo prepričanje, da je bilo veliko narejeno. Zapostavljajo namreč celoto prikaza, kakršnega sem skušal podati v spominskem delu. Poleg tega izvenijo v ugotavljanje, kdo je bil prvi ali vsaj prej kot kdo drug...

Ko sem prišel v okolico Moravč in v Zasavje, sta bila oba predela politično in organizacijsko glede Osvobodilne fronte nedotaknjena. Toda tam sem kmalu srečal izjemne posameznike z veliko mero požrtvovalnosti in vneme, ki so v naslednjem obdobju dosegli vse, kar sem skušal opisati v spominskem delu. Vse to ima tisto zgodovinsko težo in pomen, na katerega bodo kasnejši rodovi v Zasavju in Moravški okolici upravičeno ponosni.

* * *

Dotaknem naj se tudi partijske konference na Dešno februarja 1943 oziroma udeležbo na njej. Po svoji zasnovi je bila ta konferenca namenjena izključno za ilegalni partijski kader na ravni članov okrožnih komitejev in kadrov iz vojaških enot ustrezne ravni. Na njej ni bilo kadrov iz vrst sodelavcev – legalcev.

Po vojni so v zvezi z udeležbo na tej konferenci nastali nesporazumi, ki jih je povzročil naš medvojni sodelavec Tone Cerar s trditvijo, da sta bila na njej navzoča tudi on in Stane Cerar iz Krasc. Glede na zgoraj zapisana merila je seveda njuna prisotnost na konferenci povsem izključena.

* * *

Ko končujem ta kritična razmišljanja, mi sili v ospredje ugotovitev, da zasluge Lojzeta Hohkrauta v obravnavanih spisih niso ustrezno prikazane. V njih je njegovo ime uporabljeno tudi v primerih, ko za to ni zgodovinske potrditve in zamolčano, kadar je to komu koristilo. Nekajkrat mu je pripisana tudi vloga, ki prej ko ne žali njegov spomin. Osebnostno sem mnenja, da je Lojze Hohkraut toliko zaslužen, da bi v Litiji brez pomislekov lahko po njemu poimenovali kako ulico ali pomembnejšo zgradbo. Podobne nevšečnosti sem doživljal tudi sam. Poleg že omenjenega primera v zvezi s partijskim stažem, sem čutil odrinjenost, ko se

je v petdesetih, šestdesetih letih in bolj sistematično v letu 1974 pristopilo k zapisovanju spominov o frontni organiziranosti. To smatram za osnovno napako tem bolj, ker sem od delujočih aktivistov najdlje deloval v prostoru litijskega okrožja.

V Mariboru, 5. aprila 1984.

POST SCRIPTUM

Od datuma, ko sem napisal svoje spomine, pa do teh dni tik pred objavo, so pretekla štiri leta in štirje meseci. V tem obdobju se je interna polemika, začeta s pričujočim kritičnim sestavkom, ustno in pisno nadaljevala. V glavnem je zajeta v dveh prispevkih z naslovom: *Iskanje zgodovinske resnice (pota usklajevanja)*, z dne 15. oktobra 1985, in *Dodatni prispevek za monografijo*, z dne 1. marca 1988. Navajana prispevka sta bila izročena Revirskemu muzeju Trbovlje, arhivu Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije in seveda arhivu Okrožnega odbora Osvobodilne fronte (OOOF) Litija. Slednjemu so bile izročene tudi številne pisne izjave, pisma in drugi sestavki na to temo, ki jih obravnavata navajana prispevka.

Poleg interne polemike sem objavil tudi dva krajša prispevka z naslovom: *Dodatna osvetlitev*, ki je bil objavljen v TV-15 22. maja 1986 in *Oddaji Še pomnite, tovariši na rob*, prav tako objavljen v TV-15 12. februarja 1987.

Dne 10. novembra 1987 je bil v zvezi s tem sestanek v okviru zgodovinske komisije Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije s predstavniki prizadetih strani, katerega se je, poleg še nekaterih, udeležila tudi njena predsednica Lidija Šentjunc. Pobudnik tega sestanka je bil Ivan Križnar, ki ga je tudi vodil.

Polemika, ki je v veliki meri slonela na raziskovanju, je po mojem mnenju z argumenti osvetlila vrsto okoliščin, ki potrjujejo moje spomine in s tem *Kritični pogled na nekatere zapise o dogajanju v litijem okrožju*, ki je sestavni del njih.

V Mariboru, 6. julija 1988

Zbornik: NAPREDNA MLADINA SLOVENSKE ISTRE 1919–1947

Izdal in založil obalnokraški medobčinski svet ZZB NOV Koper. Koper 1985. Opremil Damjan Vremec. Strani 367. Recenzenta: France Perovšek in Branko Marušič.

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ

NAPREDNA MLADINA SLOVENSKE ISTRE 1919–1947

Zbornik *Napredna mladina Slovenske Istre 1919–1947*, ki je izšel v znamenju počastitve 40-letnice zmage nad fašizmom in osvoboditve v Kopru, obravnava v okviru pomembnih zgodovinskih ločnic značilne stopnje razvoja mladinskega protifašističnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja in ljudske revolucije na ožjem območju. Vendar v orisu problematike, povezane z mladino, sega okvirno na vso Julijsko krajino oziroma Primorsko.

Podroben vpogled v seznam obsežne literature, ki so jo posamezni avtorji uporabljali, in fondov v različnih arhivskih in drugih ustanovah, iz katerih so vestni zbiralci črpali najrazličnejše podatke, potrjuje vso prizadevnost piscev oziroma tudi organizatorjev in snovateljev tega obsežnega dela, da bi zbrali kar največ gradiva.

V delu se kažejo tudi uspehi nadvse prizadevnega in dolgoletnega zbiranja spominskega pričevanja nekdanjih akterjev, mladincev in mladink slovenske in italijanske narodnosti. Prav s spominskimi pričevanji so avtorji osvetlili ponavadi zelo skope podatke v arhivskih dokumentih, saj si npr. podroben pregled o organizacijskem razvoju Zveze slovenske mladine (ZSM) in SKOJ (Zveze komunistične mladine Jugoslavije) težko predstavljamo brez spominskega gradiva; nasprotno brez njega bi ostal sila siromašen in se ne bi približal zgodovinski resnici. To velja tudi za druga obravnavana vprašanja, ki so jih avtorji razjasnili s pomočjo pričevanj.

Razumljivo je, da v kratkem poročilu o zborniku ne moremo podrobno opisati vse obravnave, ki je rezultat dela več avtorjev in večletnega prizadevanja. Vendar je moč zapisati, da je zbornik kronološko in problemsko dobro zastavljen in da daje zaokroženo podobo

začetkov, rasti in slednjič razmaha mladinskega protifašističnega gibanja v Slovenski Istri.

Obsežen zbornik je tematsko pregledno razdeljen na več poglavij in podpoglavij. Prvo širše poglavje govori o mladinskem gibanju v Slovenski Istri v letih 1919–1941. V daljšem poglavju prikazuje avtor Salvator Žitko delovanje mladine slovenske in italijanske narodnosti v predvojnem obdobju. Uvodoma je treba povedati, da obsega Slovenska Istra zdajšnje obalne občine Koper, Izolo, Piran, naselja na Podgorskem krasu in nekatere kraje v zdajšnji občini Dolina in naselja občine Milje na Tržaškem. Med vojnoma je imelo to območje, zaledje obalnih mest, predvsem agrarni značaj z dvema večjima delavskima središčema v Izoli in Miljah. Potem ko avtor oriše vse značilnosti socialno-gospodarskih, političnih in narodnostnih razmer v Julijski krajini, z drobnimi podatki osvetli mladinsko revolucionarno gibanje, ki je bilo pomemben temelj osvobodilnega boja med leti 1941–1945. Tako kot Milica Kacin-Wohinz v monografijah o primorskih Slovencih tudi Salvator Žitko poudarja, da je bilo mladinsko gibanje v Julijski krajini oziroma v Slovenski Istri sestavni del celotnega protifašističnega gibanja primorskih Slovencev.

Delovanje mladine od 1941 do kapitulacije Italije je avtor Salvator Žitko prikazal s podrobnimi podatki o začetku razvoja narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. Pri tem moramo pri uspehih političnega dela in protifašistične dejavnosti predvsem upoštevati zelo težke razmere v Slovenski Istri oziroma nasploh na Primorskem. Odsotnost na stotine komunistov in protifašistov, ki so gnili v ječah, moške mladine, ki je bila mobilizirana v italijansko vojsko, vse to je vplivalo na značilnosti mladinskega gibanja. Prav pomanjkanje moške mladine na Primor-

skem je bilo eno izmed pomembnih ovir za zgodnejši oziroma močnejši organizacijski prodor SKOJ in ZSM. Pri tem kaže upoštevati velik delež ženske mladine, ki je delala tudi na drugih sektorjih narodnoosvobodilnega gibanja. Za organizacijsko povezavo mladine v Zvezo slovenske mladine (ZSM) in Zvezo komunistične mladine (ZKM) pomeni prva pokrajinska konferenca KPS za Primorsko od 4. na 5. december 1942 na Vrhu pri Braniku v političnem delu vsekakor pomembno stopnjo razvoja. To se kaže ne le v značaju organiziranega delovanja komunistične partije in Osvobodilne fronte, marveč tudi v ustanavljanju in organizacijski rasti mladinskih organizacij. Posebej je treba omeniti ustanovitev partizanske tehnike, s katero je Slovenska Istra dobila prepotrben narodnoosvobodilni tisk.

Obdobje po kapitulaciji Italije, ki pomeni eno večjih zarez narodnoosvobodilnega gibanja tudi v Slovenski Istri, je predstavil Raul Šiškovič. Po začetnem poletu je nemška ofenziva v oktobru 1943 za nekaj časa ohromila dejavnost mladinskih in drugih organizacij, vendar, kot ugotavlja avtor, so že sredi jeseni 1943 znova začeli ustanavljati krajevne organizacije SKOJ in aktive ZSM. Dne 20. decembra je postala Slovenska Istra samostojno okrožje. Temu se je prilagodila tudi mladinska organizacija z ustanovitvijo okrožnega komiteja SKOJ in okrožnega odbora ZSM. Spomladi 1944 je bilo mladinsko gibanje v devetih rajonih okrožja v polnem razmahu, okrožna mladinska konferenca v Truškah, 7. aprila 1944, pa je postavila nadaljnje pomembne smernice. Avtor je na kratko orisal tudi značilnosti pionirske organizacije.

Dejavnost mladine od pomladi do jeseni 1944 je pregledno orisal Avgust Lešnik. Podrobno je označil zlasti že omenjeno okrožno mladinsko konferenco v Truškah, organizacijsko delo na terenu in vzporedno tudi težave, zlasti odnos nižjih partijskih organov, ki so pokazali premalo razumevanja za sodelovanje s SKOJ. Skladno z organizacijsko preosnovo KPS in Osvobodilne fronte se je preosnovala tudi organizacijska struktura mladinskih vodstev. Avgusta 1944 je iz treh južnoprimeških okrožij (Brkini, Slovenska Istra in Pivka) bilo ustanovljeno eno samo, imenovano južnoprimeško okrožje. V novem okrožju SKOJ za južno Primorsko so bili sekretar Janez Dekleva-Igor, člani pa Marija Maslo-Marica,

Maks Medved-Bojan in drugi. Mladinsko vodstvo je zastavilo svoje delo v več smereh: politično izobraževanje mladine, priprava slovenske mladine na drugi kongres ZSM, zlasti v obliki tekmovanj »zmage« v času od septembra 1944 do januarja 1945. Precejšnjo vlogo v tem času je imela mladina pri partizanski tehniki, ki je izdajala Ljudsko pravico, Slovenskega poročevalca in Kmečki glas, okrožna agitacijsko-propagandna komisija pa Radijski vestnik. Nove okoliščine po avgustovski nemški ofenzivi so narekovale spremembe tudi v delovanju agitpropa. Ta naj bi poslej deloval ne le iz enega centra, marveč na širšem terenu, tako kot tudi člani oblastnega komiteja SKOJ za Primorsko, ko so v znamenju gesla »Vsi na teren« odšli na politično delo v okrožja in okraje. Nekdanje samostojno istrsko okrožje je imelo po omenjenem preosnovanju štiri okraje in mladina je v tem času precej svojih moči vložila v eno temeljnih pridobitev narodnoosvobodilnega boja, v pripravo in izvedbo rednih volitev v organe ljudske oblasti. Volitve na Primorskem so potekale namesto spomladi 1944 ponekod od julija do oktobra 1944, drugje pa tudi pozneje ali pa po osvoboditvi. Delež mladine je bil viden tudi pri nastajanju in razvoju partizanskega šolstva, ki je sooblikovalo in utrjevalo narodno zavest primorskih Slovencev.

Nekdanji mladinski aktivist Janez Dekleva-Igor, ki je deloval v mladinskih vodstvih, opira svojo pripoved o dejavnosti mladine od avgusta 1944 do osvoboditve maja 1945 na nekatere njemu dostopne dokumente in poročila okrožnega komiteja SKOJ za južno Primorsko, ki so jih pošiljali oblastnemu komiteju SKOJ za Slovensko Primorje. Kot nekdanji sekretar okrožnega komiteja SKOJ za južno Primorsko, v katerem so delovali tudi člani poprejšnjega okrožnega komiteja SKOJ Slovenske Istre: Maks Medved-Bojan, Alma Miklavčič-Darinka in Ivana Andrejašič-Zmaga, je Janez Dekleva-Igor orisal svojo pot mladinskega aktivista in razmere ter uspehe v prenekaterih krajih Slovenske Istre, pri tem pa iztrgal pozabi nekatere zanimive dogodke. Posebej omenimo, da je uporabil za svojo pripoved tudi podatke iz dnevnika Mirka Markežiča-Busa. Tovrstni viri pa so izredno dragoceni in redki. Seveda bi pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij ne bil popoln, če ne bi

upoštevali obravnave italijanske protifašistične mladine, ki je živela in delovala v Slovenski Istri. O deležu te mladine je avtor Lucio Lubiana spregovoril predvsem za območje obalnih mest Piran, Izola in Koper v obdobju 1941–1945. V primerjavi z obalnim zaledjem so bila obmorska mesta še posebej pod ostrim nadzorom fašističnih oblasti, zaradi strateškega položaja so tu bile sovražniške postojanke številnejše, vse to pa je oteževalo ilegalno delo. Začetki protifašističnega gibanja so bili med člani Komunistične partije Italije (KPI) in starejšimi protifašisti, prve oblike ilegalnega dela pa so bile razpečevanje ilegalnega tiska, sestajanje mladih aktivistov in pridobivanje simpatizerjev. Poleg mladinskega aktiva, ki ga je izoblikoval učitelj Antonio Sema, so delovali v duhu odpora tudi rudarji iz premogovnika v Sečoveljah. V Izoli je nastajala protifašistična dejavnost v delavskem okolju, kjer so obstajale in delovale celice ali pa posamezni člani KPI, med njimi tudi iz vrst mladincev. Drugačne so bile razmere na podeželju, kjer so delovale italijanske protifašistične organizacije že od leta 1937 in sicer v Pobegih, Bertokih, Čezarjih, Marezigah in Hrpeljah. Tu so italijanske oblasti poleti 1940 odkrile komunistično organizacijo (KPI) in aretirale 19 oseb. Italijanska mladina je zlasti po kapitulaciji Italije širila svojo dejavnost tudi v okviru GAP (Gruppo d'azione patriottica), s podobnimi nalogami kot naša varstvenoobveščevalna služba. Avtor navaja za piransko-izolsko skupino GAP natančnejše članstvo. Poleti 1944 so italijanski mladinci v okviru GAP in z Istrskim odredom sodelovali pri mobilizaciji prostovoljcev z območja obalnih mest za narodnoosvobodilno vojsko in garibaldinske enote, partizanskim enotam pa so pomagali tudi z drugimi akcijami.

Eno bistvenih vprašanj mladinskega protifašističnega gibanja je vprašanje organizacijskega razvoja mladinskih organizacij, s katerim se je partijsko in mladinsko vodstvo precej ukvarjalo ves čas narodnoosvobodilnega boja. To je razvidno tudi iz vseh pomembnejših dokumentov. M. Markežič je podrobno opisal organizacijsko stanje ZSM in SKOJ v okrožju Slovenske Istre od začetka 1943 do avgusta 1944. Pri tem obravnava dolinski rajon posebej. Avtor je ob redkih dokumentih gradil prikaz organizacijskega razvoja SKOJ in ZSM predvsem na izjavah

nekdanjih borcev, aktivistov, katere so ohranjene v Pokrajinskem muzeju Koper. To je redek in zgleden primer prikaza organizacijske strukture mladinskih organizacij, ki zajema prve mladinske aktivne ZSM in SKOJ do razvejenih rajonskih komitejev pa na novo ustanovljen okrožni odbor ZSM in okrožni komite SKOJ decembra 1943, in pregled aktivov SKOJ v devetih rajonih. Namesto sklepa navaja avtor podrobno sestavo okrajnega komiteja SKOJ v avgustu 1944, in sicer za socerbski, loparski, istrski in obalni okraj. K temu celotnemu pregledu je dodan še številčni pregled stanja SKOJ. Če navedemo le podatek za čas od aprila do avgusta 1944, je na območju Slovenske Istre, razen dolinskega rajona, delovalo 66 aktivov SKOJ z 835 člani (40 moških) v devetih komitejih SKOJ in 1900 člani ZSM.

Vid Vremec in Benjamin Slavec sta vsak v svojem prispevku orisala protifašistično mladinsko gibanje na območju Doline v letih 1919 do 1945; torej na tistem delu nekdanjega okrožja Slovenske Istre, ki je bil po vojni dodeljen republiki Italiji. Vid Vremec, znan primorski protifašist, ki je bil med obtoženci na drugem tržaškem procesu decembra 1941 in je avtor več prispevkov tudi s tematiko narodnoosvobodilnega boja, izredno zanimivo opisuje začetke delavskega in protifašističnega gibanja v vaseh in krajih občine Dolina. Nazorno je orisal začetek in nato razvoj komunistične dejavnosti do izrednih fašističnih zakonov novembra 1926, uspešno delo strankine tehnike že v obdobju ilegale in krog komunistov okrog Natala Kolariča, njegovo aretacijo, dejavnost Ljudske prosvete, oživljanje komunistične stranke in dejavnost tajne narodne organizacije Borba, prvi in drugi tržaški proces, v katerem so bili zajeti tudi protifašisti s tega območja. Benjamin Slavec, soavtor publikacije Mačkovlje v boju za svobodo, tokrat v prispevku Delovanje SKOJ in ZSM na dolinskem območju v letih 1941–1945 poimensko navaja organizacijsko sestavo SKOJ in ZSM in njuno rast v posameznih vaseh dolinske občine in posebej opisuje raznovrstno dejavnost mladine, na koncu pa omenja nekatere dogodke in sovražnikovo nasilje nad prebivalstvom občine Dolina. Navaja tudi poimenski seznam mladincev padlih borcev in aktivistov v narodnoosvobodilni vojni ali pa žrtev fašističnega nasilja. Med 207 žrtvami med 15 in 26 leti starosti

je 72 mladincev. O njih priča skupen občinski spomenik v Dolini, postavljen leta 1975. Več avtorjev v zborniku obravnava vlogo in delež mladine v različnih oblikah narodnoosvobodilnega gibanja. Maks Zadnik piše o mladini v partizanskih enotah v Slovenski Istri in za Istrski odred, ki je bil ustanovljen 5. oktobra 1943 in je deloval do konca vojne na območju južne Primorske, ugotavlja, da je od 2000 borcev bilo mlajših od 25 let okrog 60 odstotkov. Po socialni sestavi so bili pretežno kmečki fantje iz pretežno majhnih oziroma srednjih kmetij, in to kar 80 odstotkov, medtem ko je bilo mladine iz delavskih vrst in drugih socialnih okolij približno 20 odstotkov. Prikaže tudi vlogo SKOJ, ki je poleg četne celice komunistične partije prednjačil kot borbena jedro, povezano z mladinskimi organizacijami na terenu, sodelovanje mladine s komando mesto Koper, ki je bila ustanovljena 3. marca 1944, vključevanje italijanske mladine v bataljon Alme Vivoda in organizacijo komunistične mladine Italije (La gioventù comunista), v kateri pa so bili le mladinci in mladinke do 18. leta starosti.

O obveščevalni službi in njeni vlogi v slovenskih partizanskih enotah in v italijanskem bataljonu Alme Vivoda piše Danilo Petrinja, Ivan Dodič in Pavel Legac. Krajši prispevek avtorja Frana Juriševiča govori o deležu mladine v partizanskem gospodarstvu, prispevek Milana Gučka pa o zdravstvu in saniteti.

Poleg objavljenih fotografij mladinskih aktivistov in aktivistk in faksimila dokumentov, ki bogatijo zbornik, je Vlasta Beltram v poglavju Borci in aktivisti narodnoosvobodilnega boja zbrala njihove pripovedi, ki kot utrinki iz narodnoosvobodilnega boja ilustrirajo delo, trpljenje in zmago. Herkul Jerman je v posebnem poglavju Padli mladinci in mladinke prispeval kratke biografije najbolj zaslužnih organizatorjev mladine in SKOJ, partizanskih učiteljic in kurirk, ki so s smrtjo potrdili svojo pripadnost slovenskemu narodu in narodnoosvobodilnem boju. Kot poudarja avtor, bi kazalo upoštevati tudi veliko drugih, vendar je imel na razpolago le določen obseg v knjigi. Vrzal je nadomestil s pregledno številčno tabelo o padlih borcih in aktivistih ter žrtvah fašističnega nasilja iz vrst mladine za posamezne istrske občine (Koper, Izola, Piran, Dolina, Milje, Sežana; v opombi so določene glede na obseg). Podatki, ki kažejo

tudi na socialno sestavo padlih ali žrtev fašističnega nasilja iz vrst mladine do 25. leta starosti govorijo, da je največ borcev dala občina Koper, za njo Dolina, nato Piran in Izola. Na obravnavanem območju je skupno bilo 672 žrtev, le za malo prevladujejo delavci nad kmeti, medtem ko je pri posameznih občinah to razmerje različno. Kot nekakšen zaokrožen sklep zbornika sta prispevka dveh avtorjev: Milana Gučka in Mira Kocjana. Guček je k sintetičnemu pregledu narodnoosvobodilnega boja v Slovenski Istri nanizal številčne podatke o padlih slovenskih Istranin, in sicer je borcev in aktivistov padlo 867, v fašističnih zaporih in taboriščih je umrlo 550 ljudi, požganih in uničenih je bilo okrog 2000 domov, med njimi cela naselja, tako npr. Gabrovica in Šmarje. V krajšem prispevku pa je Miro Kocjan prikazal delež Primorcev in Istranov v prekomorskih brigadah. Vse to potrjuje, da je bil krvni davek tudi v Slovenski Istri zelo visok, predvsem iz vrst slovenskih mladih ljudi.

Zadnji prispevek zbornika je posvečen povojnemu obdobju do leta 1947. Mario Abram je prikazal organiziranost in dejavnost mladine v prvih povojnih letih, ki je, prežeta s pridobitvami narodnoosvobodilnega boja, neizprosno zahtevala na vseh področjih človekovega življenja uveljavitev popolne enakopravnosti, demokratičnosti in strpnega sožitja obeh narodov. Posebej je prikazal enotno organiziranje mladinske protifašistične slovensko-italijanske organizacije in njihove skupne nastope v obrambi vrednot osvobodilnega boja v na novo nastali coni A in B in različne mladinske akcije v okviru zahtev po priključitvi celotne Primorske k Jugoslaviji do nastanka Svobodnega tržaškega ozemlja.

Zbornik Napredna mladina Slovenske Istre, v katerem so posamezni avtorji, med njimi tudi nekdanji partijski in mladinski aktivisti v Slovenski Istri oziroma na Primorskem, vložili veliko truda, je pomembno delo o Slovenski Istri v bližnji preteklosti. Prav tako je priznanje obalnokraškemu medobčinskemu svetu ZZB NOV Koper, pa tudi ZZB NOV občin Koper, Piran in Izola ter ANPI VZPI Dolina, Boršt, Boljunec in Domjo. H knjigi bi morda ustrezala pripomba, da je škoda, ker nima publikacija povzetka niti v slovenščini niti v srbohrvaščini in italijanščini, saj bi s takšno informacijo prav gotovo še razširila krog svojih bralcev.

Drago Košmrlj, Živa Kraigher: HIŠA ZA GRADOM ŠT. 1

Izdala in založila Občinska konferenca socialistične zveze delovnega ljudstva skupščine občine in družbenopolitične organizacije Ljubljana Center. Ljubljana 1987. Opremil Pavle Učakar. Strani 136.

ANKA VIDOVIČ-MIKLAVČIČ**HIŠA ZA GRADOM ŠT. 1**

Komisija za zgodovinopisje pri odboru ZB NOV Oskar Kovačič na Prulah v Ljubljani je v svoj delovni program tudi tokrat uvrstila zanimivo tematiko iz naše revolucionarne preteklosti, ki je povezana z nekdanjimi stanovalci študenti v znameniti Rutarjevi hiši Za Gradom št. 1. Obenem gre pohvala tudi Občinskemu odboru ZZB NOV Ljubljana Center, ki je predlagal izdajo dela, in Občinski konferenci socialistične zveze delovnega ljudstva skupščine občine in družbenopolitičnim organizacijam občine Ljubljana Center, ki so delo izdale in založile.

Drago Košmrlj, član »zagrajskega kolektiva«, je avtor prvega prispevka pod naslovom Hiša Za Gradom št. 1. Sprva v uvodnih besedah predstavi nekdanje lastnike Rutarjeve hiše in vrsto njenih mladih stanovalcev, ki so tako ali drugače pustili sledove za seboj v naši bližnji preteklosti. Hišo so zaradi razširitve križišča pred Karlovskim mostom podrli, spominska plošča na sedanjem opornem zidu v ulici Za Gradom v Ljubljani pa priča, da je v tej hiši deloval okrožni komite SKOJ za Ljubljano v času od 1941 do konca 1942, ki je mobiliziral vso svobodomiselno mladino v Ljubljani v narodnoosvobodilnem boju in udejanjal številne naloge in akcije.

Težišče Košmrljeve obravnave je oris stanovalcev študentov, ki so v tridesetih letih stanovali v Rutarjevi hiši in bili kot »zagrajski kolektiv« in člani Akademskega agrarnega kluba Njiva na ljubljanski univerzi zelo aktivni v študentovskem gibanju. O deležu »zagrajskega kolektiva« in njivašev v študentovskem revolucionarnem gibanju je že pisal v svoji monografiji dr. Slavko Kremenšek, podrobneje o tem pa zlasti Drago Košmrlj v

zborniku Pot kmečkega ljudstva v OF (Ljubljana 1986).

Prispevek o »zagrajskem kolektivu« v publikaciji Za Gradom št. 1 je, kot navaja Košmrlj, sicer le povzetek iz omenjenega zbornika, vendar dopolnjen z novimi izsledki, izjavami in sklepi. Osrednje vprašanje, ki ga odpira Košmrlj, je ozadje vzrokov izključitve iz komunistične partije štirih članov »zagrajskega kolektiva«, in sicer osrednjega akterja tega kolektiva in njivašev Jožeta Kerenčiča, Poldeta Berceta, Milene Petovar-Berce in Marjana Vesenjaka. Ko avtor analizira vzroke izključitve, postavlja vprašanje: Ali je sploh bila in kdaj naj bi bila poravnava med partijskim vodstvom in omenjenimi člani »zagrajskega kolektiva«? Še za časa njihovega aktivnega delovanja med narodnoosvobodilnim bojem ali šele posmrtno?

Košmrlj je objektivno nakazal razlike v pogledih obravnave kmečkega vprašanja »zagrajskega kolektiva« oziroma njivašev na eni strani in univerzitetnega partijskega vodstva na drugi. Obenem je tudi ocenil tedanje politične razmere in pojasnil, kaj je za njivaše, izključene iz komunistične stranke, pa tudi druge, pravzaprav pomenilo vzdevek trockist.

Vprašanje njihove rehabilitacije je Košmrlj skušal objektivno obravnavati z vseh zornih kotov in je dokumentirano dokazal, da ni bil niti eden izmed njih ponovno sprejet v komunistično partijo, četudi so se v najtežjem obdobju narodne zgodovine takoj vključili v vseljudski odpor in narodnoosvobodilno gibanje. Tudi ni niti v tistem času niti v vseh letih po vojni prišlo do njihove javne rehabilitacije. Pač pa je Košmrlj sprejel tezo o

njihovi dejanski rehabilitaciji na podlagi sodbe tedanjega sekretarja KPS Mihe Marinka, kot jo navaja Lidija Šentjure v svoji pisni izjavi. Miha Marinko naj bi ob vprašanju ponovne vključitve štirih članov »zagrajskega kolektiva« v komunistično partijo postavil nasprotno vprašanje, češ, kako to, da »še vedno postavljamo vprašanje nerazčiščenih odnosov KP do teh tovarišev, ker je (bil) osebno prepričan, da so leta 1941 delovali po navodilih partije in je bil za njega problem sprejema v KP oziroma rehabilitacija nespor-na«.

Košmrljevo delo je toliko bolj dragoceno, saj tankovestno in objektivno obravnava odprta vprašanja in to odkriva njegov požrtvovalen in tovariški odnos do nekdanjih soborcev, ki so kljub zvestobi revolucionarnemu komunističnemu gibanju in krvnemu davku ostajali dolga leta v nerazčiščenem razmerju do komunistične partije. Prav Košmrljeva zasluga je, da je na podlagi obravnave potrdil, prvič, njihovo nadaljnjo revolucionarno pot, in drugič, tudi prvič javno objavil izjavo Miha Marinka skupaj s pisno izjavo Lidije Šentjure, da so Polde Berce, Milena Petovar-Berce, Marjan Vesenjnik in narodni heroj Jože Kerenčič na svoj način vendarle dobili »dejanski značaj dokončne rehabilitacije nekoč izključenih njivašev, članov zagrajskega kolektiva«.

Prispevek v obliki spominskega pričevanja pod naslovom Za Gradom 1 Žive Kraigher, znane predvojne in medvojne mladinske aktivistke in partijske delavke, članice in nato sekretarke OK SKOJ za Ljubljano, ima dvojno vrednost. Prvič dodaja pomemben delček k mozaiku, ki naj bi v prihodnje vse bolj osvetlil spomenike delavskega revolucionarnega in narodnoosvobodilnega boja v Ljubljani, mestu heroju. In drugič, s svojim zanimivim opisovanjem mladinskih aktivistov in drugih, in razmer, v kakršnih so tedaj delali člani OK SKOJ za Ljubljano, nam odkriva zgodnje obdobje narodnoosvobodilnega gibanja, o katerem je znano, da je le malo pisnih virov. Tako smo prav po zaslugi avtorice dobili nekoliko podrobnejši vpogled v delo članov OK SKOJ in zaradi srečnega naključja tudi v njegov tedanji »punkt« Za Gradom 1. Ob upoštevanju, da je Ljubljana bila pred vojno in na njenem začetku najvažnejši politični in organizacijski center KPS in

SKOJ in da je imela najbolj številno članstvo, kaže poudariti, da je obravnavano obdobje izredno pomembna stopnja v procesu nastajanja enotnosti narodnoosvobodilnega gibanja. Ta je rasla iz izkušenj ljudskofrontnega gibanja, zato je bilo mogoče ustvariti politično in organizacijsko izhodišče za vseljudsko vstajo. Samo mladina, ki si je izbrala pot neizprosne boja proti okupatorju in narodnim izdajalcem, je lahko bila uspešna že v prvem letu vstaje, zato ima pomemben in enakopraven delež v njej. Mladinska vodstva PK SKOJ, OK SKOJ za Ljubljano in IO MOF so bila tedaj pomembna gonilna sila, ki je usmerjala mladinske množice v boj ne samo v Ljubljani ali Ljubljanski pokrajini, marveč po vsej Sloveniji. S tega zornega kota je treba poudariti, da je prispevek Žive Kraigher skupaj z dokumenti nova osvetlitev ne le ilegalne Ljubljane, marveč tudi dela mladinskega narodnoosvobodilnega boja v obdobju od poletja 1941 do pozne pomladi 1942.

Živa Kraigher prične svojo pripoved z odhodom v ilegalo, ko se je nastanila pri Katji Džanga, ki je tedaj stanovala na dvoriščni stavbi Za Gradom št. 1. Tu je bil odslej pomemben »punkt« OK SKOJ za Ljubljano, v katerega je bila vključena tudi Živa Kraigher, ki je bila odgovorna za študentovsko in srednješolsko mladino. Posebej kaže zapisati, da je bila v študijskem letu 1941/1942 tudi članica univerzitetnega biroja KPS. Avtorica je v prispevku kronološko orisala sestavo OK SKOJ za Ljubljano v času, ko je deloval Za Gradom št. 1, njegove naloge in značilnosti mladinskega poleta jeseni 1941 in spomladi 1942 v Ljubljani.

Posebno privlačnost daje prispevku avtoričina sproščena pripoved o doživljanju ljudi, s katerimi je v tistem času sodelovala. Delo mladinskih aktivistov, članov OK SKOJ za Ljubljano, je spretno povezala z njihovo intimo in tako izoblikovala nepozabne like borcev za svobodo.

Spregovorila je predvsem o Darku Marušiču, Jožetu Bobnu, o bratih Francu in Maksu Prijatelju, Dušanu Drolcu, Pepetu Zornadi-Frenku, Francki Herzog, Ivanu Robu in Katji Džanga, ki je dajala v svoji sobi hiše Za Gradom št. 1 varno zavetje mladinskim aktivistom.

Cita Lovrenčič-Bole: PREKOMORKE

Založbi Borec in Lipa, Ljubljana 1988. Knjižna zbirka Sila spomina. Opremila Edita Kobe. Strani 219.

NADA GABOROVIC

PRETEKLOST, TRDA IN HUDA PREIZKUŠNJA

Na 219 skrbno in pretehtano napisanih straneh knjige **PREKOMORKE** se pred nami kot na filmskem traku odvijajo leta trdih preizkušenj naših internirank v italijanskih ječah in taboriščih. Kar predolgo vse premalo znana dejstva in urejeno zbrani dokumenti pričajo o junaštvu žensk, od še zelo mladih do tistih v letih, ki so z neverjetno žilavostjo in vztrajnostjo prenašale ponižanja, nasilja vseh vrst, stradanje, bolezen in napore, ne da bi se uklonile, omagale, popustile, odnehale. Nasprotno. Njihova organiziranost jih je vzdignila v zgled celo zavezniškim vojskam, odpor in nerazumevanje pa spremenila v občudovanje in pomoč.

Avtorica Cita Lovrenčič-Bole, ki je tako rekoč vse povojno obdobje, prav do svoje prezgodnje smrti leta 1986, oblikovala ta pretresljivi dokument, je z vsem posluhom in z veliko mero osebne in ustvarjalne odgovornosti ne zgolj obudila davni spomin, marveč nekatera nesporna dejstva trdno zagostila v zgodovino našega narodnoosvobodilnega boja. Ta je namreč potekal v enem od svojih segmentov tudi na italijanskih tleh, in to nič manj okrutno kot na ozemlju Jugoslavije – zato pa prav po zaslugi naših internirancev in internirank zmagovito. Zrela, pokončna drža teh ljudi, predvsem žensk, je naravnost presenečala najprej sovražnika, zatem Amerikance in Angleže, s katerimi so se srečevale po kapitulaciji Italije, ko so zavezniki prodirali preko Italije za nemško soldatesko. Od začetnega, vcepljenega odpora do našega boja, zlasti mrzle angleške zadržanosti in celo oviranja sistematičnega delovanja, saj so besedo partizanka tudi zavezniki neradi slišali in so ji neredko dajali slabšalni pomen, se je našim prekomorkam posrečilo zbuditi zani-

manje, nato pa tudi naklonjenost celo tistih, ki so sprva priznavali samo privrženost kraljevini Jugoslaviji in kralju. Pravzaprav je bila to še ena velika zmaga teh junaških žensk, pomembna še toliko bolj, ker je bil čas izredno težaven, položaj zapleten, stanje nevarno tudi zaradi četnikov in drugih prebežnikov v Italijo, katerim so tla v Jugoslaviji postala prevroča. Danes nam te tehtne, trdno v dejstvih zasidrane besede, kot jih je zapisala avtorica, edine zmorejo odstreiti tedanjost, nam predočiti resničnost, ki jo je zgodovina žal komajda bežno omenjala.

Delo *Od ječe do ječe*, ki smo ga imeli priložnost prebirati lani, je nekak osebni vpogled v usodo naših internirank v najzloglasnejših italijanskih ječah in zaporih. V svojem delu nas Cita Lovrenčič-Bole popelje dalje. Težišče je na delu, delovanju – doslej premalo, preskromno opaznih – zaslugah in deležu internirank pri pripravi vojaško izurjenih bodočih udeležencev narodnoosvobodilnega boja. Iz ranjencev, prizadetih od internacije in bojev, pomagajo naše interniranke izoblikovati trdne vojaške enote, v njih čvrste ljudi, bojovnike; ti se zvečine vračajo v domovino, v boj, v odločilne bitke, ki potekajo z vso silovitostjo zlasti v drugi polovici 1944 pa vse do kapitulacije Nemčije, Hitlerjevega rajha. Iz Italije odhajajo sanitejci, politično razgledani, pismeni, trdni, predani Istrani in primorski Slovenci, ki jih je šele kulturno-prosvetno delo, ki so ga okusili, ozavestilo v ljubezni, odnosu do matične domovine, do slovenskega jezika. Strani, na katerih so popisani prizori prvega srečanja s knjižnim jezikom, z marsikatero novo vednostjo o Sloveniji, so še posebej pretresljive.

Veliko dejanje nesebičnosti, požrtvoval-

nosti in volje, moči, neodjenljivosti se je odvijalo med taboriščema Carbonara in Gravina, kamor je zaneslo interniranke in kjer se je porajal del nove partizanske vojske, prekomorcev, žensk in moških, kjer je dejavnost bila tako vsestranska, da tudi danes zbuja s svojo domiselnostjo, zavzetostjo in hvalevredno premišljenostjo v slehernem bralcu resnično občudovanje. Navzlic avtoričini skromnosti diha jo s strani neizčrpna moč, odločnost, podjetnost, se kaže znanje, ki je pomagalo ustvarjati izboljšane in drugačne zdravstvene okoliščine, znanje, s katerim je podkovala tudi bodoče sanitejce v narodnoosvobodilnem boju. Boletova je bila po poklicu bolniška sestra, svoje poslanstvo je na trdi poti po italijanskih ječah udejanila. Visoko mednarodno priznanje, medalja Florence Nightingale, je komajda mogla nakazati vse njene vrline, zasluge, človeški lik; vse to seveda pozornemu bralskemu očesu ne more uiti, kaj šele se mu izmakniti. Kakor se tudi ne more lik organizatorice življenja v internaciji in pozneje, Vide Tomšičeve, katere zasluga je brez dvoma tako lepa in zgledna notranja dozoritev teh hudo preskušanih žena in deklet na njihovem križevem potu – organizatorice in svetovalke na vsaki postaji trpljenja.

Uvod h knjigi je napisal Stane Bobnar, tudi prekomorec. Spremno besedo, v kateri je razgrnila življenje in delo Cite Lovrenčič-Boletove, je prispevala Vida Tomšičeva.

Sistematičnost pri oblikovanju knjige je narekovala delitev na dva dela (Od Ljubljane do Tranija, Prekomorke v Carbonari in Gravini) in na posamezna, kronološko razporejena poglavja. Rdeča nit usod in poti internirank je tako jasno in smotno predočena, zelo pregledna in dobro razvidna. Začne se z jetnicami na Miklošičevi v okupirani Ljubljani, steče z obsodbami in odhodom iz domovine, nas vodi skozi trpljenje in nas ob neuklonljivosti ter moči duha in zavednosti teh trpink popelje po kapitulaciji Italije in padcu fašizma

med rojake, ki se zbirajo na jugu laškega škornja, obstane za nekaj mesecev med zadnjima večjima postajama, kjer se dogajajo pomembni dogodki ne le za prekomorce, marveč tudi za naš narodnoosvobodilni boj v domovini, dokler se ta trnova pot pod jesen leta 1944 ne zasuje proti domovini.

Na domačih tleh se usode posameznik dopolnijo in maja 1945 zlijejo v skupno prihodnost nove Jugoslavije.

Pisateljica je svojemu delu dodala natančno pojasnilo o virih, ki jih je uporabljala, priložila seznam pripadnic ženske čete prekomorskih brigad in krajev njihovega delovanja pred aretacijo, prepis listine o podelitvi domicila mesta Ljubljane ženski četi prekomorskih brigad in dostopno slikovno gradivo, fotografije, fotokopije dostopnih slik, zapisikov internirank, sodnih zapisov, ilustracij, dokumentov (kot je na primer potrdilo o uspešno opravljenem zaključnem izpitu v sanitetski šoli) in drugo.

Čeprav je čas obledil marsikateri spomin in je časovna razdalja zabrisala tudi številne nadrobnosti, pa je jedro dovolj čvrsto in ta del naše polpretekle zgodovine, ki so jo pisale klene ženske, ki se niso dovolile streti, še nakrhati ne, izrisan in ima svoje mesto v sosledju pomembnih zgodovinskih trenutkov. Tistih, na katere smo upravičeno lahko ponosni. Še posebej zato, ker je naša ženska prvič nedvoumno dokazala svojo popolno enakovrednost z moškim tovarišem tudi v vojskovanju, fizičnem in psihičnem, saj je bila obojemu kos. Četudi je bila krhka, drobna, nevajena situacij, v katere jo je pahnila vojna, si je pomagala z močjo vere v prihodnost, z močjo duha, zavesti odgovornosti; disciplinirana, neodjenljiva, čudodelka v premagovanju težav.

Četudi Cita Lovrenčič-Bole ni dočakala izida svoje knjige, pa je s spomenikom, ki ga je postavila prekomorkam, dopolnila svoje življenjsko poslanstvo bojevnice za boljši svet in ga požlahnila.

Knjigo je lepo opremila Edita Kobe.

Franč Šetinc: OKOLI SVETA DO SAMEGA SEBE

Prešernova družba. Ljubljana 1987. Opremila in tehnično oblikovala Marinka Georgievska. Strani 309.

NADA GABOROVIC

POT, DOLGA TRI DESETLETJA

Čeprav nam je doslej veliko različnih popotnikov ponudilo obilo svojih opisov in videnj potovanj, ki so za njimi, je knjiga OKOLI SVETA DO SAMEGA SEBE Franca Šetince vendarle po svoje posebnost.

Posebnost zato, ker jo je pisalo pero, večše novinarstva, ker jo je oblikoval in naravnaval njene miselne-politične tokove razgledan politik, ki je globlje začutil in posrkal posebej občutljive, površnemu popotniku prikrite drhtljaje življenja in stanja dežele, v katero ga je zanesla dolžnost in tudi radovednost, zasebno nagnjenje.

Prav utripi lastnega videnja lepote, posebnosti, pa tudi problemov dajejo temu delu ponekod izrazito, posebno vrednost in celo čar. Kajti tako časnikar kot novinar sta stopila v ozadje in dala prednost pisatelju, ki ga je neznano prisililo k tehtnejšemu presojanju, sprostitvi ustvarjalne sle, nuji lastnega odnosa do stvari zunaj protokola, kjer ostaneš, pisatelj, sam s seboj, s svojo močjo dognanj, da se spoprimeš s svojo lastno ustvarjalnostjo.

Natančno prebiranje poti »okoli sveta« odkrije pozornemu bralcu zanimiv razvoj avtorjevega postopka in njegove žive udeležbe pri odstiranju neznanega v različnih deželah. Če je bil pred tremi desetletji predvsem novinar, ki naj predstavi ljudi in kraje, podkovan že pred odhodom z natančnimi, temeljitimi razlagami in zgodovino iz vodnikov za turiste, je v zadnjem obdobju vse bolj sam svoj, tako v opisih kot v iskanju tistega skritega, specifičnega, kar daje deželi in njenim prebivalcem pečat. Videti je, kakor da bi Šetinc skušal globoko zajeti zrak, ki ga je prišel dihat tudi zaradi lastne obogatitve in ne zgolj po uradni dolžnosti. Tak je primer črnega kontinenta prabitne, prvinske Afrike,

kamor je šel obiskat Slovence ob Sanghi in kjer je zaslučil čisto drugačno resnico in stvarnost pa lepoto, kot jo ponujajo plakati na oglih ulic, pocukrani filmi, navadna imitacija življenja. Vrstice, v katerih je avtor spregovoril s čustvom, odnosom in pisateljskim čutom, so literatura, ki potrjuje pisatelja.

Kakor se odmikajo leta, je tudi moč zaslučiti v Šetincu, zdaj predvsem politiku, hotenje, da bi ob družbenopolitičnih problemih razčlenjeval tudi kulturne, umetniške, ekološke in predvsem probleme naroda, jezika, razvoja, smisla in nesmisla marsičesa, kar se vsak dan postavlja pred človeka in človeštvo.

Knjiga, ki jo odlikuje velika skrb za pravičen jezik, je zanimiva za slednjega bralca. Vsaki zvedavi duši lahko kaj odkrije, pove. Uvodne misli avtorja nas s svojo neposrednostjo prepričajo in so hkrati napotilo in podkrepitev njegovih teženj. Nekaj skokov na štiri celine v obliki utrinkov, ki naj nas motivirajo kot bralce, je premišljenih in smotrnih že zaradi osebnosti in posebnosti, s katerimi se srečujemo. Zatem si popotni zapisi, nekateri vzdignjeni na visoko raven premišljevanj o ključnih problemih, sledijo strogo v kronološkem zaporedju. Ko skupaj s Šetincem in pod njegovim vodstvom obidem velik del tega našega planeta, nas spet obsije domače sonce, naša pokrajina se nam na novo odpre. Kajti »doma je najlepše«, ugotavlja pisatelj, ko se zlekne na domačo trato in globoko zajame domačo lepoto – lirično razpoložen, presunjen, globoko zakoreninjen – zato ga rade volje posnemamo in skušamo tudi sami prenikniti v vse, kar smo mi, Slovenci; prsni koš se nam širi, zdaj doma

se šele prav zavemo, kdo smo in kaj, četudi dostikrat dvomimo, omagujemo pod bremenom, smo razkačeni in potrti, premalo samozavestni, zavedni, zavedajoči se, pa tudi ne zmeraj uravnoteženo ponosni, dostojanstveni.

Lepota domače dežele in samospraševanje hodita z roko v roki, še posebej v kriznih situacijah in v onesnaženem ozračju. Knjiga ima ustrezen in značilen naslov. Kajti šele kadar obidemo širjave, se jih zavemo, jih skušamo vsaj malo razvozlati, kadar se zbojimo tudi za prihodnost tistih, ki smo jim je nekaj dolžni in ki od nas upravičeno pričakujejo vso poštenost, napore, odgovornost, šele tedaj, ko se v nas zares jame premikati, se zavemo, kako vredna in neprecenljivo pomembna je naša zagozdenost v domačih tleh, kaj so korenine našega rodu. In slehernega. Podcenjevanje vodi v katastrofo.

Res, Šetinčevi popotni vtisi in zapisi nam odpirajo daljne kraje in nas vračajo k našim, slovenskim. Marsikdaj so suhoparni, kadar so samo novinarska ali politikova dolžnost in obveznost. Kljub temu je zanje v glavnem značilno, da nas opozorijo na marsikaj, česar nismo vedeli ali pa sploh ne bi vedeli, če ne bi prebrali te knjige. So pa seveda tudi dopolnitev naše vednosti o številnih deželah, kamor je potoval Franc Šetinc, tudi zaradi nemirne krvi v sebi, ki ga je vabila na tuje. Ki je nekako usojena nam, Slovencem, da nas je najti na vseh koncih sveta.

Po vsebinski plati je bil avtor dovolj domišljen izbiralec med nabranim. S Poljsko se srečamo dvakrat. Prvič leta 1959, zatem leta 1981, tik pred uvedbo vojaškega stanja. To hudo preizkušano deželo tako lahko presodimo iz več zornih kotov. Pa tudi pisatelj sam se sprašuje o mnogočem, skuša sklepati, presojati, opozoriti na spoznano nas bralce. Tudi

Grčija se nam odpre najprej »baedeckersko«, šest let kasneje pa na nov način; ne le njene svetlobe in barve, marveč tudi njene zasebnosti ali manj znana dejstva.

Potem je tu še Amerika, je Švica, Italija, Norveška, NDR, Mehika. Je Bajkal in so tamkajšnji ljudje, so njihovi problemi. Je Kuba, kakor so jo uzirale politikove oči leta 1979, jo skušalo ujeti v svoje notranje zenice novinarjevo oko in dojeti pisateljevo.

Knjigo skleneta potovanja v Nikaragvo in Panamo; leta 1986 se po avtorjevih predvidevanjih sklene obdobje »potovalne mrzlice«, pa najsi gre za potovanja zaradi obveznosti ali iz lastnih, zasebnih nagibov; ti botrujejo smeri in poti, če se le da.

Za sklep bi lahko rekli: radi smo se podali na to pot okoli sveta. Kakor čuti pisatelj otožnost, zaradi dejstva, da je pestrost popotovanj zdaj pač že za njim, bo pa znal zato toliko bolj ceniti domači svet, tako čutimo tudi bralci. Seveda se je mogoče do tega dokopati na način, kot se je Šetinc: svet moraš spoznavati in kolikor mogoče spoznati, da se zares vrneš domov in k sebi. Za domačim plotom ostaneš vse preveč zaplankan. Zamejenost ne obrodi sadov.

Tako naj bi OKOLI SVETA DO SEBE opozoril tudi na to bistvo in kakovost našega življenja in prebitja, če hočemo skupaj s človeštvom v novo stoletje, v stoletja, ki prihajajo.

Knjigo dopolnjujejo lepi fotografski posnetki krajev in trenutkov, ki jih je bilo vredno ugrabiti minljivosti. Poleg avtorja so jih prispevali naš znani snemalec Joco Žnidaršič, Franc Razdevšek in Zoran Vogrinčič, nekaj pa so jih posodila veleposlaništva obiskanih držav.

Marika Georgievskaja je s posluhom in lepo opremila in tehnično oblikovala knjigo.

Vekoslav Španger: BAZOVIŠKI SPOMENIK

Pričevanje. Druga izdaja. Izdala in založila Hranilnica in posojilnica na Opčinah. Trst 1986. Spremna beseda Boris Pahor. Opremil Franko Vecchiet. Strani 220.

*JANEZ GRADIŠNIK***BAZOVIŠKI SPOMENIK**

Čeprav je to spominsko »pričevanje« izšlo že drugič, se je bati, da ga bo na tej strani zahodne državne meje le malokdo dobil v roke. Izdajateljica namreč v knjigi sporoča, da bo »primerno število izvodov« knjige podarila svojim članom in šolskim ter drugim knjižnicam; le preostali del naklade bo šel v prodajo, vemo pa, kako težko je dobiti slovenske knjige, ki izidejo »zunaj«. Tudi to poročilo o knjigi prihaja prav zato že z zamudo.

In vendar bi delo zaslužilo veliko bravev, saj širše občinstvo prav slabo pozna dejavnost podtalne organizacije primorskih Slovencev z imenom Borba, organizacije, v kateri je delovala četverica bazoviških žrtev Bidovec, Marušič, Miloš in Valenčič. (Vsaj ta imena pozna, upam, velika večina Slovencev.) Španger je bil skupaj z njimi v vodstvu Borbe, tudi zanj je bila na procesu zahtevana smrtna kazen, prisodili pa so mu potem 30 let zapora. Po 9 letih v raznih ječah je leta 1939 prišel na svobodo, se po raznih zapletih pridružil narodnoosvobodilnemu gibanju, bil po vojski med soustanovitelji Slovenske levice v Trstu (1968) in umrl konec leta 1971. To »pričevanje« je napisal že v zgodnjih 60. letih, vendar ga je moral (ob podpori nekaj prijateljev) izdati 1965 v samozaložbi.

V predgovoru pravi Španger, da s to knjigo ne namerava opevati slave organizacije Borbe ali njenih stvariteljev, temveč prikazati »tista dejstva tako, kakor sem jih doživljal, ko sta nas navdajali resnica in pravica, za kateri smo se borili in trpeli«. Za bravece so zelo koristna začetna poglavja, kjer avtor prikazuje politični in družbeni položaj na Primorskem ob koncu prve svetovne vojne, fašistične pogoje ter mladinska društva in

mladinsko misel. S tem je podan okvir, v katerega Španger lahko postavi opis organizacije Borba in njenega delovanja.

Marsikdo Slovincem ne pripisuje zmožnosti, da bi se v stiskah znali odločno upreti krivicam in nasilju. Narodnoosvobodilni boj v letih 1941–1945 naj bi bil nekaj povsem izjemnega. Kdor je takih misli, bo začuden prebiral Špangerjevo poročilo o tem, kako so primorski mladinci, potem ko so bila razpuščena vsa njihova društva, jeseni 1927 razpravljali o tem, kaj bi bilo storiti, in kako so mlajši med njimi »v svojem mladostnem žaru čutili potrebo po odločnem boju, dokler je še čas«. Ustanovili so si tajno organizacijo Borbo, ki je bila odločena, da se bo proti fašističnemu zatiranju slovenskega življa bojevala tudi s silo; namreč z atentati na šolska in podobna poslopja. Takih dejanj je storila veliko, pri tem pa vendar skrbela, da je »delala silo« predmetom in ne ljudem. Le naključje je hotelo, da je neki fašist ob enem teh atentatov izgubil življenje.

V kratkem času so mladi zagnanci razpredli svojo podtalno organizacijo po velikem delu Primorske in tudi v Istro, saj so bili med drugimi povezani z Vladimirjem Gortanom, ki je bil pozneje postavljen pred fašistično sodišče in ustreljen 17. oktobra 1929. Povezani so bili z (pri nas bolj znano) organizacijo TIGR (Trst, Istra, Gorica, Reka), ki je delovala predvsem na Goriškem. Po procesu leta 1930, po katerem je bila večina članov Borbe ustreljena ali zaprta, je dejavnost Borbe večidel zamrla, njeno vlogo pa je prevzel TIGR; ta organizacija ni bila za nasilna dejanja, bolj je skušala prosvetno delovati med ljudmi, čeprav je tudi prišla pod udar fašističnega nasilja.

O silni zagnanosti in gorečem idealizmu članov Borbe pričuje Špangerjevo zatrdilo na strani 172, natisnjeno z velikimi črkami, »da od ustanovitve te organizacije pa do dneva, ko smo bili prisiljeni oditi za zapahe, niso ne tajna organizacija Borba ne člani le-te dobili niti beliča od kogar koli, ki ni pripadal tej organizaciji. Vsa denarna sredstva, ki jih je Borba potrebovala, so bili izključno prispevki, zbrani med lastnimi aktivnimi in pasivnimi člani tajne organizacije.«

Spomladi 1930 je prišel v Trst oddelek posebne fašistične policije OVRE, da bi polovil atentatorje. Ker ti niso nehali delovati, je moral prej ali slej priti trenutek, ko so ti »amaterji« padli v roke »znanstveni« policiji, kakor ji pravi Španger. Sledilo je dolgotrajno zasliševanje in potem proces, prirejen z vsem pompom, kakršnega je bila zmožna fašistična justica. Posebej za to je prišlo iz Rima v Trst Posebno sodišče, da je prve dni septembra 1930 sodilo 17 obtožencev (drugi zaprti so morali čakati na »svoj« proces do 4. decembra 1931 v Rimu). Španger popisuje, kar se je godilo z njim, dopolnjuje pa to s pričevanji iz knjig drugih avtorjev in iz tiska, ki je o procesu poročal, tako v Italiji kakor drugod. Od drugod jemlje seveda le poročila, ki so bila obtožencem naklonjena (drugi o procesu povečini tako niso poročali).

Ni moj namen, da bi tukaj povzema vsebino knjige. Čeprav sem spredaj izrazil dvome, da se bo zlahka dobila pri nas, vendarle mislim, da si jo bodo tisti, ki jih bo zanimala, tako ali drugače priskrbeli, saj je tega vredna. Dala jim bo vpogled v zanimiv in hkrati pretresljiv kos slovenske zgodovine, kos, ki pričuje o slovenski narodni zavesti in o Slovencih, zmožnih odpora tudi pod najhujšim pritiskom.

Kako strahovit je bil pritisk fašizma v tistem času tudi drugod po Evropi, lepo kaže nekoliko naivna Špangerjeva formulacija na str. 194: »S posebno bratsko občutljivostjo je Češkoslovaška pokazala vso svojo ogorčenost nad krivično obsodbo bazoviških žrtev. Naj omenim le zborovanje v Bratislavi, ki se ga je kljub prepovedi policije udeležilo preko 5000 ljudi...« Zborovanje, ki ga je policija prepovedala! Ogorčenosti torej ni pokazala Češkoslovaška (država), ta je proteste v svoji preplašenosti prepovedala, »ogorčenost« so pokazali le posamezniki, ki se niso menili za

policijsko prepoved. Podobno je, kakor bomo še videli, ravnala tudi jugoslovanska vlada.

Boris Pahor pravi v spremni besedi, da ne gre za »dokumentirano izdajo«, čeprav da bi bila koristna. Dajanje pripomb naj bi bilo delo zgodovinarja, ki bo »s potrebno pripravo temeljito obravnaval tisti čas«. Po mojem bi bilo tudi tukaj koristnih nekaj pripomb, ki bi nepoučenemu bravcu olajšale razumevanje. Zanimivo bi bilo recimo zvedeti, od kod vsa silna množina ilegalnega tiska, ki so ga udje Borbe širili ob vsaki priložnosti (zlasti letake). Španger o tem ne omeni nič, a drugim je morda že znano? Eden izmed dveh oproščenih obtožencev je bil Ciril Kosmač – dobrodošla bi bila pripomba, da to ni bil nihče drug kakor naš znani pisatelj. In ali se tudi zdaj še ne ve, kdo je bil »tedanji očividec«, s čigar besedami Španger poroča o zadnjih trenutkih četverice bazoviških junakov?

Ob koncu, ker se pač veliko ukvarjam z jezikom, še majhen jezikovni kuriozum iz knjige. Na strani 192 piše Španger o tem, kako zadržano so o procesu poročali jugoslovanski dnevniki, »očitno se držijo direktiv, ki jih je dala vlada« (ki se je Italijanov bala). Pa pravi Španger: »Iz tega sledi, da so bili jugoslovanski narodi poučeni le z De Lapalys-ovimi poročili.« Le kaj naj si naš današnji bravec misli, kdo da je bil ta skrivnostni De Lapalysse? Sam sem na to osebo naletel pri prevajanju Joyceovega Ulikseša v zvezi z anekdoto, ki je predolga, da bi jo tu navajal. Skratka, »une vérité de la Palisse« pomeni *samoumevno resnico*, ki je ni vredno navajati. Izraz poznajo tudi Italijani, v besednjakih imajo pridevniško obliko »lapalissiano«. Tudi taka reč bi gotovo zaslužila opombo.

Španger ni bil šolan človek (ljudska šola, mizarski uk), svojo knjigo je napisal v jeziku, kakršnega je pač znal. In vendar: pravi užitek je brati delo, napisano v tako čisti slovenščini, tako brez tiste množice najraznovrstnejših napak, ki v različnih izborih in sestavah »krasijo« skoraj vsako knjigo, ki danes izide na Slovenskem. Tistih nekaj napakic, ki jih je Španger vendarle zagrešil, je komaj vrednih omembe. Marsikateri izmed naših »zaresnih« pisateljev bi se lahko učil pisati pri njem.

Knjiga je tudi zelo lepo opremljena (opremitelj Franko Vecchiet).

Fontaneto d'Agogna, 20. 4. 88

Spoštovana Jolka Milič,
zahvaljujem se Vam za dragoceno in prelepo knjigo, ki sta jo Vaša strast in literarna
zmogljivost naredili iz Antologije italijanskih partizanskih pesnikov.

Zelo lepo sta mi telefonirali Marilena Pedrotti Probo in partizanska heroína Tullia De
Mayo »Manuela«, obe srečni zaradi Vaše knjige in ganjeni ob vrednotenju pesniških del o
našem odporniškem gibanju.

Ponavljam, da je sam nisem samo občudoval, ampak me je tolikšna rahločutnost globoko
ganila. Pomembne so izbrane pesmi (svoje sem vse prepoznal!), zelo obsežen uvodni esej
(čeprav je žal v drugem jeziku), izredno lepa oprema: naravnost sijajna.

Dejstvo, da ste v Sloveniji prevedli izbor italijanske partizanske poezije, kar se ni v Italiji
skoraj nikoli zgodilo s poezijo odpora iz drugih dežel, zbuja občudovanje in sili k premišljevanju.
Priča mi tudi o tem, da je pri vas vse, kar se nanaša na odporniško gibanje, še vedno zelo
upoštevano, medtem ko ga pri nas sicer spoštujemo, vendar ostaja to skoraj izključno omejeno
na tiste, ki so ga preživeli in plačali.

Če bi naš politični vrh ravnal drugače, bi morala odporniška tematika priti v šole in bi
bilo treba prevrednotiti literarno zgodovinsko dokumentacijo, pričevanje preživelih, pisateljev,
pesnikov. In mladi bi razumeli.

Toda to se dogaja v skrčenem obsegu, vedno na krajevne in omejene pobude, in vendar
Vam lahko povem iz neposrednih izkušenj, da predvsem to pesništvo naravnost neverjetno
očara mladino.

Ganljivo vljudno me prosite, naj Vas počastim s kakšno »besedico«! Saj bi Vam vendar
moral napisati deset strani, tako je vse to lepo, pomembno, ganljivo v Vašem delu, ki je
predvsem v nas, avtorjih, ki ste nas postavili v ospredje pozornosti v Vaši državi, zbudilo
neprimerljivo zadovoljstvo in nam pomeni izredno veliko nagrado za našo zavzetost.

Zavzetost, ki vsaj pri nekaterih med nami ne popušča. Pri meni priča o tem izdaja *Per non
gridare alle pietre* (Da ne bi kričali kamnom), ki Vam jo prilagam, delo, ki je že skoraj
razprodano in ki so ga člani odporniškega gibanja sprejeli z največjo toplino in zanimanjem
in ki je, na srečo, prišlo v šole.

Imam še eno zbirko, s katero mislim končati svoj pesniški cikel o italijanskem odporniškem
gibanju in nosi naslov *Il segno del lichene* (Znamenje lišaja – kadar umre lišaj na gorskih
skalnih, zapusti sled, ki se ne da odstraniti). To je obsežna zbirka in jo bom tako kakor prejšnje
podaril Inštitutu za zgodovino odporniškega gibanja; želim si, da bi čimprej izšla v tisku.

Tako lahko rečem, da od leta 1944 do danes poskušam prispevati svoj delež k »tistemu
času«, ki je za nas postal zgodovina in legenda in je pomenil začetek svobodnega in
demokratskega preroda naše države.

Veliko se ukvarjam tudi z drugimi področji pesništva, vendar je to nekaj drugega in si
želim, da bi lahko z Vami sodeloval še naprej.

Zahvaljujem se Vam iz vsega srca in Vas prosim, da bi bili moja prijateljica, čast, za katero
sem Vam iskreno hvaležen.

S spoštovanjem in priskrčnim pozdravom

Vaš

Dante Strona »Dumas«

17
partizanskih pesnikov

170 pesmi
o
italijanskem odporu
s
pesniškim
uvodom
in
epilogom

IZBOR IN PREVOD JOLKA MILIČ



NAGRADA VSTAJE SLOVENSKEGA NARODA ZA LETO 1987

Chivasso, 19. marca 1988

Draga prijateljica,

Čeprav se še ne pozna, te imam res za prijateljico, saj si naredila zame nakej čudovitega: v svoj jezik si prevedla delo, ki sem mu posvetila leta in leta strasti in raziskav, dela in truda. Najlepše plačilo zame je zavest, da je moja antologija zdaj znana pri drugem narodu in da lahko drugi ljudje, telesno oddaljeni, neznani, presojajo osupljive pesmi italijanskih partizanskih pesnikov, ki sem jih odkrila in močno vzljubila.

To moje »odkritje« je v Italiji znal ceniti, žal, le majhen krog strokovnjakov, ki se že tako zanimajo za odporniško gibanje, in tistih, ki so pesnike poznali osebno.

Le malo drugih je po prvem trenutku radovednosti znalo dognati in vzljubiti spoznanje, koliko je v resnici vreden trud, da vsak dan, ceniš, ponavljaš, poješ: o idealih boja proti fašizmu, idealih, kakor so svoboda, pravičnost, bratstvo, enakost, o vsem, kar se ponavlja v verzih naših partizanskih pesnikov.

Ta brezbriznost me je boleče razočarala.

Zato me je nepričakovano in prelepo presenetila vest o tvojem prevodu, ki mi je v srce spet prinesel upanje: torej moj trud ni bil zaman!

Želim si, da bi mi pisala in mi iskreno poročala, kaj mislijo v Jugoslaviji o tej knjigi. Žal ne vem, na koga bi se obrnila, že zato, da bi mi prevedel uvodno besedo knjige, ki mi jo je poslala vaša urednica.

Bi mi to lahko naredila ti? Res bi ti bila hvaležna.

Bila bi tudi vesela, če se v mojem imenu zahvališ urednici za podarjeni izvod.

Na Stronovo prošnjo ti pošiljam naslove nekaterih pesnikov, kolikor jih imam: žal nimam vseh, saj sem vzela njihove pesmi iz izdaj, objavljenih pred veliko leti, nisem pa našla njihovih izvirnih naslovov.

Kar zadeva Binija, vem, da je bil pred leti hudo bolan in v bolnišnici nekje v Liguriji, njegovega naslova pa nimam. Toda kar boš sporočila Aldu Farini, bo prišlo do njega. Vem namreč, da ga občasno hodi obiskovat.

Poskušala bom dobiti naslove drugih pesnikov, in če se mi bo posrečilo, ti kajpak sporočim. Si jih poskusila zvedeti pri založbi Il Ventaglio (Pahljača)? Poskusi, mogoče boš imela več sreče!

Pričakujem tvoje novice. Oprosti za tipkarske napake.

Sporoči mi, kako si zvedela za mojo antologijo, res bi rada vedela!

Tvoja

Marilena Pedrotti

Rim, 22. marca 1988

*Velespoštovana gospa Štrajnar,
z velikim zadovoljstvom sem nepričakovano prejel 12. številko revije Borec, katere urednica ste.*

Moram Vam čestitati, da ste se odločili za objavo besedil italijanskih partizanskih pesnikov.

To ni samo prijateljsko dejanje, ampak po mojem tudi pomemben prispevek k boljšemu spoznavanju čustev in kulture kot prvin, ki naj okrepijo dragocene prijateljske stike.

Rad bi Vam tudi čestital v imenu urednika italijanskega dela Resistenza e poesia (Odpor in pesništvo). Takoj sem ga tudi obvestil o izidu Vaše revije.

Če bo kdo v prihodnje ocenil Vašo dragoceno pobudo, Vam bom to sporočil.

Za 12. številko revije Borec bi se lahko zanimali na ANPI (Državno združenje italijanskih partizanov) v Vidmu, Tržiču, Pordenonu, Trstu, tam, kjer so v združenju tudi državljani slovenskega rodu.

Dovoljujem si, da Vam sporočim naslove teh ANPI, s katerimi lahko poiščete neposreden stik, če se Vam bo zdelo koristno obvestiti jih o svoji pobudi.

Sprejmite, prosim, moje pristrčne pozdrave

*generalni sekretar
Giulio Mazzon*

* * *

Vicenza, 23. 4. 1988

Spoštovana gospa,

zahvaljujem se Vam za Vašo antologijo, ki ste mi jo poslali. Zdi se mi zelo dobra.

Če bi mi bili pisali, bi Vam bil lahko poslal še neizdane stvari. Toda tudi tako je dobro. Opozoril bom na izid tega dela.

S hvaležnimi in prijateljskimi pozdravi

Neri Pozza

Torino, 26. februarja 1988

Spoštovani,
prejela sem posebno številko revije *Borec* s pesmimi mojega moža Prima Levija in se Vam zanj napolepše zahvaljujem.

Žal mi je, da ne znam slovensko, da bi lahko še bolj cenila to vaše lepo delo, kakor si tudi zasluži.

Opazila sem, da so v mozem življenjepisu navedene tudi njegove knjige, vendar je, če sem prav razumela, izpuščena njegova prva in najpomembnejša knjiga *Če je to človek*. V njej govori o svojem ujetništvu v Auschwitzu.

V morebitnem ponatisu bi to mogoče lahko dodali. Še enkrat se Vam zahvaljujem, Vas pozdravljam in Vam iskreno čestitam.

Vaša Lucia Levi

* * *

Novara, 6. marca 1988

Draga gospa Milena Štrajnar,
po vrnitvi s kratkega oddiha ob morju sem doma našla prelepo posebno številko revije *Borec* in v njej tudi svoje pesmi. Zelo sem Vam hvaležna za prijaznost, da ste mi poslali to darilo. Vaše »kulturno dejanje«, kakor ga imenujete, se je posrečilo, in to je zelo razveseljivo.

Ceni ga tudi naša družinska prijateljica, katere brat je bil partizan, ki ga opisujem v svojih pesmih. Ker imam tudi sama brata, ki je nekaj let delal v Jugoslaviji (vodil je postavitve novih papirnic), si bom dala prevesti uvod, saj bi zelo rada spoznala vaše misli.

Čestitam torej za lepo delo in se Vam še enkrat iskreno zahvaljujem.

Želim Vam uspešno delo še naprej in Vas prisrčno pozdravljam.

Maria Panagia

Firenze, 16. marca 1988

Spoštovana urednica,
iskreno se Vam zahvaljujem. Vam in vsemu uredništvu, da ste mi podarili 12. številko Vaše cenjene revije. Res škoda, da ne znam slovenskega jezika, žal malo razširjenega tukaj v Firenzah in ne morem do vseh podrobnosti oceniti tudi vsebine, toda gotovo je Vaš »kulturni podvig« – da se izrazim z Vašimi besedami – pomemben tudi s stališča bratstva med narodi. Zagotavljam Vam, da bom Vašo revijo zelo rad pokazal krogu svojih znancev in govoril o njej: zame je izredno laskavo dejstvo, da bo nekaj mojih pesmi lahko bral kak nekdanji partizanski tovariš iz vrst čudovitega jugoslovanskega ljudstva. Nam, Italijanom, morate vi še veliko odpustiti, čeprav se je štirideset tisoč naših sonarodnjakov znalo spremeniti iz zatiralcev v osvoboditelje in jih je dvajset tisoč z življenjem plačalo odločitev za to odkupitev. Toda zdaj si moramo prizadevati za uresničitev prihodnosti v miru in vesoljnem bratstvu; ponos me navdaja ob misli, da ljudje berejo moje pesmi s takimi občutki.

Še enkrat se Vam zahvaljujem in Vas bratsko pozdravljam.
Sosednemu bratskemu ljudstvu želim mir in napredek.

Giovanni Frullini

* * *

Sovona, 16. marca 1988

Spoštovana Milena Štrajnar,
prejel sem dvanajsto številko Vaše lepe revije, posvečeno pesništvu italijanskega odpora. Rad bi Vam čestital za pobudo, s katero revija Borec zastavlja vprašanje o univerzalnosti pesništva, umetnosti, kulture nasploh. V boju proti nacifašizmu so se moški in ženske raznih narodnosti združili in se bojevali v imenu svobode.

»Domovine« z njihovimi mejami, ki so pogosto vir sporov in nerazumevanja, lahko premagata v njihovem utesnjenem pomenu le kultura in medsebojno poznavanje.

Zahvaljujem se Vam. Vas iskreno pozdravljam in Vam še enkrat čestitam za Borčevo lepo pobudo.

Enrico De Vincenzi

Courgne, 5. marca 1988

Spoštovana glavna urednica revije *Borec*,
zahvaljujem se Vam za poslano posebno številko Vaše revije. Gre za resnično pomembno delo, za katero zaslužite pohvalo. Tudi zato, ker bodo po njem spoznali dejavnosti italijanskih partizanskih pesnikov v naši državi, ki je toliko pretrpela zaradi nacifašizma.

Počaščena sem in Vam hvalažna, da ste me uvrstili med avtorje in odmerili mojim pesmim tako obsežen prostor; te so moje orožje, ki mi je ostalo, ko sem odložila puško.

O izidu antologije sem takoj obvestila svojega partizanskega tovariša Prima De Lazzarija, urednika glasila Državnega združenja italijanskih partizanov z naslovom *Patria Indipendente*. Vljudno Vas prosim, pošljite mu izvod knjige, da jo bo lahko ocenil.

Najlepše čestitke tovarišici Jolki Milič in tovarišu Frančku Bohancu in Vam vsem za velik trud in odličen uspeh.

Z izrazi hvaležnosti in spoštovanja Vas prisrčno in bratsko pozdravljam.

Tullia De Mayo

P. S.

S posebno pošto sem vam poslala svoji knjigi *Tempo di Resistenza* (Čas odpora – p. uredništva) in *Il prezzo della Libertà* (Cena svobode – op. uredništva), katerih soavtor je tovariš Vincenzo Viano.

Bologna, 14. marca 1988

Draga prijateljica, prejel sem dvanajsto številko Vaše revije Borec: res prisrčna hvala. Vaša pobuda se mi zdi odlična in samo upam, da bo tudi v Italiji kakšna angažirana revija (še vedno je nekaj takih) naredila kaj podobnega za jugoslovansko poezijo upora. V Evropi se je treba spominjati in častiti povezovalne vrednote, ki so pred štiridesetimi leti združile toliko bojevnikov v boju proti fašizmu in nacizmu. Kakšna »revizija« neki! Prav zares ni kaj »revidirati«, ampak je treba poznati, premišljevati, razumeti.

Ker ne znam slovensko, si bom dal prevesti uvodni esej Frančka Bohanca.

In v znamenje hvaležnosti in prijateljstva pa tudi protifašistične solidarnosti Vam v prilogi pošiljam svojo knjižico.

Z najboljšimi željami za lepe uspehe in dobro kulturno delovanje Vas prisrčno pozdravljam

Francesco Berti Arnoaldi Veli

P.S.

Sem predsednik pokrajinskega inštituta za zgodovino upora v Emiliji Romanji (via Castiglione 25, 40124 Bologna), kjer je velika knjižnica za sodobno zgodovino – nad 26.000 zvezkov – zlasti o uporu. Če imate kaj svojih izdaj o tem predmetu, Vas prosimo, da bi nam jih poslali. Hvala.

LADO AMBROŽIČ-NOVLJAN

ODGOVOR NA PISMO JOŽETA DEŽMANA

Na sestanku piscev zgodovine narodnoosvobodilnega boja in revolucije, organizatorjev zgodovinopisja, zgodovinarjev in predstavnikov odborov partizanskih enot in političnih medvojnih organizacij, ki je bil 23. decembra 1987 v Kranju, nas je predstavnike društva (Ivan Jan, Rudolf Hribernik-Svarun in Lado Ambrožič) posebno spodbudila diskusija Jožeta Dežmana, ker je vnesla v razmišljanje nekatere nove ideje in zamisli. Pozvali smo diskutanta, naj svoje misli napiše in objavi, da se ne bi prezgodaj pozabile. Jože Dežman je poslušal naš predlog in zapisal svojo diskusijo ter jo objavil v reviji Borec kot pismo našemu društvu. Izvršilni odbor je o tem pismu razpravljal na svoji seji maja 1988. Pooblastil me je, da na Dežmanovo pismo odgovorim.

Temeljno vprašanje, ki ga je v pismu in v diskusiji v Kranju načel Jože Dežman je, da bi bilo treba razmisliti o pristopu k raziskavi strukture (sistema), ki jo poimenujemo: čas druge svetovne vojne na Slovenskem, in razvoja tistih prvin te strukture, ki usodno vplivajo na razvoj v Sloveniji do današnjih dni«. S tem v zvezi Jože Dežman jasno pokaže, da ni zadovoljen s Programskimi in metodološkimi načeli za pripravo knjig Knjižnice NOV in POS, ki jih je leta 1968 napisal Zdravko Klanjšček.

Najprej nekaj besed o Programskih in metodoloških načelih. Napisana pred mnogimi leti so pomenila zanesljivo orožje piscem zgodovine, ki so se prvič spopadali s to vrsto strokovnega znanstvenega dela. Razume se, da ta načela ničesar ne predpisujejo in nikogar ne zavezujejo k vnaprej odrejeni smeri. Pripomogla so, da so raziskovalci lažje sledili strokovnim pristopom k zgodovinski znanosti in spoznali za raziskovanje zgodovine nujne metodološke prijeme. Po dveh desetletjih smo v zgodovinopisju napravili velike korake naprej. Ker je vsem avtorjem zgodovinopisnih del bila dana popolna svoboda glede uveljavljanja lastnih pogledov na delo in je temeljno vodilo iskati v raziskovanjih zgodovine le resnico, so se pisci razvijali v skladu s svojimi pogledi, značajem in kritično močjo. Spominjam se, da je bilo v komisiji za zgodovino narodnoosvobodilnega boja pri predsedstvu Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije zelo zanimivo poslušati recenzije o različnih delih različnih zgodovinarjev in piscev. Vsakdo je bolj ali manj razvijal svojo samostojno pot v metodah raziskovanja in načina podajanja gradiva, in to je bilo zelo napredno. Tako je zanimivo, na primer, da je pokojni Milan Guček, pisatelj in zgodovinar, uveljavljal svoj poseben literarno obarvan slog pri pisanju zgodovine Šerčerjeve brigade. Njegova druga knjiga zgodovine Šerčerjeve brigade pod posebnim podnaslovom Pekoči sneg, ki razgrinja pred bralcem težko pot Šerčerjeve brigade v sestavi Štirinajste divizije na bojnem pohodu na Štajersko 1944. leta, je doživela v komisiji za zgodovino izredno ugodno oceno. Ocene pa so dali recenzenti – sami profesionalni zgodovinarji! Naj tudi povem, da sem v svojem recenzentskem delu mogel zasledovati zanimive drugačnosti, bodisi v slogu pisanja, bodisi v stvarnem pristopu k raziskavi. Nekateri avtorji so bili suhi pripovedovalci, nekateri so bili izbirčni pri vnašanju dokumentarnih podatkov v znanstveni aparat, drugi pa so v svojih delih razmišljali in prispevali analize in sklepe itd. Pisci nikoli niso bili ovirani pri uveljavljanju svoje individualne posebnosti in sposobnosti pri delu.

Dežmanov predlog o pristopu k raziskavi strukture razumem tudi kot neko določeno kritiko dosedanjega načina podajanja zgodovine enobeja in revolucije. Dandanes pa je tak čas, da so ljudje postali zelo kritični do zgodovine narodnoosvobodilnega boja. Zahtevajo, naj se razkrivajo tudi velike slabosti, ki so se med enobejem pojavljale in ki so dolgo ostale skrite in zakrite kot tabu ali nekaj podobnega, kot nekaka prepovedana tematika iz naše

nedavne zgodovine. Če sem torej prav razumel Jožeta Dežmana, potem bi o tem vprašanju spregovoril nekaj besed.

Kakšne so dandanes dejanske razmere v naši deželi, ki o(ne)mogočajo neoviran pristop k informacijam, ki so v zgodovinopisju potrebne. Dejansko je še polno preprek in pritiskov, ki ovirajo razkrivanje prave podobe naše medvojne zgodovine. V prvi vrsti je to zapiranje posebno izbranih arhivov za daljše obdobje, kot pa je stvar v navadi. Viri za mnoga zgodovinska dogajanja so še dandanes nedostopni. Pri nas še ni v navadi, da bi se možnosti za dostop do zgodovinskih virov uredil na tak način, da bi se vnaprej določil rok za odpiranje arhivov različnih vrst. Vse je odvisno od dnevnice politike, različnih, zlasti političnih interesov, pa tudi varovanja ugleda nekaterih političnih osebnosti. Ovira za pridobivanje ali pa tudi objavljanje nekaterih informacij se kažejo tudi kot osebni pritiski na avtorje in raziskovalce. Poleg tega so še mnoga pota, ki zavirajo delo avtorjev. Med drugimi moram omeniti tudi samocenzuro. Mnogi ljudje še dandanes živijo pod vplivom nekdanjih političnih dogem in navad, ki zamegljujejo poglede na resnična dogajanja. Samocenzure se nekateri avtorji celo ne zavedajo. So tudi primeri, ko posamezniki v obliki nasvetov avtorjem brišejo iz spomina mnoga dogajanja, ki bi bila za analizo družbenih gibanj prepotrebna. Treba je potrditi, da direktnih pritiskov političnih forumov na zgodovinarje skoraj ni več. Boj za resnično informacijo se bje na področju vplivov po individualnih kriterijih in skritih poteh. Toda prava pot zgodovinopisja, ki odkriva stvarne pristope k resnici v zgodovinopisju, se vse jasneje kaže pred zgodovinarji in je na zmagovitem pohodu. Tudi v politiki je bil v tem pogledu napravljen velik korak. Kot se morem spominjati, je bilo v komisiji za zgodovino, kjer so zbrani in delujejo najplodnejši in najbolj večji zgodovinarji, vedno temeljno načelo, ki se je spoštovalo, to je, da je treba odstranjevati ovire, ki se postavljajo po robu zgodovinopiscem pri raziskovanju. Komisija se je vseeno redkeje spopadala z nepravilnimi pogledi na zgodovinopisje. Pri vseh članih komisije je v tem pogledu vladala popolna enotnost. So pa stvari, ki jih kljub vsemu ne bo mogoče obvladati. Nekateri zadeve iz naše nedavne zgodovine bodo še dolgo ostale zaprte v trezorjih politike ali policije. Lahko si mislimo, kakšne težave bo imel zgodovinar, ki bo obravnaval nastop policijskih ustanov v enobeju (Vosa, Ozne itd.). Vprašanja nepravilnih likvidacij med vojno so stvari, okrog katerih mnogi najraje naredijo širok ovinek. Eno temeljnih vprašanj naše vojne zgodovine je, kaj je resnica v zvezi z dolomitsko izjavo. Tudi pri tem je veliko razmišljanj, ovinkarjenja in nezgodovinskih pristopov.

Zato moramo pogledati na pereča vprašanja naše vojne zgodovine in revolucije še z nekega zornega kota. Ne smemo podlegati sodobnim krčevitim tendencam, da bi v zgodovini enobeja našli čim več in čim bolj pikantnih slabosti, ki naj bi jih bilo zagrešilo vodstvo osvobodilne vojne. Podpiranje takih prizadevanj bi popolnoma izničilo strokovno in znanstveno vrednost raziskav. To je druga plat medalje, ki ji zgodovinarji ne smejo podleči, pa četudi raziskujejo le majhne teme našega osvobodilnega boja. Zgodovina ne sme podlegati ne zahtevam dnevne politike, niti mahinacijam tistih političnih skupin, ki hočejo iz težkih politično-moralnih razmer izvleči čim več koristi zase in za svoje težnje po oblasti.

Na nekatere teme, ki se jih je lotil Jože Dežman v zvezi s svojim temeljnim pristopom in ki jih dosti obširno opisuje, ne bom odgovarjal, saj je to stvar strokovne diskusije, ki jo avtor pisma našemu društvu pač navaja kot odkrivanje možnosti ali slabosti zgodovinopisja. Seveda je res, da glede odkrivanja količin, ki nastopajo v zgodovinskih gibanjih in ki jih avtor navaja kot številčne količine (udeležba Slovencev v enobe v številkah), še ni jasnosti in jih še dolgo časa ne bo, saj zahtevajo zelo dolgotrajno študijo in obenem tudi oblikovanje objektivnega stališča do vrednotenja politične moči različnih slojev ali političnih kategorij prebivalstva med vojno. Vsekakor je to velika in zahtevna tema, ki pa se je bo zdaj mnogo lažje lotiti zaradi časovnih razdalj, ki nas ločijo od osvobodilne vojne slovenskega naroda, in zaradi umirjanja političnih strasti, ki zamegljujejo ocenjevanja in tehtanja.

Dodal bi še, da je pri raziskavi naše vojne zgodovine treba vendarle spoznati dejstvo, da so cilji raziskovanja zgodovinarjev vojaške enote, katerih zgodovine se objavljajo v Knjižnici NOV in POS, ter politično delovanje med enobejem v okviru političnih organizacij Osvobodilne fronte in partije. Glede zgodovine vojaških enot kakšnih posebnih problemov ni, zato

je ta smer zgodovinopisja dosegla velike uspehe in se z velikimi koraki bliža svoji realizaciji. Teže je z raziskavo politične zgodovine. Tu so še velike težave, saj so kreatorji tega dela zgodovine še neenotni v svojih ocenah. Postavljajo se vprašanja osebnega prestiža, pa tudi osebne odgovornosti za dela med vojno itd. Ko, na primer, prebiram nekatere rokopise o zgodovini okrožnih odborov Osvobodilne fronte, je mogoče razločno opaziti, kakšni pritiski na avtorje so in kako težko je avtorjem, če niso močne osebnosti, ki lahko take pritiske zavrnejo. Nekateri avtorji v taki stiski kar izpuščajo tako imenovano obdobje vojvodstva v Ljubljanski pokrajini leta 1942, pa tudi problemom nepravilnih zgrešenih likvidacij se izognejo z molkom.

Naj sklenem ta del odgovora s tem, da imajo avtorji Knjižnice NOV in POS in Knjižnice OF v glavnem svobodo pri iskanju »izraznih poti in oblikovanju vsebine raziskav« (Jože Dežman: Pismo, Borec XL/2, stran 212). Potruditi se bo treba, da se odstranijo tudi pritiski na področju političnih tem. Glede Dežmanove pripombe, da bi bilo delo komisije za zgodovino pri predsedstvu Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije manj vzdrževanje obstoječega stanja in »bolj spodbujanje izumiteljske vneme in ustvarjalne izvirnosti piscev«, naj odgovorim le na podlagi osebne izkušnje in poznavanja in delovanja te komisije, da je njeno delo prav tako, če pa še ni, naj bo Dežmanov predlog prispevek k izboljšanju slabosti pri delu komisije za zgodovino.

Nazadnje sem dolžan odgovoriti tudi na opombi Jožeta Dežmana o prizadevanjih društva piscev narodnoosvobodilnega boja in revolucije za ustrezno višino honorarja piscem na temo narodnoosvobodilnega boja in glede prednosti pri uvrščanju v programe raznih zgodovinskih del. Najprej moram povedati, da je bilo naše društvo ustanovljeno zato, da pospeši pisanje zgodovine enobe in revolucije, dokler so na razpolago poleg profesionalnih zgodovinarjev še tisti iz vrst borcev, ki jih pisanje zgodovine zanima in ki so si pridobili ustrezno večšino tega pisanja in raziskovanja. Vse prizadevanje in delovanje društva je usmerjeno v izpolnitev tega cilja. Društvo je v ta namen oblikovalo poseben program, ki seveda ni dokončen, vendar daje pregled del, ki jih je treba še opraviti. Zagotovilo je na podlagi tega programa družbenopolitično pomoč in verifikacijo tega programa kot projekta, ki ni le stvar zgodovinarjev, marveč korist in zato skrb vse naše družbe. Potegovalo se je za ustrezne honorarje avtorjem in uspelo zagotoviti iz posebnih skladov denarna sredstva (kolikor jih nerazumne razmere v Jugoslaviji ne bodo izničile), da bi se avtorski honorarji izplačevali po formuli ena avtorska pola je povprečni osebni dohodek zaposlenega v Sloveniji na dan izplačila. Člani našega društva so pretežno aktivni pisci zgodovine in tudi profesionalni zgodovinarji. Nimamo namena posegati v delo komisije za zgodovino pri predsedstvu Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije. Naša pglavitna naloga je dajati pobude za pospešeno delo pri zgodovinopisju narodnoosvobodilnega boja in ustvarjati materialne možnosti za to. Nismo priveseek nikogar, smo samostojna družbena organizacija s svojim programom delovanja, najmanj pa bi nam mogel kdo očitati, da smo režimska organizacija in podobno. Naši člani so zelo delavni in aktivni avtorji. Smo zagnani za projekt zgodovinopisja, ki sem ga omenil, in smo zainteresirani, da ga v najkrajšem času opravimo.

Iz tega sledi, da pripadnost našemu društvu ne vsebuje nobenih privilegijev v smislu vključevanja del v program niti v smislu dobivanja nadomestil za prekratko odmerjene honorarje založniških hiš. Držimo se le ene same zahteve: da gredo dela skozi komisijo za zgodovino, zato da sta zagotovljeni strokovnost in evidenca. Nobenih ovir torej ni, da ne bi tudi dela zgodovinarjev, ki niso člani našega društva, ne bila sprejeta v program zgodovinopisja narodnoosvobodilnega boja, ali da nečlani našega društva ne bi mogli biti deležni istih ugodnosti kot člani društva. Vsako drugačno stališče bi bilo sektaško in bi imelo negativen vpliv na zgodovinopisje. Želimo pa, da bi naše društvo bilo močno tako po številu zgodovinarjev članov kot po njihovi strokovni kakovosti, da bi laže izpeljali svoj program, ki ni ravno lahek.

IVAN JAN

MED POUČEVANJEM ZAŠEL V LASTNO KRITIKO

Šele zdaj, v tednu, ko mi kitajski horoskop pravi, da »*hudobija včasih uničuje tiste, ki ji pomagajo*«, in pa »*ne vračajte slabega s slabim, ampak bodite boljši*«, mi je prišla v roke 2. številka Borca, v kateri je tudi pismo zgodovinarja Jožeta Dežmana, naslovljeno na Društvo piscev zgodovine NOB in revolucije. Prav zanimivo je in vsebuje veliko tudi dobrega. Toda njegov način pisanja spominja na drznega petelina, ki po njivah in travnikih brska vsevprek in pri tem najde kako zrno. Zato zavračam tak način pisanja, s katerim nas je popeljal v šolo in okrcal vse po vrsti. Tudi iz Kronike Kokrškega odreda je povzel kratek citat, in sicer tistega in tako, da služi tistemu, kar si je zamislil. Sicer pa se zaradi tega tudi oglašam – drugi avtorji, omenjeni v pismu, pa naj to sprejmejo pač po svoje. Če bi bil Jože Dežman, ki je na srečo za celo generacijo mlajši od nas partizanskih piscev, član navedenega društva, bi se lahko pogovarjali kulturnejše, konstruktivnejše in neposredno. Izmenjavali bi mnenja – brez ostrega pisma!

Tudi jaz rad preberem vse, kar na primer o psihičnih težavah nekdanjih borcev napiše dr. Janko Kostnapfel ali drugi, kajti to je zapletena tematika in še povsem neobdelana. Vendar pa so zahteve, ki jih pri tem postavlja Jože Dežman piscem kronik in monografij, verjetno še prezahtevne. Zlasti še kar zadeva tisto, o čemer je beseda v njegovem pismu. S tem nočem reči, da v velikem delu nima prav, vendar je podatke, zlasti o padlih in ubitih sovražnikih, silno težko, če že ne včasih kar nemogoče zbrati. Saj še o naših padlih nimamo vseh podatkov. Kar takoj naj omenim, da bo (pri pisanju kronike Gorenjskega odreda) na primer silno težko zbrati podatke o 25 ali 26 borcih, padlih 9. septembra 1942 na Lipniški planini, itd.

A zdaj k stvari konkretno.

Jože Dežman je zapisal (tudi) takole:

»... Na primer v stalnem poudarjanju, kako kruto in krivično so postopali sovražniki z ujetimi partizani, ni ustrezne presoje partizanskih postopkov z ujetniki. **Včasih povemo le del zgodbe.** (Podčrtal I. J.) Ko Ivan Jan (v knjigi, nagrajeni z zvezno, četrtjulijsko nagrado) opisuje predajo nemške posadke v Begunjah, pove, kako se jih je kakih 80 predalo, bili so postrojeni, z orožjem položenim pred sabo. **«Potem pa na desno in smer Draga.»** Tu je zgodbe o posadki konec. **Vendar njihove kosti, ki prihajajo na svetlo v Dragi** in jih raznašajo otroci, zahtevajo vsaj pravico do priznanja smrti.«

Tako na kratko opravi z mojim primerom Jože Dežman. Saj se s prvim delom citata seveda strinjam, toda **tudi on je povedal le del zgodbe.** Kdor namreč ni prebral celotnega opisa o osvobajanju zapornikov v Begunjah 3. in 4. maja 1945, ki je prikazano kar na 89 straneh, bo kaj težko prišel do takega sklepa, kot mi ga je tu naprtil Dežman. Zakaj pri tem tako občutljivem opisu ni citiral še naslednjega (gre za ujetnike, ki so se v posebnih okoliščinah vdali):

Anton Zupan-Jaka (ki ga jaz citiram v knjigi) je moral prevzeti razoroženo posadko in jo pod (le zasilno stražo, ker je primanjkovalo borcev) odvedel proti Dragi. O tem je Zupan zapisal:

”Ljudje so nas pozdravljali in vpili, naj jim damo, kar so zaslužili, in bilo je prav nevarno, da se jih ne bi res lotili kar sami...” (Kronika Kokrškega odreda, knjiga III/332).

Dalje (na strani 339) pa pišem:

”Dasiravno so vhod v Drago spet varovale zasede, ni bilo zadosti varno (po vseh okoliških vaseh so bili nevarni vlasovci, a tudi domobranci so bili blizu). Poleg tega je bila tu še zajeta

nemška posadka, ki jo je bilo treba čimprej spraviti na varno, kajti ne pri vlasovcih, ne pri esesovcih, še manj pa pri domobrancih ni bilo čutiti kakega razsula.”

In dalje (na strani 340) spet:

”Za zastražene Nemce bo poskrbel (tako je bilo odredno povelje) načelnik štaba z majhnim spremstvom... Načelnik (kapetan Boris Globočnik-Damjan, ki je bil nedavno ranjen) je (tedaj) napravil zanimivo potezo: za notranjega poveljnika Nemcev je postavil njihovega policijskega poročnika... videl je, da so med njimi tudi antinacisti.”

In še malo naprej (na strani 342) spet:

”Dne 5. maja so partizanski stražarji razoroženo nemško posadko odpeljali v graščino in jo zaprli... Posebej so zaprli tiste gestapovce in policiste, ki so imeli omadeževane roke in so čakali na sodbo. Taki so bili Glanzer, Brandl in podobni. Nekaj protinacistično razporeženih policistov pa so izpustili.”

To sem moral navesti, kajti o tako občutljivih zadevah ni dopustno trgati takih stavkov iz pazljivo napisanega teksta. Zlasti ne, ker Dežmanova navedba v mojem primeru izzveni dvomno, čeprav je zapisana kot samozavestna ugotovitev, kajti tako je res zapisano. A ne le to: tistega ”na desno in smer Draga” **sploh nisem zapisal jaz**, saj nisem bil zraven, temveč sem navedel pripoved Antona Zupana-Jake, kar je v knjigi dobro razvidno.

In **drugič, s tem zgodbe o ujetnikih sploh ni konec**, kar sem dokazal z navedbami zgoraj. Tisto o kosteh pa je zgodba zase, kajti v Dragi je tudi veliko kosti ustreljenih talcev. Res pa je, da mi tega ni uspelo raziskati in ta naloga še čaka verjetno mlajše. Dežman je ta kratek navedek zapisal tako, kot da moje pisanje diši po nehumanosti. **To je nekakšna prva žalitev.**

Druga pa je še dosti hujša. Dežman (ne le pri meni) zelo premišljeno **ob mojem imenu navaja, da je bila knjiga, to je Kronika Kokrškega odreda (1.660 strani) nagrajena s četrtojulijsko, zvezno nagrado!**

S kratkimi besedami je ostri ocenjevalec povedal, da tako delo nagrade ne zasluži. S tem je kratko malo – med vrsticami namreč – **dal v nič ne le avtorja, temveč tudi recenzente, mentorje in predvsem tiste, ki so kroniko predlagali za nagrado!** Menda se za nagrado nisem predlagal sam? Takoj mu predlagam, naj se kake take kronike – pisanja mislim – loti sam, saj so avtorji iskani z lučjo pri belem dnevu!

Za konec pa tole.

Res našim kronikam še marsikaj manjka. Vsaj za kroniko Kokrškega odreda tako čutim. Vendar je bila napisana z najboljšimi nameni in po najboljših močeh, ki so zdaj – glede znanja – že nekaj večje. Tudi ne gre tajiti, da smo – z redkimi izjemami – dosedanje kronike in monografije pisali predvsem nekdanji borci, ki so sami šli skozi pekel vojne, sami videli in občutili kri in smrti, bili ranjeni in videli in čutili na svoji koži, kaj je okupator, ki ga nihče ni klical v deželo, in kaj so njegovi domači pomočniki, ki so trpljenju, smrtim in solzam prispevali dodatne grdobije. Saj smo prav zaradi tega začeli to opisovati. Je mar potem čudno – kljub težnjam po objektivnosti – da je sovražnikovo nasilje opisano z močnejšimi besedami in večkrat, kot pa narobe? Mi smo se vendar branili na svoji zemlji in hoteli osvoboditi domovino! Če bi Dežman tudi to imel pred očmi, ne bi pisal tega tako zviška, tako poučevalno in že kar žaljivo. Da pa bi nas kdo vpraševal o spoznanjih, tega pa ne!

Očitna pa je njegova strokovna usposobljenost, težnja po poglobljenem pisanju in opisovanju tematike narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Pri tem – in ne le on – bo kot mlad, neobremenjen z udeležbo v krvavem metežu, ki ga mi nikakor ne moremo pozabiti, pri zgodovinopisju s hladnokrvnim pristopom dosegal še velike uspehe. Vsaj želeti je. In kot sem že rekel, dobro bi bilo, da bi se včlanil v društvo, saj bi lahko znotraj njega usposabljali drug drugega: z izkušnjami in znanjem! Tudi te načrte goji društvo, katerega člani še kako želimo, da se vanj vključujejo predvsem mladi. V zvezi s tem samo še tole: člani našega društva so napisali že veliko knjig, vendar si nihče ne domišlja, da je to že dokončna zgodovina. Narobe, vemo, da je to osnova, ki pa bo mladim strokovnjakom v prihodnosti nepogrešljiva podpora.

Sicer pa so nam tudi strokovnjaki in družbeno pomembna telesa priznali, da **gre pri obdelovanju narodnoosvobodilnega boja in revolucije za velik, nacionalno pomemben projekt, ki ga je treba dokončati.** Tudi ob pomoči mladih zgodovinarjev!

MILAN BREZOVAR

KAKŠNI STA BILI USODI FRANCIJA MILJAVCA IN MILANA PAVŠIČA?

Dragi tovariš Milan Brezovar, nekajkrat sem že prebral vaš prispevek v reviji Borec št. 2, 1988, Žale v Ljubljani – priča dogajanj med vojno.

Posebej me je pritegnil prvi del vašega prispevka, v katerem ste spregovorili o grobiščih in grobovih borcev na ljubljanskih Žalah na oddelku N₃₀ oziroma z vašo kratico SG₁; omenjate, da je kar štirinšestdeset grobov označenih z neznani talec.

Naj se najprej predstavim. Sem borec narodnoosvobodilnega boja, doma iz Ljubljane za Bežigradom, Samova ulica št. 35, Stanko Miljavec je moje ime. Med narodnoosvobodilnim bojem sem prehodil pot od borca v Gubčevi brigadi do političnega komisarja v inženirsko minerskem bataljonu 15. divizije od druge polovice 1944 do konca vojne sem bil operativni oficir v štabu 15. divizije sedmega korpusa. Po osvoboditvi sem ostal v Jugoslovanski ljudski armadi, zdaj pa živim kot upokojeni polkovnik v Beogradu. Rojen sem bil v Ljubljani leta 1924, očetu Francu in materi Ani. Imel sem samo enega brata – Francija.

Moj brat Franci Miljavec se je rodil v Ljubljani 7. septembra 1926, in bil ta dan tudi vpisan v duhovniškem uradu deželne bolnišnice v Ljubljani. Končal je pet razredov na bežigrajski gimnaziji v Ljubljani in je vpisan v spominsko ploščo padlih borcev narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije na tej šoli. Konec 1943 je odšel v partizane. Pred odhodom je bil nekajkrat ujetnik belogardistov, in to naših sosedov. Bil je obveščevalec Notranjskega odreda in na koncu verjetno tudi obveščevalec štaba sedmega korpusa. Oktobra 1944 sta 18. divizija in Notranjski odred porušila Štampetov most. V akciji je sodeloval tudi moj brat Franci. Akcijo je načrtoval štab sedmega korpusa in je bila uspešna, tako da je bil do konca vojne pretrgan železniški promet med Ljubljano in severno Italijo. Takoj po tem napadu se je začela nemška hajka na 18. divizijo, Notranjski odred in štab sedmega korpusa. Od tedaj o bratu nimam več nobenih zanesljivih podatkov. Takoj po akciji sem slišal, da je padel skupaj s političnim komisarjem sedmega korpusa Josipom Zornado-Frenkom, ki ga omenjate na strani 160, pod številko 338, ekshumiran leta 1947 in pokopan na Žalah. Bil je naš dober tovariš in sosed, stanovali smo namreč v isti hiši in celo v istem nadstropju za Bežigradom. Vsi, njegovi starši, sosedje in tovariši smo ga klicali Pepe, tako da sem šele iz vašega zapisa zvedel za njegovo pravo ime Josip. Moj brat Franci je bil star komaj osemnajst let, ko je padel.

Na strani 160 pišete, da je pod številko 193 pokopan Franci Miklavčič – prav Miklave Franc, in prav zato vam pišem. Morda je v tem grobu pokopan moj brat Franci F. Miljavec; to smem domnevati še bolj, če je bil ekshumiran skupaj z Josipom Zornado ali kje v njegovi bližini in pokopan na Žalah leta 1947, tako kot Josip Zornada.

Že v partizanih sem slišal, da je v tej hajki padlo veliko tovarišev iz štaba sedmega korpusa, da se je komandant Pero Popivoda in še nekaj borcev rešilo, padle pa so Nemci po hajki menda pokopali v skupen grob, ga polili z bencinom in zažgali. To je samo ena od možnih variant. Hajka je namreč zajela ves Javornik in poleg veliko padlih v boju je bilo celo nekaj ujetnikov. Te so Nemci postrelili pozneje.

Če je borec v grobu številka 193 bil ekshumiran in pokopan sočasno z Josipom Zornado, potem je to bržkone grob mojega brata Francija in ne Franca Miklavca; razen če vi nimate drugih podatkov. Zato vas bi, tovariš Brezovar, če vam ni težko, lepo prosil, da še enkrat pregledate vaše zapise, in ugotovite verodostojnost do sedaj zbranih podatkov o grobu številka 193. Zavedam se, da vam s tem kradem dragoceni čas, vendar si zelo želim rešiti to uganko. Je sicer še ena možnost, namreč, da je moj brat pokopan med neznanimi borci, če

je v resnici bil ekshumiran in Frenk prepeljan v Ljubljano z Javornika oziroma z notranjskih gozdov.

Na strani 163, v istem prispevku, v drugem odstavku, nadalje omenjate seznam S II stoenajst ustrelenih talcev od marca do avgusta 1942. Morda bi z njegovo pomočjo kaj zvedel tudi o usodi bratranca Milana Pavšiča, vosovca v Ljubljani. Aretiran in zaprt je bil v začetku julija 1942 in istega meseca ustreljen v Gramozni jami. Tudi o njem ne vem, kje je pokopan in ali je njegovo ime sploh kje zapisano. Njegova sestra Zora Pavšič je živila v Ljubljani in je umrla pred desetimi leti. Bila je uradnica v hotelu Union. Brat Izidor Pavšič pa je menda še živ. Stanuje nekje v Ljubljani skupaj s svojo družino. Tudi on nima nobenih podatkov o Milanu. Zato vas prosim, da v vašem seznamu SG₄ pogledate, ali je v njem tudi ime Milana Pavšiča; ranjen je bil na Primorskem, kje točno ne vem, vem le, da v bližini Nove Gorice, na vzhodnem podnožju Svete gore (Skalnice). Družina Pavšič je po prvi vojni pribežala v Ljubljano. Skrb za otroke, ki so kmalu ostali brez staršev, je prevzel moj oče. Milan Pavšič se je rodil okrog leta 1919 ali 1920, natančne letnice ne vem, vem le to, da je bil nekaj let starejši od mene. Po poklicu je bil trgovski pomočnik.

Tovariš Brezovar, srčno upam, da bom z vašo pomočjo končno le odkril, kje sta pokopana moja draga brata Franci Miljavec in bratranec Milan Pavšič. Za vaš trud se vam najlepše zahvaljujem in se vam oproščam za nadlegovanje.

S spoštovanjem vaš

Stanko Miljavec

Beograd, 20. marca 1988

P. S.

Če morda potrebujete še kakšne podatke, mi, prosim, sporočite, in prav rad vam jih bom poslal, seveda, če razpolagam z njimi.

* * *

Dragi tovariš Stanko Miljavec!

Vaše pismo, polno iskrenega prizadevanja, da bi razkrili poslednjo skrivnost o usodi ljubljene brata Francija in bratranca Milana Pavšiča, me je napotilo, da sem še enkrat podrobno raziskal podatke o Francu Miljavcu in Milanu Pavšiču.

Vaš brat Franci je, kot pišete, preživel usodni 26. september 1944, ko so enote 18. divizije sedmega korpusa narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ob pomoči zaveznikskih letal uspešno porušile Štampetov most pri Verdu in se po dvodnevni bojih prebile iz sovražnikovega obročja. Dne 9. oktobra je sovražnik od treh strani napadel štab sedmega korpusa v Loški dolini in ga iznenadil. Padlo je precej naših borcev. Med njimi politični komisar Josip Zornada-Frenk in menda vaš brat Franci. Odtlej nimate o njem nobenih vesti več. Natančno sem pregledal pokopališke knjige duhovnega urada na Žalah in evidenčni sistem mestnega pogrebnežavoda ter imenska kazala arhiva Federalnega odbora za organizacijo prenosov posmrtnih ostankov padlih borcev pri Ministrstvu za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije in ugotovil, da so aprila 1947 iz Loške doline ekshumirali in prepeljali v Ljubljano na Žale samo posmrtno ostanke Josipa Zornade-Frenka in da med 120 tedaj pokopanimi borci iz vse Slovenije ni bilo vašega brata Francija. Vsi ti so pokopani na oddelku N₃₀ pokopališča Sv. Križ Žale v Ljubljani. Ugotovil sem tudi, da zamenjava s Francem Miklavcem ni možna. Posmrtni ostanki Ljubljančana Franca Miklavca (1925–1943) so na oddelku N₃₀ v grobu poleg grobov bratov Miklave: narodnega heroja Vlada Miklavca (1918–1944) in Ferdinanda Miklavca (1923–1944).

Kar pa se vašega bratranca tiče, so stvari jasne. Njegovo ime je vklesano v spominski kamen na grobišču talcev in zato v seznamu SG₄ pod št. 289: Milan Pavšič 1915–1942. Vendar ni vpisano v pokopališko knjigo duhovnega urada na Žalah in tudi ne v evidenčnem sistemu Mestnega pogrebnežavoda, zato nihče ni vedel za njegov grob in se je skrival kot neznani talec na avtohtonem grobišču N₃₁ med 111 ustrelenimi talci, ki so bili anonimno pokopani brez sodelovanja Duhovnega urada in Mestnega pogrebnežavoda na pokopališču Sv. Križ

Žale. Ti so bili ustreljeni v 19 streljanjih, v času od 10. marca do 7. avgusta 1942, in bili takoj prepeljani na grobišče N₃₁ in tam pokopani. Iz kronološkega pregleda dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942 v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1960/1, str. 208 in 218, zremo, da je vojaško-vojno sodišče (tribunale militare di guerra) 19. julija 1942 obsodilo Milana Pavšiča poleg petih drugih oseb na smrt zaradi sodelovanja v oboroženih akcijah v Ljubljani. Dne 7. avgusta ob 6.30 uri so obsojence ustrelili fašisti 2. bataljona, in to dve osebi v Tomišlju, štiri pa v Gramozni jami pri Tomačevem. Med slednjimi je bil tudi Milan Pavšič. Vseh šest ustreljenih so italijanski vojaki takoj po ustrelitvi pokopali v skupnem grobu na oddelku N₃₁ mimo Duhovnega urada in Mestnega pogrebnege zavoda.

Iz seznama S₄ – to je oseb, ki so bile justificirane na podlagi obsodbe italijanskega vojaškega vojnega sodišča v Ljubljani v letih 1941–1943, sem pod št. 53 našel tele podatke: Milan Pavšič, sin Josipa in pokojne Terezije Kogoj, rojen 2. marca 1915, Gorica. Ustreljen je bil 7. avgusta 1942, star 27 let.

Tudi jaz sem se potrudil, da vam čimbolj ustrežem v obeh primerih poizvedovanja.

Ljubljana, 14. aprila 1988

Milan Brezovar

* * *

Dragi tovariš Milan Brezovar,

lepo se vam zahvaljujem za odgovor in za trud, ki ste ga vložili v moje poizvedovanje. Čeprav sem žalosten zaradi mojega brata Francija, saj njegovega groba ni mogoče odkriti, pa sem vesel, da sem zvedel vsaj o usodi Milana Pavšiča in po tolikih letih rešil vsaj eno križanko.

Resda sem pod priimkom Franci Miklavčič (Miklavc Franc) pričakoval svojega brata, a se je pokazalo, da zaman. Pri sklepanju, da je v grobišču, me je pač zavedel priimek; mislil sem, da je popačen, saj bi se po tolikih letih ekshumacije to lahko zgodilo.

Da je moj brat Franci v partizanih, mi je prvi povedal Josip Zornada-Frenk, ko se je vračal s službenega obiska v oficirski šoli glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije, kjer je našel mojega brata Francija na obveščevalnem tečaju. Seveda sem kot operativni oficir štaba 15. divizije takoj odšel v šolo in ga tam tudi našel. Pogovarjala sva se ves dan in od njega sem zvedel vse novice iz Ljubljane in o svojih starših. To je bilo nekako januarja 1944, potem pa sva si vse do septembra dopisovala. Oktobra sem zvedel žalostno novico, da sta moj brat Franci in Frenk padla pod nemškimi streli. Od tedaj pa do vašega pisma nisem zvedel nič zagotovega.

O bratranču Milanu sem v partizanih zvedel, da je bil likvidiran kot vosovec. To mi je potrdil tudi brat. O Milanovem delu sem bil kar dobro poučen. Z njim sem bil celo v dveh akcijah, in to na gestapovca Pehanija iz Podmilščakove ulice in na nekega italijanskega oficirja v Samovi ulici; slednjemu sva vzela pištolo in ga onemogočila. Milan je pred vojno, do smrti svojih staršev, stanoval v Linhartovi ulici, tam, kjer zdaj stanujete vi.

Dragi tovariš Brezovar, še enkrat najlepša hvala za vaš trud in tako hiter odgovor. Vaše pismo mi je razkrilo skrivnost, ki je dotlej nisem poznal in že dolgo nisem več verjel, da jo bom kdaj sploh lahko odkril.

Maja pridem v Ljubljano, da obiščem grobove staršev in mojih najdražjih, o katerih ste mi poslali podatke.

Ponovno najlepša hvala za vse.

Vaš hvaležni

Stanko Miljavec

Beograd, 20. aprila 1988

ŽIVA KRAIGHER

KAKŠNA JE BILA USODA RADA /JAKOBA/ MORELA IN BRATOV PRIJATELJ?

I.

Milan Brezovar je v svoji raziskavi *Žale v Ljubljani* – priča dogajanj med vojno v poglavju Grobišča in grobovi borcev (Borec, 1988/2) navedel na str. 160 tole:

333. Zorman More Rado, na spomeniku Orman Morel Rado 1913–1942. Osebe s tem priimkom nismo našli. Skoraj vsako leto pred 11. novembrom je nekdo pred imenom Orman s tintnim svinčnikom zapisal veliko črko Z, tako da je nastal priimek Zorman Morel Rado, vendar tega priimka nisem srečal ne v seznamih, ne v matičnih pokopaliških knjigah, ne med prepoznanimi anonimno ustreljenimi in pokopanimi talci, ki so v teh knjigah označeni z NNm in NNž, neznani moški in neznana ženska. Med ustreljenimi talci sem naletel edinole na Jakoba Morela, 1919–1942, rojenega 21. junija 1919 v Postojni, ustreljenega v Gramozni jami pri Tomačevem 13. maja 1942, skupaj s Stanetom Dorbcem, rojenim 21. junija 1920.

* * *

Naj takoj na začetku povem, da se pod imenom Zorman Morel Rado in Jakob Morel skriva ena oseba, ustreljena 13. maja 1942 v Gramozni jami. Mati Jakoba – Rada, rojena Perhavec, je bila dvakrat poročena, najprej z Morelom, po njegovi smrti pa z Zormanom.

Skoraj deset let že raziskujem razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v nekdanjem pivškem okrožju, ter v trikotniku Postojna–Divača–Ilirska Bistrica, in že v začetku raziskave sem se srečala z imenom Rado (Jakob) Morel. O njem sem med drugim dobila tudi izjavo njegovega polbrata Bogomira Zormana, ki je bil takrat zaposlen v Meblu v Novi Gorici. V njej piše:

Jakob-Rado Morel je bil rojen v Hraščah pri Postojni. Vsa družina se je leta 1934 izselila iz Hrašč v Ljubljano. Stanovali so na Celovski cesti 34. Ukvarjali so se s trgovino z mešanim blagom. Rado je bil sprejet v KP leta 1940. Sodeloval je s Tonetom Tomšičem, Antonom Žerjalom, Borisom Kidričem in Edvardom Kardeljem. Sestajali so se v skladišču trgovine na Celovski cesti 34. Posebne naloge je dobival od Toneta Tomšiča. Opravljal je organizacijske naloge in se udeleževal tudi propagandnih akcij. Tako na primer je bila ob usmrčitvi Ljuba Šercerja v stanovanju Morelovih sešita zastava KP z žalnim trakom, ki jo je Rado obesil na Belvijo ... V skladišču trgovine je bilo pripravljenih več smučk ... Rado je razvažal literaturo in tiskarski material s trgovskim vozičkom. Po nalogu Toneta Tomšiča je večkrat potoval v Zagreb in Trst s posebno nalogo. Glavna naloga pa je bilo organiziranje OF in KP na drugi strani bivše jugoslovanske-italijanske meje. Iz taborišča Gonars so ga pripeljali v ljubljanske zapore. Rado je mislil, da bo izpuščen, a so ga leta 1942 ustrelili v Gramozni jami ...

To izjavo sem podrobno preverjala in na podlagi številnih pogovorov, posnetih na kasete, prišla do ugotovitev, ki sem jih objavila v prispevku Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v nekdanjem Pivškem okrožju v letih 1941 in 1942; izšel je v zborniku *Ljudje in kraji ob Pivki*, izdala pa ga je Kulturna skupnost Postojna, 1985. Na straneh 33, 34 in 35 Zbornika piše:

Na vprašanje, ali je tudi R a d a M o r e l a, ki je delal kot trgovski pomočnik in trgovini svojih staršev ... v Šiški, poslal Tone Tomšič, je najbolje odgovoril Albin Čotar-Jaduk in hkrati najbolj natančno ovrednotil Morelovo delovanje na Postojnskem: »Rada Morela sem spoznal že pred vojno v Ljubljani, ko sem se precej gibal v primorskih emigrantskih vrstah, športnih društvih in podobno. Eden izmed mladih ljudi, ki sem jih tam spoznal, je bil tudi Morel. Zanesljivo vem, da je delal kot trgovski pomočnik in živel v Šiški. Bil je zelo prijazen in simpatičen fant. Mnogo sva razpravljala o političnih vprašanjih. Sodeč po njegovih izjavah, je bil Rado Morel levo usmerjen mladenič; tudi njegova dejavnost v delavsko kulturno-pro-

svetnem društvu v Šiški je potrjevala mojo oceno, da je trden levičar in da je po vsej verjetnosti organiziran vsaj kot skojevec. Treba je upoštevati, da ni nihče zaradi konspiracije govoril, da je skojevec ali član partije. Kmalu po razpadu Jugoslavije sva se srečala in takrat mi je povedal, da bo odšel na Primorsko, ker je tam doma, in da bo pregledal, kakšne so tam razmere. Tudi tega se spominjam, da mi je po vrnitvi s Postojnskega pripovedoval, da se je pogovarjal z ljudmi, da so dobro razpoloženi, da jim je nesel literaturo itd. To mi je ostalo dobro v spominu zavrlo tega, ker sem se že sam pripravljaj, da bom odšel na Primorsko, zato so bile njegove izjave zame pomembne. Po vsem, kar mi je Morel pripovedoval, lahko sklepam, da ni bil poslan v Postojno in okolico »po liniji«, ampak da je bilo to njegovo prostovoljno hotenje, da obiše svoje domače kraje, da izkoristi svojo politično sposobnost in vpliva po svojih močeh na svoje domače okolje. V Postojni in okolici je iskal stike z ljudmi, je širil ideje in se trudil, da bi bil pri razvoju narodnoosvobodilnega gibanja toč čim bolj koristen. Organizirano pa tja ni prišel. Pri tem je treba upoštevati tudi takratno direktivo partije in Osvobodilne fronte, naj v vsakem okolju širimo svoje in naše prepričanje. To navodilo je vsakega od nas vodilo, da moramo to nalogo tudi opraviti, kjerkoli pridemo v stik – z ljudmi. V tem smislu je Rado Morel to nalogo opravil. Da bi ga kdo pošiljal, naj gre v Hrašče in okolico ter naj se vrača poročat, ni verjetno. Kajti kdor je bil poslan na Primorsko, ga je – po dosedanjih informacijah – uradno poslal CK KPS... Ker je živel v Ljubljani ilegalno, se je lahko tudi vračal. Tako je deloval v Ljubljani, hkrati pa izkoristil možnost, da je deloval tudi v Hraščah in okolici, ker se je lahko gibal čez mejo z legalnimi dokumenti...

Podobno kot Čotar so izjavili o Morelu tudi nekateri šišenski aktivisti v Ljubljani. S svojim simpatičnim nastopom je samoiniciativno zbral okrog sebe mladino iz svoje okolice; poleti 1941 so se skupaj kopali in tam jim je prepričljivo govoril o OF. To se je dogajalo, kot mi je izjavila Polona Kovač, ki je bila ena izmed teh mladih, še zunaj OF. Bil je član prvega kvartnega odbora OF v Šiški. Ustanovni sestanek je bil v njihovi trgovini na Celovski 34 konec avgusta 1941. Bil je imenovan za intendanta.

Politično-organizacijski pomen Rada Morela je resnično izjemen, saj je bil na Postojnskem popolnoma »samorastniški«. Svoje politično prepričanje o nujnosti razvoja narodnoosvobodilnega gibanja je širil povsod, hodil je po nekaterih vaseh in organiziral zaupnike OF. Nekdanji aktivisti se ga dobro spominjajo. Največ se je družil s Hajno in njegovo skupino Postojnčanov. Ta je že jeseni 1941 organizirala sestanek postojnskih mladincev... Sestali so se v Hraščah. Morel jim je govoril in radi so ga poslušali, ker jim je znal nazorno razložiti, zakaj je nastala Osvobodilna fronta in zakaj je pomembna...

Rado Morel je pomagal tudi pri nabavi literature za Postojnsko, ki so jo tja pošiljali prek železničarjev. O tem pišem v istem prispevku na strani 56 tole:

Po Hajnevi izjavi je Rado Morel vedel za novo dostavo literature iz Ljubljane po strojevodjih. Za dvig te literature je določil svojega sovaščana Viktorja Bizjaka, ki nam je razložil: »Že leta 1941 sem bil povezan z železničarji v Postojni. Prinašali so mi časopise v gostilno pri Dolnjem Burgerju, k natakarcici, od tam sem jih sam nosil v Hrašče Radu Morelu...« Šišenski aktiv OF raziskuje zelo sistematično in podrobno dejavnost OF v rajonu Šiška Ljubljana. V zvezi z Radom Morelom so mi med drugim omenili, da je bil prijatelj Tončka Žerjale, kar je potrdila tudi Žerjalova sestra Mimica Pavličič, ki se je Rada Morela po štiridesetih letih takoj spomnila. Rado Morel je često zahajal v njihovo hišo tudi jeseni 1941, ni pa vedela, kaj sta s Tončkom skupaj delala. Znano je, da je Tonček Žerjal takrat deloval v tehniki, ki jo je vodil Dušan Kraigher. Ta je izrabljaj različne možnosti za pošiljanje ilegalne literature na Primorsko. Zato je možno, da je Rado Morel zvedel po Žerjalu ali pa neposredno od Dušana Kraigherja za ta kanal po železnici. Sam je moral organizirati povezavo med železnico in terenom v Postojni...

To je le nekaj najbolj bistvenih izvlečkov iz mojega prispevka o Radu Morelu. Danes k temu lahko dodam tole: Če so imeli v skladišču Zormanove trgovine na Celovski cesti 34 sestanke, na katere naj bi prihajal tudi Tone Tomšič, kot navaja Morelov polbrat Bogomir Zorman (kar je možno, saj je Tone Tomšič pred vojno pogosto predaval v primorskih emigrantskih društvih), potem je seveda možno, da je Rada poslal čez mejo. Tone Tomšič

je odraščal na Baču pri Knežaku, od koder so bili njegovi starši, zato je bil s Pivko tesno povezan. In znano je, da je v Pivko rad pošiljal na aktivistično delo svoje sorojake.

Rada (Jakoba) Morela so aretirali v Ljubljani marca 1942, ko se je vračal domov po policijski uri. Odpeljali so ga v Gonars. Zaradi tamkajšnjih ovaduhov so ga vrnili v ljubljanske zapore in ga kot talca ustrelili 13. maja 1942.

II.

V istem prispevku piše Milan Brezovar na strani 162 o bratih Prijatelj tole:

Franci Prijatelj, 1923–1942, in njegov brat Maksi Prijatelj, 1924–1942, sta bila člana varnostnoobveščevalne službe in okrožnega komiteja Skoja. Nazadnje sta stanovala pri Devici Mariji v Polju. Italijanski okupatorji so ju ustrelili leta 1942 in ju neznano kje pokopali.

* * *

Življenje in delo Francija in Maksa Prijatelja sem opisala v knjigi Hiša za Gradom št. 1, ki jo je leta 1987 izdala in založila Občinska konferenca SZDL, skupščina občine in družbenopolitične organizacije občine Ljubljana Center. Ko sem bila novembra 1941 sprejeta v okrožni komite SKOJ za Ljubljano, sta bila Prijateljeva člana tega komiteja, in to že, s kratkim presledkom, od marca 1941. O njunem odraščanju in njunem razvoju pišem na strani 115:

Brata Prijatelj sta se rodila v Holandiji v okraju Limburg v mestu Kerkrade – Franci 25. marca 1923, Maks 27. avgusta 1924. Žal, občinski zgodovinski komisiji Moste-Polje doslej še ni uspelo zbrati vseh podatkov o vseh žrtvah, kakor ima to že dolga leta odlično zbrano zgodovinska komisija občine Ljubljana Šiška. Zato nič ne vem, kdaj so se starši vrnili v Jugoslavijo in se nastanili v Slapah. Pač pa je iz različnega, že objavljenega gradiva, pa tudi spominskega, še neobjavljenega, razvidno, da je podružnica Vzajemnosti v Polju prešla leta 1938 v roke komunistov in da je imela svoj sedež v Slapah pri Prijateljevih, po domače pri »Holandčevih«. Kot sem že omenila, je partija organizirala v okviru Vzajemnosti redne študijske sestanke za svoje člane in simpatizerje, še posebej pa za mladino, ki je predstavljala v Vzajemnosti pravo revolucionarno jedro. Predavanja so med drugimi imeli Edvard Kardelj (v teh letih je živel v občini Polje), Boris Zihlerl, Tone Tomšič in drugi. Predavanja so zajemala aktualne probleme iz boja delavskega gibanja doma in v svetu ter dela Marxa, Engelsa, Plehanova in druga, ki so izšla v založbi Nova knjiga, v Mali knjižnici, v reviji Književnost in drugem partijskem legalnem in ilegalnem tisku. To je bila prava večerna šola. Edvard Kardelj je prav pri »Holandčevih« v Slapah govoril ožjemu krogu članov partije o vlogi in nalogah komunistov po ustanovnem kongresu KPS leta 1937, o fašizmu in delu z mladino. Zelo pomembno je dejstvo, da je komunistom občine Polje uspelo pritegniti pod svoj vpliv tudi del kmečke in študentske mladine svojega okoliša ter pretežni del sokolske mladine, ki se je zbirala okrog Vzajemnosti. Sredi vsega tega dogajanja pri njih doma sta doraščala brata Prijatelj in zato ni čudno, da se je vsa ta mladina vzgajala na sestankih in predavanjih v okviru Vzajemnosti pod vodstvom skojevcev Jožeta Bobna, Mileta Bacciavilla, Maksa in Francija Prijatelja, Staneta Bobnarja in drugih...

Nato podrobno opisujem delovanje mladih na tem območju in na strani 118 končujem:

Življenje bratov Prijatelj se je zelo hitro in tragično končalo. Kot sem že omenila, je bil Franci nekako januarja 1942 pritegnjen k VOS. Po izjavi Vide Kastrin naj bi bil zajet pri neki akciji na Krekovem trgu, aprila ali maja 1942. Naši vodilni vosovci ga v svojem spominskem gradivu ne omenjajo. In vendar je izvrševal najtežje in najbolj odgovorne naloge, v ljubljanskih zaporih je bil strahotno mučen in ni ničesar izdal; 9. julija 1942 je bil obsojen na smrt. V knjigo Pisma na smrt obsojenih je Franček Saje vključil pet njegovih pisem, ki jih je legalno in ilegalno poslal svoji prijateljici Cvetki-Roziki.

Sedmega avgusta 1942 so ga še s petimi na smrt obsojenimi odpeljali v Gramozno jamo. Ko so ga peljali, je smešil okupatorja, vzklikal komunistični partiji in prepeval Internacionalo.

Že ustreljenega so ga še vsega prebodli z bajoneti. Ustreljen je bil pod imenom Ivan Novak. (To je ugotovila občinska zgodovinska komisija ZZB občine Ljubljana Moste-Polje.)

Maks Prijatelj je potem, ko so Italijani obdali Ljubljano z žico, postal sekretar Okrožnega komiteja SKOJ za zunanje ljubljansko okrožje. Konec maja 1942 je predajal to dolžnost Vidi Kastrin, sam pa naj bi takoj zatem odšel v partizane. Z Vido sta obredla že vso ljubljansko okolico in se ustavila v Dravljah, kjer sta prenočila, vsak pri drugi družini. Naslednje jutro je bila blokada in Vida je od daleč videla, kako so odpeljali tudi Maksa.

In v kronološkem pregledu beremo:

31. maja 1942: Med čistko na področju Dravelj so italijanski vojaki aretirali 34 oseb zaradi sodelovanja v osvobodilnem gibanju, 24 oseb pa zaradi nadaljnjih poizvedb . . . (Zbornik VI/3 dok. 138).

11. junija 1942: Kot talci za 2. junija ubitega fašista Nikola Zito so bili ustreljeni Anton Žerjal, Maksimiljan Hvalec in še pet drugih. (Zbornik VI/3, dok. 148, AMNO fasc. 527/I)

Prav tako je po ugotovitvah zgodovinske komisije ZZB občine Ljubljana Moste-Polje Maksimiljan Hvalec Maks Prijatelj.

Morda bi se njuna grobova odkrila pod imenoma Ivan Novak in Maksimiljan Hvalec.

VIRI

- I. Kasetofonski zapis skupinskega pogovora z Viktorjem Hajno, z dne 30. avgusta 1979.
Kasetofonski zapis pogovora z Albinom Čotarjem-Jadukom, z dne 18. decembra 1980.
Kasetofonski zapis skupinskega pogovora, z dne 21. novembra 1983.
Kasetofonski zapis skupinskega pogovora, z dne 1. septembra 1980.
Pisna izjava Viktorja Hajne.
Žrtve fašističnega nasilja v času narodnoosvobodilnega boja na območju občine Ljubljana Šiška.
Tipkopis, 1. junij 1967. Zveza borcev Ljubljana Šiška.
Zbornik dokumentov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, knjiga VI/2, dok. 176.
- II. Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnami in narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste-Polje 1956.
Rdeči Zalog, Zbornik prispevkov h krajevni zgodovini Zaloga, Spodnjega Kašlja in Podgrada, Zalog 1985.
Irena Mrvič, ustno, decembra 1985.
Pisma na smrt obsojenih. Zbral in uredil Franček Saje. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1958, str. 172.
Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v drugi polovici leta 1942. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960/1, str. 216.
Kasetofonski zapis pogovora z Vido Kastrin, z dne 21. maja 1985.
Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v prvi polovici leta 1942. Letopis Muzeja narodne osvoboditve ljudske republike Slovenije 1958, str. 297 in 300.

POPRAVKA

Borec 5, XL., maj 1988:

Stran 389,

v Blokovih *Skitih* je popraviti začetek tretje kitice – prav: *Iz veka v vek vaš stari plavž hrumel je in glušil grom plazovine...*

stran 392,

predzadnji stavek se pravilo glasi: Pleteršnik navaja: *smrtnják* »personificirana smrt« (= koroško, štajersko). Kaj je »poosebljena smrt«, pove Štajerec Glonar – »smrt v podobi okostnjaka...«, v Savinjski dolini tudi brez kose in peščene ure – torej samo *okosije*.

* * *

dr. Dušan Ludvik

Borec 1, XL., januar 1988:

V letošnji prvi številki smo objavili spominske zapise dr. Vladimira Ravniharja. Pri nekaterih opombah se nam je vrnilo nekaj napak, zagodel pa nam jo je tudi tiskarski škrat.

Opomba 4: Wilhelma Oberdanka (italijansko *Guglielmo Oberdan*) seveda ni dala obesiti *italijanska*, temveč *avstrijska* vlada.

Opomba 5: beseda *plaidoyer* ni *angleška*, temveč *francoska*.

Opomba 12: izpasti mora besedica »*poznejše*«, kar velja tudi zaopombo 15. V besedi »*anticommunista*« je en »*m*« odveč.

Opomba 20: četrti stavek se pravilno glasi: Avtor napačno ugotavlja, da je bila Ljubljanska pokrajina ustanovljena *z zakonom* 3. maja 1941. Peti stavek pa mora izgubiti besedico »*le*«.

Kraljevi ukaz je nameč šele dosti kasneje (27. aprila 1943) postal zakon. Napačno je zapisana tudi beseda »*Provosnzia*«, pravilno: »*Provincia*«.

Opomba 32: Rainer je bil »*nacistični*« in ne »*fašistični*« funkcionar.

V predzadnjem stavku sta za letnico 1945 izpadli besedi »*na Koroškem*«.

Opomba 39: ustrenejši prevod iz nemščine je »*Domače samozaščitne enote*« namesto »*Samozaščitne zveze domačinov*«.

Opomba 47: Dragiša Cvetkovič seveda ni bil dr.

Opomba 49: namesto »*bratranec*« bi moralo biti »*mrzli stric*«.

Opombi 52 in 57: general Simović je bil »*Dušan*« in ne »*Milan*«.

Opomba 59: ime Cincarja Mrkaovića je »*Aleksandar*« in ne »*Aleksander*«, pravo ime dunajskega dvorca pa ni »*Belveder*«, temveč »*Belvedere*«.

Za uredništvo:
dr. Dušan Nečak

